พลังท้องถิ่น
ในกระแสความเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
กระทรวงวัฒนธรรม

คำนำ

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้ดำเนินโครงการเวทีวิชาการวัฒนธรรม (ววว.) ซึ่งถือเป็นยุทธศาสตร์หนึ่งแห่งการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรมไทย โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อจะนำประเด็นที่ค้นพบหรือได้จากการศึกษาวิจัยมาอภิปรายกันให้ลุ่มลึก เพื่อก่อให้เกิดแนวทางที่เหมาะสมต่อการพัฒนาท่ามกลางกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมไทยในปัจจุบัน

ที่ผ่านมาโครงการเวทีวิชาการวัฒนธรรม ได้จัดให้มีกิจกรรมเวทีเสวนาขึ้น ๒ ครั้ง โดยครั้งแรกได้จัดให้มีกิจกรรมเวทีเสวนาระดมความคิด เรื่อง *"ความรู้และมายาคติเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์"* ขึ้นเมื่อวันศุกร์ที่ ๒๕ มกราคม ๒๕๔๕ ณ ห้องประชุม ๑ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย โดยทางสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติได้จัดพิมพ์หนังสือการเสวนาดังกล่าวเผยแพร่ต่อสาธารณชนและผู้สนใจ และครั้งที่ ๒ ได้จัดกิจกรรมเวทีสาธารณะ เรื่อง *"พลังท้องถิ่นในกระแสความเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม"* เมื่อวันที่ ๕-๖ กันยายน ๒๕๔๕ ณ หอประชุมเล็ก ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้กิจกรรมดังกล่าวเป็นเวทีแห่งการแลกเปลี่ยนและถ่ายทอดประสบการณ์การทำงานภูมิปัญญา และการอยู่ร่วมกันของชุมชนในท้องถิ่นต่าง ๆ เพื่อเรียนรู้และเห็นคุณค่าร่วมกัน อันจะเกิดเป็นพลังในการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรมไทยต่อไป

ในนามของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ขอกราบขอบพระคุณพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ศาสตราจารย์เกียรติคุณนายแพทย์ประเวศ วะสี และศาสตราจารย์ (พิเศษ) ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง ผู้ทรงคุณวุฒิทางวัฒนธรรม ตลอดทั้งเมธีวิจัยอาวุโสของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ ประธานคณะทำงานโครงการเวทีวิชาการวัฒนธรรม รองศาสตราจารย์สุริชัย หวันแก้ว และอาจารย์จากมหาวิทยาลัยทุกท่าน ผู้ร่วมก่อตั้งโครงการเวทีวิชาการวัฒนธรรม อีกทั้งขอขอบคุณวิทยากรทุกท่าน อันประกอบด้วย วิทยากรแกนนำกลุ่มพลังท้องถิ่น นักวิชาการผู้นำเสนอผลการวิจัย และวิทยากรผู้สังเคราะห์ประเด็นองค์ความรู้ ตลอดจนผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกท่านที่ได้กรุณาเสียสละเวลาอันมีค่ามาร่วมเสวนาเรื่องราวที่เป็นประโยชน์

และมีความสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ที่ให้การสนับสนุนงบประมาณเพื่อจัดทำเอกสารและผลิตสื่อวีดิทัศน์จนทำให้งานครั้งนี้มีเนื้อหาสาระที่สมบูรณ์ ซึ่งจะเป็นแรงผลักดันให้คนในสังคมได้รับรู้และตระหนักในการร่วมเสริมสร้างพลังท้องถิ่นให้มีความเข้มแข็ง

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ หวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือการเสวนาเวทีสาธารณะ เรื่อง *"พลังท้องถิ่นในกระแสความเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม"* ฉบับนี้จะเป็นประโยชน์ต่อผู้อ่านให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ และให้ความสำคัญกับพลังของชุมชนท้องถิ่น สามารถนำไปปรับใช้เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาชุมชน และประชาสังคมไทย

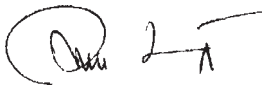

ดร.เกียรติศักดิ์ อิชยานันท์

(เลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ)

สารบัญ

หน้า

คำนำ

คำกล่าวต้อนรับของเลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
(ม.ร.ว.จักรรถ จิตรพงศ์) 1

พลังท้องถิ่นในกระแสความเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม
โดย ศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี 4

ปาฐกถาพิเศษ โดย นายเอนก นาคะบุตร 6

กิจกรรมเวทีสาธารณะวันที่ ๕ กันยายน ๒๕๔๕ 23
เปิดเวทีบอกเล่าโดยแกนนำกลุ่มพลังท้องถิ่น 23
เปิดเวทีนำเสนอผลการวิจัยของนักวิชาการกลุ่มพลังท้องถิ่น 41
การสังเคราะห์ประเด็นองค์ความรู้ 63

กิจกรรมเวทีสาธารณะวันที่ ๖ กันยายน ๒๕๔๕ 73
เปิดเวทีบอกเล่าโดยแกนนำกลุ่มพลังท้องถิ่น 73
เปิดเวทีนำเสนอผลการวิจัยของนักวิชาการกลุ่มพลังท้องถิ่น 93
การสังเคราะห์ประเด็นองค์ความรู้ 119

บทความประกอบกิจกรรมเวทีสาธารณะ เรื่อง *"พลังท้องถิ่นในกระแสความเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม"* 137
- พลังท้องถิ่นกับการเกิดขึ้นและดำรงอยู่ของพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร (อาจารย์สิริอาภา รัชตะหิรัญ) 138
- ชุมชนไม้เรียง (นายประยงค์ รณรงค์) 145
- ชุดโครงการวิจัยองค์ความรู้หมอเมือง (ผศ.ดร.ยิ่งยง เทาประเสริฐ) 156

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

- ภูมิปัญญาทางด้านสมุนไพรกับพลังท้องถิ่นในกระแสความเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม (ดร.อุษา กลิ่นหอม) 162
- บ้านดงมัน : การสืบสานศิลปะพื้นบ้านกันตรึม (อาจารย์โฆษิต ดีสม) 169
- ***"ผีปู่ตา"*** **:** เงื่อนไขความเชื่อบนรากเหง้าวิถีชนพื้นถิ่นอีสานในการอนุรักษ์ป่าวัฒนธรรม (รองศาสตราจารย์ ดร.บุญยงค์ เกศเทศ) .. 179
- กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์เพื่อพัฒนาคุณธรรมครบวงจรชีวิตตามแนวทางพระสุบิน ปณีโต วัดไผ่ล้อม จังหวัดตราด (นายธีระ วัชรปราณี) 191
- พลังท้องถิ่นในกระแสการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม ศึกษากรณีชุมชนเขื่อนปากมูล (ดร.นฤมล ทับจุมพล) 204
- พลังชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรพื้นที่ลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง (นายเหลาไทย นิลนวล) 214
- ประสบการณ์การบริหารจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้าง อำเภอหางดง อำเภอแม่ริม อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ (นายชัยพันธุ์ ประภาสะวัต)..... 226

ภาคผนวก 233

ภาพกิจกรรมเวทีสาธารณะ 235

รายนามวิทยากร 241

ผู้จัดทำ 243

กิจกรรมเวทีสาธารณะ: เรื่อง
"พลังท้องถิ่นในกระแสความเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม"
วันที่ ๕-๖ กันยายน ๒๕๔๕
ณ หอประชุมเล็ก ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย

คำกล่าวต้อนรับของ
เลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
(ม.ร.ว.จักรรถ จิตรพงศ์)

กราบเรียนท่านศาสตราจารย์ ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง ผู้ทรงคุณวุฒิทางวัฒนธรรม ท่านผู้อำนวยการสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ประธานสภาวัฒนธรรมจังหวัด ท่านเมธีวิจัยอาวุโส อาจารย์ และนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ผู้แทนองค์กรพัฒนาเอกชน และสื่อมวลชนที่เคารพทุกท่าน ผมรู้สึกเป็นเกียรติและยินดีเป็นอย่างยิ่งที่ทุกท่านทุกหน่วยงานของรัฐ องค์กรเอกชน และจากภาคประชาชนได้กรุณาให้เกียรติและมีความสนใจเป็นอย่างยิ่งที่ได้มาร่วมกิจกรรมเวทีสาธารณะ เรื่อง *"พลังท้องถิ่นในกระแสความเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม"* ในวันนี้ท่านทั้งหลายก็คงจะได้ติดตามงานของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติมาเป็นระยะแล้ว สิ่งที่จะอยู่ในความสนใจของประชาชนทั่วไปขณะนี้ก็คงจะไม่พ้นจากข่าวคราวที่รัฐบาลจะเปิดกระทรวงวัฒนธรรมขึ้น ผมขอใช้โอกาสนี้รายงานสรุปว่าความเป็นจริงแล้วจะมีอะไรกำลังจะเกิดขึ้นให้รับฟังกันท่านที่เคารพครับ กฎหมายแบ่งกระทรวงวัฒนธรรมใหม่ตอนนี้อยู่ที่วุฒิสภาได้ผ่านวาระที่ ๑ จากสภาผู้แทนราษฎรไปแล้ว ผ่านกรรมาธิการของสภาผู้แทนราษฎรไปแล้ว ในอีกไม่กี่วันข้างหน้านี้ก็จะเข้าสู่วาระที่กรรมาธิการในระดับวุฒิสภาจะแสดงความคิดเห็นแล้วส่งกลับเข้าสู่สภาผู้แทนราษฎร ผมขอเรียนว่าโอกาสที่จะเกิดกระทรวงวัฒนธรรมนี้เป็นเรื่องที่ทุกฝ่าย ทุกสายงานให้ความสนใจเป็นอย่างมาก เพราะเป็นเรื่องที่จะสามารถมองไปได้หลากหลายแล้วแต่ความเห็นของแต่ละบุคคล ในขณะเดียวกันก็มีบุคคลจำนวนมาก

aw netive 01correct 1 16/10/03, 1:56 PM

ออกมาแสดงความคิดเห็นว่าควรจะพัฒนาให้เป็นเช่นไร ทั้ง ๆ ที่ยังไม่เกิดขึ้นมาพวกเรากันเองที่อยู่ สวช. นี้เราก็กำลังจัดตั้งเวทีที่จะรับฟังความคิดเห็นต่าง ๆ นานาเหล่านี้ เรามีชุดคณะทำงานที่รวบรวมความเห็นทั้งหมดเก็บไว้อย่างน้อย ๆ ก็เป็นจดหมายเหตุของชาติในยุคปัจจุบัน สิ่งที่มาแรงที่สุดในขณะนี้ก็คือความเคลื่อนไหวที่จะปรับเปลี่ยนให้เป็นกระทรวงพุทธศาสนาและวัฒนธรรมไทย เรื่องนี้ก็ขอให้ท่านเชิญติดตามต่อไปก็แล้วกันเพราะพวกเราก็กำลังมึนงงกับสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมของเรา แต่อย่างไรก็ตามภายในวันที่ ๒๐ ของเดือนกันยายนนี้ เข้าใจว่าถึงเวลาและวาระที่กรรมาธิการวุฒิสภาจำเป็นจะต้องส่งคืนไปยังสภาผู้แทนราษฎร ขณะเดียวกันโครงสร้างกระทรวงวัฒนธรรมนั้นอยู่ภายใต้ภาวะของการศึกษาของพวกเรา ๓ กรมด้วยกันก็คือ กรมการศาสนา กรมศิลปากร สวช. เราได้ประชุมกันเรื่อยมาจนดูเหมือนโครงสร้างนั้นจะนิ่งแล้ว และจะเผยแพร่ในโอกาสต่อไป แต่ต้องรอกฎหมายแม่ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงมากแค่ไหน

สิ่งที่จะสรุปในวันนี้ก็คือว่า สวช. แห่งนี้จะลดลงเป็นหน่วยงานที่เล็กกว่าที่ท่านรู้จักในวันนี้ด้วยซ้ำไปทั้งที่เล็กอยู่แล้ว เพราะว่าส่วนหนึ่งของ สวช. จะต้องถ่ายโอนไปสำนักงานปลัดกระทรวงวัฒนธรรม งานที่เหลือที่ สวช. ก็จะทำงานด้านวิจัยเป็นหลัก ซึ่งก็คงตรงใจกับทุกท่านที่นั่งกันในวันนี้ หน้าที่ของ สวช. ที่สำคัญและชัดเจนขึ้นก็คือ เราต้องสร้างองค์ความรู้ทุกแง่ทุกมุมทุกอณูของวัฒนธรรมให้เป็นที่ประจักษ์ชัดให้ได้ และเมื่อได้มาแล้วเราจะต้องสร้างองค์ความรู้นี้ปูเป็น Infrastructure หรือองค์ความรู้ที่ทุกคนจะเข้าถึงและเน้นโดยเฉพาะผู้ที่อยู่ในระบบการศึกษาหลักของการปฏิรูป นอกจากนั้นเรามีหน้าที่ส่งเสริม สนับสนุน อุดหนุนให้เจ้าของวัฒนธรรมได้มีโอกาสที่จะปฏิบัติหน้าที่ที่พึงมีต่อวัฒนธรรมของเขาเอง หลังจากนั้นเรามีหน้าที่ตรวจสอบ ประเมินผล วัดผล แล้วนำเอาความรู้ที่ได้จากการประเมินผลกลับมาปรับปรุงองค์ความรู้ เป็นวงจรหมุนเวียนไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด นั่นคืออนาคต ผมถือว่างานที่เราจัดขึ้นวันนี้ ถึงจะจัดในนามของ สวช. ก็เป็นงานที่กำลังปูพื้นเพื่อเดินเข้าสู่อนาคตอย่างสง่า มีราศี อีกประเด็นที่ทุกท่านถามอยู่ในใจว่าเลขาฯ จะพูดหรือไม่ เรื่องโครงสร้างในภูมิภาค วันนี้ผมรายงานให้ท่านทราบว่าเราจะใช้เครือข่ายที่มีอยู่อย่างเข้มแข็งยิ่งขึ้น เครือข่ายที่พูดถึงหมายถึงสภาวัฒนธรรมระดับต่าง ๆ ยังต้องพัฒนากันอีกมาก พวกเราก็ยอมรับแต่ต้องพัฒนาให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น ให้มีบทบาทในเชิงการบริหารจัดการอย่างจริงจัง เครือข่ายอย่างเช่น ศูนย์วัฒนธรรมที่มีอยู่แล้วนั้น ก็ยังคงต้องสนับสนุนต่อไปเหมือนเดิมและจุดนี้ที่จะเชื่อมเข้าสู่ระบบ

aw netive 01correct 2 16/10/03, 1:56 PM

การศึกษาได้อย่างดีที่สุด แล้วในที่สุดแล้วเราก็จะมีเจ้าหน้าที่สังกัดกระทรวงวัฒนธรรมไว้ทั่วประเทศ หลักการนี้เป็นที่ยอมรับแล้วในกลุ่มที่ทำงานวางแผนโครงสร้างของกระทรวงวัฒนธรรม รายละเอียดต่าง ๆ ก็จะได้รับการเปิดเผยออกมาเมื่อถึงวาระอันสมควร ทั้งหมดที่รายงานในวันนี้ มีประเด็นที่ผมอยากจะกล่าวในพิธีเปิดในวันนี้ คือ สวช. ได้รับความเมตตา การสนับสนุน จากผู้ทรงคุณวุฒิทางวัฒนธรรม ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก ศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี ศาสตราจารย์ ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง ตลอดจนเมธีวิจัยอาวุโส อาจารย์จากมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ที่ได้รวมกันผนึกสรรพกำลังสติปัญญาเพื่อที่จะดำเนินโครงการเวทีวิชาการวัฒนธรรมในปีงบประมาณ ๒๕๔๕ ซึ่งกำลังผ่านพ้นไป โดยเราได้จัดเวทีเสวนาระดมความคิดครั้งที่ ๑ เรื่อง ความรู้และมายาคติเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ และในครั้งที่ ๒ วันนี้ได้จัดเวทีสาธารณะ เรื่อง *"พลังท้องถิ่นในกระแสความเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม"* ทั้งนี้คาดหวังว่าโครงการที่จัดดังกล่าวจะเป็นเวทีแลกเปลี่ยนความคิดของสมาชิกกลุ่มพลังชุมชนท้องถิ่น นักวิจัย นักวิชาการ รวมทั้งได้เรียนรู้ของกลุ่มพลังต่าง ๆ ซึ่งจะส่งผลให้ผู้ทำงานด้านวัฒนธรรม และสาธารณชนเข้าใจงานวัฒนธรรมมากยิ่งขึ้น อันจะนำไปสู่การสร้างเครือข่ายความร่วมมือทางวัฒนธรรม และการจัดทำนโยบาย แผนงาน โครงการทางวัฒนธรรมของกระทรวงวัฒนธรรมต่อไปในอนาคต

ในโอกาสนี้ สวช. ขอขอบคุณหน่วยงานองค์กรทางภาครัฐ องค์กรภาคเอกชนและภาคประชาชนที่กรุณาให้การสนับสนุนในการดำเนินงานครั้งนี้ ให้บรรลุผลตามวัตถุประสงค์ทุกประการ ซึ่งได้แก่ ***สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ตลอดจนองค์กรอิสระและกลุ่มพลังท้องถิ่นจากทุกภูมิภาคที่ให้ความร่วมมืออย่างดียิ่ง*** และท้ายที่สุดก็ขอขอบคุณทุก ๆ ท่านที่อยู่ในที่ประชุม ณ ที่นี้ ที่ได้กรุณาสละเวลาและให้เกียรติเข้าร่วมกิจกรรมเวทีสาธารณะในครั้งนี้ บัดนี้ได้เวลาอันสมควรแล้ว ผมขอเปิดเวทีสาธารณะเรื่อง *"พลังท้องถิ่นในกระแสความเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม"* ณ บัดนี้ และขออัญเชิญคุณพระศรีรัตนตรัยและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลกโปรดบันดาลพรให้ทุกท่านจงได้รับแต่สิ่งที่ดีที่งามอันเป็นมงคลต่อชีวิตตลอดไป

aw netive 01correct 3 16/10/03, 1:56 PM

พลังท้องถิ่นในกระแสความเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม

โดย ศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี

พระเจดีย์ต้องสร้างจากฐาน ยิ่งฐานแข็งแรงเพียงใด ส่วนบนของพระเจดีย์ก็สูงใหญ่และมั่นคงได้มาก ฉันใด สังคมก็เช่นเดียวกัน ถ้าฐานล่างของสังคมแข็งแรง สังคมทั้งหมดก็เติบโตและมั่นคงได้มาก ฉันนั้น

แต่แนวทางการพัฒนาที่ผ่านมาเป็นการพัฒนาที่ทำลายฐานล่างของสังคมให้อ่อนแอลงทุก ๆ ทาง สังคมทั้งหมดจึงพังทลายลง เกิดวิกฤติการณ์ทุก ๆ ด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ จิตใจ ครอบครัว ชุมชน สังคมเป็นส่วนรวม สิ่งแวดล้อม หรือรวมเรียกว่าเป็นวิกฤติการณ์ทางวัฒนธรรม

ฐานล่างของสังคม คือ ชุมชนและท้องถิ่น

วัฒนธรรม คือ วิถีชีวิตร่วมกันของกลุ่มชนในสิ่งแวดล้อมหนึ่ง ๆ เนื่องจากสิ่งแวดล้อมแตกต่างกันไปในแต่ละแห่ง วัฒนธรรมชุมชนและท้องถิ่นจึงมีความหลากหลาย ในชุมชนและท้องถิ่นมีปัจจัยหรือ *"ทุนชีวิต"* ในรูปต่าง ๆ เช่น ทุนทางสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ทุนทางสังคม หรือการอยู่ร่วมกัน ทุนทางวัฒนธรรม และทุนทางศาสนธรรม เป็นต้น *"ทุนชีวิต"* เหล่านี้ช่วยให้การดำรงชีวิตเป็นไปได้อย่างมีความสมดุล

การพัฒนาปัจจุบันเอาเงินเป็นตัวตั้ง หรือที่เรียกว่า ทุนนิยม การพัฒนาแบบเงินนิยมได้เปลี่ยน *"ทุนชีวิต"* ซึ่งเป็นสมบัติร่วมกันของคนส่วนใหญ่ให้เป็นเงินของคนส่วนน้อย *"ทุนชีวิต"* เคลื่อนย้ายไม่ได้ จึงเป็นประโยชน์ต่อผู้คนอย่างยั่งยืน แต่เงินเคลื่อนย้ายได้ง่าย ขโมยได้ง่าย เมื่อเปลี่ยน *"ทุนชีวิต"* ให้เป็นเงินเสียแล้ว เงินก็ถูกขโมยไป ทั้งโดยคนในชาติและคนต่างชาติชุมชนท้องถิ่นจึงล่มสลายลง เมื่อฐานล่างของสังคมล่มสลาย สังคมทั้งหมดจึงล่มสลายลงด้วย

aw netive 01correct 4 16/10/03, 1:56 PM

การแก้วิกฤติการณ์ของปัจจุบันสมัยจึงอยู่ที่การส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น

แนวทางการพัฒนาควรจะปฏิรูปจากการมุ่งสร้างความมั่งคั่งของสังคมข้างบนโดยหวังว่ามันจะกระเด็นลงข้างล่าง (trickle down) มาเป็นมุ่งสร้างความเข้มแข็งของฐานล่างของสังคม คือ ชุมชนท้องถิ่น ซึ่งจะทำให้สังคมทั้งหมดแข็งแรงและมั่นคง

อันที่จริงเรามีระบบการศึกษาที่กว้างขวางพอสมควร มีโรงเรียน วิทยาลัย สถาบันมหาวิทยาลัย กระจายอยู่ทั่วประเทศ แต่มีปัญหาที่ *"โครงสร้างทางปัญญา"* ระบบการศึกษาของเราถือเอาวิชาหรือศึกษาจากตำราเป็นตัวตั้ง ไม่ศึกษาจากความเป็นจริงของชุมชนท้องถิ่น จึงเป็นการศึกษาที่ลอยตัวจากสังคม สร้างคนไทยที่ไม่รู้จักแผ่นดินไทยขึ้นมาเต็มประเทศ เมื่อคนไทยไม่รู้จักแผ่นดินไทยจึงอ่อนแอ ถูกกระแสโลกาภิวัตน์อันเชี่ยวกรากซัดให้หลุดจากฐานของตัว กระเซอะกระเซิง สิ้นเนื้อประดาตัว และเจ็บป่วยอย่างยิ่ง

จึงควรปรับ *"โครงสร้างทางปัญญา"* ให้ระบบการศึกษาทั้งหมดเรียนรู้และวิจัยโดยเอาพื้นที่เป็นตัวตั้ง ให้เข้าใจความหลากหลายทางวัฒนธรรม ความหลากหลายทางชีวภาพ ประวัติศาสตร์ และศักยภาพของชุมชนท้องถิ่น เรียกว่า เกิดความรู้ในทุกตารางนิ้วของแผ่นดินไทย มีแผนที่ความรู้ของชุมชนท้องถิ่น ความรู้ความเข้าใจการเห็นคุณค่าของชุมชนท้องถิ่นจะเป็นปัจจัยให้ชุมชนท้องถิ่นเข้มแข็ง

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ควรทำนโยบายให้เกิดการสนับสนุนให้มหาวิทยาลัย สถาบันราชภัฏ สถาบันราชมงคล และสถาบันการศึกษาอื่น ๆ ในท้องถิ่นรวมตัวกันทำการวิจัยโดยเอาพื้นที่เป็นตัวตั้ง ในทุกภาคของประเทศให้การศึกษาวิจัยนี้ครอบคลุมไปหมดทุกพื้นที่ทั้งประเทศ การวิจัยนี้จะเป็นเหตุปัจจัยให้คนไทยรู้จักแผ่นดินไทย

เมื่อคนไทยรู้จักแผ่นดินไทย ก็จะมีพลังแผ่นดินที่ทำให้ประเทศไทยพ้นวิกฤติ

aw netive 01correct 5 16/10/03, 1:56 PM

ปาฐกถาพิเศษ

โดย นายเอนก นาคะบุตร
(ผู้อำนวยการสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม)

กราบเรียนท่านอาจารย์เอกวิทย์ ณ ถลาง ผู้ให้แรงบันดาลใจกับผม ตอนที่ผมได้เข้าร่วมงานกับท่านเมื่อสมัยทำงานอยู่กระทรวงศึกษาธิการกับกรมการศึกษานอกโรงเรียน กราบเรียนท่านเลขาธิการ กราบคารวะประชาชนในยุคสมัยที่เราได้ร่วมทุกข์กันดูแล และพยายามจะกอบกู้หายนะของรัตนโกสินทร์ร่วมกัน ขอบคุณสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติที่ให้โอกาสผมมา ถือว่ามาถอดจิตใจแล้วกันนะครับ

๕ ปีผ่านมา ผมขอเป็นตัวแทนพลเมืองซึ่งไม่เคยเกิดในยุคประวัติศาสตร์ชาติไทย พลเมืองตัวเล็ก ๆ ที่เรียกว่า ไพร่ฟ้า เดิมเรียกว่า ทาส แล้วเรียกว่าไพร่ฟ้า ต่อมาเป็นราษฎร ต่อมาเป็นประชาชน วันนี้เราได้คนประมาณเรือนแสนและเกือบเป็นเรือนล้านที่อยากเห็นสิ่งหนึ่งที่อยู่ในใจของพวกเราก็คือ แม่ที่เรารัก และเปลี่ยนเป็นแผ่นดินแม่ที่เรารู้สึกอบอุ่น

เราทุกคนรู้สึกว่าแผ่นดินแม่กำลังเกิดหายนะเกือบทุก ๆ ด้าน คนเรือนแสนเรือนล้าน เหล่านี้ก็ใช้จิตใจที่ผูกพันกับแผ่นดินเกิด ทำงานร่วมกันเหนื่อย เราลืมเวลาลืมครอบครัว แต่จากที่เราได้ทุ่มเททำงาน เราค้นพบสิ่งหนึ่งซึ่งอยากจะมาแบ่งปันกับทุกท่านว่า ถ้าเรารวมใจเข้าด้วยกันได้ และปลดปล่อยใจให้มีคุณค่าเพื่อแผ่นดินแม่จะช่วยหยุดหายนะที่จะเกิดได้

คลื่นการเปลี่ยนแปลง

วัฒนธรรมจะมี ๒ วัฒนธรรมที่ผมค้นพบ วัฒนธรรมหลักที่เรียกว่า วัฒนธรรมไทย และวัฒนธรรมท้องถิ่น วันนี้ผมจะเอามาให้ดู ๒ ภาพ ให้ท่านเห็นว่าแท้ที่จริงใจของผู้คนอยู่ที่ข้างล่างจริง ๆ ที่เรียกว่า วัฒนธรรมท้องถิ่นที่หลากหลายและรวมกันเป็นพลังท้องถิ่น

aw netive 01correct 6 16/10/03, 1:56 PM

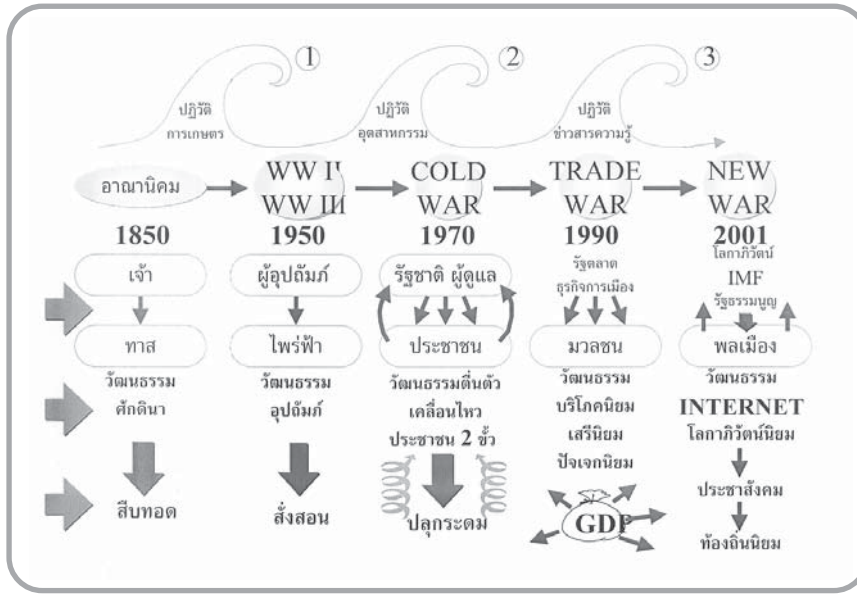

(แผนภาพประกอบ ๑)

ภาพที่แสดงเรียกว่าคลื่น ๓ คลื่น ซึ่งหลายท่านทราบดี มาจากตะวันตกทั้งหมดเลย คลื่นลูกแรกเรียกว่าปฏิวัติการเกษตร ปฏิวัติอุตสาหกรรม และในยุคประมาณ ๑๐-๒๐ ปี เราถูกเรียกว่ายุคปฏิวัติข่าวสารข้อมูล และเราก็ถูกเชิญชวนท้าทายและก็ถูกบังคับให้เราเปิดเสรีทางการค้า เปิดเสรีทุกเรื่อง ถามว่าเกิดอะไรขึ้น การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของเราจะเปลี่ยนแปลงอย่างไร

ดูคลื่นลูกที่ ๑ จากการปฏิวัติภาคการเกษตร ชาติตะวันตกได้คิดค้นเทคโนโลยีทางการเกษตร เขาต้องการพื้นที่การผลิตจำนวนมาก ทั้งที่ประชาชนของเขามีไม่เท่าไหร่ อาณานิคมเริ่มเข้ามากระแทก เมื่อยุคกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ท่านทรงตรัสกับแม่ทัพผู้หนึ่งว่า ศัตรูเราต่อไปจะไม่ใช่พม่า แต่จะเป็นต่างชาติ

ปี พ.ศ. ๒๓๙๔ รัชกาลที่ ๔ ขึ้นครองราชย์ ประมาณ ๑๕๐ ปีมาแล้ว สมัยนั้นวัฒนธรรมของเรามีเจ้ากษัตริย์ที่รักแผ่นดิน กษัตริย์ทุกพระองค์ปกป้องประเทศให้อยู่รอดจากอาณานิคมโดยยอมเสียบางส่วน

aw netive 01correct 7 16/10/03, 1:56 PM

มาดูคลื่นลูกที่ ๓ ที่กระแสตะวันตกพัดพาไพร่ ซึ่งเปลี่ยนตัวมาเป็นราษฎร มาปกป้องรักษาประเทศนี้ แต่ก็ต้องล้มระเนระนาด เราเรียกว่า วัฒนธรรมศักดินาก็แล้วกันนะครับ ทุกอย่างใช้การสืบทอดทางวัฒนธรรม ยุคนี้พบว่าเมื่อต่างชาติแบ่งอำนาจกันไม่ได้ก็เกิดสงครามกันสองครั้งที่บ้านเมืองเราถูกกระทบ เราต้องปรับตัวสูงมาก ช่วงนั้นรัชกาลที่ ๔ ขึ้นครองราชย์และต้องหาทางรับมือกับต่างชาติ ต่อมารัชกาลที่ ๕ ต้องไปศึกษายังต่างประเทศ พร้อมทั้งส่งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ราชวงศ์ไปศึกษาต่างประเทศเพื่อปรับปรุงประเทศครั้งใหญ่

จะเห็นว่าเราถูกกระแสวัฒนธรรมต่างชาติกำหนดเรามาตลอด คนของเราได้รับการปลดปล่อยจากการเป็นทาส แต่เราจะพบว่าระบบอุปถัมภ์ยังดำรงอยู่ มีระบบโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการเกิดขึ้นตอนนี้ แต่ลูกศรที่ผมเขียนจะเป็นแนวดิ่ง แบบบนลงล่าง ค่อนข้างเป็นแบบอำนาจนิยม

เมื่อสงครามยุติ อเมริกามีบทบาทมาก โดยเฉพาะในเอเชีย โลกถูกแบ่งออกเป็น ๒ ค่าย คือ โลกคอมมิวนิสต์ กับโลกประชาธิปไตย เราถูกจัดวางให้เป็นฐานให้กับอเมริกาเพื่อที่จะสกัดกั้นสังคมนิยมและคอมมิวนิสต์ ซึ่งอเมริกาเชื่อว่าจะโดมิโนเข้ามา เมื่อรัสเซียเป็นแกนกลาง จีนเป็นคอมมิวนิสต์ กลัวกันว่าอินโดจีนจะเป็นคอมมิวนิสต์ แล้วก็เป็นจริง ๆ แต่ไทยไม่เป็นเพราะไทยถูกใช้เป็นฐานในการสกัดกั้น

ความสัมพันธ์ของเราช่วงนั้นเปลี่ยนไป รัฐชาติถูกสร้างขึ้น ยุคนี้ท่านเอกวิทย์ก็เป็นผู้หนึ่งที่สร้างรัฐชาติให้มีความแข็งแรง มีระบบรัฐ มีระบบราชการ มีระบบการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการขยายตัว ผมเข้าไปเมื่อจบใหม่ ๆ ตอนนั้นเป็นยุค ๑๔ ตุลา รัฐเปลี่ยนจากผู้อุปถัมภ์มาเป็นผู้ดูแล พวกเรากลายเป็นผู้รับการดูแล เราทั้งหมดในยุคนั้นที่เรียกว่า *“ประชาชน”*

วัฒนธรรมช่วงนั้นจะเกิดการระส่ำระสาย ประมาณ พ.ศ. ๒๕๑๖-๒๕๑๙ ประชาชนที่เดือดร้อนมาก ๆ เกิดการตื่นตัว แต่ไม่ได้ตื่นตัวเพราะต้องไปเรียกร้องรัฐธรรมนูญ แต่ตื่นตัวเพื่อร้องขอความเป็นธรรมจากความยากจนที่เขาประสบ ก็จะเห็นการปลุกระดมทั้ง ๒ ข้าง เป็นครั้งแรกที่ประเทศเราแตกเป็น ๒ ขั้ว ประชาชนถูกปลุกระดมทั้ง ๒ ฝ่าย เราเสียเลือดเนื้อ ๓ ครั้ง คือ ปี พ.ศ. ๒๕๑๖, พ.ศ. ๒๕๑๙ และ พ.ศ. ๒๕๒๓

ช่วงนี้เราเริ่มร่วมสมัยกันหมด ประมาณ ๑๐ กว่าปีมานี่เอง เมื่อมีมนุษย์กลุ่มหนึ่งบอกว่าโลกทั้งโลกต้องถูกเปิดหมด ชะตากรรมจะถูกจัดโดยมนุษย์อีกกลุ่มหนึ่ง เรียกว่า *“จี ๗”* ผู้มีอำนาจ ๗ ประเทศอเมริกาเป็นศูนย์กลาง เพราะอเมริกาชนะสงครามโลก

aw netive 01correct 8 16/10/03, 1:56 PM

ครั้งที่ ๒ โดยที่ไม่มีการรบในประเทศ แล้วก็เข้าไปจัดการญี่ปุ่น จัดการไทย จัดการเครือข่ายที่เป็นอาณานิคมยุโรป

ถามว่าเกิดอะไรขึ้น เกิดกำแพงใหม่ นั่นก็คือกำแพงภาษี กำแพงโควตา อียูเริ่มก่อตัว ช่วงนี้กำแพงเบอร์ลินหายไป แต่มีกำแพงชนิดใหม่เกิดขึ้น คือ กำแพงการค้า เขตการค้าค้าเสรี เฉพาะในกลุ่มตัวเอง เราถูกบังคับและท้าทายให้เป็นกลุ่มเสรีทางการค้า ทางการเงิน ทางข่าวสารข้อมูลที่เกิดจากการปฏิวัติ ข่าวสารข้อมูลในระบบดิจิตอล

ความสัมพันธ์ของเราก็เริ่มเปลี่ยนไปอีก เป็นยุคสิ้นสุดของคำว่า *"รัฐชาติ"* ท่านเอกวิทย์อาจจะช่วยเสริมท่านอาจารย์ชัยอนันต์เรียกว่า *"รัฐตลาด"* ตอนนี้ผู้ดูแลเปลี่ยนไปเป็นนักธุรกิจการเมือง คนกลุ่มนี้อดีตก็คือไพร่ และคนกลุ่มนี้ก็ทำให้ประเทศเราพังด้วยความโลภ ที่เดินตามวิถีตะวันตก อยากจะเป็นนิกส์ ผลคือทำให้ประเทศเราสูญเสียเอกราชทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรมเรากลายเป็นวัฒนธรรมบริโภคนิยม

ตอนนี้บัตรเครดิต น้อง ๆ สายเดี่ยวใช้โทรศัพท์กันทุกคน มีบัตรรูด ข้าราชการของเรามีรายได้ ๗,๕๐๐ บาทก็มีบัตรเครดิต ทุกคนรูดบัตรกันหมด รวมทั้งผมด้วย ตลาดเสรีนิยม ปัจเจกนิยม ทิศทางเปลี่ยนไป เงินคืออำนาจ เงินคือความรวย เป็นชัยชนะที่ยิ่งใหญ่ที่ถูกกล่าวขวัญ

โชคดีที่รัฐธรรมนูญใหม่ของเรากำลังออกแรงด้วยตัวของมันเอง ทำให้ข้างล่างมีพลัง ทำให้ประเทศเราจากยุคที่มีแต่ไพร่ประชาชน มามีมวลชน มวลชนมี ๒ ด้าน ด้านรณรงค์กับด้านสร้างสรรค์ตัวเองด้วยหลักวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นคนที่อยู่ในชนชั้นกลาง ที่อยู่ในเมือง เมืองหลวง และในชุมชน ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมก็เปลี่ยนไป จะเห็นได้จากการมีอินเตอร์เน็ตเข้ามา มีโลกาภิวัตน์ซึ่งรุนแรงมาก

วันนี้ผมก็เข้าโลตัสเหมือนทุกคนในห้องนี้ เราใช้มือถือกันเกือบทุกคน เรามีบัตร เรารับวัฒนธรรมตะวันตกโดยสิ้นเชิง เราภูมิใจที่เรายังไม่เป็นอาณานิคมทางกายภาพ แต่เรากำลังเอาองค์ความรู้ทางตะวันตกทั้งสำนึกและวิธีคิดใส่เข้าไปในตัวเรา แล้วเราก็ภูมิใจว่าวันนี้เราไม่เคยเป็นอาณานิคมใคร

พลังท้องถิ่น

การก่อตัวของประชาสังคมเกิดขึ้นในประชาคม ๒ ส่วน ประชาคม ๑๔ ตุลา กับประชาคมที่อยู่รากหญ้าที่นั่งอยู่ในวันนี้ เขาเติบโตด้วยวิถีชีวิตท้องถิ่นและเริ่มเห็นท้องถิ่นนิยม นี่คือที่ผมอยากจะให้เห็นพัฒนาการของการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม

aw netive 01correct 9 16/10/03, 1:56 PM

เรามาอย่างไรและกำลังจะไปไหน วันนี้เราอยู่กับโลก ๒ โลก เราไม่มีกำแพงเบอร์ลิน แต่เรามีกำแพงวัฒนธรรม มีการรวมศูนย์เพื่อต่อสู้กับวัฒนธรรมตะวันตก แต่ถามว่าเกิดอะไรขึ้นกับโลก ๒ โลกที่เกิดขึ้นในบ้านเรา

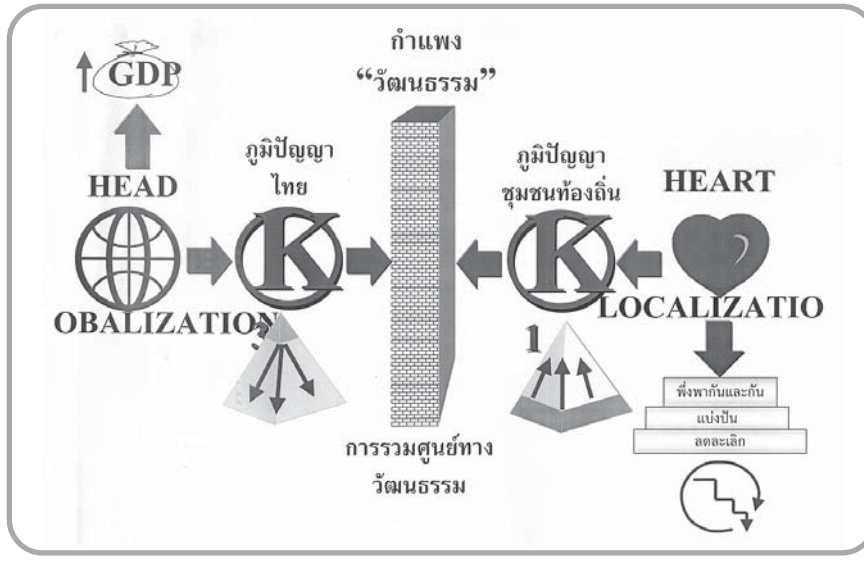

(แผนภาพประกอบ ๒)

อาจารย์ประเวศบอกว่าโลกเล็ก ๆ ที่เรียกว่าโลกของฐานล่างของชุมชนท้องถิ่นที่ถูกเรียกว่าเป็นคนยากคนจนไม่มีความรู้ วันนี้เขากำลังก่อตัว พวกเขากำลังแสดงออกทางตัวตนของเขา จากวิกฤติที่ถูกมองด้วยมิติทางเศรษฐกิจและอคติทางเศรษฐกิจ การรวมศูนย์ทางวัฒนธรรม วัฒนธรรมท้องถิ่นก็หายไป ภูมิปัญญาท้องถิ่นก็ถูกลดค่า คนเหล่านี้ไม่มีบทบาท ครู พระ หมอตำแย หมอพื้นบ้าน ช่างต่าง ๆ ผู้หญิงที่เก่งเรื่องอาหาร ยาสมุนไพร หัตถกรรม ซึ่งสร้างขึ้นมาด้วยความรักสามี รักลูก ศรัทธาในพุทธศาสนา ตอนนี้หายหมดเพราะถูกสั่งการจากอีกโลกหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม ภูมิปัญญาท้องถิ่นกำลังถูกยกกระดับขึ้นมา ผมเรียกว่า K๑ ภูมิปัญญาเหล่านี้เมื่อ ๔๐ ปีที่แล้วมา นับจากรัชกาลที่ ๗ เป็นต้นมา ถูกลดค่า ถูกเรียกว่าเถื่อน แม้แต่เหล้าที่ชุมชนผลิตยังเรียก เหล้าเถื่อน องค์กรการเงินของชุมชนก็ถูกนิยามว่าเป็นองค์กรการเงินเถื่อน คนที่ดูแลป่าชุมชนด้วยสำนึก ด้วยใจ ด้วยความรู้สึกรักถิ่นที่เขาเคยเล่นเคยเข้าป่าก็ถูกเรียกว่าเถื่อน

aw netive 01correct 10 16/10/03, 1:56 PM

วันนี้มีคำว่า *"กระบวนการท้องถิ่น"* (Localization) เกิดขึ้น ไม่ใช่แค่ในประเทศไทย แต่เกิดทั่วเอเชีย ทั่วโลก เกิดขึ้นจากสำนึกไม่ใช่เรื่องอำนาจ คนเหล่านี้กำลังบอกถึงการ ลด ละ เลิก สิ่งที่เป็นอบายมุข สิ่งที่ต้องสั่งเข้ามาจากคนอื่น

กระบวนการทำแผนชุมชนในช่วง ๒-๓ ปีนี้เราได้เรียนรู้การคิดใหม่จากภูมิปัญญาดั้งเดิมซึ่งเป็นภูมิปัญญาจากศาสนา สอนถึงการ ลด ละ เลิก การแบ่งปัน การที่จะดูแลพึ่งพากันและกัน เราทั้งหมดอยู่ด้วยคำว่า *"หัวใจที่จะอยู่ร่วมกัน"* รู้ที่จะถ่ายทอดเรียนรู้ซึ่งกันและกัน โลกอีกใบคือโลกที่พวกเราเอาความรู้มาจากตะวันตก

ที่ผ่านมาโลกของอำนาจในช่วง ๕๐ ปีที่ผ่านมายิ่งชัด เพราะเราต้องรวมศูนย์อำนาจทำให้เกิดรัฐที่แข็งแรงต่อสู้กับอาณานิคม เกิดการรวมชาติขนานใหญ่ ทั้งหมดคือการวางอำนาจลงสู่ฐานล่าง คนที่มีอำนาจจะพบว่ามีอยู่จำนวนน้อย แต่ไปกำหนดการศึกษา วางทิศทางเศรษฐกิจ รวมศูนย์อำนาจการเมือง บุคคลเหล่านี้มีอยู่นิดเดียว คนชั้นกลางที่จบมหาวิทยาลัยก็อยู่ในกลุ่มนี้ ถามว่าคนชั้นล่างมีโอกาสไหมครับ เขาอยู่อีกโลกหนึ่ง โลกของท้องถิ่น

ถามว่าความรู้ทั้งหมด ตัวความคิดทั้งหมด ตัววัฒนธรรมทั้งหมด มาจากไหน เอาความเป็นเลิศทางวิชา เอาการแข่งขันเป็นที่ตั้ง แต่ถูกกำหนดโดยโลก เราจำเป็นต้องเรียนรู้โลก แต่วันนี้เราเรียนรู้เพื่อให้เท่าทันหรือเรียนรู้เพื่อตามก้น

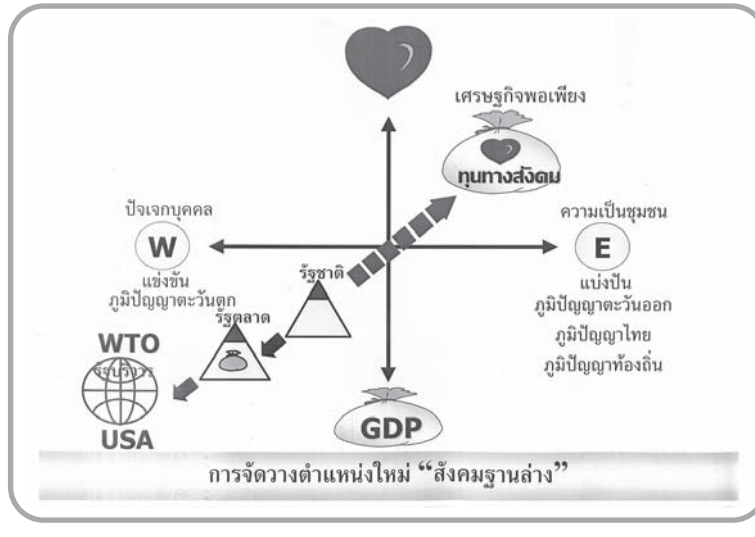

(แผนภาพประกอบ ๓)

aw netive 01correct 11 16/10/03, 1:56 PM

จากภาพ เราถูกกำหนด รัฐชาติหายกลายเป็นรัฐบริวาร กระแสนี้เราป้องกันไม่ได้ Globalization เข้ามาทุกทิศทุกทาง โลตัสเข้ามาแล้ว บัตรแทนเงินสดเข้ามาแล้ว มือถือเข้ามาแล้ว เมืองหลวงเมืองหลักของเราทั้งหมดถูกกระแส Globalization กระแสโลกาภิวัตน์ถล่มขนานใหญ่ เปรียบเหมือนน้ำท่วมที่เรากำลังพบทุกจังหวัด

ที่เราภูมิใจว่าเราเป็นเลิศ ฝันถึงขั้นจะเป็นนิกส์ ตอนนี้ถูกรวมศูนย์อยู่ที่ GDP ถามว่าประเทศไทย GDP แปลว่าอะไร คือ การเสียดุล การเสียดุลทางการเงินการคลังอย่างขนานใหญ่ จนคิดว่าอีก ๕๐ ปีข้างหน้าก็ยังไม่รู้ว่าเราจะกอบกู้กันได้ไหม โดยรัฐบาลท่านทักษิณบอกว่าจะใช้คืน IMF แต่เมื่อมานั่งวิเคราะห์โครงสร้างเศรษฐกิจที่ข้างล่าง ก็พบว่าเราเป็นหนี้สินล้นพ้นตัวทุกอำเภอ

อย่างไรก็ตาม ประเทศไทยยังมีพลังอีกชนิดหนึ่ง คือพลังท้องถิ่น คือความรู้สึกรักหวงแหนในท้องถิ่น คือศาสนธรรมที่ยังสืบทอดโดยพฤติกรรมไม่ใช่ด้วยวาจา การเกาะรวมกัน วิถีชีวิตที่เป็นชุมชนแม้จะถูกแบ่งแยกหัวใจไปบ้างแต่ก็ยังมีความแข็งแรงอย่างที่ท่านอาจารย์ประเวศเรียกว่า *"ทุนชีวิต ๔ ทุน"* และยังมีทุนที่เพิ่มขึ้นอีก คือทุนทางความรู้สึกเกี่ยวกับการรักถิ่นที่เกิด ถิ่นที่เป็นแผ่นดินแม่ของเขา

พลังสำคัญที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนทุกคนคือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระองค์ท่านทรงสร้างทางเลือกให้โลก ให้เรากลับมาหาคำว่าเศรษฐกิจแบบพอเพียงบนหลักศาสนธรรม เป็นนวัตกรรมใหม่ที่จะไปต่อสู้กับเวทีโลก

ผมมีโอกาสได้สนทนากับท่านโพธิรักษ์ ท่านบอกว่าการขาดทุนคือการทำบุญ ยิ่งขาดทุนมากคือการทำบุญมาก เป็นบุญนิยมไม่ใช่ทุนนิยม ซึ่งกำลังรวมตัวอยู่อเมริกา เมื่ออเมริกากำลังเพลี่ยงพล้ำ ก็ออกอาละวาดทั่วโลกด้วยสงคราม แล้วกล่าวโทษอีกศาสนาหนึ่งว่าเป็นผู้ก่อการร้าย

ประเทศเราโชคดีที่เราไม่มีการแบ่งแยกศาสนาและวัฒนธรรม เราพูดถึงการแบ่งปัน จึงเกิดคำว่า *"พอเพียง"* และ *"อยู่ดีมีสุข"* พระองค์ท่านใช้คำว่า *"ประโยชน์สุข"* เป็นทางเลือกยุคกรุงรัตนโกสินทร์ที่จะบอกประเทศเราให้หาทางออกใหม่ ด้วยพลังความคิดพลังวัฒนธรรมใหม่ที่เรามีอยู่ที่นี่

aw netive 01correct 12 16/10/03, 1:56 PM

เราหวังว่าเราจะเกิดความเป็นไท ทำให้แผ่นดินแม่หลุดพ้นจากการครอบงำจากต่างชาติ และเราได้ปลดเปลื้องหนี้สิน ส่วนเราจะไปกันด้วยองค์ความรู้อะไร กรอบนี้หมอประเวศได้วางไว้โดยได้บทเรียนมาจากการเคลื่อนไหวรัฐธรรมนูญ โดยบอกว่าเราหมดยุคของการใช้อำนาจ ถ้าเราจะเปลี่ยนแปลงต้องเริ่มเปลี่ยนแปลงองค์ความรู้ทำให้คนทั่วประเทศรับรู้ด้วยกันได้ เกิดจิตสำนึกจากการเรียนรู้ใหม่ด้วยกัน ไม่ใช่ลอกเลียนประเทศตะวันตกมา แต่ต้องทำด้วยการเอาองค์ความรู้เก่ามาปรับใหม่

ตะวันตกบอกว่าประเทศจะแข็งแรงเราต้องสร้างความร่ำรวย ตะวันออกบอกว่าไม่ใช่ต้องเน้นที่สุขภาวะ คือการมีจิตมีกายอยู่ร่วมกัน มีการพึ่งพากัน เน้นคุณค่าของการอยู่ร่วมกัน เรามีถึงขั้นที่เรียกว่า จิตวิญญาณ สิ่งเหล่านี้ผมไม่ได้เรียนมาในโรงเรียนมหาวิทยาลัยก็ไม่ได้สอน แต่มันอยู่ในจิตวิญญาณ อยู่ในการปฏิบัติของคนในชุมชนในศาสนา

ถ้าเราสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้คนของเรามีการเรียนรู้ ซึ่งท่านพระธรรมปิฎกพูดชัดว่าชีวิตที่ดีที่สุด คือชีวิตที่อยู่กับการศึกษา แต่ไม่ใช่การจบจากมหาวิทยาลัยที่เราเข้าใจกัน ผมพบว่าประชาชนกลุ่มหนึ่งที่คนเรียนรู้ด้วยการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมทำทำในสิ่งที่เป็นสาธารณะที่เป็นประโยชน์ร่วมกัน เข้าสู่บทเรียนร่วมกัน ทำให้จิตเขาโตขึ้นตรงนี้ที่เรียกว่า *"จิตสาธารณะ"* หรือผมเรียกว่าสำนึกรักถิ่น

ย้อนกลับไปเมื่อประมาณ ๒๐๐ ปี หลังที่คลื่นลูกแรก คือ การเกษตรเข้ามาและอาณานิคมเข้ามาสู่เรา เราต้องปรับตัวจากที่เคยอยู่ร่วมกันแบบพ่อกับลูกจนรับมาเป็นระบบอุปถัมภ์ มาเป็นระบบต่าง ๆ แต่ทั้งหมดเราอยู่ได้ร่วมกัน มีแผ่นดินแม่เป็นศูนย์กลางมีความรู้สึกอยู่ดีมีสุขร่วมกัน ร่วมทุกข์กัน แล้วแบ่งปันกัน

ประมาณ ๑๕๐ ปี สมัยรัชกาลที่ ๓ เราถูกรุกรานหนัก ตะวันตกบอกว่าเราต้องสร้างความแข็งแรงความเติบโตทางเศรษฐกิจ ที่เรียกว่า GDP เอาตัวนี้เป็นตัวชี้วัด เป็นตัวแข่งขันเอามาเป็นความเป็นความตายของทุกคน แม้แต่ผมเองก็ถูกสอนให้เรียนเพื่อรวย ผมจบบัญชี แล้วประเทศเราเกิดอะไรขึ้น จากกราฟอย่างที่เรียนไปแผ่นแรก คลื่น ๓ คลื่นสมัยท่านอาจารย์เอกวิทย์เกิดรัฐชาติที่แข็งแรง กรมต่าง ๆ มีบทบาทสูงมาก เป็นผู้จัดระบบบริหารประเทศทำให้ประเทศเรารอด แต่เมื่อ ๒๐ ปีที่ผ่านมาต้องพูดเรื่องเงินการเป็นรัฐตลาด

aw netive 01correct 13 16/10/03, 1:56 PM

ประเทศไทยในกระแสโลก

วันนี้ไม่รู้ประเทศเราอยู่ที่ไหนบนแผนที่โลก กลายเป็นประเทศที่ยากจนมีหนี้สินล้นพ้นตัว เรากลายเป็นรัฐบริวารไปแล้ว หลายคนกำลังตื่นเต้นที่คุณศุภชัยไปเป็นเลขาธิการ WTO ถามว่าคุณจะห้ามมวยการชกระหว่างไมค์ ไทสัน กับเขาทรายในกติกาเสรีได้หรือไม่ เราถูกหลอกให้ฝันอีกแล้ว ว่าวันหน้าเขาทรายจะชนะไมค์ ไทสัน เราจะมีกติกาที่เป็นธรรมภายใต้คำว่าเสรีทางการค้า เสรีทุกอย่าง ตอนนี้ประเทศเรากำลังอยู่ตรงนี้ กลายเป็นรัฐบริวารที่ไม่มีคำว่ารัฐอีกต่อไปแล้ว ถามว่าทางออกมีหรือเปล่า

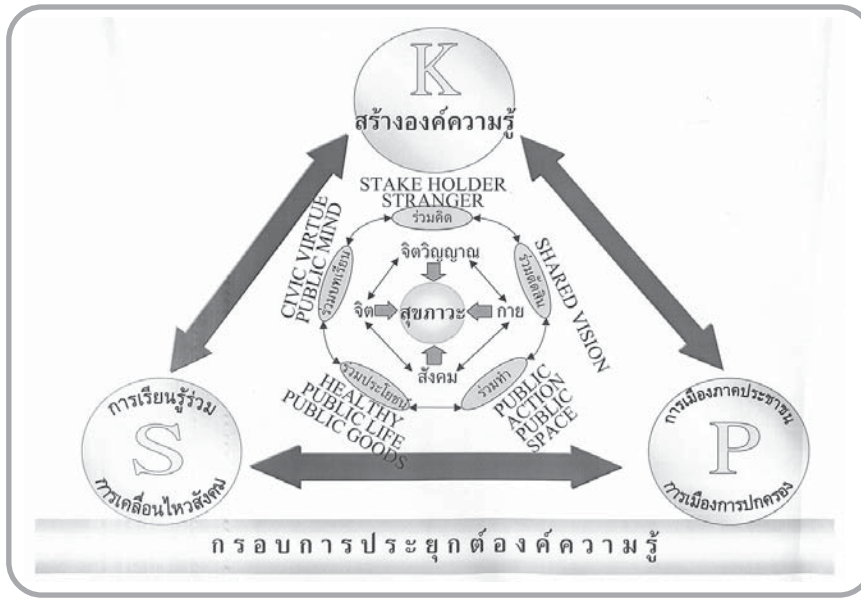

(แผนภาพประกอบ ๔)

aw netive 01correct 14 16/10/03, 1:56 PM

เราได้เรียนรู้ว่าชุมชนท้องถิ่นควรจะมีศักดิ์ศรี ซึ่งอยู่ที่การวางตำแหน่งใหม่ วางวิธีคิด วางใจ วางพฤติกรรมที่จะอยู่ร่วมกัน และวางภพภูมิ เราพบว่าขณะนี้รัฐไม่มีทางเลือกทางเศรษฐกิจ และตัวภูมิปัญญาก็ถูกลากไป เราพบว่ามีโอกาส ถ้าเรากลับมาเป็นเศรษฐกิจแบบพอเพียง เราจะสร้างวาทะกรรมใหม่ได้ ผมใช้คำว่า *"ทุนทางสังคม"* เพื่อทำให้ง่ายขึ้น อีกตัวเป็นทุนทางเศรษฐกิจ กำแพงทั้งหมดต้องลดลงหมด

ในอดีตกรุงศรีอยุธยาเรามีกำแพงไว้ป้องกันเมือง วันนี้เราเอากุ้งไปขาย เขาก็ตั้งกำแพงเรื่องสิ่งแวดล้อม เรื่องสิทธิมนุษยชน แต่ถ้าเขาส่งของขายให้เรา เราต้องลดกำแพงภาษีลง เวียดนามปลูกข้าวได้ถูกกว่าเรา วันนี้คนไทยใช้เครื่องเล่น VCD ของคนจีน เพราะเหลือราคาแค่ ๒,๐๐๐ บาท ถามว่าถ้ากระเทียมจีนเข้ามา ถ้าข้าวจีน ข้าวเวียดนามเข้ามา จะเห็นว่าเป็นคลื่นใหญ่มากที่จะมาภายใต้กติกาเสรี

วันนี้พม่าเข้ามาอยู่บ้านเราเป็นล้านคน คนไทยต้องอพยพย้ายไปอยู่ที่ฮ่องกง สิงคโปร์ เยอรมัน ทั้งค้าแรงงานและขายตัว มีทางเลือกเดียวก็คือย้ายภพภูมิ พระเจ้าตากย้ายยุทธภูมิคือสถานที่มาจากอยุธยา ทุกวันนี้เราสู้กับสิ่งนี้โดยการย้ายสถานที่ได้ไหม ไม่ได้ ต้องย้ายด้วยวิธีคิด ย้ายที่จิตวิญญาณ ย้ายท้องถิ่นเล็ก ๆ ของเราให้มาอยู่ที่นี่อยู่ตรงนี้ ที่การอยู่ร่วมกันเพื่อการอยู่ดีมีสุข การแบ่งปัน การอยู่ร่วมทุกข์และก็พ้นทุกข์ร่วมกัน อยู่กับความเป็นชุมชน ทางเลือกนี้ไม่ง่ายเพราะวันนี้ทุกคนอยู่กับหนี้สินทั้งหมด

ต่างชาติไม่ได้ใช้เรือ ไม่ได้ใช้แสนยานุภาพทางการทหาร แต่ใช้ความรู้การเงินที่โจมตีด้วยค่าเงินที่คนไทยเข้าใจน้อยมาก แม้แต่ผมที่เรียนบัญชีและการเงินมา ในอดีตเราอยู่ด้วยวิถีชีวิต วัฒนธรรมกับทรัพยากรธรรมชาติที่เรามีอยู่ร่ำรวย แต่เกิดอะไรขึ้นกับองค์ความรู้ของเรา ขณะนี้องค์ความรู้ไทยค่อนข้างไปทางทิศตะวันตก ส่วนองค์ความรู้ท้องถิ่นหายไปเรื่อย ๆ

ถ้ามองย้อนไปเมื่อ ๕๐ ปีที่ผ่านมา ระบบการศึกษาทำอะไร เรารับเอาความรู้เขาเข้ามาโดยการสอน เขาก็หยิบเอาความรู้จากเราไปวิจัยแล้วเราก็เอาไปตั้งองค์ความรู้ที่ตะวันตก พวกเราก็ไปเรียนกับเขา ความรู้ของเราที่เคยเน้นองค์รวมเชิงวิถีชีวิตจริงได้ถูกแยก ถามว่าศาสนากับชีวิต ชีวิตชุมชนและชีวิตคนเมืองเราในอดีตได้แยกหรือไม่ได้แยก

aw netive 01correct 15 16/10/03, 1:56 PM

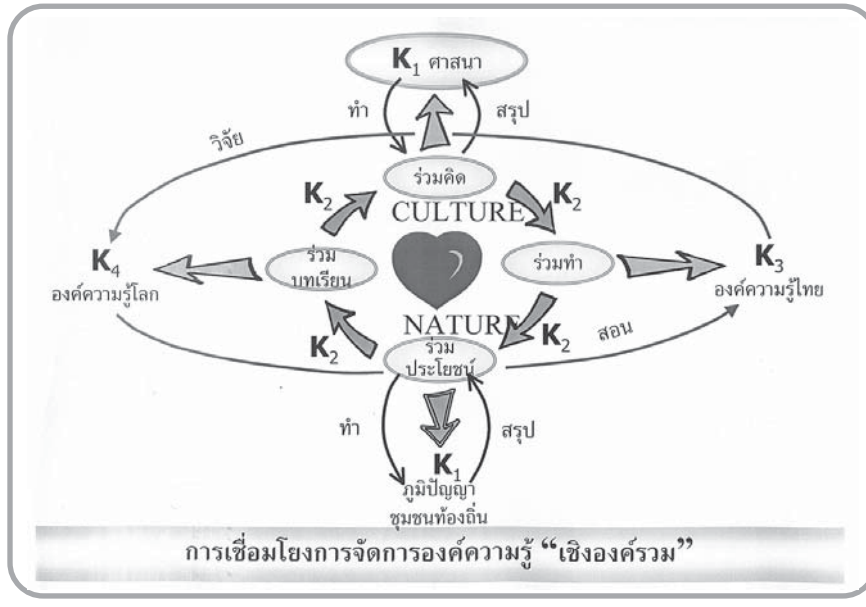

(แผนภาพประกอบ ๕)

ความรู้องค์รวม

ประมาณ ๔-๕ ปี เราค้นพบคำว่า K๒ (จากแผนภาพประกอบ ๖) คือโอกาสที่จะรวมผู้คนกลับมาเชื่อมโยงความรู้เราให้เกิดองค์รวม เกิดการอยู่กับคำว่าความจริง เพราะความรู้ที่เราเรียนผ่านระบบเป็นความรู้เสมือนจริง เนื่องจากมันไม่ได้มาจากความจริงของแผ่นดิน แม้แต่ผมซึ่งจบปริญญาตรี ปริญญาโทมา

เพราะไปเรียนรู้ความจริงจากชุมชนมา ทำให้เชื่อมโยงทั้งหมดใน K๒ K๓ K๔ กับ K๑ ที่ถูกแยกส่วนมิติด้านนามธรรมกับมิติด้านท้องถิ่นจนขาดวิ่น

เรารวมกันได้อย่างไร เราใช้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันจากโจทย์จริงที่เกิดจากความเป็นจริงของฐานล่าง ของชีวิต ของวัฒนธรรม ของเศรษฐกิจ ของชุมชนและท้องถิ่น ภายใต้สำนึกเดียวกัน มีประโยชน์ร่วมกัน ไม่ใช่แข่งขันกันและเข่นฆ่ากัน ตรงนี้เราเห็นขบวนการ K๒ การทำซอฟท์แวร์ การร่วมคิดร่วมทำ ร่วมประโยชน์ ร่วมบทเรียน ร่วมสังเกต ร่วมสังเคราะห์ การเข้ามาสู่การร่วมทุกข์ใหม่ของผู้คนที่ไม่ได้แยกแยะแบบกำแพงเบอร์ลินก็หายไป ขบวนการนี้ยังเห็นไม่ชัด แต่อยากจะบอกว่า นี่คือกระบวนการที่เราจะสังเคราะห์องค์ความรู้ สังเคราะห์ภูมิปัญญาที่ขาดวิ่น ให้กลับมาใหม่ได้

aw netive 01correct 16 16/10/03, 1:56 PM

วันนี้เราพูดถึงพลังท้องถิ่น ผมไม่อาจสรุปเป็นทฤษฎี แต่อยากตั้งข้อทดลองว่า ตัวแก่นกลางคือตัวใจ ไม่ใช่ตัวมันสมอง แต่เป็นตัวใจ แล้วเราจะเห็นว่าตัวใจของเรายกได้ที่เรียกว่า *"คุณค่า"* สำนึกรักถิ่นยังมีอยู่แต่แผ่ว พลังตรงนี้มีอยู่จริง ภายหน้าสิ่งที่เป็นภารกิจของการใช้พลังท้องถิ่นเป็นเรื่องนี้ใหญ่มาก

คนของเราประมาณ ๑๐ ล้านคนยากจนด้วยการอับจน เพราะโลกกำลังเปลี่ยนไปเป็นโลกานุวัตน์ ข่าวสารถูกครอบงำด้วยประเทศตะวันตก ไม่ว่าเราจะสอนลูกหลานให้ดีอย่างไร พวกเขาก็ยังใส่สายเดี่ยว กางเกงยีนส์กันหมด ถามว่าระบบครอบครัว ระบบวัด ระบบโรงเรียน อ่อนตัวหรือไม่ ความอับจนของภูมิปัญญาและขีดความสามารถในการดูแลจัดการระดับโลกเราไม่มี ประเทศเราอ่อนแอที่จะไปทำขนาดนั้น ฉะนั้นความยากจน ๖๐ ล้านคนอยู่ในฐานะเดียวกัน ในเรื่องความอับจนทางโอกาส ความยากจนของชายขอบไม่ต้องพูดถึง ถ้าสำนึกรักถิ่นไม่ดูแลคนเหล่านี้ เรามีโอกาสเป็นอาร์เจนตินา

รัฐไทยที่ใช้อำนาจมากว่า ๕๐ ปี ในแบบรวมศูนย์ ศูนย์ยังมีการยื้อแย่งการปฏิรูปทุกอย่างพูดถึงด้วยคำว่า อำนาจ แต่เราพูดถึงด้วยใจ เราต้องดูแลว่าทำอย่าไร อบต. จะเอาตัวจิตวิญญาณ ตัวสำนึกรักถิ่นไปใส่องค์กรจัดการท้องถิ่นจะต้องเรียนรู้การจัดการตนเองแบบใหม่ที่ไม่ซ้ำที่ผ่านมา

แต่อยากจะให้เห็นการที่จะมีทั้งด้านแนวดิ่งกับด้านแนวนอนอย่างน้อย สิ่งที่สำคัญเราจะได้ยินกรณีศึกษา ผมอยากเรียนว่าเมื่อเราเรียนหนังสือในระบบเดิมเราถูกสอนให้ไต่ระดับความรู้ด้วยการให้เรียนรู้มากขึ้น เราได้ประถม มัธยม อุดมศึกษา ให้เก็บเงินแล้วลงทุน สร้างกำไร รายได้ เราถูกสอนให้เก็บเงินแล้วก็เหมือนกับการไต่บันไดดารา

ผมพบตรงนี้ว่า การยกระดับคุณค่า การร่วมชะตากรรม และสร้างพื้นที่ใหม่ เรากำลังสร้างองค์ความรู้ใหม่ให้กับประเทศเรา จากองค์ความรู้จากข้างล่าง มันมีอยู่ประมาณ ๓ ส่วน ผมพบว่าสัตว์ทุกชนิดลอกคราบ ๓ ครั้ง จากการเป็นไข่ แล้วมาอยู่ในดักแด้ และเข้าสู่การเป็นตัวสัตว์ สัตว์ลอกคราบ ๓ ครั้งเป็นการลอกคราบทางกายภาพ มนุษย์ก็ทำไม่ต่างกัน จากสเปิร์มเป็นไข่แล้วก็มาเป็นเด็ก เป็นเรื่องทางกาย ส่วนเรื่องจิตวิญญาณก็มี ๓ ขั้นตอนเหมือนกัน ผมรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น

๑. ใช้สำนึกรักบ้านเกิด ว่าเรามีสำนึกนี้อยู่

๒. การก่อการดี โดยการยกจิต รวมตัวกันทำงานร่วมกัน ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ซึ่งไม่ใช่ในห้องเรียนแต่เป็นบนเวทีชาวบ้าน เขาเข้าร่วมกันด้วยใจ กระบวนการนี้ก็จะค่อย ๆ เปิด เวทีนี้เปิดด้วยความสมัครใจ เรียนรู้ได้ทุกเรื่อง ทำให้เกิดการรวมตัวของคน

aw netive 01correct 17 16/10/03, 1:56 PM

เกิดการกลั่นกรอง คนเหล่านี้ทำแล้วได้อะไร จิตเขาถูกปลดปล่อยไปรักสิ่งหนึ่งที่เขารู้สึกว่าเป็นบ้านเกิดของเขา เมืองเขา แม่น้ำของเขา จิตเขามารวมอยู่ที่นี่ และมันจะกลายเป็นพลังหนึ่ง เขาก็จะปลดปล่อยและเรียนรู้มากขึ้น

การเรียนรู้แบบภูมิปัญญาไม่ได้เรียนรู้ด้วยสมอง แต่มันจะมีกระบวนการจากสมองมาสู่การยกคุณค่า คุณค่ายังถูกยกขึ้นอีก เมื่อคิดใหญ่ขึ้น เป็นการลอกคราบครั้งที่ ๒ จิตของเขาจะคิดถึงเพื่อนบ้าน เมื่อเขามีจิตซึ่งกว้างขึ้นนึกถึงคนรอบข้างมากขึ้น จิตเริ่มใหญ่เป็นจิตสาธารณะ คนก่อการจะเริ่มหลากหลายขึ้นเป็นประชาคมท้องถิ่น คนเหล่านี้มีราก เพราะว่าเขาไม่ใช่ประชาคมลอย ๆ มีรากอยู่ที่ท้องถิ่น พื้นที่เขาขยายใหญ่จากลานมาเป็นกว๊านทั้งกว๊าน จากหมู่บ้านมาเป็นตำบล และใหญ่ขึ้นไปอีก สื่อกันด้วยการพูดคุยตาต่อตา นั่งจับเข่าคุยกันในวงเหล้า วงกาแฟ

ขณะนี้ฐานล่างได้ใช้สื่อหลากหลาย ใช้หอกระจายข่าว ใช้วิทยุชุมชน รัศมี ๑๐ กิโลเมตร แต่ก็ถูกหาว่าเถื่อน ทั้งที่มาตรา ๔๐ ให้ไว้ มีหน่วยงานที่ไม่ยอมเสียผลประโยชน์ ซึ่งเป็นผลประโยชน์นับแสนล้าน เขาไม่ยอมปล่อยเหมือนเหล้าเถื่อน แต่สุดท้ายชุมชนเขาก็ Online ถึงกัน มีการเชื่อมสายกัน

กระบวนการใช้สื่อสาธารณะเพื่อให้เขามายึดครองพื้นที่สาธารณะมามีชีวิตใหม่ร่วมกัน ไม่ใช่บ้านใครบ้านมัน ชุมชนใครชุมชนมัน ปรากฏการณ์เหล่านี้กำลังเกิดขึ้นทั่วประเทศ

ในช่วงหลังวิกฤติในบ้านเราเกิดปรากฏการณ์ที่ชัดเจนมาก พลเมืองถูกสร้างโดยยกใจให้ใหญ่ขึ้นมี ๒ กระแส กระแสแรกชุบตัวโดยเอาประกาศนียบัตรให้มากขึ้น เป็นปริญญาตรี ปริญญาโท นั้นเป็นการสร้างความรู้เสมือนจริง อีกกระแสไม่จำเป็นต้องใช้ประกาศนียบัตร คนเหล่านี้มาทำงานภายใต้คำว่ามหาวิชชาลัย ใช้ภูมิปัญญาของแต่ละท้องถิ่น

เรากำลังเห็นการก่อตัวเล็ก ๆ สร้างคุณค่าที่ยิ่งใหญ่ คือ การพ้นทุกข์ร่วมกัน การร่วมกันเพื่อแผ่นดินแม่ เราจะพบว่าการรวมตัวของคนเล็ก ๆ เริ่มหลากหลาย ข้อเสนอจากวัด ชุมชน โรงเรียน อบต. ต้องรวมตัวกันเป็นเครือข่ายที่ใหญ่ขึ้น มีการจัดการที่ซับซ้อนและหลากหลายขึ้น

aw netive 01correct 18 16/10/03, 1:56 PM

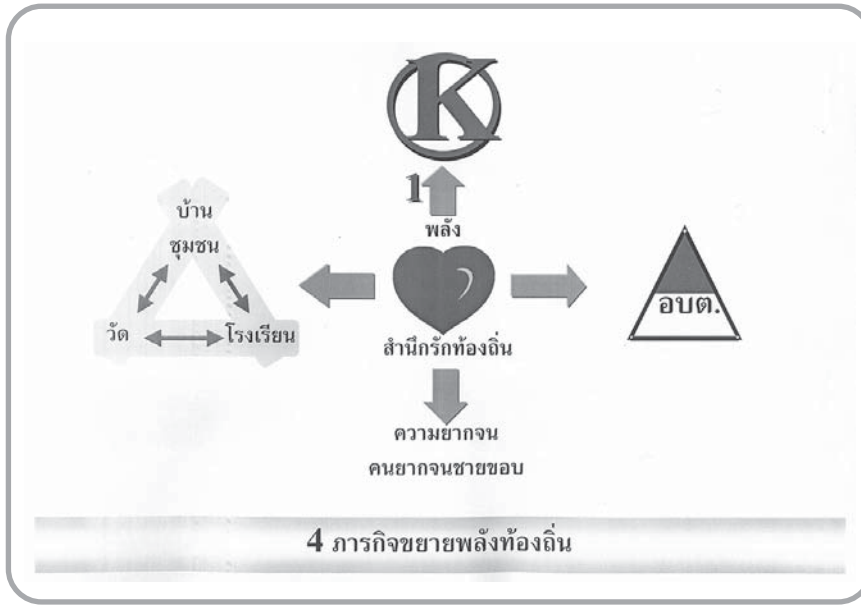

(แผนภาพประกอบ ๖)

สำนึกรักถิ่นเพื่อแผ่นดินแม่

สุดท้ายเป็นสามเหลี่ยม ได้ค้นพบและนำมาใช้ในท้องถิ่น คือ การใช้ภูมิปัญญาที่ต่อยอดจากท้องถิ่น จากภูมิปัญญาชาวบ้าน และให้ภูมิปัญญาจัดการเรื่องใหม่ ๆ ที่ซับซ้อน แม้แต่กับเทคโนโลยีใหม่ ๆ ที่เรียกว่าการค้นหาอนาคต ใช้เทคนิคใหม่ ๆ ใช้มายด์ แมพ (Mind map) ใช้วิทยากรกระบวนการ เราไม่ได้ปฏิเสธความรู้ตะวันตก แต่เราใช้อย่างเท่าทันและใช้อย่างเลือกสรร มีการสร้างเวทีตรวจสอบซึ่งกันและกัน เป็นการปกครองตนเองร่วมกัน

ทำอย่างไรจะนำมาเชื่อมกระบวนการนี้ทั้งหมด ผมจำลองว่าประเทศไทยแบ่งเป็น ๒ โลก โลกท้องถิ่นที่เราเห็นภาพเป็นโอกาสใหญ่ ๆ กำลังเกิดขึ้นเรียกผุดบังเกิดกับ อีกโลกที่เราจะเห็นว่าไม่มีทางเลือก ให้เป็นบริวารของอเมริกาที่จะเข้ารบกับอิรัก เมื่อเราบอกไม่เข้ากลุ่มการค้าเสรีได้ไหม ประเทศเราคงหนีจากการเข้าสู่ Globalization ไปไม่ได้

aw netive 01correct 19 16/10/03, 1:56 PM

เหลืออยู่อย่างเดียวคือจะทำอย่างไรให้เท่าทันและไม่ใช่การเดินตาม การเท่าทันเป็นเรื่องที่ยากมาก เพราะทุกวันที่เราคุยกันในเรื่องปฏิรูปอำนาจ การพัฒนาโปรแกรมคอมพิวเตอร์ เขาไปไหนต่อไหนกันแล้ว ฮาร์ดแวร์เรามีแต่สั่งและก็เสพ

การใช้พลังท้องถิ่นเพื่อกำหนดว่าเราจะเป็นตัวของตัวเอง พื้นที่สาธารณะเรายังไม่ถูกกำหนดโดยโลกทั้งหมด แม้จะแทรกซึมมาทุกอณูแล้วก็ตาม คนชั้นกลางมีทางเลือก ๒ ทาง คือ เข้าสู่กระแสโลกหรือเชื่อมโยงอยู่อย่างเท่าทันโลก คนชั้นกลางรุ่นเราอาจเป็นรุ่นสุดท้ายที่ยังมีกลิ่นอายของชนบทของชีวิตท้องถิ่น เราอาจจะเป็นตัวทาบกิ่งได้ แล้วก็ต่อยอดโดยไปเอาความรู้ตะวันตกมาทาบกิ่งตรงนี้ ถ้าทำไม่ทันตรงนี้มีโอกาสพังและเข้าสู่การเป็นบริวารขนานใหญ่ ชุมชนชายขอบ ชุมชนชายแดน ชุมชนยากไร้ ถ้าเราจัดการตรงนี้ไม่ทัน คนเหล่านี้จะมากขึ้นเรื่อย ๆ

อดีตการศึกษาของผมมีโอกาสได้มาโดยการต่อสู้หาเงินเรียนหนังสือเอง แต่คนขาดโอกาสเหล่านี้ไม่มีทางครับ คนเหล่านี้จะมีมากขึ้นในโลกที่มีแต่การแข่งขัน แต่พวกเขากลับไม่มีโอกาส

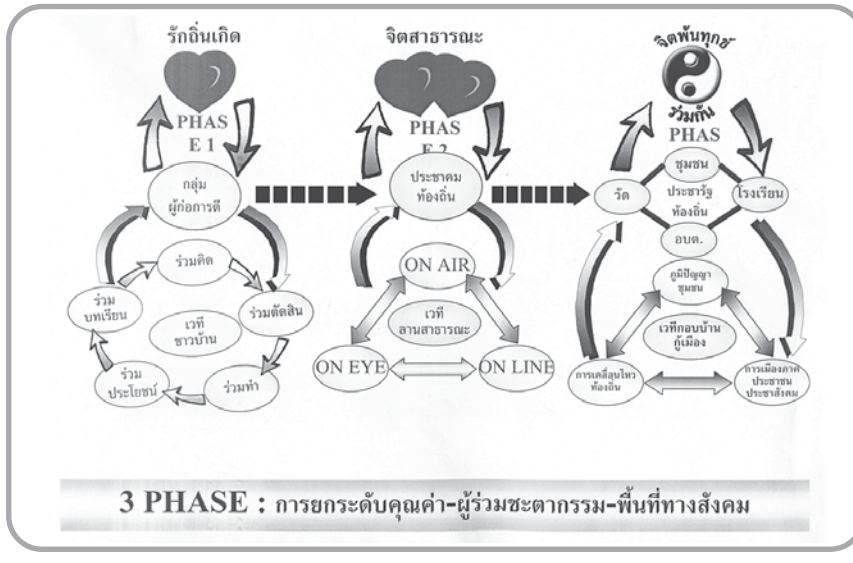

(แผนภาพประกอบ ๗)

aw netive 01correct 20 16/10/03, 1:56 PM

ถ้ามหาวิทยาลัยทั้งหมดออกจากระบบ จ่ายแพงขึ้น ผมได้ทุนจุฬาฯ เรียน ทำอย่างไรก็ใช้ไม่หมดเพราะไม่ได้เป็นหนี้แค่เงิน เมื่อเรารู้สึกเป็นหนี้ทางใจใช้ยังไงก็ไม่หมด คนของเราต้องถูกผนึกให้เป็นแบบนี้ เพื่อจะไปดูแลคนชายขอบ ระบบการศึกษาเรายังไม่สร้างคนเลย แล้วจะสร้างตอนไหน

จากนี้ไปถ้ารัฐเล็กลง รัฐกระจายอำนาจก็ยังไม่พอ ธุรกิจโปร่งใสก็ยังไม่พอ ภาคประชาชนและคนชายขอบต้องเกิดมากขึ้น เราถูกสอนสั่งให้เราต้องเป็นเศรษฐกิจโลก แล้วบอกว่า เราจะเป็นผู้ชนะ ถ้าเรากู้เงินเพิ่มขึ้น คุณเอาเทคโนโลยีเอาต่างชาติเข้ามาลงทุน เราต้องเดินต่อภายใต้กติกา WTO ถ้าทำอย่างนั้นเราไม่มีทางชนะ

ตอนนี้อเมริกาบริหารโลกทั้งโลกเพราะว่าเขาไม่ได้เพิ่งสร้างขีดความสามารถในการครอบคลุมโลก เขามีความรู้ทั่วโลก มีการวิจัยทั่วโลก มีเครือข่ายทางการค้าทั่วโลก ฉะนั้นเป็นเพียงฝันหวานเท่านั้นที่จะไม่เป็นเบี้ยล่างอเมริกา ฝันที่จะเป็นนิกส์ก็ไม่ได้ เพราะเราเป็นแค่ที่เราเป็นเท่านั้น

ข้อเสนอของอาจารย์หมอประเวศบอกว่า เราต้องจัดการความรู้ระดับนโยบาย แก้กฎหมาย สำนึกของประเทศให้เข้าใจองค์ความรู้ทางเศรษฐกิจ เรากำลังเห็นโครงสร้างประเทศนี้เปลี่ยน พวกเรากำลังทำสะพานสังคมถักทอร่วมกัน ให้คนตัวเล็ก ๆ ได้มีเครือข่าย มีพื้นที่ สามารถคุยกันเป็นข่ายให้คนตัวเล็ก ๆ มารวมกัน

เครือข่ายชุมชนกำลังเกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็น อบต. กลุ่มสตรี กลุ่มชาวเขา กลุ่มชนเผ่า กลุ่มหมอเมือง กลุ่มออมทรัพย์ เป็นกลุ่มไม่เป็นทางการ คนเหล่านี้มีใจแต่ถ้าเราไม่สร้างสะพานเชื่อมในแนวระนาบ ประเทศจะอยู่ในแนวดิ่ง ความฉลาดของเราจะไม่เกิด

ในยุคหายนะที่กำลังสลับซับซ้อนขึ้นทุกวัน การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นเร็วมาก เรากำลังเริ่มเห็นชนชั้นกลางที่มีสำนึกรักถิ่นตระหนักว่า แผ่นดินแม่ต้องการดูแล พวกเราร่วมอยู่ในชะตาเดียวกัน แต่เรายากจนคนละอย่างจากท่าน ท่านยากจนทางเศรษฐกิจ เรายากจนทางโอกาสและความอับจนทางปัญญาที่เราก้าวทันโลกไม่ได้ เท่าทันไม่ได้ แต่คนเหล่านี้กำลังก่อตัวขึ้นภายใต้ประชาคม

อย่างผมได้พบข้าราชการพันธุ์ใหม่ เป็นข้าราชการที่มีสำนึกรักถิ่นและพร้อมที่จะทำเพื่อคนข้างล่าง คนเหล่านี้ไม่ได้นอกใจระบบราชการแต่กำลังเอาใจมาใส่แผ่นดินแม่ เราเลยสร้างระบบความร่วมมือแบบประชารัฐขึ้นมา

aw netive 01correct 21 16/10/03, 1:56 PM

ขณะนี้โครงสร้างของประเทศมองเห็นลาง ๆ แล้วว่าประเทศเราต้องใช้โครงสร้างนี้เดินต่อไป โดยจะทำอย่างไรให้ผ่องถ่ายอำนาจลงมา สร้างสะพานเชื่อม สร้างการเรียนรู้ด้วยการจัดการความรู้ โดยมีหน่วยจัดการความรู้ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ที่ฐานล่างและทันต่อการจัดการความรู้ ตรงนี้คือสะพาน ถ้าคนเราไหลถ่ายกันโดยไม่ทำให้เกิด ๒ ขั้ว เพราะวันนี้ประเทศเราขัดแย้งกันสูง อาจารย์หมอประเวศเปรียบเทียบว่าเราเหมือนไก่ตีกันในเข่งที่รอให้เขาเอาไปเชือด

อยากให้พลังท้องถิ่นเกิดขึ้นในใจของเรา อยู่ร่วมกันด้วยความเข้มแข็งทางวัฒนธรรม เรามีศักดิ์ศรีและความเป็นมนุษย์ที่ไม่ด้อยกว่าใคร ที่ผ่านมาแม้จะเพลี่ยงพล้ำทำสิ่งผิด ถ้าเรากลับใจโดยมองในเรื่องภพภูมิใหม่ของภูมิปัญญาท้องถิ่น ใช้พลังของรัฐธรรมนูญ รวมตัวกันทำงานเราจะเกิดการหลอมใจ และถ้าทุกคนหลอมใจเอาไปไว้ที่แผ่นดินแม่ ผมว่าวันนั้นเราจะยังมีแผ่นดินเหลือไว้ให้ลูกหลาน ดังจะปรากฏในแผนภาพประกอบ ๘

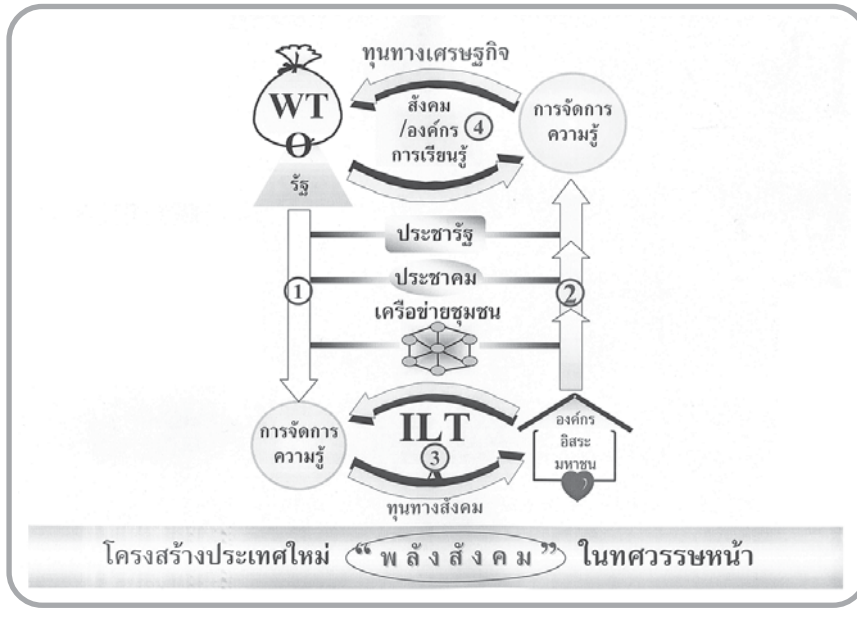

(แผนภาพประกอบ ๘)

aw netive 01correct 22 16/10/03, 1:56 PM

เปิดเวทีบอกเล่าโดยแกนนำกลุ่มพลังท้องถิ่น*

วิทยากร นายประยงค์ รณรงค์
(กลุ่มไม้เรียง จังหวัดนครศรีธรรมราช)
นายวันดี ยิ้มกระจ่าง
(เครือข่ายหมอพื้นบ้าน จังหวัดสกลนคร)
หมอเมืองบุญชู จันทรบุตร
(กลุ่มหมอเมือง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่)
นางสิริอาภา รัชตะหิรัญ
(กลุ่มพิพิธภัณฑ์หมู่บ้านยี่สาร)
นางสำรวม ดีสม (น้ำผึ้ง เมืองสุรินทร์)
(กลุ่มกันตรึม จังหวัดสุรินทร์)

ผู้ดำเนินรายการ ดร.รัตนา บุญมัธยะ

---

* *กิจกรรมเวทีสาธารณะเรื่อง **"พลังท้องถิ่นในกระแสความเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม".***
วันที่ ๕ กันยายน ๒๕๔๕ ณ หอประชุมเล็ก ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย

aw netive 02 23 13/10/03, 4:36 PM

ดร.รัตนา บุญมัธยะ

ประวัติย่อ

คุณลุงประยงค์ เป็นประธานกลุ่มเกษตรทำสวนไม้เรียง จบชั้น ป.๔ แต่มีความสามารถที่จะตั้งคำถามต่อการพัฒนาที่เป็นกระแสหลัก ซึ่งจะส่งผลที่กระทบกับชุมชนไม้เรียง

หมอเมืองบุญชู จันทรบุตร เป็นหมอเมือง หมอพื้นบ้าน มีความรู้และความสามารถสอบได้ใบอนุญาตประกอบโรคศิลปะถึง ๓ สาขา ๑. สาขาเภสัชกรรม ๒. เวชกรรม ๓. ผดุงครรภ์ ทำงานด้านหมอเมืองมากว่า ๓๐ ปี และช่วยรักษาชาวบ้านในจังหวัดเชียงใหม่มามากมายในอำเภอหางดง ชาวหางดงรู้จักท่านทุกคน และท่านเชี่ยวชาญด้านการแพทย์พื้นบ้าน

พ่อวันดี ยิ้มกระจ่าง เชี่ยวชาญทางด้านหมอยาพื้นบ้าน มีชื่อเสียงมากในอำเภอส่องดาว จังหวัดสกลนคร และรักษาคนมาหลายโรคจนหาย

อาจารย์สิริอาภา รัชตะหิรัญ เป็นอาจารย์สอนภาษาไทย คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร เป็นคนยี่สาร

และคุณน้ำผึ้ง เมืองสุรินทร์

นายประยงค์ รณรงค์

ผมเป็นคนมาจากรากหญ้าจริง ๆ มาจากชุมชนไม้เรียง เป็นตำบลที่กันดารพอสมควร มีประสบการณ์จากความล้มเหลว ปัญหาจากภัยธรรมชาติ บางทีจากมนุษย์เองที่สร้างขึ้น พวกผมเป็นแกนนำกลุ่มหนึ่งของชุมชน พบอะไรต่าง ๆ มามาก เห็นว่าถ้ายังเป็นอยู่อย่างนี้ เราก็ไม่มีอนาคต ไม่มีทิศทาง ก็มีคนกลุ่มเล็ก ๆ กลุ่มหนึ่งมาร่วมคิด ร่วมคุยกันหาข้อสรุป แล้วเอามาทดลองในการที่จะแก้ปัญหาให้กับตัวเองและชุมชน เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๗ กลุ่มเกษตรกรตำบลไม้เรียงได้เริ่มก่อตัวขึ้นเพื่อต้องการจะแก้ปัญหาเรื่องอาชีพหลักคือยางพาราปัญหามาก และไม่มีใครจะแก้ปัญหาให้ถูกต้องตรงที่สาเหตุให้ได้เลย เพราะคนส่วนมากที่มีอำนาจในการแก้ปัญหาไม่รู้ถึงสาเหตุที่แท้จริง พวกเราที่รู้สาเหตุที่แท้ แต่ก็ไม่มีอำนาจเข้าไปจัดการในเรื่องการแก้ปัญหาที่เป็นระบบ

aw netive 02 24 13/10/03, 4:36 PM

ราชการนัก ก็ทำให้พวกเราตัดสินใจต้องทำกันเอง ให้อาชีพหลักของเรามีความมั่นคงได้ จะมีทางใดบ้าง ในการศึกษาตรงพื้นที่ก็ได้มีผลสรุปว่า เราจะกำหนดทิศทางในความมั่นคงอย่างไร เราเป็นเจ้าของผลผลิตทางการเกษตรต้องไปถามพ่อค้าตลอดเวลาว่ายางของพวกเราที่ทำมาวันนี้อยู่ชั้นไหนและจะให้ราคาเท่าไหร่ ตรงนั้นเป็นส่วนหนึ่งที่เราเจ็บช้ำพอสมควร เพราะของเราแท้ ๆ แต่ทำไมต้องให้คนอื่นมากำหนดทั้งคุณภาพ ราคา น้ำหนัก ในที่สุดแนวทางในการแก้ไขปัญหา ก็สรุปว่าเราจะต้องทำให้คุณภาพเป็นของเราเองให้ได้ น้ำหนักต้องกำหนดเอง ราคาเราก็ควรเป็นผู้ตั้งเองได้ ทำมาระดับหนึ่งก็แก้ไขได้เป็นบางส่วน แต่ในที่สุดเราก็พบจากผลสรุปในการทำงาน ตั้งแต่ปี ๒๕๒๗-๒๕๓๕ ว่า เรื่องต่าง ๆ เหล่านี้ถ้าเป็นพืชเศรษฐกิจที่ขึ้นอยู่กับหลาย ๆ ฝ่ายที่เราไม่สามารถกำหนดเองได้เลย แท้จริงแล้วดินฟ้าอากาศเป็นผู้กำหนดให้ผลผลิต เวลาการผลิต รายได้ การผลิตจึงขึ้นกับดินฟ้าอากาศ ฝนตกมาก แล้งมากก็ไม่ได้ อนาคตขึ้นอยู่กับนโยบายรัฐบาลที่ต้องไปกำหนดทิศทางว่าจะกำหนดนโยบายยางว่าอย่างไร ไม่ถึงปีก็เปลี่ยนรัฐบาลใหม่มีคนใหม่เข้ามาบริหาร นโยบายก็เปลี่ยนก็ไม่เหมือนเดิม ไปทำเรื่องใหม่ต่อไป ราคาก็ขึ้นกับราคาตลาดโลกเป็นผู้กำหนด เพราะฉะนั้นพวกเราที่ทำอยู่ก็ทำต่อไป ทำอย่างไรก็ไม่สามารถกำหนดทั้ง ๓ อย่างนี้ได้เลย คือ ผลผลิตที่ขึ้นกับสภาพดินฟ้าอากาศ กำหนดนโยบายรัฐต้องเป็นผู้ดูแล กำหนดราคาที่ตลาดโลกเป็นผู้กำกับอยู่ เราไม่สามารถกำหนดได้เลย ฉะนั้น ปี ๒๕๓๕ เราสรุปได้ว่า เรื่องที่เราทำอยู่เรายังเสี่ยงกับทุก ๆ ด้าน จึงมีความเห็นร่วมกันว่ายางนี่เป็นเพียงส่วนหนึ่งของชีวิตเท่านั้นเอง และเห็นว่าไม่สามารถกำหนดได้ แต่ทำไมเราต้องเอาชีวิตไปฝากไว้ที่เรื่องยางอย่างเดียว มันน่าจะมีทางเลือกอื่นอีกเยอะแยะที่เรายังไม่ได้คิดไม่ได้วิเคราะห์ ศูนย์ศึกษาพัฒนาชุมชนไม้เรียง ได้ก่อตั้งเมื่อปี ๒๕๓๕ เราต้องการวิเคราะห์วิถีชีวิตของชุมชนในทุกด้านในทุกเรื่องที่เราเป็นอยู่ ก็ทำให้เราได้ใช้เวลาในตรงนั้นพูดคุยกันและมีคนเห็นด้วยแล้วก็ได้ร่วมคุยกันมากขึ้น จนพอถึงปี ๒๕๓๘ ทางแผนชาติ คือสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้เตรียมการจัดทำแผนพัฒนาฉบับที่ ๘ ที่เน้นไปในด้านการพัฒนาคน พวกผมเห็นด้วยว่าที่เราทำอะไรไม่สำเร็จก็เพราะคนไม่ได้พัฒนา เมื่อคนไม่ได้พัฒนาในตั้งแต่เริ่มต้นเราก็จะไม่สามารถพัฒนาฝ่ายอื่น ๆ ได้เลย พอเราวิเคราะห์ถึงว่า ในชุมชนเราขาดความรู้ พอขาดความรู้ก็ขาดความสามารถ คนที่ขาดความรู้ความสามารถไม่สามารถจัดการอะไรได้เลย เราวิเคราะห์แล้วว่าเงินไม่ใช่สิ่งจำเป็นสูงสุด เพราะเงิน

aw netive 02 25 13/10/03, 4:36 PM

เป็นเพียงเครื่องมือ แต่ถ้าเรายังคิดไม่ได้ การใช้เงินจะไม่เกิดประโยชน์เลย ถ้าเราสามารถจะคิดได้ กำหนดทิศทางวางแผนอะไรเสร็จ การใช้เงินเป็นเครื่องมือเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้แนวคิดของเราไปสู่ความสำเร็จได้ ปี ๒๕๓๙ เราก็ได้เก็บรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ เรื่องที่เราไม่เคยคิด ไม่เคยเห็น ไม่เคยทำ ก็ได้รวบรวมกันเอามาวิเคราะห์ทำพร้อม ๆ กับแผน ๘ แล้วก็เขียนเป็นแผนของชุมชนไม้เรียงขึ้นมา ที่ปัจจุบันก็ได้เอาไปขยายผลแล้วเอาไปใช้อยู่ในหลายพื้นที่ที่เรียกว่า แผนแม่บทชุมชน ที่ไม้เรียงได้เริ่มต้นทำเมื่อปี ๒๕๓๙ ทำเป็นแผนพัฒนาคน แต่การพัฒนาคนตรงนั้นเราสรุปออกมาได้ ๓ อย่างว่า คน ความรู้ ทรัพยากร ต้องมาสร้างแนวทางในการรวมกันทำเพื่อให้เกิดการจัดการ คนสามารถที่จะศึกษาหาความรู้ มีความรู้ความสามารถ คนนั้นแหละเอาความรู้มาจัดการทรัพยากร ก็ทำให้เรามีความมั่นคงในอาชีพตรงนั้นได้ การเกษตรหรืออาชีพที่เราทำอยู่ เพราะเกิดความรู้ในการจัดการ เราทำตามกันมาตลอดเวลา การทำตามกันทำให้เป็นการทำให้คนที่ไม่มีความรู้ไปทำตามคนที่มีความรู้ คนที่มีความรู้ก็มีความสำเร็จ คนที่ไม่มีความรู้เกิดการล้มเหลวขึ้นมา กลายเป็นว่าเป็นหนี้เพิ่มขึ้น เพราะฉะนั้นในแนวทางที่เราได้ศึกษา วิเคราะห์มาแล้ว ก็พบว่าการที่เราไม่มีแนวทางเป็นของตนเองตั้งแต่ระดับครอบครัวถึงชุมชนเท่ากับเราไม่มีเป้าหมายว่าในเรื่องที่เรากำลังทำอยู่เราจะทำไปทำไม ทำไปถึงไหน เพื่ออะไร ในที่สุดการศึกษาเก็บข้อมูลต่าง ๆ ในทุกด้านของชุมชนไม่ว่าข้อมูลความรู้ในท้องถิ่น ข้อมูลทรัพยากรที่มีอยู่ ข้อมูลรายจ่าย รายรับต่าง ๆ ที่เราเป็นอยู่ในวิถีชีวิตเราไม่ได้รู้เลย ที่ผ่านมาเราไม่ได้รู้ว่าขาดทุนหรือกำไร เราไปสรุปเอาว่าปีไหนเราไปชำระหนี้ ธกส. ได้บ้าง แสดงว่าปีนั้นมีกำไรบ้าง แต่ถ้าเห็นว่าหนี้ของ ธกส. เพิ่มขึ้น คิดว่าขาดทุนเพราะชาวบ้านที่ทำการเกษตรขาดทุนมาตลอด ผลผลิตทางการเกษตรเราได้ศึกษาแล้วพบว่าใน ๑๐ ปี ขาดทุนประมาณ ๗ ปี ๓ ปีได้กำไร หลายคนถามว่าถ้าขาดทุนตลอดแล้วเราจะอยู่รอดได้อย่างไร ที่ชาวบ้านสามารถอยู่ได้ก็เพราะชาวบ้านไม่คิดค่าแรงตัวเอง ทำไป ใช้ไป กินไป ไม่ได้คิดค่าแรงตัวเอง แต่ถ้าไปคิดค่าแรงตัวเองก็จะพบว่าเราขาดทุน การขาดทุนนี่แหละที่ทำให้เราเป็นหนี้ การเป็นหนี้เพิ่มแต่ละครั้ง หมายถึงว่า อนาคตของเราต้องไปถึงลูกหลานที่เราเป็นหนี้อยู่ ในที่สุดชุมชนไม้เรียงได้กำหนดทิศทางของตนเองมาและใช้แผนงานต่าง ๆ เหล่านั้นมาทดลองในการที่จะเอามาใช้พัฒนาคนตั้งแต่ปี ๒๕๔๐-๒๕๔๔ หลายเรื่องที่เราได้เริ่มต้นจากการที่ให้คนได้รู้จักตัวเอง ว่าที่ผ่านมาปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตัวเองเป็นผู้ก่อให้เกิดอะไรขึ้น

aw netive 02 26 13/10/03, 4:36 PM

ไปบ้าง แล้วที่ผ่านมานอกจากเราก่อให้เกิดเองแล้วผลกระทบภายนอกอะไรบ้างที่ทำให้เกิดปัญหาขึ้นมา การรู้จักตัวเองตรงนี้ทำให้คนเข้ามาสู่ความร่วมมือ การที่จะป้องกันปัญหาและแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า แล้วในเวลาเดียวที่พัฒนาในสิ่งดี ๆ มีอยู่ที่ได้จากทรัพยากรข้อมูลทรัพยากรนี้มีอยู่มาจัดการพร้อม ๆ กัน เรื่องที่เราได้เริ่มต้นการที่จะพัฒนาคนมาระดับหนึ่ง แล้วให้คนที่ได้เริ่มการพัฒนาแล้วเข้ามาสู่ในการปฏิบัติ คือทดลองในสิ่งที่เราคิดแล้ว แล้วเอาไปทดลองใช้ ก็ทำให้เกิดความรู้ใหม่ ความรู้ใหม่ที่เกิดจากการปฏิบัติจริง ทำจริงแล้วสรุปผลออกมาได้ เป็นความรู้ที่สามารถขยายผลไปสู่ภายนอกได้ เรื่องต่าง ๆ เหล่านี้เป็นการเรียนรู้ขยายวงออกไปเรื่อย ๆ ในที่สุดการศึกษาของชุมชนเป็นเรื่องหลัก พวกเราเข้าไปเกี่ยวพัน สัมพันธ์กับทุกเรื่องก่อนที่จะทำอะไรต้องรู้จริง รู้แล้วเอาไปทำ ทำแล้วเกิดความรู้ใหม่ เก็บรวบรวมข้อมูลที่ภาคใต้ ปัจจุบันนี้ก็ได้เกิดมหาวิชชาลัยที่มีความร่วมมือประสานความร่วมมือ แต่ชื่ออาจจะแตกต่างกันไปอย่างที่ไม้เรียงเป็นศูนย์การศึกษาพัฒนาชุมชนไม้เรียง อย่างที่อำเภอหัวไทรของอาจารย์บุญธรรมก็ใช้มหาวิชชาลัยชุมชน คลองเปียะก็เป็นมหาวิทยาลัยชาวบ้าน คือเราสรุปแล้วว่ามีความจำเป็นที่จะต้องรู้ก่อนแล้วค่อยทำ ทำแล้วสรุปจะเป็นผลที่สามารถเอาไปขยายผลต่อได้ ลองแล้ว ทำแล้ว เกิดเป็นเรื่องจริง ไม่ใช่ที่เราเรียนมาแล้วก็เอาไปบอกต่อตรงนั้นผิดพลาดมาก แต่เราก็ต้องศึกษามาเหมือนกัน ระบบการศึกษาทำเป็นการศึกษาทางสากล แล้วเอามาประยุกต์ ทดลองใช้ความรู้จริงที่เกิดขึ้นอาจแตกต่างจากความรู้ที่เราศึกษาได้เรียนมาบ้าง แต่ความรู้นี้ได้เกิดขึ้นจากการทำ จากการทดลอง และสามารถจะบอกได้จริงว่าเกิดแล้วเอาไปบอกคนอื่นต่อว่าทำได้ ในที่สุดชุมชนไม้เรียงก็ได้แปรเปลี่ยน จากการฝากชีวิตทั้งชีวิตไว้กับยางเพียงอย่างเดียว ตอนนี้เกิดอาชีพรองอาชีพเสริมมากพอสมควร แล้วก็เกิดการบริหารจัดการเกี่ยวกับการทำอาชีพต่าง ๆ ให้ครบวงจร จะผลิตเป็นวัตถุดิบ ทำผลผลิตทางการเกษตร เรายังจะหาทางเข้ามาจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยการแปรรูปบ้าง โดยนำมาถนอมบ้าง ตามที่เราเรียกคือ วิสาหกิจชุมชนมาร่วมมือช่วยกันแก้ปัญหา พัฒนาร่วมกัน ความร่วมมือของเครือข่ายต่าง ๆ กว้างขวางออกไปเรื่อย ๆ นอกจากชุมชนแล้ว เครือข่ายต่าง ๆ ในชุมชนเราเรียกว่า เครือข่ายยมนา เป็นเครือข่ายระหว่าง ๓ ฐานอาชีพ คืออาชีพสวนยาง อาชีพชาวสวนผลไม้ อาชีพชาวนาข้าว ในการที่จะมาร่วมมือในการจัดการทรัพยากรของพวกเราให้เข้ามาแก้ปัญหาตามฐานอาชีพ

aw netive 02 27 13/10/03, 4:36 PM

ดร.รัตนา บุญมัธยะ

การเริ่มต้นเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ ของชุมชนเริ่มต้นจากการตั้งคำถาม และวิพากษ์ระบบเดิมที่มันเป็นอยู่ว่ามันสอดคล้องกับชีวิตจริงของพวกเขาไหม และถ้าไม่สอดคล้องทางเลือกควรจะเป็นอย่างไร อาจารย์ประยงค์ได้เสนอแนวทางที่เป็นรูปธรรม โดยเริ่มต้นจากการทำความรู้จัก และความเข้าใจของตัวเองก่อน เข้าใจหมู่บ้าน เข้าใจพื้นที่ของชุมชน ในการกำหนดทิศทางในการจะมาเปลี่ยนแปลงทั้งที่ยังไม่สอดคล้องให้สอดคล้องมากขึ้น อันนี้เป็นรูปธรรมที่น่าสนใจ

หมอเมืองบุญชู จันทรบุตร

ประสบการณ์ชีวิตการเป็นหมอ ด้วยความเป็นคนบ้านนอก ยากจน ความยากจนมี ๓ ประเด็น ยากจนการเรียนรู้ ประสบการณ์ วิถีการเรียนรู้ ยากจนผู้ชี้แนะ ผมได้อาศัยวัดอยู่ด้วยการบวช แต่ละวัดก็จะมีหนังสือมีตำราพื้นบ้านเป็นหลัก ประเด็นที่ผมเห็นชัดก็คือ ภาษาล้านนาเป็นหลัก ถ้าหากขาดภาษาล้านนา ก็ไม่มีหนทางจะเดินไปบังเอิญที่วัดที่ผมบวชมีเจ้าอาวาสที่มีความรู้สารพัดอย่าง ชาวบ้านในชนบทในหมู่บ้านจะอาศัยวัดเป็นที่ปรึกษาในยามเจ็บป่วยไข้ตั้งแต่เกิดจนตาย ผมอยู่วัดมา ๑๔ ปี ก็ออกจากวัดมาประมาณปี ๒๕๐๖ เคว้งคว้างไม่มีอาชีพ ก็เลยถือโอกาสนี้ทำยาขึ้นมา ทางภาคเหนือเรียกว่า ยาลมผิดเดือน ยาธาตุทั้ง ๔ ยาแก้ลมสาร ยาแก้เหน็บชา มีจักรยานเก่า ๆ ขี่ตระเวนไปตามหมู่บ้าน ชาวบ้านก็ยากจน ยามเจ็บป่วยก็เลยต้องพึ่งหมอ อนามัยทั้งอำเภอมีหมออยู่คนเดียว ชาวบ้านก็ไปหาผม เช้าถึงค่ำมาหาผม เมื่อผมเป็นหมอก็เลยต้องขวนขวาย ไม่รู้ก็ต้องหาความรู้ ต้องทำ ปรากฏว่าประสบผลสำเร็จ รักษารายใด ๆ ก็หาย ชาวบ้านก็เกิดความเชื่อ บังเอิญผู้ใหญ่บ้าน กำนันก็เลือกผมเป็นแพทย์ประจำตำบล ผมทำงานแพทย์ประจำตำบลอยู่ ๑๙ ปี ทุกหมู่บ้านผมจะไปหาผู้ใหญ่บ้าน ให้ผู้ใหญ่บ้านได้ชี้ให้ชาวบ้านได้เข้าใจว่าผมเป็นแพทย์ประจำตำบล มีหน้าที่ช่วยเหลือดูแลสุขภาพของชาวบ้านในท้องถิ่นนั้น ๆ แต่ว่าไม่ใช่แค่ท้องถิ่นนั้น ต่างอำเภอผมก็ยังไปทั้งกลางวันและกลางคืน ไม่ว่าจะป่วยอะไรก็ใช้ยาแผนโบราณแล้วใช้คาถาอาคมประกอบ ใช้พิธีต่าง ๆ ประกอบด้วย เมื่อสังคมเจริญเติบโตขึ้นมา ทางโรงเรียนก็สอนนักเรียนว่าอย่าไปหาหมอนั้นนะ มันไม่ได้จบอะไรมาหรอก เป็นหมอเถื่อนไม่รู้อะไร ผมก็ไม่ถือโกรธ ผมก็ไปเรียนทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นเภสัชกรรม ผมสอบได้เมื่อปี ๒๕๑๕ และก็เรียนเวชกรรมผดุงครรภ์

aw netive 02 28 13/10/03, 4:36 PM

อาศัยประสบการณ์ทำยาทุกอย่างที่ผมทำได้ ทำให้เกิดประโยชน์แก่ประชาชน ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ทั้งยากิน อบ ประคบ นวด ผมอาศัยตำแหน่งหน้าที่เป็นแพทย์ประจำตำบลไปทุกงาน ไม่ว่างานเทศกาล งานประเพณีต่าง ๆ ผมไปจ่ายยาต้ม ยาอบ ประคบ

หมอเมืองบุญชู จันทรบุตร กำลังบรรยาย เรื่อง การแพทย์แบบพื้นบ้านล้านนา

แม้กระทั่งนวดยังฟรีมีทุกรูปแบบ เพื่อให้เกิดความเชื่อ ความเลื่อมใส ให้มีประสบการณ์ในการดำรงชีวิตความเป็นหมอเมือง ก็มีหมออีกหลายคนที่เขาหมดโอกาส ที่ไม่มีคนเชื่อถือ แต่ผมยังอยู่จนถึงวันนี้ หลังจากที่ผมสอบได้เภสัชเวชแพทย์ ผดุงครรภ์ ผมก็มาตั้งชมรมชื่อว่า ชมรมหมอแผนไทย ต่อมาคิดว่ามันไม่ถูก มันไม่ใช่แผนไทย ปี ๒๕๔๐ จึงตั้งสมาคมหมอพื้นบ้านหางดงขึ้นมา ถึงจุดนี้จึงมีคนหลายแหล่งให้ความสนใจ ทั้งเรื่อง NGO หนังสือพิมพ์ข่าวสาร แม้กระทั่งชาวต่างชาติโดยเฉพาะญี่ปุ่นมาทำข่าวยาพื้นบ้าน หมอพื้นบ้าน และยังมีมหาวิทยาลัยไปขอดูตำราซึ่งเมื่อก่อนไม่มีใครสนใจ ผมจึงเอาตำรายกให้เขาไปเลย มหาวิทยาลัยได้ตำรายาจากผมไปเกือบหมด สำหรับตำราต่าง ๆ ผมก็รวบรวมทั้งหมอดู หมอยา หมอนวดครบชุด แนวปฏิบัติเดือนหนึ่งผมจะออกพื้นที่ วัดมีเทศกาล ชมรมผู้สูงอายุเขาจัดงาน งานฉลอง ผมไปประคบ นวดฟรี แจกยาฟรี ทุกวันนี้ก็ยังกระทำอยู่ ปีนี้การศึกษาแห่งชาติก็เลือกให้มาเป็นครูภูมิปัญญาแพทย์แผนไทยที่ก้าวมาถึงทุกวันนี้ก็เพราะผมทำดีมาตลอดในชีวิตที่เกี่ยวกับการเป็นหมอของผม การดูแลรักษาสุขภาพของชาวบ้าน ผมช่วยเขามาโดยตลอด ปัจจุบันเปิดสอนวิชาการแพทย์แบบพื้นบ้านล้านนา สนใจ โทร. ๐-๕๓๔๔-๑๒๗๓

aw netive 02 29 13/10/03, 4:36 PM

หมอเมืองบุญชู จันทรบุตร ออกนวดบริการแก่ผู้ที่เจ็บป่วย ที่มาขอรับการรักษา ณ ศาลาการเปรียญ วัดละโว้ อ.หางดง จ.เชียงใหม่

ดร.รัตนา บุญมัธยะ

นี่ก็เป็นประสบการณ์ของพ่อบุญชู แพทย์พื้นบ้านทุกวันนี้มีเกือบทุกภาค ไม่ว่าจะเป็นภาคไหนก็มีหมอพื้นบ้านเป็นจำนวนมาก ไม่ว่าจะภาคเหนือ และก็มีความพยายามที่จะจัดองค์ความรู้ทางหมอพื้นบ้าน มีการวิจัยท้องถิ่นเข้าไปช่วย คราวนี้มาดูทางอีสานว่าพ่อวันดีมีประสบการณ์ในเรื่องนี้อย่างไร มีปัญหาอุปสรรคอะไรบ้าง จากการเป็นหมอยาราษฎร

พ่อวันดี ยิ้มกระจ่าง

ผมเป็นคนบ้านนอก อยู่อำเภอส่องดาว เป็นหมอยาราษฎร ได้รักษาชาวบ้านจริง ๆ แล้วพ่อของผมเป็นหมอ ตั้งแต่ผมอายุ ๑๖ ปี ได้ตามพ่อไปเป็นหมอยา แล้วพ่อได้ถ่ายทอดให้เมื่อตอนไปรักษา จนอายุ ๑๘ ปีก็ได้ทำงานจนถึงทุกวันนี้ ได้รักษาคนไปไม่ว่าจะเป็นโรคตับ ม้ามโต มะเร็งลำไส้ และก็หายกันเยอะ ที่ผมมาวันนี้ขณะนี้ ผมก็มีคนไข้นอนรออยู่ที่บ้าน ๓ คน พวกเขาไม่อยากจะให้ผมมา ผมรักษาชาวบ้านไม่ได้คิดมูลค่า แล้วแต่คนป่วยเขาจะให้ ทำมาจนเท่าทุกวันนี้ ผมเรียนจากพ่อ ไม่ได้ไปเรียนวิชาหมอยาที่ไหน เมื่อสมัยก่อนที่อำเภอสว่างแดนดิน มีพ่อผมคนเดียวได้ดำเนินงานจนกระทั่งพ่อเสีย พ่อเสียตอนอายุ ๑๒๕ ปี แม่เสียตอนอายุ ๑๑๕ ปี ท่านก็ได้ปฏิบัติหน้าที่เกี่ยวกับยามาพอสมควร ผมก็รักษาทุกชนิดเหมือนกัน เวลารักษาไม่ว่าคนป่วยไปโรงพยาบาลไม่หาย มาหาผม ๆ ก็รักษาให้ก็หายกลับบ้านไป ผมรับผิดชอบมาก็เยอะ โรคเบาหวาน โรคต่าง ๆ ผมไม่กลัว ผมมียา แต่การรักษาผมไม่คิดมูลค่าแล้วแต่เขาจะให้ ชาวบ้านก็ถามว่าที่ทำอย่างนี้แล้วพ่อจะได้อะไร ผมก็บอกว่าผมทำเพื่อประชาชน ผมรักษาประชาชนเพราะประชาชน

aw netive 02 30 13/10/03, 4:36 PM

เป็นใหญ่ อยากให้ประชาชนเป็นสุข ผมก็ดีใจ ผมส่งเสริมเรื่องยาผมก็ไม่เคยปิดบัง ผมไปรักษาที่ไหน ๆ ผมก็จะบอกวิธีการใช้ยา การหาต้นยา แล้วก็บอกด้วยว่าถ้าผมตายไป ก็อยากให้สืบทอดยานี้ต่อไป ก็มีคนมาเรียนรู้กันหลายคน ลูกเมียของผม ๆ ก็สืบทอดให้หมด

ดร.รัตนา บุญมัธยะ

พ่อวันดีก็บอกว่าตื่นเต้นและก็ดีใจที่มีหมอเมือง และหมอยาราษฎร พ่อวันดีเป็นหมอของคนจน และคนจนบ้านเราเยอะมาก ทุกภาค และถ้ามีหมอยาอย่างนี้เยอะ ๆ ช่วยแบ่งเบาหมอสมัยใหม่ก็เป็นอีกช่องทางหนึ่งที่จะปฏิบัติระบบสาธารณสุขบ้านเราทำให้ลดค่าใช้จ่ายได้ เข้าถึงประชาชนอย่างใกล้ชิดมากยิ่งขึ้น นั่นก็เป็นภูมิปัญญาที่น่าสนใจจากภาคเหนือ และภาคอีสาน มาภาคกลางบ้าง ประสบการณ์ของอาจารย์สิริอาภา รัชตะหิรัญ

อาจารย์สิริอาภา รัชตะหิรัญ

อาจารย์สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ เป็นอาจารย์สั่งสอนให้ดิฉันรู้จักความรักรากเหง้า รักในเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น รักพื้นถิ่นพื้นฐานของตัวเอง ดิฉันเป็นคนยี่สารสมัยก่อนหมู่บ้านนี้จะเหมือนถูกปิด เพราะมีแต่ความยากลำบากแล้วก็ถูกทอดทิ้งไม่มีใครสนใจ ไม่มีแม้แต่น้ำใช้ เราก็จะต้องอยู่แบบช่วยเหลือตนเอง พึ่งพาตนเองตลอด แต่เพิ่งจะดูดีขึ้นเมื่อ ปี ๒๕๑๘ ที่มีถนนเข้ามาในหมู่บ้านทำให้สามารถเดินทางไปไหน ๆ ได้ง่ายขึ้น ลักษณะภูมิประเทศของยี่สารคือมีเขาเล็ก ๆ อยู่กลางหมู่บ้านคือเขายี่สาร ยี่สารอยู่ห่างจากตัวจังหวัดสมุทรสงครามประมาณ ๒๐ กิโลเมตรเท่านั้น แต่ผู้นำทั้งหลายท่านก็ไม่ค่อยให้ความสนใจ มันห่างไกลความเจริญ เขารู้จักกันแต่เพียงว่าเป็นที่ที่มีงูเห่าชุกชุม ยุงชุม เพราะเป็นพื้นที่ป่าชายเลน โจรก๊กต่าง ๆ มักหลบเข้ามาแอบซ่อน ส่วนสิ่งอื่น ๆ เขามองไม่เห็น หลักฐานต่าง ๆ เช่น วัด ถ้าศึกษาแล้วจะเห็นว่ามีความงดงามทางสถาปัตยกรรม ศิลปกรรมอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ ส่วนในแง่มุมของวิถีชีวิตก็ไม่มีใครมองว่าชาวบ้าน

สภาพแวดล้อมของบ้านเขายี่สาร ที่มีป่าชายเลนอันอุดมสมบูรณ์

aw netive 02 31 13/10/03, 4:36 PM

อยู่กันได้อย่างไร ชุมชนเล็ก ๆ อย่างนี้น้ำจืดก็ไม่มีใช้ต้องไปล่มน้ำจากแม่น้ำเพชรบุรีแล้วล่องเข้ามาใช้ที่ยี่สาร ชาวบ้านก็มองกันอยู่ว่าบ้านเรานี้มีของเก่าอยู่เยอะแยะ เช่น ธรรมาสน์ก็เก่าผุพังทิ้งอยู่ที่ศาลาป่าช้า ก็ชี้ชวนกันให้ช่วยกันดูว่าจะทำอย่างไร วันหนึ่งศาลานี้ก็คงพังลงมา วันหนึ่งก็มีขโมยเข้ามาในหมู่บ้านมาขโมยตุ่มโพล่ ซึ่งเป็นตุ่มปากแคบเก่าแก่ทนทานแข็งแรงมาก ซึ่งที่วัดมีอยู่หลายใบ มาขโมยเอาใบเล็กที่สุดของเราไป จะเป็นด้วย

"โพล่" หรือตุ่มปากแคบ ภาชนะที่มีความหมายสำคัญของชุมชนบ้านเขายี่สาร

บุญญาบารมีของแผ่นดินนี้หรือเปล่าไม่ทราบที่ทำให้ตุ่มใบนี้ไม่ไปไหนแต่กลิ้งตกลงมาทำให้ขโมยเอาไปไม่ได้ พวกเราก็ได้ไปเก็บเศษที่แตกเป็นเสี่ยง ๆ นี้มา เราเสียดายเป็นอย่างมากเป็นใบที่สมบูรณ์มาก เสร็จแล้วก็ค่อย ๆ เอากาวมาต่อ เรารู้สึกเหมือนบรรพบุรุษถูกทำร้าย ส่วนสิ่งที่มีค่าอื่น ๆ ที่มีอยู่นั้นชาวบ้านก็ช่วยกันเก็บรวบรวมมาไว้ที่ใต้ถุนโรงเรียนและศาลาวัด ในช่วงนั้นมีพระนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยศิลปากรรูปหนึ่งจะทำรายงานส่งอาจารย์ ก็ได้นำเรื่องนี้ทำรายงานไปส่งอาจารย์ หลังจากนั้นเราก็มามองกันต่อว่าจะทำอย่างไรกับของเหล่านี้ ก็คิดกันว่าควรจัดแสดงดีกว่า จึงเกิดพลังความคิดที่จะรวบรวมสิ่งของต่าง ๆ ไว้เป็นหมวดหมู่ ตอนนั้นชาวบ้านก็ช่วยกัน คือใครมีเงินก็บริจาคมา บางรายก็ให้ยืมและภายหลังก็บริจาคให้เลย เราจึงได้ทำห้องขึ้นมาเป็น

aw netive 02 32 13/10/03, 4:36 PM

ลักษณะพิพิธภัณฑ์แบบชาวบ้านที่เป็นแหล่งรวบรวมของเก่า ของเก่าที่ได้มามีหลายแบบ เต็มไปหมด แต่ก็เป็นการรวมใจคนคือช่วยกันทำขึ้นมา สิ่งเหล่านี้เป็นมรดกของท้องถิ่น ต่อมาประมาณปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ดิฉันมีความคิดที่จะเข้าไปช่วยชาวบ้านโดยคิดว่าเราน่าจะได้ทำประโยชน์ให้กับหมู่บ้านของตนเอง เพราะมีโอกาสได้เรียนหนังสือจึงได้เข้าไปช่วยเต็มที่ และคิดว่าน่าจะจัดทำให้เป็นพิพิธภัณฑ์ที่เป็นวิชาการ เป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน เป็นคลังความรู้สำคัญ จึงได้เริ่มดำเนินการโดยเชิญท่านผู้รู้ทางนี้เข้าไปให้คำปรึกษาคือท่านอาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม แล้วที่ยี่สารเองก็มีทรัพยากรมากมายจริง ๆ มีวิถีชีวิตที่บางคนไม่รู้จัก เช่น ชาวบ้านเผาถ่านโกงกาง ถ่านโกงกางนี้มักรู้จักกันแต่ว่าเป็นการทำลายป่าชายเลนอย่างรุนแรงที่สุด แต่ในความจริงของที่นี่คือ ชาวยี่สารเผาถ่านโกงกางก็จริงแต่เราใช้วิธีปลูกหมุนเวียนเพื่อจะได้มีไม้เป็นวัตถุดิบในการเผาถ่าน ทำกันอย่างนี้มาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๘๐ ก็เลี้ยงชีวิตชาวยี่สารมาตลอด แล้วเราก็อยู่อย่างพอเพียงจริง ๆ คือเมื่อตัดไปเราก็ปลูกหมุนเวียนเพื่อที่ธรรมชาติจะได้กลับมา การใช้ภูมิปัญญาในท้องถิ่นที่ยี่สารมีความชัดเจนในหลายด้าน และชาวยี่สารเองก็อยู่อย่างให้ความช่วยเหลือกันเองโดยไม่เริ่มด้วยการร้องขอใครก่อน

ในด้านหลักฐานเรื่องราวของยี่สารในอดีตก็คือ ยี่สารเคยเจริญรุ่งเรืองทางการค้ามาก่อน คำว่า *"ยี่สาร"* แปลว่า ตลาด หลักฐานที่พบและมีอยู่ก็แสดงให้เห็นความเป็นตลาดอย่างชัดเจน ความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจและการค้าขายได้ถดถอยลงในระยะหลังที่ความเจริญทางการค้าขายที่อื่นทำได้สะดวกกว่า คนยี่สารที่เคยอยู่กันอย่างหนาแน่นก็ค่อย ๆ อพยพออกไป เพราะทำมาหากินยากแล้ว เหลือแต่พวกที่เรียกได้ว่าเป็นพวก *"เดนตาย"* คือไปไหนไม่ได้ก็อยู่กันต่อไป แต่เขาก็พึ่งพากัน ช่วยเหลือกัน ไม่ทิ้งกัน มีอะไรก็แบ่งปัน ความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกันนี้ทำให้ยี่สารเกิดพลังขึ้นมา เพราะไม่มีใครสนใจช่วยเหลือจึงทำให้เกิดเป็นพลังภายใน ความร่วมมือกันที่ชัดเจนก็คือการจัดทำพิพิธภัณฑ์นั้นเอง ทำให้ได้รู้จักรากเหง้า รู้จักความเป็นมา ดิฉันอยากให้ชาวบ้านได้เกิดความภาคภูมิใจในบ้านเกิดของตนเอง นอกจากนี้ก็จะเป็นประโยชน์ต่อคนที่จะเข้ามาศึกษา ผลของการจัดทำพิพิธภัณฑ์ขึ้นนี้ทำให้ได้เกิดการฟื้นฟูปัญญา คือดิฉันได้จัดโครงการหนึ่งขึ้นมา คือโครงการผลิตของที่ระลึกจากวัสดุในท้องถิ่น เพื่อคนที่เข้ามาเยี่ยมเยือนจะได้ซื้อติดมือกลับไป และเงินจะได้หมุนเวียนเข้ามาบำรุงพิพิธภัณฑ์ไว้ จึงเชิญศูนย์พัฒนาฝีมือแรงงานจังหวัดสมุทรสงครามเข้ามาอบรมเรื่องการมัดย้อม แต่เป็นการฝึกมัดย้อมจาก

aw netive 02 33 13/10/03, 4:36 PM

สีเคมี ชาวบ้านปฏิเสธที่จะใช้สีเคมีโดยสิ้นเชิงแต่กลับย้อนไปสู่ภูมิปัญญาดั้งเดิมของตัวเองคือ คนยี่สารเคยย้อมผ้าด้วยเปลือกไม้ในป่าชายเลนเพื่อใช้เป็นเสื้อผ้าใส่ไปทำงาน ภูมิปัญญานี้กลับคืนมา และชาวบ้านก็ได้เรียนรู้ต่อไป ทำให้เกิดการพัฒนาเป็นผ้าย้อมของยี่สารขึ้น สิ่งเหล่านี้ทำให้เกิดความภูมิใจในความมีรากเหง้าของเขา

ส่วนปัญหาก็มี เช่น ความคิดในการจัดทำพิพิธภัณฑ์ ปัญหาการกระจายความคิดให้คนในชุมชนได้เข้าใจตรงกัน คือต้องคิดร่วมกันให้ได้ว่าจะไม่เอาเรื่องการท่องเที่ยวเข้ามาเป็นหลักใหญ่ แต่หลักของเราคือการมีพิพิธภัณฑ์ไว้เพื่อให้ความรู้เป็นแหล่งเรียนรู้ ทำให้การอยู่ร่วมกันเป็นไปอย่างรู้จักแบ่งปันและมีความสุข ทำอย่างไรเวลามีรายได้เข้ามาเราจะกระจายรายได้ไปสู่พี่น้องเรา ชุมชนเรา ดิฉันจึงได้วางความคิดบางอย่างเหล่านี้ไว้ให้ต่อมาหลังจากที่ทำพิพิธภัณฑ์เสร็จ ดิฉันก็ลาออก แต่ชาวบ้านก็ยังไม่ให้ออก ให้อยู่ทำงานให้ชุมชนต่อไป ดิฉันอยากให้ความคิดต่าง ๆ นี้ลงไปสู่ชุมชน ปัญหาบางปัญหาที่เกิดขึ้นบางครั้งก็คลี่คลายลงด้วยตัวของมันเอง ความที่เป็นคนที่นั่นการเชื่อมโยงความคิดก็เลยทำได้ บางอย่างเคยคิดว่าเป็นปัญหาใหญ่ แต่ต่อมาก็แก้ปัญหานั้นได้ เช่น ตอนที่ทำพิพิธภัณฑ์ก็มีคนคิดต่อต้านการที่ดิฉันเข้าไปใช้ศาลาการเปรียญของวัดเพราะเป็นที่อยู่ถืออุโบสถศีลกันมาแต่อดีตถูกว่ากล่าวว่า อุบาสก อุบาสิกาจะอยู่ถือศีลกันได้อย่างไร ดิฉันจึงชี้แจงว่าอุบาสกอุบาสิกานั่นแหละคือส่วนหนึ่งของพิพิธภัณฑ์ เพราะพิพิธภัณฑ์นี้เป็นพิพิธภัณฑ์แบบเปิด คือไม่ได้มีแต่ส่วนที่แสดงไว้ในอาคาร แต่ภายนอกทั้งชุมชนอันได้แก่ วิถีชีวิตนั่นเองคือพิพิธภัณฑ์ด้วย คือเรียนรู้ได้หมด ชาวบ้านที่อยู่ถือศีลในวันพระเข้าพรรษาก็อยู่ได้ และเราจะปิดพิพิธภัณฑ์ไม่ให้คนภายนอกเข้าชมในช่วงนั้นเพื่อให้รักษาศีลกันได้อย่างสงบ เพราะเรื่องนี้เป็นประเพณีของชุมชน เดี๋ยวนี้เขาก็ยังคงอยู่กัน เขาบอกว่าอยู่สบายและเขาก็รักพิพิธภัณฑ์ ช่วยกันรักษาปัดกวาดเช็ดถู ข้อต่อต้านในเรื่องนี้ก็จางหายไป อีกเรื่องหนึ่งคือตอนที่ดิฉันเข้ามาทำพิพิธภัณฑ์ก็ได้มีการปรับปรุงต่อเติมศาลาวัดใหม่เพื่อให้สวยงามเหมาะสมขึ้น แต่ช่างที่มาทำทำออกมาไม่สวยไม่เข้ากับของเดิม คราวนี้ชาวบ้านก็โวยวายกันใหญ่ว่าทำอย่างนี้ไม่ได้ มันไม่ถูก ทำอย่างนี้มันทำให้ศาลาเดิมเขาเสีย ดิฉันกลับรู้สึกดี ชื่นใจที่ชาวบ้านได้แสดงความหวงแหน รู้สึกมีส่วนร่วม มีความรักบ้านของเขา เขาไม่ยอมให้เกิดสิ่งที่ไม่ดีกับบ้านของเขา เมื่อได้แก้ไขจนสวยงามแล้ว ดิฉันก็ไม่ถูกว่าต่อไป ความรู้สึกตอนแรกคือรู้สึกว่ามีปัญหา แต่ต่อไปกลับรู้สึกว่าไม่ใช่ปัญหา แต่มันเป็นความรักในท้องถิ่นของเขา เขาต้องการให้สิ่งดีงามของเขา

aw netive 02 34 13/10/03, 4:36 PM

ยังคงอยู่ ประสบการณ์นี้เป็นหลักให้ได้เรียนรู้ว่า คนในชุมชนของเราถ้าได้รู้จักรากเหง้าของตัวเองก็จะนำพาไปสู่การสร้างสังคมภายในได้อย่างมั่นคง ถ้าชุมชนยี่สารยังดำรงอยู่อย่างนี้ไปเรื่อย ๆ เชื่อว่าสังคมไม่มีทางสลาย ตอนนี้พลังภายในยิ่งหนักแน่นมากขึ้น เห็นได้จากที่ได้ทูลเชิญสมเด็จพระเทพฯ เสด็จเปิดพิพิธภัณฑ์ ชาวบ้านก็เข้ามาช่วยกันใหญ่ สมัครใจกันเข้ามาช่วยเปิดปิดดูแลพิพิธภัณฑ์ เพราะเขารู้สึกว่าเป็นของของเขา อยากให้คงอยู่ต่อไป ดิฉันจึงรู้สึกภูมิใจที่ได้เกิดมาเป็นคนยี่สาร

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงเปิดพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร เมื่อวันที่ ๑๙ กรกฎาคม ๒๕๔๕

พิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร

aw netive 02 35 13/10/03, 4:36 PM

ศาสตราจารย์ (พิเศษ) ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง

ผมอยากจะเสริมข้อมูลของอาจารย์สิริอาภา ๓ ประเด็น

ประเด็นแรก เรารู้ที่ชุมชนยี่สารอยู่มานานมาก เผลออายุมากกว่าสุโขทัยด้วยซ้ำ และทำให้เข้าใจประวัติศาสตร์ชาติไทยมากขึ้น นอกจากชนชาติไทย ลาว เข้ามาอยู่ดินแดนสุวรรณภูมิทางบกคือ จากจีนตอนใต้ มีสายสัมพันธ์ร่วมกัน สิบสองปันนา สิบสองชาวไทยทางเวียดนามเหนือแล้วทางทะเลยังมีชนชาติเลหลายเผ่าพันธุ์ และยี่สารเป็นตำบลหนึ่งที่มีการแลกเปลี่ยนทางการค้า และคนจะมาอยู่ก็ถูกดูดซับในแผ่นดินใหญ่ให้ผสมกลมกลืนเป็นคนไทยในปัจจุบัน ในพื้นที่ใกล้เคียงมากเหลือเกิน นี่คือประเด็นที่ ๑ หลักฐานโบราณคดีที่มีพิพิธภัณฑ์แห่งนี้ ผมจึงคิดว่ามีคุณค่าที่ลึกซึ้ง

ประเด็นที่สอง ภูมิปัญญาชาวบ้านของที่นี่ วันที่ผมไปเฝ้ารับเสด็จฯ ด้วยเราก็ได้ชื่นชมผ้าที่ย้อมด้วยเปลือกไม้ป่า ขายกัน ตัวอย่างที่อาจารย์สิริอาภา ย้อมจากเปลือกไม้กระบูร ซึ่งออกมาเป็นสีน้ำตาล ออกมาหลายเฉดสี ทั้งสีเข้ม สีอ่อน สวยงามมาก เดี๋ยวนี้ทำออกมาเมื่อไหร่ก็ไม่พอขาย ผมก็ตั้งคำถามว่าป่ากระบูรคงจะหมดเพราะตัดเอาเปลือกมาย้อมกันหมด ชาวบ้านได้ให้ความรู้แก่ผม ผมซาบซึ้งมาก เขามีวิธีให้ต้นกระบูรอยู่กับเขาไปตลอดโดยเอาโคลนใต้ต้นกระบูรมาทาตรงไม้ที่เปลือกถูกตัดออกไป เวลาน้ำขึ้นเปลือกก็จะหุ้มเหมือนเดิม ถึงยังไงต้นกระบูรก็จะอยู่ต่อไป เป็นป่ากระบูรที่ตัดเปลือกย้อมผ้าได้ตลอดไป เช่นเดียวกับป่าชายเลนอื่น ๆ ที่เขามีวิธีการอนุรักษ์ที่ฉลาดเข้าถึงกฎธรรมชาติมากทีเดียว

ประเด็นสุดท้าย บางท่านอาจจะงงกับคำว่า *"ล่มน้ำ"* ล่มน้ำก็คือการเอาเรือบรรทุกน้ำจืดมาจากแม่น้ำเพชรบุรี แล้วก็เอามาเก็บใส่ตุ่มแจกจ่ายคนในพื้นที่นั้น ๆ เพราะที่นั่นมีแต่น้ำเค็มล้อมรอบ

สุดท้ายที่ยี่สารมีต้นไม้ใหญ่สูงตระหง่านมาก และเป็นที่ที่มีสมุนไพรดั้งเดิมมากมาย เช่น ต้นมะเกลือที่ใหญ่ที่สุด และทำไมที่นี่ถึงรวมคนที่นี่ได้ ผมคิดว่าเป็นบุญบารมีของเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดินที่สนพระทัย ของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ หลวงพ่อปู่ ซึ่งเป็นแหล่งรวมใจคนทำให้การทำพิพิธภัณฑ์สำเร็จขึ้นมา โดยความร่วมมือของอาจารย์สิริอาภาเป็นแกนกลางและผู้ใหญ่ที่คอยสนับสนุนคือ อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ที่ช่วยให้คำแนะนำจนเป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นขึ้นมา

aw netive 02 36 13/10/03, 4:36 PM

นางสำรวม ดีสม (น้ำผึ้ง เมืองสุรินทร์)

การขับร้องเพลงเป็นสิ่งที่ดิฉันได้สร้างสมตั้งแต่อายุ ๙ ขวบ จนถึง ๓๓ ปีแล้ว สิ่งที่ทำให้เกิดคือแรงบันดาลใจจากพ่อแม่ที่เป็นศิลปินจำเรียงบเริญ ประกอบกับพ่อปู่ ซึ่งท่านเป็นผู้สืบสานอนุรักษ์ รวบรวมศิลปะพื้นบ้านของชาวจังหวัดสุรินทร์เอาไว้ นั่นก็คือ คุณพ่อปิ่น ดีสม เมื่อเกิดแรงบันดาลใจเหล่านี้ ดิฉันคิดว่าไม่มีสิ่งใดเปรียบค่าได้เลย จึงเกิดความรู้สึกที่อยากจะสืบสานและอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นของจังหวัดสุรินทร์ โดยเฉพาะกันตรึม เมื่อมีแรงบันดาลใจก็เกิดอยากจะตั้งกลุ่มกันตรึม ท่านอาจารย์โฆษิต ดีสม ได้รวมกลุ่มจัดกลุ่มกันตรึมพื้นบ้าน ตอนแรกเป็นการรวมกลุ่มกันในโรงเรียน

กลุ่มนักเรียนกับเครื่องดนตรี

โดยนำนักเรียนที่มีความสามารถ และรักท้องถิ่นของตนเอง ซึ่งเขามีจิตวิญญาณในการเล่นกันตรึม เพลงพื้นบ้านท้องถิ่นของเขา เขามีความสามารถเราจึงรวมกลุ่มนักเรียนก่อนมีการแสดง มีดนตรี มีกลอง ๒ ใบ มีตรัว หรือซอ ปี่อ้อ ฉิ่ง ฉาบ มาประกอบ พ่อเกียรติ์ยังมีชีวิตอยู่ก็ได้มาช่วยสอนเด็กนักเรียนให้ ตอนนี้ท่านเสียชีวิตไปแล้ว เมื่อรวบรวมกลุ่มโรงเรียนได้ เราก็ได้รับกำลังใจจากประชาชน หน่วยงานราชการ ชุมชน เมื่อเห็นลูกหลานก็ปลาบปลื้ม อยากมีส่วนร่วมกับเด็ก ๆ เมื่อครอบครัวเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น อาจารย์โฆษิต ดีสม และน้ำผึ้ง ก็จัดตั้งเป็นชมรมกันตรึมดงมัน ต่อด้วยคำว่า น้ำผึ้ง เมืองสุรินทร์ เหตุที่ชื่อน้ำผึ้งเมืองสุรินทร์ ก็เพราะว่าเป็นช่วงที่น้ำผึ้งได้บันทึกเทปพื้นบ้านชุดแรก และน้ำผึ้งก็ขอร้องว่าคุณจะเอากันตรึมเราไป เราเล่นกันตรึมมา ๑๐ ปี เราบันทึกเทปจำหน่าย แต่เป็นลักษณะพื้นบ้าน แต่คุณนำไปบันทึกเทปแบบพื้นบ้านประยุกต์ ถ้าจะใส่ชื่อตัวของสำรวม ซ่อนกลิ่น หรือสำรวม ดีสม คุณต้องมีเมืองสุรินทร์ เพราะว่าช่วงนั้นน้ำผึ้งไปแสดง และเขาไม่ได้เรียกว่าสำรวมนะ เขาเรียกว่าเด็กจากสุรินทร์

aw netive 02 37 13/10/03, 4:36 PM

ก็เกิดความฝังใจว่ายังไงก็ต้องมีชื่อของจังหวัดเรามาตั้งชื่อ ประกอบกับน้ำผึ้งได้ขับกล่อมเพลงกันตรึมซึ่งบ่งบอกของดีเมืองสุรินทร์ว่า *"สุรินทร์ถิ่นช้างใหญ่ ผ้าไหมงาม ประคำสวย ร่ำรวยปราสาท ผักกาดหวาน ข้าวสารหอม งามพร้อมวัฒนธรรม"* ช่วงที่น้ำผึ้งร้อง *"ผักกาดหวาน ได้ทานรับรองเป็นหนึ่ง หวานปานน้ำผึ้ง โอ้ตราตรึงติดใจ"* คำว่า *"หวานปานน้ำผึ้ง"* ทำให้สะกดใจหลาย ๆ ท่าน จึงได้ตั้งชื่อว่า *"น้ำผึ้ง เมืองสุรินทร์"* จากนั้นก็เป็นที่รู้จักกัน หน่วยงานราชการก็หันมาให้ความสำคัญ และได้ส่งเสริมแต่ก็ไม่ทั้งหมด ก็พยายามให้กำลังใจต่อไป ต่อจากนั้นก็ได้เผยแพร่วัฒนธรรมโดยได้รับการสนับสนุนจากศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย เมื่อได้เผยแพร่ก็ได้รับการยอมรับจากอาจารย์ในโรงเรียน จังหวัดสุรินทร์ในเขตอีสานใต้ให้เป็นครูต้นแบบการเผยแพร่วัฒนธรรมไทย-เขมร ดิฉันก็ได้พยายามเผยแพร่เอกลักษณ์ของดีเมืองสุรินทร์ โดยเฉพาะการฟ้อนรำกันตรึมให้กับนักศึกษา กลุ่มนักเรียน กลุ่มประชาชนที่สนใจ รวมทั้งสถาบันหน่วยงานราชการ และยังช่วยเหลือด้านสาธารณสุข ช่วยเหลือด้านบทเพลงรณรงค์ประชาธิปไตย รณรงค์โรคใบไม้ในตับ รณรงค์โรคไข้เลือดออก ฯลฯ หน่วยงานที่เห็นความสำคัญในบทเพลง หรือภาษาร้อง หรือภาษาไทย-เขมร ภาษาท้องถิ่นของจังหวัดสุรินทร์ สนใจอยากให้ไปเผยแพร่ ด้วยเหตุนี้น้ำผึ้งได้จัดทำเป็นสื่อ VCD และเทป เนื่องจากว่าตัวของน้ำผึ้งมีคนเดียวไม่สามารถไปเป็นต้นแบบให้กับทุกหน่วยงานได้ ถ้างานชนกันก็จะรับไม่ได้จึงสร้างสื่อตรงนี้เพื่อเป็นการสอน หรือเป็นสื่อให้ความรู้ในเรื่องศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ผลิตเป็น VCD สิ่งที่สร้างตรงนี้ขึ้นมาทำให้กันตรึมเป็นที่ยอมรับ แต่มีปัญหาอีกหลายอย่าง

มีท่านผู้รู้ได้ให้ความสนใจในทำนองดนตรีกันตรึม โดยเฉพาะเพลงที่ลือชื่อของสุรินทร์ ปัญหาที่บอกก็คือเราไม่มีงบประมาณใด ๆ เลยแต่เรามีใจรักที่จะทำ เมื่อคิดแล้วต้องทำไม่ใช่คิดแล้วอยากจะปล่อยไป คิดไว้แล้วรีบสร้าง รีบทำ ไม่ใช่คิดแล้วปล่อย เราจึงได้กู้เงินมาทำในส่วนนี้ ในใจก็คิดว่าถ้าเราไม่ทำแล้วใครจะทำ เราเป็นศิลปินเอง เราสร้างของเรามาเอง เราอนุรักษ์วัฒนธรรมอย่างนี้ มาร่วม ๒๐ ปี แล้วเด็ก ๆ รุ่นใหม่มีความเข้าใจตรงนี้หรือไม่ มีแต่จะลืมเลือนไป ถ้าเราไม่ทำแล้วใครจะทำ เราต้องทำ เราต้องช่วยเหลือตัวเองก่อน จึงได้กู้เงินมาผลิตเทป ๔ ชุดการแสดง ให้ความรู้เวลากลุ่มสนใจนำไปสอนเด็กนักเรียน ก็เกิดปัญหาอีกคือนายทุนก็พยายามปิดทาง กีดกันไม่ให้เราเผยแพร่ตรงนี้ ทำให้ปัญหานี้ใหญ่มากจนไม่มีกำลังใจ ที่สำคัญเขาเอาบทเพลงกันตรึม

aw netive 02 38 13/10/03, 4:36 PM

ไปสร้างใหม่ได้เงินเป็นหลาย ๆ ล้าน เขาไม่ได้คำนึงถึงว่ากันตรึมเป็นคุณค่าของท้องถิ่น เขาคิดว่าตลาดเป็นอย่างไร ตลาดยอมรับหรือไม่ เมื่อผลิตไปแล้วทำอย่างไรจะได้เงิน จึงเอากันตรึมไปสร้างใหม่ เอาดนตรีมาผสม น้ำผึ้งเลยอยู่ไม่ได้ กลุ่มอื่นที่เขาสร้างงานอย่างนี้เขามีงานมากมาย น้ำผึ้งอนุรักษ์อย่างนี้มา ไม่มีเจ้าภาพคนไหนจ้างไปแสดง แต่ก็ภูมิใจที่ยังมีคนคอยให้กำลังใจ ศิลปินหลาย ๆ ท่านที่เจอปัญหานี้ ไม่มีศิลปินคนไหนมีฐานะดี แต่คนที่เอาศิลปินไปสร้างกลับร่ำรวยมหาศาล หลังจากที่ได้ช่วยตนเอง มีหน่วยงานใดที่จะคอยให้กำลังใจ สิ่งที่สำคัญที่อยู่ใกล้ตัวน้ำผึ้งก็คือ ท่านเป็นคณาจารย์บุคลากรในโรงเรียนไม่ตระหนักรู้ซึ่งในคุณค่าของวัฒนธรรม ถือว่าเป็นครูประจำการน้ำผึ้งเป็นแค่ครูอัตราจ้าง ตั้งแต่ปี ๒๕๓๘ แล้วทำงานอยู่อย่างนี้มาตลอด ถามว่าเราทำเพื่อชุมชน เราทำเพื่อโรงเรียน แล้วเราได้อะไร เราได้ชื่อเสียง โรงเรียนได้รับ ชุมชนได้รับ แต่สิ่งที่เราได้รับจากบุคลากรในโรงเรียนคือเสียงกระทบกระทั่งดุด่าว่าเด็ก เด็กที่เข้ามาร่วมกิจกรรม ที่ได้เห็นเขาจะโดนด่าว่า ทำให้เด็กเกิดความไขว้เขวว่าสิ่งที่เขาทำเป็นคุณค่าหรือเป็นสิ่งที่ด้อยค่า นี่คือปัญหาในใจ ท้ายนี้พออยู่ไม่ได้จึงได้หันมาพัฒนาจากกันตรึมซึ่งเป็นแบบอนุรักษ์มาเป็นแบบฟ้อนรำ และปรับรูปแบบให้ชาวบ้านได้ยอมรับ ทำให้เด็กมีรายได้ เด็กมีงานทำ แต่น้อยมากที่จะว่าจ้างให้แสดงแบบอนุรักษ์ ทำให้เด็กขาดรายได้ ในฐานะที่เป็นตัวแทนจากศิลปินทางอีสานใต้อยากให้หน่วยงานทุกคน ทุกท่านเข้ามาสนับสนุนตรงนี้ด้วย

อาจารย์ประจักษ์ กาวี

ผมขอสนับสนุนและให้กำลังใจคุณน้ำผึ้ง เมืองสุรินทร์ ซึ่งมีวิถีชีวิตการดำเนินงานเกี่ยวกับการแสดงนี้คล้ายคลึงกันกับที่จังหวัดน่านเกี่ยวกับการสืบสาน การขยายผลก็เป็นที่ลำบาก และเป็นเรื่องที่ยาก เนื่องจากเด็กปัจจุบันจะไม่ค่อยทราบภาษาถิ่น จึงเป็นเรื่องที่ลำบากที่จะนำเด็กนักเรียนมาฝึกในเรื่องการขับซอ แต่คณะผมได้มีโอกาสไปขับซอถวายสมเด็จพระเทพฯ ท่านก็ได้รับสั่งว่า ได้ฝึกเด็กไว้บ้างหรือไม่ ผมก็บอกว่าฝึกไว้ แต่ก็ไม่ค่อยจะมีเด็กมาฝึกเพราะเด็กไม่ค่อยเข้าใจภาษาถิ่นเท่าไหร่ แต่พระองค์ท่านก็บอกว่าให้ผมสอนต่อไป ไม่จำเป็นต้องให้เด็กเป็นช่างซอเหมือนอาจารย์ ขอให้เด็กทราบว่าซอคืออะไร มีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับคนเมืองน่านอย่างไรบ้าง แค่นี้ก็พอแล้ว ฉะนั้นคุณน้ำผึ้งก็อย่าท้อ เราศิลปินพื้นบ้านเราก็จะต้องต่อสู้กับเรื่องนี้ต่อไป

aw netive 02 39 13/10/03, 4:36 PM

ดร.รัตนา บุญมัธยะ

ทั้ง ๕ ท่าน เป็นตัวอย่างสำคัญที่สะท้อนให้เราเห็นว่า สังคมไทยยังไม่สิ้นหวังซะทีเดียว สังคมไทยยังมีความสำคัญในระดับล่าง ซึ่งเป็นชุมชนที่สำคัญ ฉะนั้น ถ้าคนของเราเข้มแข็งถึงจะไม่ใหญ่แต่จากจุดเล็ก ๆ หลาย ๆ จุดก็จะเป็นพลังที่สำคัญนับเป็นนิมิตรหมายที่ดีที่สังคมไทย มีจิตสำนึกในสังคมท้องถิ่น คงจะเป็นพลังในการสร้างชาติต่อไป

aw netive 02 40 13/10/03, 4:36 PM

เปิดเวทีนำเสนอผลการวิจัยของนักวิชาการกลุ่มพลังท้องถิ่น

วิทยากร รองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม
(นักวิจัยตัวแทนกลุ่มพิพิธภัณฑ์หมู่บ้านยี่สาร)
อาจารย์บุญธรรม เทอดเกียรติชาติ
(นักวิจัยกลุ่มไม้เรียง จังหวัดนครศรีธรรมราช)
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ยิ่งยง เทาประเสริฐ
(นักวิจัยกลุ่มหมอเมือง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่)
ดร.อุษา กลิ่นหอม
(นักวิจัยเครือข่ายหมอพื้นบ้าน จังหวัดสกลนคร)
อาจารย์โฆษิต ดีสม
(นักวิจัยกลุ่มกันตรึม จังหวัดสุรินทร์)

ผู้ดำเนินรายการ อาจารย์ชูพินิจ เกษมณี

รองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม

ผมได้พูดเสมอว่าเมื่อสมัยอยุธยา ฝรั่งเริ่มเข้ามาในอยุธยาบอกว่าประเทศไทยอุดมสมบูรณ์ที่สุดในโลก อยากจะรู้ว่าพวกคนเหล่านี้มองจากอะไร เพราะดูแล้วมันศึกษาจากความหลากหลายของระบบชีวภาพเท่านั้น เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ไม่มี

aw netive 02 41 13/10/03, 4:36 PM

ในภูมิภาคอื่น ๆ ความหลากหลายอยู่ที่เรา ยารักษาโรค อาหารต่าง ๆ มากมาย แล้วคนก็กระจายไปอยู่ถิ่นต่าง ๆ คนที่อยู่ในความหลากหลายของสภาพแวดล้อมสร้างเป็นองค์ความรู้ที่เรียกกว่า ภูมิปัญญาขึ้นมา ภูมิปัญญาที่เกิดแต่ละท้องถิ่นนี้มันแตกต่างกันทั้งสิ้น และความรู้นี้เราขายได้ เราอาจจะขายในแง่ที่ว่าเราอยู่รอด ยกตัวอย่าง ใครเข้ามาเที่ยวเมืองไทย จุดขายของเราไม่ใช่ สุโขทัย อยุธยา จุดขายเราคือ ธรรมชาติและความหลากหลายทางชีวภาพ พวกอาหารการกิน นักท่องเที่ยวชอบด้านนี้กันทั้งนั้น เราสามารถพัฒนาความหลากหลายของแต่ละท้องถิ่นเอาไว้ ซึ่งเกิดจากภูมิปัญญา มันจะมีพลัง และเป็นเสน่ห์และสามารถเอาชนะประเทศอื่น ๆ พม่า มอญ เขมร สู้เราไม่ได้ ลักษณะภูมิประเทศภูมิภาคที่ลึกซึ้งกว่า นี่เป็นจุดขายที่เราจะต้องมอง อีกอย่างหนึ่งคือ ความหลากหลายของชาติพันธุ์ ความหลากหลายของวัฒนธรรม แต่ละฝ่ายก็ต้องพูดกัน นี่คือสิ่งที่จะนำไปสู่การที่จะนำไปถกกันในคราวต่อไป แง่ของผมผมให้ความสนใจในพื้นที่ที่เป็นทะเลตมและป่าชายเลน งานของยี่สารในกลุ่มนักวิจัยที่เราไปทำกัน เรามองในภาพรวมในพื้นที่ทะเลตมและป่าชายเลน ซึ่งยี่สารเป็นชุมชนตรงนั้น แต่เวลาเราไปแล้ว เราสามารถศึกษาได้จากสภาพแวดล้อม ดินฟ้าอากาศ และทรัพยากร แต่เราเข้าไปไม่ถึงคน ถ้าตราบใดเราเข้าไปถึงคนโดยมองจากข้างนอกเข้าไปจะไม่มีประโยชน์อะไรเลย การกระตุ้นพลังท้องถิ่นต้องมาจากภายในโดยตรง การศึกษาลุ่มน้ำที่เราให้ทุนไปศึกษา เราศึกษาจากข้างนอกทั้งนั้น แต่การศึกษาภาคสังคมจะต้องเอาคนเป็นหลัก และคนจะต้องเกิดขึ้นจากภายใน งานของเราเวลาไปศึกษาสภาพแวดล้อมจากป่าชายเลน ไปศึกษาในแง่ทะเลตม เรารู้ว่ามีอะไรเกิดขึ้น อย่างงานด้านโบราณคดีเรารู้ว่าในเขตของยี่สารอยู่ทางปากน้ำ อ่าวน้ำตะบูร ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของแม่น้ำแม่กลอง ท่าจีน รวมไปถึงบางปะกง ซึ่งเป็นทะเลตมหมดเลย มันเป็น Ecologist อย่างหนึ่ง พื้นที่ที่เป็นทะเลตมมันเป็นพื้นที่ที่สมบูรณ์ที่สุด เพราะมีหอย ปู ปลา ทรัพยากรมากมายเหลือเกิน เป็นเหตุให้คนมาตั้งถิ่นฐาน แล้วเรารู้ว่าคนในอดีตกับปัจจุบัน คนปัจจุบันบ้าแต่หาดสวยน้ำใส สมัยโบราณไม่สนใจ คนโบราณตั้งถิ่นฐานทางป่าชายเลนทั้งนั้น เพราะมีความหลากหลายทางชีวภาพสูง มันต้องมีวิธีที่ปรับตัวให้เข้ากับตัวเองทั้งนั้น เราเกิดรูปแบบวัฒนธรรมในรูปวัฒนธรรมทะเลตมและป่าชายเลน ยี่สารเกิดขึ้นตรงนั้น เรามาศึกษาตรงนี้มีคนตั้งถิ่นฐานมากมายเหลือเกิน แต่เราเข้าไปไม่ถึง ไม่รู้จัก ถ้าคนไม่สนองตอบไม่มีประโยชน์อะไร เพราะเราไม่สามารถเข้าไปถึงความสัมพันธ์ของสังคม วิถีชีวิตของเขา ภูมิปัญญาของเขา ตรงนี้

aw netive 02 42 13/10/03, 4:36 PM

เป็นจุดที่เกิดขึ้นกับเรา แง่โบราณคดีที่ทำอยู่นี้จะเห็นได้ชัดเจน รวมทั้งการตั้งถิ่นฐาน และยังได้พบว่าทำไมถึงเกิดการตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้ขึ้นมา เพราะตรงนี้มันกลายเป็นสถานที่การค้า ซึ่งจากต่างประเทศเข้ามาจอด เมืองท่าสมัยก่อนจึงไม่พูดว่าเข้ามากรุงเทพฯ เพชรบุรี แต่มันจะอยู่ตามสถานีการค้าเล็ก ๆ ตามป่าชายเลนริมทะเลตมทั้งสิ้น สถานีการค้าบางแห่งยังถูกใช้ซ้ำซ้อนขึ้นมาจนเกิดเป็นชุมชน และกรณีนี้ก็คือยี่สาร ซึ่งมีการพัฒนาตั้งแต่ปี ๒๕๑๘-๒๕๑๙ มันเข้ามาพร้อมกันกับการตั้งถิ่นฐานของคนกลุ่มใหม่ที่เข้ามาดินแดนภาคกลางของไทย กลุ่มเหล่านี้มาจากทางตอนใต้ของประเทศจีน มากับนิทานเรื่องเจ้าอู่ทอง ทำให้เห็นว่าท้าวอู่ทอง เป็นกษัตริย์ พระเจ้ารามาธิบดี ที่ ๑ แต่จริง ๆ แล้ว อู่ทองเป็นฮีโร่ทางวัฒนธรรมของคนกลุ่มใหม่ที่เข้ามามาตั้งเขตถิ่นฐานทางชายทะเล ตั้งแต่นครศรีธรรมราช กุยบุรี สมุทรสงคราม สมุทรสาคร เราจึงเห็นภาพของคนกลุ่มใหม่ที่มาตั้งถิ่นฐานแถบชายทะเล เป็นกลุ่มของคนทำสวน ซึ่งยกร่องต่าง ๆ พวกนี้คือคนที่มาจากภายนอกทั้งนั้น การเกิดของสมุทรสงคราม เพชรบุรี ราชบุรี รวมถึงกรุงเทพฯ ธนบุรี ไม่ได้เกี่ยวกับคนที่อยู่สุโขทัย มาจากคนที่เข้ามาจากชายทะเลทั้งนั้น เข้ามาสมัยศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ ทั้งสิ้น บางเรื่องกับเรื่องประวัติศาสตร์ไทย คือสิ่งที่เราได้คำถามคำตอบหลายอย่าง แต่ทั้งนี้ก็ยังไม่ยุติ แต่พอลงมาถึงเรื่องความสัมพันธ์ทางสังคมของไทยก็ต้องมาอาศัยงานค้นคว้าของท้องถิ่น แต่ท้องถิ่นเกิดจากคนกลุ่มอีสาน ไม่ได้เกิดจากกลุ่มอื่น คือเราไปตรวจดูแล้วกลุ่มบ้านแหลมมันก็ไม่มี เพราะกระบวนการของการโลกาภิวัตน์มันทำให้คนในท้องถิ่นแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม กลุ่ม ๑ คือ คนที่อยู่ไปวัน ๆ คนเหล่านี้จะเอ็กพอยต์คนในกลุ่มทำให้เกิดการค้า คนเหล่านี้สร้างความเป็นปัจเจกให้กับท้องถิ่น ทำให้เกิดโครงสร้างใหม่ ๆ มาครอบทับไป แต่คนกลุ่มที่มีสำนึกของคนรุ่นเก่าต้องการจะดึงความเป็นตัวของตัวเองมา กลุ่มเหล่านี้จะมีฐานของคนแก่คนเฒ่า คนที่มีความรู้เป็นพื้นฐาน คือมีพลังที่มีความรู้มาในอดีตก็ได้สร้างพลังขึ้นมา แล้วกลุ่มพลังนี้ก็ได้ตกไปอยู่ที่อีสาน ทำอย่างไรจะฟื้นฟูเศรษฐกิจตรงนี้ได้ เพราะฉะนั้นผมจึงยินดีที่จะได้เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เพราะว่ามาจากข้างใน ผมได้ไปสอนเขาให้เขาทำอย่างนี้ เพราะเข้าเมื่อไหร่ที่ไปสอนเขา เขาจะไม่รู้เรื่อง เขาจะแบมือขอตลอดเลย พัฒนาการของประเทศที่แหลก เพราะชาติไปให้เขามาก ไม่รู้ว่าเขาต้องการหรือเปล่า แต่ถ้าเขาต้องการเขาจะมีพลังออกมา กติกาที่ผมเข้าไปเกี่ยวข้องทางกลุ่มอาจารย์สิริอาภาที่กลุ่มยี่สาร ผมไม่ได้ช่วยในเรื่องเงินทอง แต่ช่วยด้านเทคนิคและความรู้เท่านั้น และความรู้

aw netive 02 43 13/10/03, 4:36 PM

ต่าง ๆ ที่เราไปศึกษาวิเคราะห์ก็เป็นความรู้ที่เราไปเก็บจากการศึกษาแบบ Ethnography แบบที่อาจารย์อานันท์อาจจะรู้ดีในเรื่องนี้ เพราะเป็นวิธีการของนักจิตวิทยาทั่วไปในการที่จะศึกษาทั่วไปของข้อมูลท้องถิ่นในการทำที่เรียกว่า ใช้ Ethnography ซึ่งเห็นสภาพแวดล้อม วัฒนธรรมทางสังคมเปลี่ยนไปหมดเลย แล้วสิ่งเหล่านี้เมื่อเราไปสัมพันธ์เราไม่ได้ศึกษาฝ่ายเดียว แต่เราติดต่อประสานงานกับเขา เขาเป็นคนให้ข้อมูล เขามาศึกษากับเรา เขาไปพัฒนาขึ้นมาก็ได้ความรู้ที่เป็นปึกแผ่น หลังจากที่ได้สังเคราะห์แล้วก็เป็นความรู้ของท้องถิ่นโดยตรง ซึ่งทำโดยคนท้องถิ่น ซึ่งคนท้องถิ่นในอดีตได้สะสมกันมาแล้วมารวมไว้และพร้อมที่จะถ่ายทอดให้คนรุ่นใหม่ต่อไป เวลานี้หลังจากทำแล้วท้องถิ่นก็เริ่มรับผิดชอบ ในการที่จะขานรับการท่องเที่ยวแบบมีคุณภาพ ซึ่งคนในท้องถิ่นเป็นไกด์พาไปเอง ไม่ใช่นำจากที่อื่นหรือไกด์จากที่อื่นเข้าไป แล้วท้องถิ่นเริ่มพัฒนาได้เอาความรู้ต่าง ๆ มาพัฒนานำผ้าย้อมสีจากเปลือกต้นการบูร ความรู้เริ่มกลับมาเพราะเขาถ่ายทอดกันเอง และเขาก็มีกระบวนการที่ถ่ายทอดความรู้ให้กับคนรุ่นหลัง เพราะฉะนั้นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นคือสิ่งที่จะปลูกจิตสำนึกเรื่องในอดีต เรื่องมรดกในทางวัฒนธรรมเขาแล้ว ยังสร้างเป็นศูนย์กลางความรู้ทางท้องถิ่นที่พร้อมจะถ่ายทอดไปให้คนในรุ่นต่อไปได้ มันมีพลังสูง ขณะเดียวกันการท่องเที่ยวที่ไปก็ทำให้คนเหล่านั้นเกิดความภูมิใจว่าของเขามีความเป็นยี่สาร คือสิ่งที่ทำกันขึ้นมา คนที่ทำไม่ใช่พระเอกที่ผมไปช่วย แต่สิ่งที่ได้รับคือความสนุก จะเห็นว่ามันเป็นการตื่นตัวขึ้นมาก เราได้เห็นความกว้างขวางที่จะเชื่อมโยงมาจากที่อื่น

อาจารย์ชูพินิจ เกษมณี

ประเด็นต่อไปคือ ประเด็นของความต้องการจะพลิกฟื้นสิ่งที่เราเรียกว่าองค์ความรู้ขึ้นมาใหม่ นี่คือความพยายามที่จะเกิดขึ้นในหลาย ๆ แห่ง อาจจะกระจัดกระจายไปทั่วประเทศ แต่ว่าเป็นกระแสที่เห็นได้ชัด ยี่สารก็เป็นตัวอย่างหนึ่ง

อาจารย์บุญธรรม เทอดเกียรติชาติ

“มชป. ย่อมาจาก มหาวิชชาลัยชุมชนปักษ์ใต้ เป็นเครือข่ายภูมิปัญญาคนสามัญร่วมเรียนรู้ เอื้ออาทร และแบ่งปัน ร่วมสร้างสรรค์พัฒนา ปัญญาไทย คนดี ๆ ที่ปักษ์ใต้มีหลายหลาก มีเหง้ารากที่แตกหน่อเป็นกอใหม่ จึงได้มีมหาวิชชาลัย ทำปัญญาไทยให้คนใต้ ให้ภูมิพล” พระอาจารย์ผมก็มีหลายท่าน ตั้งแต่ท่านอาจารย์สุธิวงศ์ ท่านเอกวิทย์

aw netive 02 44 13/10/03, 4:36 PM

และอีกหลาย ๆ ท่าน คำว่ามหาวิชชาลัย เป็นคำที่ในหลวงใช้ในพระมหาชนกนี้ประการหนึ่ง อีกประการในศิลาจารึกในสมัยพ่อขุนรามคำแหงบันทึกชัดเจนว่า กลุ่มครูที่ไปสอนสุโขทัย ล้วนลูกไปจากนครศรีธรรมราช ตกลงว่าตอนนี้นครศรีธรรมราชกลับมีมหาวิทยาลัย สุโขทัยธรรมาธิราช และมหาวิทยาลัยรามคำแหง ถ้าเราจะตั้งไปอีกก็กลัวจะซ้อนกัน ก็เลยตั้งเป็นมหาวิชชาลัย เพราะว่าต้นแบบก็มาจากนครศรีธรรมราช คือประเด็นที่เห็นว่าควรจะนำเสนอด้วยเพลง เมื่อสักครู่เป็นเพลงมาช ไม่ใช่มาชทั่วไปแต่เป็นมาชสวด เพราะคนใต้อย่าให้ร้องเกิน ๔ เสียง ถ้าเกิน ๔ เสียงแล้วถือว่าอาบัติ บาป เพราะหนังตะลุงจะไม่เกิน ๔ เสียง ใครจะเล่นหนังตะลุง มโนราห์ เพลงบอก จะต้องสวดพระอภัย สวดคือไม่เกิน ๔ เสียง เราจึงใช้ทำนองว่า มาชสวด ซึ่งไม่มีที่ไหนเหมือนในมหาวิชชาลัย ชุมชนปักษ์ใต้เราทำเวทีสาธารณะ ววว. ก็พบปัญหาอยู่ ๓ ว.

ว. แรก คือ วิกฤติทางคุณค่า เพราะมองเห็นแต่มูลค่า เหมือนศิลปินพื้นบ้านเขามองเพียงเป็นสื่อเพียงอย่างเดียว เหมือนกับมองคอมพิวเตอร์เป็นเครื่องพิมพ์ดีด ที่จริงมันเป็นมากกว่านั้น ศิลปินก็เป็นมากกว่าที่เป็นสื่อ เป็นทั้งครู ทั้งหมอจึงเรียกว่าครูหมอ นี่คือวิกฤติจากคุณค่า และวิปริตในคำนิยม นั่นคือ ว.ที่สอง ส่วน ว.ที่สาม คือ วิบัติแล้ววิบัติอีกอย่างต่อเนื่องเป็นกระแส นี่คือปัญหา ๓ ว. ซึ่งต้องใช้ปัญญา ๓ ว. แก้ไข

ปัญญาที่ ว.๑ คือ วิสัยทัศน์ใหม่ มันจะต้องไม่วิบัติแล้ววิบัติอีกในอนาคตเหมือนกับเพลงที่บอกว่าโลกมนุษย์ย่อมจะดีกว่านี้แน่ วิสัยทัศน์ใหม่เราคิดอย่างนั้น เชื่ออย่างนั้น แล้วก็มีวิธีทำแบบใหม่ นี่คือปัญญา ว.ที่ ๒ มหาวิชชาลัยชุมชน ตั้งแต่ศิลปินพื้นบ้านศรีวิชัย แล้วก็มหาวิชชาลัยชุมชนปักษ์ใต้ ปัญญา ว.ที่ ๓ คือ วิจัยแบบใหม่ ที่วิจัยเขาทำกันมาถือว่าเป็นแบบเก่า แบบใหม่ของเรามีวิธีอยู่ ๓ หลักใหญ่ ๆ คือ พลิกพลกที่คว่ำให้หงายด้วยปลายหัวแม่ตีน อันนี้เป็นรหัสของชาวบ้าน เพราะถ้าบอกเปิดเผยเดี๋ยวมีคนแอบไปจดลิขสิทธิ์เหมือนกับเปล้าน้อย พลิกพลกถอดรหัสออกมาก็คือพลิกกะลาที่คว่ำให้หงายด้วยปลายหัวแม่ตีน นี่คือวิชชาที่ ๑

วิชชาที่ ๒ ก็คือ ทอยโบลิ่ง ยิงสะบ้า ครั้งเดียวให้ล้มทั้งแผงไม่ใช่ล้มทีละลูก วิดหนองน้ำไม่ใช่เก็บแต่ปลาดุก ปลาช่อนก็เก็บด้วย ถ้าพูดเป็นภาษาใหม่ ๆ ก็คือการเป็นองค์รวม ไม่ใช่แก้ปัญหาทีละเปราะเหมือนกับน้ำท่วมกรุงเทพฯ สูบน้ำจาก กทม. ให้ไปท่วมที่สมุทรปราการ อันนั้นไม่ใช่การทอยโบลิ่ง ยิงสะบ้าล้มทั้งแผง

aw netive 02 45 13/10/03, 4:36 PM

แล้ววิชชาที่ ๓ ก็คือหัดเอาในไถ หัดในไถก็คือการเทียมวัวเข้าไปไถนา มี ๑ ตัว เป็นอยู่ตัว *"รู้"* แล้วเอาตัวที่ไม่เป็นมาเทียมคู่กัน ผลงานก็ได้และได้เรียนรู้ไปในตัว การพลิกพลกก็คือการพลิกสมอง คิดจากข้างนอกเข้าข้างใน เพราะสมองข้างนอกคิดเรื่องวัฒนธรรม คนที่จะพลิกพลกได้ก็คือหัวแม่เท้าต้องเป็นผู้นำที่อยู่ชายขอบ ผู้นำที่ติดดิน ไม่ใช่ผู้นำจากที่อื่น การพลิกพลกที่คว่ำให้หงายด้วยปลายหัวแม่ตีนก็คือทำอวิชชาให้เป็นวิชชา

ผมฟังกลุ่มกันตรึมมากระทบกระเทียบครูอัตราจ้างอย่างโน้นอย่างนี้ แต่ถ้าเราพลิกจากความน้อยใจเป็นความภูมิใจว่าเป็นแค่ลูกจ้าง ยังทำได้มากกว่าครูประจำ พลิกพลกตัวนี้ทางใต้มันเกิดจากกลุ่มหนังตะลุง แล้วต่อมาก็เป็นกลุ่มเพลงบอกหนังตะลุงโนรา แล้วก็เกิดเป็นชมรมหนังตะลุงของสงขลา ตรัง พัทลุง ทุ่งสง แล้วมีวิวัฒนาการมาเป็นชมรมศิลปินพื้นบ้านศรีวิชัยของอำเภอต่าง ๆ ในหลายอำเภอรวมกันมาเป็นสหพันธ์ชมรมศิลปินพื้นบ้านศรีวิชัยหลาย ๆ สหพันธ์ รวมไปถึงประจวบคีรีขันธ์ กลายมาเป็นสหภาพสหพันธ์ชมรมศิลปินพื้นบ้านศรีวิชัย เริ่มตั้งแต่ปี ๒๕๒๒ แล้ววิวัฒนาการมาถึงปัจจุบันเป็นมหาวิชชาลัยชุมชน ศิลปินพื้นบ้านศรีวิชัย แล้วก็มาเป็นมหาวิชชาลัยชุมชนปักษ์ใต้

ฉะนั้นวิธีคิดมันคิดจากข้างนอกเข้าสู่ข้างใน เราเป็นห่วงเรื่องวัฒนธรรม การรักษาวัฒนธรรมคือการรักษาชาติที่พระราชดำรัสของในหลวงเรา อย่าเป็นห่วงเรื่องกิน เรื่องปลอดภัย เรื่องพักผ่อน เรื่องสืบพันธุ์ อย่าคิดจากข้างในอย่างสัญชาตญาณสัตว์ ๔ ประการ กะลาที่พลิกแล้วมันจะเป็นหัวกะทิ แต่ที่คว่ำอยู่จะไม่เป็นหัวกะทิ และเราคิดอยู่ ๓ เรื่อง เรื่องการสื่อสาร การผลิตการบริโภคปัจจัย ๔ นันทนาการ คิด ๓ เรื่องนี่คือวัฒนธรรม นอกนั้นเป็นการขยายจาก ๓ เรื่องนี้ เราคิดให้รู้ทัน ซึ่งทุกคนรู้ทันแต่รู้ไม่เท่าตัวสติแปลว่ารู้ทัน ปัญญาแปลว่ารู้เท่า ฉะนั้นโลกาภิวัตน์การสื่อสารเรารู้ทันแต่รู้ไม่เท่าเพราะว่าเครื่องมือเรามันน้อย ถ้าหากว่าเครื่องมือมันมีประสิทธิภาพ *"เท่ากัน"* เราก็สู้ได้ คือที่เราคิดอยู่ว่ารู้ทันแล้วก็รู้เท่า การที่คิดทำแบบองค์รวมก็นับว่าเป็นงานวิจัยอันหนึ่ง แต่วิจัยแบบใหม่ ซึ่งคงไม่เหมือนของท่านอาจารย์ทั้งหลาย

ทำอย่างไรจึงให้คนมารวมกัน ซึ่งคนใต้เป็นคนหัวหมอรวมกันยาก กลุ่มคนที่รวมยากที่สุดคือ ศิลปินพื้นบ้าน ไม่ใช่หัวหมอธรรมดาแต่คือหัวครูหมอ เพิ่มขึ้นมาอีกชั้นหนึ่ง ยากมาก การที่จะรวมตรงนี้มันต้องมีกระบวนการในการทำ ผมจึงต้องเอามาเรียบเรียงเข้าเป็นคำคล้องจองว่า

aw netive 02 46 13/10/03, 4:36 PM

๑. ต้องเป็นคนชอบแลกเปลี่ยน อย่าไปพูดให้เขาฟังแต่ถามให้เขาพูดว่าเขามีอะไรอัดอั้นตันใจอะไรอยู่ อย่างครูน้ำผึ้ง ด้วยความอัดอั้นตันใจ เรามักจะใช้เวทีแบบตะวันตกคือแค่ระดมสมอง แต่ไม่คิดว่าระบายอารมณ์เป็นสิ่งสำคัญ ทางใต้จึงเรียกว่า เวทีระบายอารมณ์และระดมสมอง เพราะถ้าไม่ระบายอารมณ์นี้ไม่รู้จะเอาสมองมาจากไหนมาระดมตรงนี้

๒. หมั่นเพียรเวียนแวะ

๓. แนะให้ทำ

๔. นำให้ดู

๕. อยู่ให้เห็น

๖. เย็นให้ได้สัมผัส คำว่าเย็นให้ได้สัมผัสมีนัยลึกซึ้ง คืออย่าไปเรี่ยไรเขา

๗. เคร่งครัดพิธีกรรมดั้งเดิม เขาทำอะไรก็ให้เคร่งครัด อย่าไปดูว่าเขางมงายบัณฑิตจริงจะต้องถือประโยชน์อย่างเคร่งครัดนี้ให้ได้ เคร่งครัดพิธีกรรมดั้งเดิมเสริม

๘. พิธีกรรมใหม่

๙. ให้กำลังใจต่อกัน

๑๐. มุ่งมั่นตามวิสัยทัศน์ คนบางคนมีวิสัยทัศน์เยอะแต่ว่าไม่มีความมุ่งมั่นติดอยู่ในวิสัยทัศน์นั้น เป็นวิสัยทัศน์ที่ฝันลม ๆ แล้ง ๆ วิสัยทัศน์จึงต้องมีความมุ่งมั่นติดอยู่ด้วย ผมคิดว่าคงจะพอเป็นวิจัยกับเขาได้รึเปล่าไม่รู้ แต่นี่คือการวิจัยแบบเรา

อาจารย์ชูพินิจ เกษมณี

นี่ก็เป็นบทเรียนอีกแบบที่วางอยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมพื้นบ้านแล้วก็เชื่อมเครือข่าย จะเห็นได้ว่า ประสบการณ์ที่เด่นชัดของอาจารย์บุญธรรม เริ่มจากเครือข่ายเล็ก ๆ ที่เป็นรูปของชมรมศิลปินพื้นบ้าน จากนั้นก็เริ่มขยายจะเริ่มไปเป็นโดยธรรมชาติขยายเป็นเครือข่ายที่ใหญ่ขึ้นในรูปของสหพันธ์ จากนั้นก็ไปเป็นสภาสหพันธ์ จนกระทั่งพัฒนาขึ้นมาเรียกว่า มหาวิชชาลัยชุมชน เป็นการพัฒนาแบบค่อยเป็นค่อยไป และเป็นแบบธรรมชาติ รูปแบบองค์กรแบบนี้ก็มีข้อสงสัยว่ารัฐจะต้องเข้ามาสนับสนุนได้อย่างไรโดยตรง เพราะว่าโครงสร้างของรัฐค่อนข้างตายตัว ถ้าเป็น อบจ. ก็ลงมาเป็น อบต. แล้วก็เป็นรูปของหมู่บ้านมาเลย แต่องค์กรต่าง ๆ ที่ภาคประชาชนเขารวมตัวขึ้นมา

aw netive 02 47 13/10/03, 4:36 PM

จังหวัดบอกได้ว่านี่ก็เป็นองค์กรเหมือนกัน เป็นองค์กรรากหญ้าเหมือนกัน มีช่องทางอะไรที่รัฐจะเข้ามาสนับสนุนให้องค์กรสนับสนุนได้บ้าง นี่ก็เป็นประเด็นที่น่าจะพูดกันต่อไป

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ยิ่งยง เทาประเสริฐ

การที่เราลองผิดลองถูกแล้วก็สั่งสมประสบการณ์มาตั้งแต่บรรพชนในหมู่ลูกหลาน หรือว่าเครือญาติเป็นสกุล อาจจะมาสู่ในเรื่องสำนัก วัด กลุ่ม เป็นครู เป็นลูกศิษย์ขึ้นมา แต่ก็ยังอยู่ในวงแคบไม่ได้อยู่ในลักษณะรากหญ้า อาจมีในลักษณะในวงกว้างแบบแลกเปลี่ยน ฉะนั้นหมอเมืองในสมัยก่อนก็อาจจะต้องเดินทางไกลไปค้าขายบ้าง ก็ไปเรียนรู้แลกเปลี่ยนกัน ก็ทำให้ความรู้มันเกิดการกระจาย และเกิดการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เอามาผสมผสานกัน นั่นคือธรรมชาติที่มีอยู่ แต่ว่าวิถีชีวิตมันเปลี่ยนไป ปัจจุบันทุกอย่างก็เปลี่ยนไปหมดโดยเฉพาะระบบการศึกษาที่ไปควักลูกเขาออกมาอยู่ในห้องเรียนสี่เหลี่ยม โอกาสที่จะสืบสานสิ่งต่าง ๆ จะเปลี่ยนไปจากเดิม ทำให้หมอเมืองหงอยเหงา มีคนที่เป็นห่วงภูมิปัญญาแขนงนี้ ก็พยายามที่จะสืบสาน พูดคุย แต่ก็น้อยลงทุกทีในระยะเวลาที่ได้ทำงานกับกลุ่มหมอเมือง นับเวลาถอยหลังไป เพื่อนที่เคยคบกันสูงอายุเป็นส่วนใหญ่ซึ่งก็น่าเป็นห่วง จะเห็นว่าองค์ความรู้ชาวบ้านมันถูกละเลยไป อาจจะเป็นเพราะยุคนั้นกระแสยังไม่เกิด โดยเฉพาะกระแสที่หวนกลับมาสู่ธรรมชาติหาภูมิปัญญาท้องถิ่น จนกระทั่งเมื่อ ๑ ทศวรรษที่ผ่านมา ก็ทำให้สังคมหวนกลับมาคิดถึงเรื่องนี้มากขึ้น แต่ก็ยังไม่ได้เปลี่ยนแปลงง่าย ๆ แต่ส่วนใหญ่ก็ยังถูกกดเอาไว้ เพราะเรื่องของการดูแลรักษาสุขภาพ ทางรัฐเองถือว่าเป็นผู้ที่ต้องการให้ความคุ้มครองประชาชน จึงออกกฎหมายมาบังคับใช้ ซึ่งข้ออ้างที่คุ้มครองผู้บริโภคในเจตนาก็คงดี แต่ในทางปฏิบัติก็ทำให้องค์ความรู้ท้องถิ่นเหล่านี้ไม่ได้พูด ไม่ได้เกิด สมัยที่เราเริ่มเปลี่ยนแปลงเมื่อ ๑๐๐ ปีที่แล้วก่อนตั้งศิริราช ตอนนั้นก็อาจจะยังใช้ภูมิปัญญาไทยอยู่ แต่พอตั้งโรงเรียนแพทย์สมัยใหม่เข้ามาก็ใช้ผสมกัน หลังจากนั้นรู้สึกภูมิปัญญาไทยไปกับภูมิปัญญา ตะวันตกไม่ค่อยได้ก็มีการตัดพวกนี้ออก แล้วก็เรียนเฉพาะแผนใหม่ แล้วก็ออกกฎหมายจำกัดต่าง ๆ ต่อมาก็มีคนพยายามรวบรวมสิ่งเหล่านี้ ก็มีการออกกฎหมายควบคุมการประกอบการโรคศิลป์ขึ้นมา ซึ่งสมัยก่อนเรียกแผนโบราณ ขึ้นมาเปลี่ยนเป็นแผนไทยในพระราช-บัญญัติ ๒๕๔๒ ขึ้นมาเป็นกฎหมาย ไม่อยากจะเป็นหมอเถื่อนก็ต้องมาสอบความรู้ ๕ เล่มนี้ หมอเมืองทางเหนือของเราก็ลำบาก เรียกว่าเขียนกติกาขึ้นมา อาจจะเรียกว่า

aw netive 02 48 13/10/03, 4:36 PM

คุ้มครองผู้บริโภค แต่อีกด้านกลายเป็นผลร้ายต่อการกีดกันภูมิปัญญาท้องถิ่นส่วนนี้ หมอเมืองก็อึดอัด ถามว่าหมอเมืองอยากได้อะไรมากที่สุด ก็คงตอบอยากได้ใบประกอบโรคศิลป์ หรือใบประกอบวิชาชีพที่ทางราชการให้ นั่นคือสูงสุด แต่ว่าพอหลังจากที่เราศึกษาตัวนั้นไม่ว่าจะเป็นตัวหลัก น่าจะเป็นปลายเหตุก็เลยช่วยกันมา เราจะพัฒนาหมอเมืองอย่างไร ข้อสำคัญที่สุดก็คือ ที่สำคัญกว่าการประกอบวิชาชีพก็คือเรื่องของการสืบทอด เพราะเด็กสมัยใหม่ไม่เอาระบบ ยิ่งถูกสอนให้ไปใช้วิทยาศาสตร์เป็นบรรทัดฐาน อะไรที่ไม่ใช่วิทยาศาสตร์ในโลกนี้ก็ผิดหมด มันเป็นวิธีสอนวิทยาศาสตร์แบบประเทศไทย จริง ๆ วิทยาศาสตร์แท้ ๆ มันไม่ใช่อย่างนั้น จากจุดที่เราคิดว่าน่าจะมีปัญหาก็คือ คิดว่าเอาหมอเมืองมาคุยกันปรากฏว่าคุยกันไม่จบ เพราะยึดกันคนละตำรา ยึดกันคนละความคิด ถ้าอย่างนั้นประชาชนจะไปยึดอะไร นี่ก็เป็นปัญหาหมู่หมอเมืองก็เป็นปัญหา เราก็เลยคิดว่าเราน่าจะมาแลกเปลี่ยนตรวจสอบ ความรู้ของเรารวบรวมเป็นระบบได้ไหม อย่างน้อยก็เป็นระบบกลาง ๆ ไม่จำเป็นต้องเป็นอันเดียว เช่น ชื่อสมุนไพร ต้นเดียวอาจมีหลายชื่อ อันนี้ก็ต้องตรวจสอบ แม้แต่ละท้องถิ่นยังเรียกไม่เหมือนกันเลย เราควรมีการจัดระบบให้เป็นไปในทางเดียวกัน การจัดระบบจะทำให้เราเรียนรู้ว่าจริง ๆ แล้วความเป็นระบบของหมอเมืองมีสูง โดยเฉพาะของล้านนาสูงมาก ก็คงต้องสูงเพราะว่ามันเป็นที่มา ถ้าโยงไปทางนครศรีธรรมราช คือว่าทางเหนือยังคงรักษาต้นตำรับเดิมที่เป็นต้นอิทธิพลของพราหมณ์ซึ่งเขามีตำราคัมภีร์เลย มีการเชื่อถือในเรื่องการกำเนิดคน เพราะความเชื่อเหล่านี้เป็นที่มาของการเกิดโรค ขณะเดียวกันเวลาที่เขาจำแนกโรค มันมีอย่างโรควิบากกรรม มันเป็นโรคกำเนิด โรคจากกรรมเก่า หมอเมืองเขามีวิธีการดูแลตั้งแต่เกิดจนตาย ความเป็นระบบตรงนี้ขอสรุปสั้น ๆ คำว่าระบบในที่นี้จริง ๆ แล้ว เราไม่พยายามสร้างระบบของชุมชน เนื่องจากว่าชุมชนมันเป็นวิถีชีวิต ถ้าจะเป็นระบบก็คือระบบเชื่อมโยงกันทั้งหมดของวิถีชีวิตทั้งหมด คงไม่ใช่ระบบแบบแพทย์แผนปัจจุบัน ความเป็นระบบในที่นี้มีตั้งแต่การตาย การกิน การอยู่ก็ต้องมีการดูทิศทางลมจะต้องอย่างไร ถูกทิศทาง เป็นมงคลไหม ดูฤกษ์ดูยาม ขณะเดียวกันจะใช้ไปอย่างไร มันย้อมใจมาตั้งแต่การตัดไม้แล้วมีความเชื่อถือศรัทธาว่าถ้าเข้าไปอยู่แล้วก็ขอให้อยู่เย็นเป็นสุข สำคัญในด้านความศรัทธา ความเชื่อ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญของคนท้องถิ่น คนไทยตัดสิ่งเหล่านี้ไม่ขาด สิ่งที่คนโบราณจัดไว้เป็นสิ่งที่บำรุงขวัญบำรุงใจเรา ให้เห็นว่ากิจกรรมเหล่านี้เป็นการผูกโยงเครือญาติที่มีความผูกพัน ทั้งเรื่องการกิน การรักษา ตอนนี้เราเอาประโยชน์

aw netive 02 49 13/10/03, 4:36 PM

จากสิ่งเหล่านี้ไปเป็นสินค้าบ้างแล้ว เรื่องของที่เป็นรูปธรรมก็คือ เรื่องการนวดจะเห็นได้ชัดเจนที่สุด เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับกายภาพ เราอาจรู้จักการนวด แต่ทางเหนือเรารวบรวมไว้กว่า ๒๐ วิธี ไม่ว่าจะเป็นนวดดัดเอ็น นวดจับเส้น ยืดเส้น ตอกเอ็น ฯลฯ เรื่องของพิธีกรรมจะเป็นนามธรรม เป็นเรื่องของจิตใจ เรื่องของภายใน ซึ่งมีประมาณ ๓๐ พิธีกรรม เรื่องของตำรายา เป็นเรื่องที่น่าฉงนมาก เดิมเราคิดว่าการปรุงยาของทางเหนือไม่ค่อยมีระบบเท่าไหร่ เป็นการปรุงไปตามประสบการณ์ แต่หลังจากที่มีการทบทวนให้มีการวิจัย แบ่งออกเป็น ๒ ทีม ทีมหนึ่ง รวบรวมศึกษา อีกทีมคือ เอาหมอที่เก่า ๆ มานั่งระดมวิธีการปรุงยาว่ามีวิธีใช้อย่างไร มีหลักอย่างไร หลักเกณฑ์อย่างไร มีตำรับมีพิกัด แต่ว่า ๒ เล่มมาบรรจบกันน่าสนใจมาก มันมีระบบมากมาย ทีมวิจัยทั้ง ๒ เมื่อเปรียบเทียบกับตำราแพทยศาสตร์สังเคราะห์ถึงกับกล่าวว่าเพราะทีมวิจัยเป็นเภสัชกรด้วยนี่ใหญ่กว่าเสียอีก ก็แปลว่าเราจัดระบบความรู้ให้มันศึกษาง่ายขึ้นให้เป็นระบบหน่อย วิธีการที่คนปัจจุบันคนร่วมสมัยจะเข้าถึงจะต้องปรับระบบให้มันเอื้อกับการศึกษาด้วย แต่หลักฐานมันหาคนสืบไปไม่ แต่ถามว่าเด็กรุ่นใหม่สนใจไหม ถ้าเราจัดระบบแบบนี้คิดว่าเด็กสนใจหลายสถาบันกำลังเปิดหลักสูตรปริญญาตรีแพทย์แผนไทยเรียกว่า ๔ หลักสูตรเลย นี่ก็เป็นวิธีการที่ทำ ผมได้ชุดโครงการวิจัยหมอเมืองที่ได้ร่วมกับทางกลุ่มหมอเมือง ๗-๘ จังหวัด ที่เล่าเป็นประสบการณ์ ๑๐ ปีที่แล้วมาถึงทุกวันนี้ ก็ยังไม่เสร็จ ตำรากลางกำลังเขียนอยู่ยังไม่เรียบร้อย คาดว่าปีหน้าน่าจะเรียบร้อยหมด ซึ่งตำรากลางก็จะประกอบด้วยตำราต่าง ๆ ย่อย ๆ เกือบ ๓๐ เรื่อง ก็คิดว่าเพียงพอในการที่จะสืบทอดต่อในระดับชุมชน ในโรงเรียน หรือการเรียนการสอนในระดับอุดมศึกษา การที่จะพัฒนาหรือฟื้นฟูภูมิปัญญาเหล่านี้ สิ่งสำคัญที่สุดโดยเฉพาะเรื่องของสุขภาพ จำเป็นต้องมีการจัดระบบองค์ความรู้ให้ชัดเจน มีการตรวจสอบเพราะสิ่งเหล่านี้กลายเป็นดาบสองคม กลายเป็นเร่งฆ่าตัวเอง เพราะปัจจุบันมีการขายยา โฆษณาเกินความจริง สมุนไพรตัวหนึ่งมีสรรพคุณมากมาย ซึ่งมันก็เกินจริง วิธีการรักษาของหมอเมืองแท้ ๆ เขามีขอบเขตไม่ใช่รักษาครอบจักรวาล แต่ทุกวันนี้ถูกดัดแปลงไปเป็นสินค้า ตรงนี้เป็นการทำลายตัวมันเอง ซึ่งน่าเป็นห่วง เพราะฉะนั้นการจัดระบบให้ชัดเจนตรวจสอบได้และสืบทอดได้แต่คนละระบบกับวิทยาศาสตร์ ถ้าเราทำให้เกิดความชัดเจนได้ก็อาจไปสอดคล้องกับมหาวิชชาลัยของภาคใต้ซึ่งต้องมีตำราของพื้นบ้านเช่นเดียวกัน ถ้าไม่เช่นนั้นพวกเขาเหล่านั้นตายไปหมดแล้ว ความรู้นั้นก็จะตายตามท่านไปด้วยจะไม่หลงเหลือเลย

aw netive 02 50 13/10/03, 4:36 PM

อาจารย์ชูพินิจ เกษมณี

สิ่งหนึ่งมันคล้าย ๆ จะเป็นตัวร่วมที่วิทยากรพูดไปแล้วและมันผุดขึ้นมาอย่างชัดเจน ก็คือ กิจกรรมต่าง ๆ ที่กลุ่มประชาชนระดับรากหญ้าลุกขึ้นมาทำด้วยกัน โดยเฉพาะการรวบรวมความรู้ มันไม่ใช่เพื่อใช้อย่างเดียว เริ่มตั้งแต่อาจารย์ศรีศักรที่สร้างพิพิธภัณฑ์ มันไม่ใช่แค่ให้คนมาชมเฉย ๆ แต่ว่าได้เน้นเพื่อการสืบทอดด้วย สำหรับชนรุ่นหลังของท้องถิ่นนั้น โยงมาถึงเรื่องของมหาวิชชาลัย พูดถึงประเด็นที่อาจารย์ยิ่งยงพูดจบเมื่อสักครู่ เป็นหลักสูตรออกมาแล้วที่จะเรียนในระบบสมัยใหม่ ได้วุฒิบัตรแบบสมัยใหม่ แต่ผมสงสัยว่าถ้าจบออกไปแล้วสามารถไปประกอบโรคศิลป์ไทยได้หรือไม่

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ยิ่งยง เทาประเสริฐ

มีอยู่ ๒ ประเด็น ประเด็นที่หนึ่ง คือ ไปสมัครเป็นศิษย์แล้วไปสอบกับคณะกรรมการประกอบวิชาชีพ แต่ต้องเป็นตำราแพทยศาสตร์สังเคราะห์แผนไทย แต่ว่าเราเปิดเป็นประเภทที่ ๒ ก็คือเสนอให้กฎหมาย คือ ร่าง พ.ร.บ. สุขภาพแห่งชาติ มี ๒ มาตราบัญญัติไว้แล้ว ที่จะต้องออกกฎหมายลูกมารองรับตามแพทย์พื้นบ้าน การแพทย์พื้นบ้านไม่ว่าจะเป็นระบบเมืองเหนือ อีสาน ใต้ ได้หมด จะเข้าตัวนี้หมด ตอนนี้คณะเปิดไปหมดแล้ว ซึ่งจะต้องมีคณะกรรมการดูแลทุกระบบ ซึ่งยังไม่เปิดจะต้องรอกฎหมายลูกก่อน พอเกิดแล้วก็จะไม่ต้องมาขึ้นกับส่วนกลางตรงนี้ ก็จะสอบหรือใช้วิธีไหนตรวจสอบก็แล้วแต่เป็นเรื่องของชุมชน เป็นเรื่องของกรรมการที่อาจารย์อานันท์เคยวิเคราะห์ไว้แล้ว ตอนนี้ก็เข้าไปสู่กฎหมายหมดแล้ว ในแนวทางอย่างนี้เลย ชุมชนจะรับรอง ชุมชนจะเข้ามามีส่วนมาดูแล แต่ถ้ากรณีแพทย์แผนไทยที่เราเปิดหลักสูตรอยู่ก็คือทางคณะกรรมการวิชาชีพก็รับรองหลักสูตรเรา เรียนจบตรงนี้ก็ได้ขึ้นทะเบียนเป็นผู้ประกอบวิชาชีพนี้ก็เป็นความก้าวหน้า ความใจกว้างด้านการปฏิรูปด้านสุขภาพ

ดร.อุษา กลิ่นหอม

ประเด็นปัญหาของการศึกษา เรื่องเกี่ยวกับหมอพื้นบ้านอีสาน จะคล้าย ๆ กับทางภาคเหนือ เพราะเดิมระบบการแพทย์พื้นบ้านมีแผนไทยเพียงอย่างเดียวของประเทศไทย และคนอีสานก็มีแต่อยู่ในพื้นที่ยากจน คนกลุ่มนี้ก็คิดว่าคงไม่ได้มีองค์ความรู้ในเรื่องของหมอพื้นบ้านด้วยตนเอง เพียงแต่ว่ามองว่าคนนี้มีอาการอะไร แล้วก็จับยารักษา

aw netive 02 51 13/10/03, 4:36 PM

ไปจนกระทั่ง ๒-๓ ปีมานี้เองก็เพิ่งมาบอกว่าคนอีสานก็น่าจะมีวิธีการดูแลรักษาคนของตนเองคล้าย ๆ กับมีองค์ความรู้ มีตำราขึ้นมา เพราะฉะนั้นตรงนี้ก็ได้มีการยอมรับนิดหนึ่งว่าคนอีสานน่าจะมีภูมิปัญญาของตัวเองอยู่ ตรงนี้ก็ทำให้เราได้สงสัยว่ามีจริงหรือไม่ ถ้ามีแล้วมันเป็นอย่างไร ประกอบกับดิฉันเคยได้ไปฟังท่านอาจารย์เอกวิทย์บรรยายให้ทางมหาวิทยาลัยมหาสารคามฟังว่า คนอีสานมีเทคนิคสืบทอดองค์ความรู้ให้กันได้อย่างไร ถึงได้ฝังแน่นอยู่ในจิตใจ ไปไหนวัฒนธรรมอีสานจะแพร่ไปทั่ว ก็ทำให้เรามาคิดตามว่าใช่ คนอีสานเรามีวิธีสอนลูกสอนหลานกันอย่างไร นี่ก็เป็นที่มาว่าทำไมถึงต้องมาศึกษาตรงนี้บน Power Point จะเป็นสิ่งที่บอกเราว่าองค์ความรู้ที่ถูกบันทึกไว้ว่าอีสานต่างอย่างไรกับแพทย์แผนไทย แต่จริง ๆ แล้ว ท่านทราบหรือไม่ว่ามันมีความลึกซึ้งมากกว่านั้นอย่างพ่อวันดี ท่านมีวิธีการวินิจฉัยโรคของคนโดยการจับเส้นเอ็นและข้อมือ พอเล่าให้คนเมืองฟังก็คิดกันว่าพ่อวันดีไปเรียนมาจากประเทศจีน เป็นหมอแมะเหมือนประเทศจีนเราไปเอาความรู้โยงกับตรงนั้น แต่จริง ๆ ไม่ใช่ พ่อวันดียังไม่เคยออกจากส่องดาวเลยด้วยซ้ำ แต่ได้มีองค์ความรู้ตรงนี้เกิดขึ้น ก็หมายความว่า จริง ๆ แล้วชุมชนอีสานมันมีอะไรดีกว่านั้น ซึ่งเรายังไม่ค้นพบ ดิฉันได้เปิดสัมมนาหมอยามา ๔ ปี เขามีวิธีดูแลตนเองอย่างไรในชีวิตประจำวัน ดิฉันจึงคิดว่าความรู้แพทย์พื้นบ้านมันมีอะไรอีกมหาศาลมากมายซึ่งเรายังไม่ได้เรียนรู้ ยังไม่ได้ถอดเป็นองค์ความรู้ ซึ่งเรารู้จริงหรือยัง องค์ความรู้ดั้งเดิมที่บรรพบุรุษสั่งสมมามันอยู่ตรงไหน เราได้รวบรวมเอามาจัดทำเป็นแผนให้ลูกหลานของเราเรียนรู้ได้ครบหรือยัง จากการศึกษาแพทย์อีสานก็สรุปได้ว่า หมอยาก็จะมีหมอยารากไม้ จะเห็นว่ามีการเอารากไม้มาฝนจนเป็นแท่งดินสอเลย นั่นก็เกิดจากรากไม้ที่ฝน

ยาอีสาน

aw netive 02 52 13/10/03, 4:36 PM

จนเป็นแท่งดินสอ แล้วก็มีคำถามว่าแล้วเวลาฝนเราจะรู้ได้อย่างไรว่าฝนแล้วจะเอามาใช้สักเท่าไหร่ หมอฝรั่งเขายังต้องชั่งตวงวัดตัวยา หมออีสานบอกว่าเขาใช้บทสวดเอาทำร่างกายให้สงบให้เยือกเย็น พอสวดความยาวของบทสวดแค่ไหนก็คือ โดส (ขนาด) ของยา จะเห็นได้ว่า มันเป็นระบบเทียบกับแพทย์แผนปัจจุบันจริง ๆ แต่ว่าเราไปเคารพของคนอื่นมากกว่าเคารพของตัวเอง หรืออย่างหมอเอ็นของคนอีสานกลับไม่ได้มีบันทึกอะไรเลย ว่าวิธีการรักษาของคนอีสานมีกี่ระบบ ของอาจารย์ยิ่งยงมี ๒๐ ระบบ แต่ของเรายังไม่ได้พูดถึงตรงนั้น ทำไมสิ่งเหล่านี้ยังอยู่ในสังคมภาคอีสานได้ ก็เพราะว่ามันให้ผลคนได้รักษาได้เห็นผลจริงตรงนี้ ถึงได้มีการถ่ายทอดและยึดถือต่อมา องค์ความรู้เหล่านี้คงหายไปหมดแล้ว หรือหมอสูตร หมอขวัญ หมอธรรม พวกนี้ แล้วก็หมอมอ ดิฉันได้เห็นที่ Thesis หลายเล่มของนักศึกษาปริญญาโทได้ทำการวิจัย แต่จริง ๆ แล้วพอลงไปดูกลับกลายเป็นการ Survey มากกว่าไปบันทึกว่าเขาไปทำอะไร แต่ไม่มีการสังเคราะห์ ฉะนั้นการศึกษาทางด้านวัฒนธรรมของเรายังขาดตรงนี้อีกมาก หมอดูของอีสานเขาจะใช้แผ่นผ้าเป็นตัวดู ผิดกับของที่อื่น ๆ เพราะฉะนั้นตรงนี้ทางสถาบันเราก็เลยได้เริ่มทำ

"หมอมอ" (หมอดูอีสาน)

การวิจัยมา ๔ ปี ได้ ๙ จังหวัด แล้วก็ได้หมอยามา ๒๒๐ คน ซึ่งเป็นเครือข่ายของเราได้ตำรับยามากกว่า ๑,๐๐๐ ตำรับ ที่สำคัญที่สุดก็คือท้องถิ่นแต่ละท้องถิ่นเรียกยาชนิดเดียวกันเรียกไม่เหมือนกัน เราจะต้องเอามาคุยกันว่าต้นนี้ใช่มั้ยที่เอามาทำยา แล้วก็คุยกันจนต้องหานักอนุกรมวิธานทางด้านพืชมาวิเคราะห์ว่าชื่อสากลมันเรียกว่าอะไร ซึ่งตรงนี้อยากจะขอร้องทางด้านอาจารย์ระดับมหาวิทยาลัยว่าถ้าให้นิสิต นักศึกษาทำทางด้านวัฒนธรรม ทางด้านมานุษยวิทยา อย่าไปรังเกียจวิชาทางวิทยาศาสตร์ตรงนี้ เพราะ

aw netive 02 53 13/10/03, 4:36 PM

ไม่อย่างนั้นเราจะสื่อความหมายกับคนอื่นไม่รู้เรื่อง ตัวอย่างของผักเชียงดา ญี่ปุ่นเอาไปวิเคราะห์ว่ามีสารที่จะใช้รักษาโรคเบาหวาน เพราะฉะนั้นญี่ปุ่นจดสิทธิบัตรเรียบร้อยแล้ว เราก็เลยบอกว่าเราได้บทเรียนจากนี้เราขอต่อต้าน ขอฟ้องร้อง ญี่ปุ่นบอกไหนล่ะตำราที่คุณเขียนไว้ หลักฐานที่คุณบ่งบอกไว้ว่าผักเชียงดาของคุณบำรุงสุขภาพไม่ให้เป็นเบาหวาน นี่ก็คือที่มาว่าแล้วทำไมเราต้องถึงมีการรวบรวม รวบรวมแล้วต้องชี้ชัดว่าตำราที่เราพูดถึงมันหมายถึงอันนี้นะ ซึ่งสากลเป็นอย่างนี้นะ ฉะนั้นจะต้องศึกษาให้ลึกถึงขนาดนั้น อย่างเช่น ทำตำรับลูกแป้งใช้ใบโกฐา ใช้ใบอะไรต่ออะไร แต่ไม่รู้ว่าใช้ใบโกฐาคืออะไร ไปพูดกับใครก็ไม่รู้เรื่องว่าจริงรึเปล่า เป็นตัวนี้จริงหรือเปล่า เราก็จะมีการประชุมอย่างนี้ทุกปีเพื่อสังเคราะห์งาน นอกจากเราจะทำกับคนเรายังต้องทำกับสัตว์ด้วย องค์ความรู้เกี่ยวกับการรักษาสัตว์มีไหม ปรากฏว่าเราได้คำตอบเดียวกับอาจารย์ศรีศักรว่าเราดูที่คนเราดูที่รายจังหวัดไม่ได้ ดิฉันมาได้คำตอบ ตอนที่ได้ไปศึกษาเกี่ยวกับสมุนไพรสัตว์ เราต้องไปดูที่ชาติพันธุ์ ที่ชนเผ่า พอเราไปค้นดูเกี่ยวกับการศึกษาการแพทย์ดูว่ามันจริง เพราะชนเผ่าอยู่ในสิ่งแวดล้อมแบบหนึ่ง สรีระในตัวเขาเป็นอีกแบบหนึ่ง อย่างพ่อวันดีถ้าเอาไปตรวจหาโปรตีนในเลือดรับรองว่าต่ำกว่าพวกเราทุกคน และถ้าเราทุกคนที่อยู่ในเมืองไปตรวจหาโปรตีนในเลือด ถ้าต่ำเท่ากับพ่อวันดีรับรองว่าช็อก เป็นเพราะพ่อวันดีอยู่ในสิ่งแวดล้อมอีกแบบหนึ่งจึงทนได้ เพราะมีการปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมธรรมชาติแบบนั้น ฉะนั้นหมอยาแต่ละชนเผ่าจะแตกต่างกัน การวิเคราะห์สังเคราะห์ออกมาเราจะต้องดูที่ชนเผ่า อย่าดูที่รายจังหวัด เราจึงต้องกลับไปดูที่ว่าการวิเคราะห์ชนเผ่าชาติพันธุ์มีกี่ชนเผ่า อยู่ตรงไหนบ้าง องค์ความรู้ยังมีอีกมากมายที่เราจะต้องรวบรวมทุนทางสังคม

ภูมิปัญญาที่สั่งสมมาแต่อดีตมีมากมาย เราคิดว่ามีอยู่ แต่ที่ดิฉันศึกษามามันหายไป ๒ Generation มันหายไป ๒ ช่วงอายุคนแล้ว เพราะฉะนั้นภูมิปัญญาที่เราเห็นปัจจุบันมันเป็นแบบขาดวิ่น มันไม่มีความสมบูรณ์ แล้วคนอีสานเป็นคนชอบทดลองและเหมาะที่จะเป็นนักวิจัยที่ดี อย่าไปดูถูกว่าชาวบ้านเป็นนักวิจัยไม่ได้ เพราะชาวอีสานปรับตัวเก่ง รวมกลุ่มง่าย แล้วขี้เกรงใจ ใครว่าอะไรดีหมด ทำหมด แต่ว่าทำต่อหน้าเท่านั้น แต่พอลับหลังก็จะเอาไปวิเคราะห์ว่ามันดีจริง ก็อาจทำต่อ ความขี้เกรงใจสูงแล้วไม่กลัวตาย เห็นบอกว่ากินไม่ได้นะ แต่ก็กินก่อน ถามว่ามีวิธีรักษาไหม พวกเขาไม่กลัวตาย ลองหมด จากตัวอย่างนี้จึงอยากจะเสนอให้มีการศึกษาวัฒนธรรมเห็ด

aw netive 02 54 13/10/03, 4:36 PM

ของภาคอีสานด้วยซ้ำ เพราะเรามีข้อมูลค่อนข้างเยอะ ตรงนี้คือตัวอย่าง คือต้นพวงพี (ภาษาอีสาน) แต่ภาษาไทยเรียกต้นนมสวรรค์ ถ้าเกิดว่าปวดหัวมากเส้นเลือดฝอยข้างในมีความดันสูงมากพอเอารากต้นพวงพีที่ไปต้มดื่ม รับรองหาย เพราะดิฉันเคยลองมาแล้ว ความดันลดลงทันที แต่เนื่องจากว่าทำลายสิ่งแวดล้อมมาก ทำลายป่ามาก ต้นนี้เริ่มหายไปจากภาคอีสาน หาไม่ค่อยได้แล้ว ยกเว้นทางแถบอุบลราชธานียังพอมีอยู่ มีคนบอกว่ามีต้นไม้ชนิดหนึ่งขึ้นได้เหมือนต้นพวงพีเลย ก็เลยลองได้ผลเหมือนกัน ใช้ได้ นี่คือการวิจัยของชาวบ้าน การลองกันก็เกิดการได้ผล แต่ต้องใช้ทั้งใบ ราก เปลือก เขาก็ค้นพบด้วยตัวของเขาเอง เป็นลักษณะอย่างนี้แล้วก็เอามาคุยกัน นี่คือหนามโกทา (ภาษาไทยเรียกสีฟันคนทา) ปัจจุบันพระนักปฏิบัติธรรมทางภาคอีสาน ท่านก็ยังทำเป็นแปรงสีฟันอยู่ รวมทั้งเป็นไม้จิ้มฟันด้วย ไม่มีการใช้แปรงสีฟัน ยาสีฟัน ตรงนี้ถ้าองค์ความรู้ยังถูกสะสมไว้ยังได้ถูกนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ ก็จะทำให้เกิดผล ต้นตาเสือ ทำไมตำรายาอีสานบอกว่าอย่าไปเก็บยาในทิศที่เงาไปทับกับต้นไม้มันพิสูจน์เห็นชัดเจนก็ตำแหน่งที่แสงส่องถึง ถ้าเราไปเก็บที่แสงส่องถึง แน่นอนพระอาทิตย์ส่องแสงเรา เงาเราก็ไปทาบกับต้นไม้ นั่นก็คือทิศที่ห้ามเก็บยา แต่ทิศทางด้านซ้ายมือของต้นนี้เป็นสีแดงมีตัวยาสะสมไว้มากเพราะไม่ถูกแสงส่อง ได้เอาความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาพิสูจน์ รู้ทันทีว่าทำไมถึงได้มาถ่ายทอดองค์ความรู้นี้ นักประวัติศาสตร์ต้องสนใจต้นท่อนตะปุ่มตะปั่มบนต้นนั้นสามารถบอกประวัติศาสตร์ของหมู่บ้านได้เป็นอย่างดี ว่ามันรักษาคนมา ๑ ปุ่มก็คือ ๑ คน เป็นร้อยเป็นพันปุ่ม ต้นท่อนเป็นยาแก้โรคซางเด็ก เวลาเด็กร้อง ๓ เดือน เขาก็จะเอาต้นท่อนไปต้มกิน ตรงนี้ถ้าเราทำพิพิธภัณฑ์ชาวบ้านแบบยี่สาร มันก็จะถ่ายทอดเรื่องของในอดีตไปได้ การดูแลตนเองของชาวบ้านสาธารณสุขบอกใช้ไม่ได้ ต่อไปนี้ห้ามทำอย่างนี้ ต้องเข้าโรงพยาบาลอย่างเดียว ไปดูแลรักษาแบบหมอสมัยใหม่ แบบสมัยเก่าไม่เอาแล้ว ทั้ง ๆ ที่ของเขาเขาอยู่กันมาได้ และก็ดูแลรักษากันมาได้ สถานภาพของหมอยาพื้นบ้านอีสานตอนนี้ก็ไม่ได้รับการยอมรับจากทางราชการ การทำอย่างทางภาคเหนือประสบก็คือไปสอบอะไรก็ไม่ได้ รักษาก็ถูกจับ ในกลุ่มของจังหวัดสกลนคร แรก ๆ ดิฉันเข้าไปศึกษาชาวบ้านกลัวมากที่เขาไปศึกษาจะไปจับเขาหรือเปล่า เพราะหมอยากลัวว่าจะถูกจับเพราะโดนจับมาหลายครั้งแล้ว ไม่มีเวลาทำมาหากินเลย อีกเรื่องก็คือไม่ได้รับการยอมรับที่แท้จริงจากนักวิชาการ ลงไปศึกษาทำวิทยานิพนธ์ปริญญาโท ปริญญาเอก ชาวบ้านเริ่มถามดิฉันแล้ว โดยเฉพาะพ่อวันดีว่า เขาก็ได้ดีไปหมดแล้ว พวกเราจะได้อะไรล่ะ

aw netive 02 55 13/10/03, 4:37 PM

ทุกวันนี้ไม่มีอะไรเกิดขึ้นซักอย่าง ก็เลยตัวเองไปได้ขอตำแหน่งทางวิชาการ เพราะว่าเราไม่ได้มาเอาอะไร เราจะอยู่อย่างนี้แหละ เราจะอยู่กับหมู่บ้านทำงานกับชาวบ้านไป องค์ความรู้ไม่มีการพัฒนาแบบต่อยอด คือตอนนี้สังคมเปลี่ยนไป สิ่งแวดล้อมเปลี่ยนไป แทนที่เราจะเอารากเหง้ามาพัฒนาต่อยอดเรากลับไม่เอา เรากลับไปเอาองค์ความรู้อื่นมาสวมซึ่งทำให้สังคมของเราแย่มาก

อาจารย์โฆษิต ดีสม

เราได้ฟังเรื่องของความเป็นคุณหมอของชุมชน ฟังเรื่องของกระทรวงใหม่ที่จะเกิดขึ้น ผมยังคิดอยู่ว่ากลุ่มกันตรึมศิลปะท้องถิ่นจะไปขึ้นกับกระทรวงไหนในอนาคต เราจะมีนายเพิ่มขึ้นอีกกระทรวง ก็คงจะสนุกในด้านของการที่เราร่วมกันอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น อนุรักษ์จนท่านติงว่าอนุรักษ์อะไรมากมายนัก เรื่องที่ผมได้ศึกษาในชุมชนตนเอง คือ นักวิจัยที่ลงพื้นที่ในอีสานใต้ ปรากฏว่าคนสุรินทร์ บุรีรัมย์ ที่จะศึกษาผลงานตัวนั้นจริง ๆ ค่อนข้างจะน้อย ผลงานที่ปรากฏของนักวิจัยเป็นคนต่างจังหวัด โดยเฉพาะคนทางภาคใต้จุดประกายให้จังหวัดสุรินทร์ โดยเฉพาะบ้านดงมันได้ปรากฏในเวทีวันนี้ นั่นก็คือกันตรึม อาจารย์สมจิตรสามารถบอกชื่อเพลงอันซองแสนงนบ อาจารย์บอกชื่อเพลงกันตรึม รู้จักทำนองเพลง แม้แต่ความหมายของเพลง อาจารย์ก็แปลได้เข้าใจ อาจารย์พูดภาษาพื้นบ้านสุรินทร์ได้ชัดเจน อาจารย์ศึกษาอย่างถ่องแท้ทั้งหมดด้วยเรื่องของวัฒนธรรมท้องถิ่น มีการนำเสนอและมีการสัมภาษณ์ออกรายการโทรทัศน์ คุณพ่อเคยเล่าว่ามีลูกหลายคน ไม่มีลูกคนไหนที่ประสบผลสำเร็จทางด้านวัฒนธรรมท้องถิ่นเหมือนกับคุณพ่อ ทำให้เราคิดอีกว่าเราอยู่ไม่ได้แล้ว เราต้องทำอะไรซักอย่าง เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๔ มีนักเรียนสีซอได้ร้องเพลงกันตรึมได้ แต่ผมเริ่มทำงานเมื่อปี ๒๕๒๑ ที่อำเภอสังขะ นักเรียนสามารถรู้เรื่องเพลงกันตรึมได้ แต่มาบ้านตัวเองปี ๒๕๒๒ นักเรียนที่บ้านดงมันร้องกันตรึมไม่ได้ ทำให้เกิดความคิดที่ย้ายมาบ้านดงมันด้วยสาเหตุต้องมาสานต่อคุณพ่อที่จะเกษียณปี ๒๕๒๔ ทำให้เราได้เริ่มมาสนใจวัฒนธรรมท้องถิ่นในรูปแบบของความบันเทิง คุณน้ำผึ้งก็คงนำเสนอไปเมื่อเช้าแล้ว ผมจะเริ่มในเรื่องของดนตรีและพัฒนาการมาจนถึงปัจจุบัน หนทางในวันนี้เราจะไปทางไหน ดนตรีพื้นบ้านอีสานใต้ นอกจากจะมีกันตรึมยังมีมโหรีปี่พาทย์ รำมะนา ภาษาสุรินทร์เขาเรียก *“ขะยำ” “รำมะนา” “ตุ้มโมง”* ทางภาคกลางตั้งชื่อตุ้มโมงให้ใหม่ว่า ดนตรีสะกดวิญญาณ เล่นในงานศพเท่านั้น ที่กำลังนิยมในปัจจุบัน

aw netive 02 56 13/10/03, 4:37 PM

ก็คือกลองยาวประยุกต์กับทำนองกันตรึม ประยุกต์กับทำนองเพลงหมอลำ เป็นลำซิ่ง ผสมผสาน หรือเพลงลูกทุ่งนำมาผสมผสานเป็นกลองยาวที่ชอบใจของคนทั้งหลาย ถ้ามีงานบวช งานแห่ ก็จะบรรเลงเข้าขบวนแห่ กันตรึมก็ลดความนิยมลงไป จะบรรเลงในพิธีกรรมกล่อมหอบ้าง นอกจากนั้นก็จะเป็นกันตรึมประยุกต์ในงานมงคล กันตรึม มีที่มาคือ เรียกตามเสียงโทนที่ดังโจ๊ะ ครึม ๆ โจ๊ะ ครึม ๆ เราเรียกว่า กันตรึม แต่ที่กัมพูชาตามที่มีผู้ศึกษาและสอบถามจากท่านที่ได้ไปสัมผัสในประเทศกัมพูชา ช่วงหลังกัมพูชาจะไม่เรียกเพลงกันตรึม แต่เรียกเพลงอารักษ์ อารักษ์ คือ เทพารักษ์ เป็นพิธีกรรมความเชื่อ แต่พอเพลงเหล่านี้มานิยมในแถบอีสานใต้ ในกลุ่มเขมร สุรินทร์ บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ ได้นำมาบรรเลงในพิธีกรรม เช่น เพลงปันโจลมม็วต คือเล่นเพื่อทรงเจ้าเข้าผี เป็นการรักษาไข้โดยใช้ดนตรีประกอบ มีทำนองเพลงตามลำดับขั้นตอน คือเพลงครูก่อน ไม่ว่าจะเป็นเพลงเพรียงแคล้วคลาด (ปันจี ปังเงียง) เป็นภาษาพื้นบ้านสุรินทร์ เพลงปันแซร ลักษณะคล้ายแถ และออกท่า *"กาบเป"* เป็นการตัดไม้ข่มนามลาด้วยเพลงเซียม หรือเพลงจังหวะ *"จึงมูย"* ในทำนองอันเร เพลงกันตรึมมาจากเพลงในพิธีกรรม พัฒนาเป็นเพลงกล่อมหอแต่งงาน และเพลงบรรเลงในพิธี เช่น บวชนาค แต่งงาน ผ้าป่า กฐิน ปัจจุบันมีการพัฒนารูปแบบของการฟ้อนรำ เข้ามาจากดนตรีที่บรรเลงอย่างเดียว ไม่มีการฟ้อน ในหลักฐานที่ปรากฏในบันทึก ครั้งแรกที่มีการนำเสนอการฟ้อนพื้นบ้านสุรินทร์ เมื่อปี ๒๔๙๕ ในบันทึกของคุณพ่อ และในปี ๒๔๙๘ ที่จังหวัดสุรินทร์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีเสด็จเมืองสุรินทร์ มีการแสดงต่อหน้าพระที่นั่ง และมีเอกสารรูปแบบของการแสดงเป็นประโยชน์สำหรับท่านที่อยากศึกษาความรู้เพิ่มเติม ต่อมาได้ปรับรูปแบบการฟ้อนรำเป็นชุดการแสดงต่าง ๆ เช่น เรือมปันโจลมม็วต เรือมกันตรึม มองก็วลจองได ศิลปะฟ้อนรำพื้นบ้านได้ประยุกต์ให้ทันสมัย เกิดการสับสนกันระหว่างทางธุรกิจ เขาก็จะประยุกต์ใส่ดนตรีสากลเข้าไป แต่ถ้าความเป็นพื้นบ้านสุรินทร์ก็จะมีกลองกันตรึม ซอ ปี่อ้อ ฉิ่ง ฉาบ มาประกอบ การแสดงพื้นบ้านสุรินทร์เริ่มจากเพลงครู เพลงในพิธี ขบวนแห่ เพลงเบ็ดเตล็ดเสริม และฟ้อนรำประกอบภาษาและการขับร้องมีท่อนขึ้น ๒ และท่อนลงอีก ๒ เป็นอย่างนี้ไปเรื่อย ๆ เนื้อเพลงมาจากไหน มาจากตรอนุก ปโอ็ก ปก็วร หรือจากสำนวนสุภาษิตเขมรเรียกว่า *"กนาป"* บางคนมีความสามารถก็จะร้องตามลำดับเหตุการณ์ได้ บางคนจำได้ ๒-๓ บท หรือ ๑๐ กว่าบท ก็สามารถร้องเพลงได้ทุกทำนองที่ดนตรีบรรเลง

aw netive 02 57 13/10/03, 4:37 PM

ศิลปินที่มีความชำนาญสามารถร้องเพลงสื่อภาษาที่ชัดเจนขึ้น ถ้าเป็นแขกที่ฟังภาษาพื้นบ้านไม่ได้ เราก็จะแปลเป็นไทยแต่ก็จะมีผลกระทบกับคนในพื้นที่ หาว่าเรานั้นลืมภาษาตัวเอง ลืมชาติพันธุ์ตนเองก็จะตำหนิ ณ วันนี้สิ่งที่จะเกิดจากการพัฒนาโดยการฟังเพลงอย่างเดียวในพิธีกรรมหายไปบ้าง นอกจากเดือน ๓ จะเล่นมม็วตกัน ดนตรีไม่มีงาน ไม่มีโอกาสที่จะเสนอผลงานในสถาบันต่าง ๆ ได้สร้างผลงานทางวิชาการเกิดขึ้น มีโอกาสนำเพลงเหล่านี้มาสร้างชุดการฟ้อนรำมากมาย เมื่อก่อนการบรรเลง การฟ้อนรำไม่ได้แยกประเภท ประกวดกันทีไรทะเลาะกัน ชนะที่หนึ่งได้อย่างไร ทำไมได้ที่ ๒ ไม่ได้ที่ ๑ เกิดความขัดแย้ง จึงได้รวบรวมการฟ้อนรำที่ปรากฏในจังหวัดสุรินทร์และจังหวัดข้างเคียง มาวิเคราะห์ว่าเพลงเหล่านี้น่าจะแยกเพื่อที่จะสะดวกในการศึกษา เช่น เพลงในพิธีกรรมก็จะมีเพลงมองก็วลจองได บายศรีสู่ขวัญ เพลงมม็วต หรือเพลงแกลมอของชาวกวย ชุดอาชีพของชาวบ้านก็คือ ชุดเรือมศรีผไทสมัน มีการเลียนแบบสัตว์ หรือตั๊กแตนกโน้บติ้งต็อง การฟ้อนรำตามภาพที่ปรากฏในปราสาทในพื้นที่เขตอีสานใต้ก็นำมาประดิษฐ์ท่าฟ้อนรำประกอบกับทำนองกันตรึม ประเภทฟ้อนรำตามทำนองเพลงกันตรึม เช่น เรือมอันเร เรือมกันตรึม นอกจากนั้นก็จะเป็นเพลงประยุกต์สมัยใหม่ การสร้างชุดฟ้อนรำขึ้นมา ทำให้เราได้อนุรักษ์เพลงกันตรึม ว่านี่คือเพลงครู เพลงเกี่ยวกับขบวนแห่ เราสามารถที่จะนำเพลงเหล่านี้มาบรรจุเข้ากับชุดการฟ้อนรำ ทำให้เกิดการบังคับไปในตัวว่าถ้าใครฟ้อนรำเหล่านี้จะต้องเล่นเพลงนี้ เพลงเหล่านี้ก็จะใช้ความจำเอา นี่คือปัญหาสำหรับคนรุ่นใหม่ที่จะสนใจด้านนี้จริง ๆ ว่าจะมีบางชุมชนที่มีความรู้ด้านดนตรีไทยทางดนตรีสากลเขานำตัวโน้ตเข้ามาบรรจุก็จะทำให้เกิดการฝึกซ้อมการใช้เพลงเหล่านี้เป็นที่แพร่หลาย กันตรึมในสุรินทร์ในสมัยโบราณไม่นิยม แต่ในสถานศึกษานี้เกิดความนิยมและกันตรึมก็เป็นจุดแข็งของชุมชนก็พยายามสร้างและตระหนักตรงนี้ เราได้ตั้งชมรมกันตรึมชื่อ ชมรมครูศิลปวัฒนธรรม สำหรับครูที่สนใจในเรื่องศิลปะมาร่วมกันฝึกซ้อม ชมรมกันตรึมที่ค่อนข้างเข้มแข็งและมีบุคลากร มีนักเรียนส่วนหนึ่งในโรงเรียนมาฝึกซ้อม เป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เป็นเครือข่ายกระจายไปทั่วชุมชนที่มีความสนใจ และปัจจัยที่มีผลกระทบทำให้กันตรึมเกิดความยุ่งยาก ก็คือศิลปินรวมตัวกันยาก เพราะส่วนมากมักอยากได้แต่สิทธิสวัสดิการ เราก็เลยทำไม่ได้ เคยได้เงินจากองค์กรชุมชนมา (NGO) ที่จากคริสตจักร Norway มาจัดการ ๑ ปี ทำให้นามหมู่บ้านพัฒนาชุมชนปีแรกก็ไปได้ดี ปี ๒ เงินทุนก็หาย โครงการก็หมด การใช้เงินกับองค์กรก็หมดไปไม่มีการสานต่อ เราก็

aw netive 02 58 13/10/03, 4:37 PM

มาคิดกันเอง จัดทำกองทุนเครดิตยูเนี่ยนเป็นลักษณะสวัสดิการ สมาชิกส่วนใหญ่เป็นผู้ปกครอง เราไม่สามารถที่จะเอาผลประโยชน์ตรงนั้นมาบริหารชมรมตัวเองจริง ๆ ได้ ก็เลยยกยอดให้เป็นความดีของชุมชนไป แต่ก็ทำมาจนถึงปัจจุบันนี้ แต่สิ่งที่เป็นผลกระทบของชุมชนที่เห็นคุณค่าของกันตรึมว่าอิ่มตัวแล้ว อาจจะมองไม่เห็นความสำคัญ ไม่มีโอกาสได้แสดงภูมิปัญญา ขาดการสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง ขาดการยอมรับของชุมชน ซึ่งเป็นผลกระทบภายใน ผลกระทบภายนอกที่มีผลกระทบต่อการจัดกิจกรรมก็คือ สื่อวิทยุโทรทัศน์ เดือนละพันวันละเพลง เรามีวิทยุชุมชนทุกวันอังคาร รายการ *"เซราะเซร็น"* เราใช้เวทีตรงนั้นพูดกระจายข่าวสารให้ความรู้ทางวัฒนธรรมท้องถิ่นโดยแฝงเพลงกันตรึมเข้าไปเพื่อให้เกิดความสนุกสนานนิดหน่อย แต่ก็ทำด้วยความเกรงใจ เพราะกลัวครหาว่าโฆษณาตัวเองมากไป กลัวเขาหาว่าเราหาผลประโยชน์ ก็เลยคิดเป็นกลาง ๆ และพยายามเปิดโอกาสให้กลุ่มศิลปินและคนที่สนใจไปมีบทบาทและส่วนร่วมค่านิยมสมัยใหม่ เทคโนโลยีที่เข้ามา เวลาว่างของเด็กก็ไม่มีกิจกรรมวัฒนธรรม แต่จะมีเวลาว่างไปเล่นเกม มีความสุขกันตรงนี้มากกว่า หน่วยงานที่รับผิดชอบเราโดยตรงก็เป็นห่วงว่ากระทรวงใหม่ที่เข้ามานั้นจะเอื้ออำนวยกับเราได้มากแค่ไหน เราอยู่ตรงไหน เรายังหาที่พึ่งอยู่ เพราะเราหาที่พึ่งมาตลอด และคงจะหาที่พึ่งกันต่อไปว่า ในช่วงท่านอาทรเป็นเลขาธิการฯ อยู่ที่นี่ เรามานำเสนอต้นปีกับปลายปีเป็นการตรวจสอบกิจกรรมที่ให้งบประมาณส่วนหนึ่งลงไปให้ แต่ ณ ตรงนี้ก็ยังไม่ปรากฏว่างานตรงนี้จะส่งผลว่ากลุ่มศิลปินอื่น ๆ จะได้มาใช้สถานที่ตรงนี้มานำเสนอผลงานหรือเปล่า คืออาจจะเป็นความคิดแบบง่าย ๆ ตามประสาคนที่คิดอยากจะร้อง อยากจะรำ แต่ลึก ๆ เราก็ไม่สามารถที่จะไปก้าวก่ายตรงนั้น อีกสิ่งก็คือการแข่งขันด้านธุรกิจก็เป็นผลกระทบต่อวงการจัดกิจกรรมก็เช่นกัน สื่อที่ออกมานั้นนักธุรกิจเขาจะฉลาดกว่า เขารู้ว่าเพลงนี้ขายได้เงินก็จะผลิต เพลงนี้ขายไม่ได้ก็จะยังไม่ทำ ศิลปินทุกคนก็จะอยู่ในสังกัดอยากจะดังอยากมีชื่อเสียงแต่ไม่มีทุน พวกเราก็ต้องรอให้เขาบันทึกเทปให้นอกจากจะคอยงานเทศกาลเท่านั้น สุรินทร์จะมีเทศกาลคือออกพรรษา งานช้าง ปีใหม่ หรือไม่ก็ต้องเป็นตรุษจีนหรือสงกรานต์ เรามีเทศกาล ๓-๔ เทศกาลเท่านั้นที่จะเอื้อต่อศิลปะ ศิลปะที่คุณน้ำผึ้งพูดเมื่อเช้าว่าถ้าพื้นบ้านคนจะหาน้อย แต่ถ้าหาให้ช่วยจะเยอะ แต่หาจ้างจะน้อย สิ่งที่เราได้เห็น แต่สิ่งที่เราภูมิใจคือการได้นำไปเผยแพร่ เช่น จีน อเมริกา และหลาย ๆ ประเทศ ซึ่งก็จุดประกาย แต่ว่าเราก็ไม่ได้ไปทั้งคณะ ไปแค่เสี้ยวหนึ่ง แต่คนที่ไม่ได้ไปเขาคิดยังไง

aw netive 02 59 13/10/03, 4:37 PM

กับการที่เราได้ไป มันจะเป็นผลกระทบกลับมาทำให้เขาคิดว่ามีแค่นี้เองเหรอ ผมอยากจะเปิดโอกาสเชิญชวนท่านที่มีพลังที่คิดว่าเรื่องนี้เป็นสิ่งที่น่าส่งเสริม สนับสนุน ก็อยากจุดประกายให้เกิด แต่ผมทำอยู่ตอนนี้ก็คืออาศรมทางภูมิปัญญา จะรวบรวมศิลปะท้องถิ่นไม่เฉพาะเพลงกันตรึมแต่จะทำทุกอย่างที่เป็นศิลปวัฒนธรรม ตอนนี้ก็กำลังมองหาที่เพื่อที่จะทำมหาวิชชาลัย อาจจะตั้งชื่อใหม่ อาจจะเป็นแนวคิดจากอาจารย์ทางภาคใต้ก็คงนำมาสานต่อเรื่องราวของวัฒนธรรมท้องถิ่นให้ปรากฏชัดเจน

รองศาสตราจารย์ ดร.พิชญ์ สมพอง

(คณบดีคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง)

ข้อเสนอที่อยากเสนอคิดว่าสิ่งที่มันเกิดขึ้นในวัฒนธรรมท้องถิ่นของบ้านเราก็คือ เราคิดแต่ว่าจะทำอะไรก็ตามจะสำเร็จหรือไม่สำเร็จนั้น ต้องได้รับการอนุมัติ หรือการสนับสนุนจากรัฐบาล แต่เราลืมพลังของท้องถิ่นในอดีตที่ผ่าน ๆ มาในยุคที่เราถูกครอบจากส่วนกลางทั้งสิ้น แม้กระทั่งว่าเราจะได้ใบประกาศนียบัตรที่จะประกอบโรคศิลป์ ที่จะไปรักษาได้หรือไม่ ต่อไปเราจะต้องมีวิธีคิดกัน หรือต้องต่อสู้กันใหม่ว่าเมื่อโลกทั้งโลกมันเป็นลักษณะของโลกาภิวัตน์มากแล้ว ในที่สุดคนจะไปถวิลหาความเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นของชุมชน ฉะนั้นวิธีการรักษาของทางภาคเหนือหรือวิธีการพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ฯลฯ มันจะเป็นสิ่งที่มีคุณค่า ต่อไปเราจะต้องต่อสู้ วิธีการต่อสู้เราต้องต่อสู้ผ่าน ส.ส. เราด้วย ต้องไปหาวิธีให้ ส.ส. ต่อสู้ให้เราขายความคิดให้เขา ต้องหาแนวร่วมมาก ๆ เพราะว่าลักษณะบ้านเราเมื่อก่อนเอาวัฒนธรรมกลางเข้าไปครอบหมดอนุสาวรีย์ทั้งหลายล้วนมาจากส่วนกลางเท่านั้น คนที่มีคุณูปการกับท้องถิ่นเพิ่งได้รับการยอมรับเมื่อไม่กี่ ๑๐ ปีมานี้ เพราะฉะนั้นก็เป็นแนวทางอันหนึ่ง อยากให้ท่านเป็นกำลังใจให้กับตัวเอง จงสู้ต่อไป จังหวัดนี่ก็ตามหาว่าอะไรเป็นเอกลักษณ์บ้าง ตอนนี้ตามหาไม่เจอสิ่งที่ผมเป็นห่วงอย่างหนึ่ง กรณีของแต่ละท้องถิ่น อย่างท่านอาจารย์โฆษิตจากสุรินทร์พอถึงจุดหนึ่งแล้ว เวลาจะคิดอะไรก็ตามที่เกี่ยวกับกันตรึมของท้องถิ่นกันจริง ๆ ท่านจะต้องสลัดการครอบงำจากส่วนกลางออกให้ได้ ต้องมองหาว่าสมมุติว่ากันตรึมท่านจะเอาเป็นลายหรือเป็นส่วน เป็นจังหวะของกันตรึมจริง ๆ พื้นบ้านจริง ๆ ท่านจะต้องออกมา ขณะเดียวกันที่เมื่อไหร่มันมาประยุกต์ท่านก็ต้องออกมาบอก ไม่อย่างนั้นคนรุ่นหลังจะไม่รู้เลยว่าอะไรเป็นของดั้งเดิม ฉะนั้นสิ่งเหล่านี้คนรุ่นเราเท่านั้นที่จะสร้างไว้ได้

aw netive 02 60 13/10/03, 4:37 PM

อาจารย์ชูพินิจ เกษมณี

ก็น่าจะสนใจนำเสนอให้เจาะไปที่กลุ่มการเมืองขายความคิดให้ ส.ส. แต่น่าเป็นห่วงก็คือ ส.ส. บ้านเราคุ้นเคยจากการซื้อเสียงโดยตรงเลย ก็ไม่รู้ว่าจะขายความคิดได้แค่ไหน

ผู้เสนอความคิดเห็น

ผมอยากขอความรู้เพิ่มเติมสั้น ๆ เราได้รับทราบด้วยความประทับใจเรื่องมหาวิชชาลัยของทางใต้ ขณะเดียวกันทางอีสานก็เกิดมาใกล้กัน ซึ่งก่อตัวมา ๓ ปีแล้ว เราทุกคนเป็นเจ้าของวัฒนธรรม อาจารย์โฆษิตเองอย่ารอให้กรุงเทพฯ อย่ารอให้รัตนโกสินทร์ไปอุ้มชูเลยครับ ไม่จำเป็น เราจะแข็งแรงได้ก็ต่อเมื่อเราพึ่งพากัน ชาวสุรินทร์ บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ เห็นคุณค่ากันตรึมเอง พิทักษ์รักษาและพัฒนาต่อเนื่องเอง เราต้องเห็นคุณค่ากันเอง ความอยู่รอดตรงนี้มีกรณีหนังตะลุงทางใต้เขาประยุกต์เข้ากับยุคสมัย เขาเอาบริบทปัจจุบันมาตีบทแตกเล่นออกมาเขาถึงอยู่ได้ ดังนั้นกันตรึมอนุรักษ์อย่างเดียวไม่ได้จะต้องดูยุคสมัยที่เปลี่ยนไป ปัญหาที่เปลี่ยนไป ทำอย่างไรจะดำรงอยู่ได้ให้ทันกับยุคเช่นเดียวกับทางเหนือ บวชป่าสืบชะตาแม่น้ำ เขาเอาพิธีกรรมทางพุทธมาบวชป่าเพื่อให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ให้คนเคารพไม่กล้าละเมิดธรรมชาติ เขาก็อยู่ได้ ฉะนั้นศึกษาวิจัยดี ๆ กันตรึมจะมีชีวิตชีวาให้เกิดความต่อเนื่องได้ ทางอีสานเขามีหมอลำซึ่งนอกเหนือจากหมอลำกลอน จะดีมากน้อยแค่ไหนเราไม่ว่ากัน แต่กันตรึมควรมีอะไรงอกเงยพัฒนาต่อเนื่อง ถ้าอนุรักษ์อย่างเดียวกันก็น่าเป็นห่วง ฝากประเด็นด้วยครับ

จากประเด็นที่พูดกันตั้งแต่เช้า ประเด็นที่เห็นร่วมกันก็คือกิจกรรมที่เป็นเรื่องภูมิปัญญา ถ้าถูกยกระดับท้องถิ่นมากกว่า ตัวอย่างการคุ้มครองผู้บริโภคในหลาย ๆ กรณีกลับกลายเป็นอุปสรรค ยกตัวอย่างของอาจารย์ส้อมที่พูดเรื่องเกลือ เราไม่ได้กินเกลือทะเลก็เพราะมาตรการคุ้มครองผู้บริโภค เกลือที่เรากินทุกวันว่ามาจากห้างใหญ่ ๆ นั้นเป็นเกลือสินเธาว์เกลือที่ไม่มีไอโอดีนแล้วมาเติมเกลือทะเล นอกจากมีไอโอดีนยังมีแร่ธาตุอีก ๔๐ ชนิด ที่เราไม่ได้กินเลย นี่ก็เป็นมาตรการคุ้มครองผู้บริโภค ซึ่งก็ไม่ทราบว่าคุ้มครองใคร ประเด็นที่อาจารย์อุษาพูดว่า ปัญหาของยาพื้นบ้านที่มีมากมายหลายหลาก ทางการไม่ยอมรับ นักวิชาการก็ไม่ยอมรับ เพราะนักวิชาการของเรา

aw netive 02 61 13/10/03, 4:37 PM

ส่วนใหญ่ก็ไปเรียนรู้จากวัฒนธรรมตะวันตก แต่หลายท่านที่ไปเรียนตะวันตกหลายท่านก็เหมือนกับกลับลำหันมาใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิมของเรา นี่ก็เป็นมิติที่นักวิชาการเริ่มให้ความสนใจกับภูมิปัญญาพื้นบ้าน อาจารย์โฆษิตได้ทิ้งไว้ผมคิดว่าเป็นเรื่องสำคัญ อาจารย์บอกว่าได้มีศาสนาคริสต์ได้ให้การสนับสนุนในด้านเงินทุน ภาครัฐเองเป็นผู้เก็บรวบรวมภาษี น่าจะให้ความสำคัญกับเรื่องนี้ให้มาก เพราะถ้ารัฐมองแต่เพียงว่ากิจกรรมทางวัฒนธรรมเป็นเพียงการลงทุน แล้วไม่เห็นผลผลิตที่วัดค่าได้ชัดเจนก็ไม่อยากลงทุน ถ้ามองอย่างนี้ก็ผิดตั้งแต่เริ่มต้น สิ่งที่เป็นกิจกรรมทางวัฒนธรรมไม่ได้เป็นตัววัดที่ชัดเจน การใช้แนวทางวัฒนธรรมสร้างกระแสสังคมขึ้นมาเป็นพลังทางสังคม มันวัดเป็นตัวเงินได้ยาก ต้องถือเป็นบทบาทของรัฐโดยตรงนำไปสู่สิ่งที่เราต้องมองว่าวัฒนธรรมเรื่องการสืบทอด เรื่องการพัฒนาปรับปรุง วัฒนธรรมมันเป็นสิทธิที่หลาย ๆ ท่านใช้ คำว่าสิทธิของชุมชนเป็นสิทธิอันชอบธรรมของเขา ที่ไม่ใช่เพียงแต่รัฐบาลรับรองอย่างเดียว แต่จะต้องคุ้มครองสิทธิโดยที่ควรส่งเสริมสนับสนุนด้วย จะทำให้เราไม่ต้องหวังพึ่งความช่วยเหลือจากภายนอกมากนัก

aw netive 02 62 13/10/03, 4:37 PM

การสังเคราะห์ประเด็นองค์ความรู้

วิทยากร รองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม
ศาสตราจารย์สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์
นายเอนก นาคะบุตร

รองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม

ประเด็นตั้งแต่เช้าถึงบ่ายเราได้เห็นข้อเท็จจริงและองค์ความรู้ที่หลากหลายทางวัฒนธรรมมากในเรื่องของท้องถิ่น และเป็นเรื่องที่สำคัญ เป็นการเคลื่อนไหวที่ดีในระยะ ๑๐ ปี ที่ผ่านมา แต่อย่าลืมว่าสิ่งเหล่านี้ก็ยังเป็นส่วนเล็ก ๆ ในสังคมไทย เราต้องการมากกว่านั้นในการสร้างองค์ความรู้ แต่ขณะเดียวกันที่เรากำลังแสวงหาความรู้ใหม่ ๆ ให้ได้เกิดความเคลื่อนไหว เกิดความรู้ใหม่ ๆ นั้น ก็ต้องมองไปข้างหน้าว่าความรู้เหล่านี้เราต้องการอะไรในกระแสโลกาภิวัตน์ที่ครอบเรามา ถ้าเราต้านไม่เป็นเราตาย การต้านกระแสโลกาภิวัตน์เราจะต้องเห็นด้วย Localization คือกระบวนการท้องถิ่นพัฒนาหรือวัฒนา การอยู่รอดในสังคมในปัจจุบันเป็นการพึ่งโลก พึ่งรัฐไม่ได้ต้องพึ่งกลุ่มเล็ก ๆ ของตัวเอง กลุ่มเล็ก ๆ จะต้องมีพลัง พลังท้องถิ่น มันอยู่ที่กลุ่มพลังนั่นเอง กลุ่มพลังเกิดขึ้นอย่างไร เกิดจากว่ามนุษย์จะต้องอยู่เป็นกลุ่ม เป็นสัตว์สังคม การเป็นกลุ่มก็คือชุมชนในระดับทุกระดับ เมื่อใดที่เราถูกอบรมให้เป็นปัจเจกเมื่อไหร่ เราพังเมื่อนั้น

aw netive 02 63 13/10/03, 4:37 PM

กระแสโลกาภิวัตน์ที่มากระแทกเรานั้นเป็นกระแสทุนนิยม ความเป็นปัจเจก ทำให้มนุษย์แตกต่างกันด้วยความโลภด้านวัตถุ ฉะนั้นเรื่องที่สำคัญ กระแสโลกาภิวัตน์ที่มาจากทุนนิยมมันทำให้ความเป็นมนุษย์ของเราสูญเสียไป แต่การต้านของเราต้องผนึกอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ฉะนั้นธรรมชาติมนุษย์เป็นกลุ่มพลังซึ่งเกิดอยู่ที่กลุ่ม กลุ่มที่อยู่ตามท้องถิ่น ตามพื้นที่ จึงเป็นกลุ่มที่สำคัญ เพราะพื้นที่เป็นมาตุภูมิ สภาพแวดล้อมเป็นมาตุภูมิ ผิดกับสังคมตะวันตกซึ่งเป็นสังคมอุตสาหกรรม ซึ่งโยกย้ายถิ่นฐาน เลื่อนลอยไปเรื่อย ๆ แต่เราเปลี่ยนไปแบบนั้นไม่ได้ ขบวนการที่ครอบงำเรานั้นอันตราย ครอบในแง่สติปัญญา ความรู้ทั้งหมด องค์ความรู้ที่ผ่านรัฐไปในมหาวิทยาลัยจนถึงโรงเรียนเป็นความรู้ที่มาจากข้างนอกทั้งสิ้นเลย กระบวนการที่ทำลายกระบวนการของเราอยู่เดิม ที่เรียกว่า Socialization การถูกทำลายตั้งแต่ครอบครัวจนถึงชุมชน สิ่งที่ฟื้นขึ้นที่พูดเวลานี้คือ ส่วนหนึ่งที่อยู่ในกระบวนการอบรมของท่าน ไม่ว่ายารักษาโรค อะไรต่าง ๆ การอบรมนั้นมีบริบทของพื้นที่ บริบทของสังคม เวลาที่เขาได้รับการอบรมขึ้นมา แต่สิ่งที่ผ่านไปเมื่อ ๔๐ ปี มันทำลายไปอย่างยับเยินเลย ทำลายแม้กระทั่งครอบครัวชุมชน ความรู้ที่ได้มาจากข้างนอกทั้งสิ้น ส่วนที่เหลืออยู่นอกเหนือการอบรมถูกเหยียดหยามว่าเชย ล้าหลัง คนแก่คนเฒ่าก็ถูกว่าล้าหลังไปแล้ว เราเอามาฟื้นขึ้นไม่ได้รู้ว่ามันมีพลังมาก เพราะมันตอบสนองความเป็นมนุษย์ของเรา ซึ่งยืนนานมากว่าหลาย ๆ ศตวรรษ การที่อยู่รวมกันแบบนั้นเพราะใช้ภูมิปัญญาแบบเก่า ภูมิปัญญาที่เกิดจากการลองผิดลองถูก เป็นการเกิดขึ้นจากการวิจัยนั่นเอง มนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่มีศักยภาพในการเรียนรู้ และมีการวิจัยมาตลอดในกระบวนการถูกผิด ระยะหลังที่มันงอกงามมันคือการวิจัยของท้องถิ่นทั้งสิ้น จากการสังเกตจากการทดลองด้วยประสบการณ์ จะทำได้ดีกว่าการทดลองทางวิทยาศาสตร์ GMO เราถึงบอกว่าเราคุมมันไหวไหม แต่ชาวบ้านเขาคุมด้วยประสบการณ์อย่างนี้ ความรู้ต่าง ๆ ที่เกิดจากกระบวนการ Localization จากท้องถิ่นเป็น ความรู้ที่สะสมกันมานานและปลอดภัย ยั่งยืน แต่ก็ไม่ได้หมายความว่ามันจะไปเปลี่ยนแปลง ตลอดเวลาที่ผ่านมามันมีการเปลี่ยนแปลงทั้งสิ้น ในท้องถิ่นแต่ละท้องถิ่นจะมีภูมิปัญญาเป็นผู้เฒ่าผู้แก่เขาจะเห็นโลกมามาก เขาก็จะเอาเข้ามาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเป็นความรู้ที่ไม่หยุดนิ่ง เอาข้างนอกเข้ามาปรับให้เหมาะสมกับข้างใน ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญา มันไม่ได้หยุดนิ่ง ปรับไปตลอดเวลา แต่ที่ทำได้เพราะมีภูมิปัญญาอยู่ที่ท้องถิ่น องค์กรท้องถิ่นมีแต่ไม่ใช่แบบองค์กรที่มีกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ขนาดนี้มันเป็นองค์กรที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นนี้เอง

aw netive 02 64 13/10/03, 4:37 PM

จะมีพระสงฆ์ ครู อาจารย์ เขาจะรวมตัวพบปะกัน อะไรที่เป็นประโยชน์เขาจะจัดการ แต่เดี๋ยวนี้มันถูกทำลายหมดเลย ถูกทำลายโดยรัฐบาลเข้ามาครอบมีผลทำลายท้องถิ่น คนไทยในอนาคตต่อไปก็จะกลายเป็นทาสติดที่ดิน รัฐบาลมีศักยภาพ มีความสามารถในการทำลายสังคมมากกว่าประชาธิปไตย มากกว่า ๕๐๐ เท่า ต้องระวังให้ดี ท้องถิ่นจะอยู่รอดได้เราจะต้องรู้จักพัฒนา รู้จักภูมิปัญญาตัวเอง ว่าเราอยู่ได้อย่างไร กระบวนการ Localization มันถึงจะอยู่รอด ท้องถิ่นต้องพัฒนา เราต้องหวนกลับไปหารู้จักตัวเอง ภูมิปัญญาตัวเองว่าเราอยู่ได้อย่างไร กระบวนการ Localization จะต้องเกิดขึ้นถึงจะอยู่รอด แต่ส่วนที่เป็นแกนกลางของ Localization คือ ปฏิรูปการศึกษาอบรม ซึ่งอบรมจาก ครอบครัว อบรมจากชุมชน ยารักษาโรค อาหารการกิน มาจากการอบรมทางสังคมทั้งสิ้น เป็นกระบวนการธรรมชาติที่ทำให้เราศึกษาจากธรรมชาติ คิดเป็น มีสติปัญญาต้องเป็นพื้นฐาน การศึกษาในระบบโรงเรียนเป็นตัวช่วยเสริม กระบวนการศึกษาแบบ Socialization คือองค์รวม เวลานี้ปฏิรูปการศึกษายังไม่ทำเพราะไม่มี แต่ที่กำลังพูดเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการ Localization ความรู้แต่ละท้องถิ่นแต่ละแห่งเท่านั้นเอา เราต้องมาสังเคราะห์และมาจัดการใหม่ ท้องถิ่นจะต้องเคลื่อนตัวเอง เอาความรู้ที่มีมาในท้องถิ่นแล้วเอาสิ่งใหม่ ๆ เข้ามาปรับใช้เกิดสิ่งเหล่านี้ขึ้นมา จึงได้เน้นการศึกษาในระดับภาคสังคม เพราะเราอย่าไปปล่อยให้รัฐบาลปฏิรูปการศึกษา แล้วสิ่งที่จะเกิดขึ้นก็คือแบ่งเขตได้ตั้ง ๒๐๐ กว่าเขต ความรู้ก็ไม่มี แล้วจะให้ครูให้ท้องถิ่นมาจัดการความรู้จากท้องถิ่นจะมาใช้กับอีกท้องถิ่น จะเอามาใช้ได้เพียงบางส่วนเท่านั้นเอง เรายังขาดความรู้อีกมาก ความรู้เหล่านี้จึงต้องสะสมฟื้นฟูเป็นจำนวนหลายปีเพราะเราทำลายมาตลอด ที่น่ายินดีก็มีผู้ใหญ่หลายท่านตามถึงความเป็นมา แต่จะทำอย่างไรให้ผลักดันความรู้ให้กลายเป็นกระบวนการในการอบรมในภาคประชาชน มหาวิทยาลัยควรจะเอาความรู้นี้ไปปฏิบัติ กระบวนการ Socialization จะต้องเกิดขึ้น เป็นการฟื้นฟูการศึกษาภาคประชาชน จะต้องจัดองค์กรที่รวมกันมั่นคงขึ้นมา กระบวนการ Socialization จะต้องเกิดขึ้นเป็นการฟื้นฟูการศึกษาในภาคประชาชน จะต้องเกิดองค์กรที่รวมกันมั่นคงขึ้นมา อย่างเช่นการเคลื่อนไหวต้องเพิ่มขึ้น ถ้าเราทำได้สำเร็จอาจจะตั้งใครเป็นประธาน แล้วแจกปริญญาบัตรก็ได้ ปริญญาจากมหาวิทยาลัยเจอกับมหาวิทยาลัยท้องถิ่นก็คงพูดกันไม่รู้เรื่อง ที่ผ่านมา ๔๐ ปีได้ทำลายความมั่นใจในท้องถิ่น หมดเลย เราไปบ้ากับเศษกระดาษเพียงแผ่นเดียว ฉะนั้นเราอย่าไปสนใจมัน เมื่อถึงตรงนั้นมันจะเกิดความสมดุล

aw netive 02 65 13/10/03, 4:37 PM

การเคลื่อนไหวของ Localization ก็ควรควบคุมให้มีดุลยภาพเราควรจะเริ่มทำ ผมคิดว่ากระทรวงวัฒนธรรมไม่ได้มีความรู้สึกเกี่ยวกับวัฒนธรรมที่หลากหลายนี้เลย เวลาคิดขึ้นในโครงสร้างเป็นวัฒนธรรมหลวงทั้งสิ้น วัฒนธรรมมี ๒ ระดับ คือ วัฒนธรรมหลวง วัฒนธรรมเชิงบูรณาการ และอีกวัฒนธรรมคือวัฒนธรรมราษฎร คือวัฒนธรรมที่หลากหลาย การเป็นชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ไม่ได้ถูกกำหนดขึ้นจากข้างบน ในอดีตมันถูกกำหนดจากข้างล่าง เพราะความหลากหลายของการอยู่ร่วมกันของคนข้างล่าง ฉะนั้นความเคลื่อนไหวเป็นการเคลื่อนไหวจากล่างขึ้นบนเป็นการฉกฉวยผลประโยชน์ กระทรวงวัฒนธรรมที่จะเกิดจะต้องผลักดันให้เป็นกระทรวงที่มีอิสระ ทำหน้าที่สื่อและประสานงานให้มาก จะมีส่วนเกี่ยวกับหลายองค์กรรวมทั้งองค์กรชุมชนด้วย และควรจะมีทุนให้ชุมชนได้นำไปศึกษา และเอาความรู้นั้นมาสื่อให้โลก รัฐบาลรู้ ไม่ไปทำหน้าที่ปฏิบัติและควรจะสื่อให้รัฐบาลสนับสนุนโดยผ่านกระทรวงวัฒนธรรมนี้ แล้วหยุดการเคลื่อนไหวให้มีกระทรวงพุทธศาสนา เพราะเป็นสถาบันที่ยิ่งใหญ่ของโลก จะมาเป็นเครื่องมือของรัฐบาลไม่ได้ ศาสนาจะต้องเป็นหลักชัยในการดำรงอยู่ของสังคม เพราะกระบวนการ Socialization มีระบบความเชื่อเป็นการเชื่อมโยง การศึกษาในระบบจะแยกส่วนออก และกระบวนการอบรมทางสังคมมันเป็นส่วนหนึ่งตลอด เราจะต้องฟื้นฟูให้ถูกทาง ผมคิดว่าการศึกษาลักษณะนี้ควรมีการขยายต่อไป สิ่งที่สำเร็จได้ไม่ใช่ชาวบ้านฝ่ายเดียว มีองค์กรเอกชน เพราะองค์กรเอกชนมีความหลากหลายมาก จะเป็นตัวเชื่อมได้ดีที่จะทำให้เกิดพลังขึ้นมา

ศาสตราจารย์สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์

กระแสการเปลี่ยนแปลงเรามี ๒ แบบ คือ แบบตามน้ำ หรือทวนน้ำ ฉะนั้นถ้ามองในเชิงอุดมคติคงต้องยอมรับกันว่า ถ้าอยากให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบให้มีพลังเราคงจะต้องใช้วิธีทวนน้ำกับการที่จะเอาพลังท้องถิ่นเข้ามาใช้ในปัจจุบัน พลังของท้องถิ่นเราคาดหวังมีทั้งดีและน่าวิตก ข้อดีมีอยู่หลายหน่วยงานเริ่มพูดถึงท้องถิ่นคือการพัฒนา แต่ที่น่าวิตกคือ ที่หน่วยงานพูดกันมักจะเป็นคนละนิยามกัน โดยเฉพาะชาวบ้านพูดเรื่องเดียวกับรัฐบาล หรือคนของรัฐบาลกับนักวิชาการพูดเรื่องเดียวกันแต่เข้าใจความหมายต่างกัน เช่น ความยากจนของชาวบ้านกับความยากจนของผู้มีฐานะดี มันจะเป็นคนละความหมายกัน ความยากจนของชาวบ้านไม่ได้อยู่ที่เงิน แต่ความยากจนคือ การที่ไม่มี

aw netive 02 66 13/10/03, 4:37 PM

เสรีภาพในการคิดการกระทำให้มีความสุขในสังคม แต่ความยากจนของนักวิชาการ คือ ความยากจนทางเม็ดเงิน เราควรปรับความคิดความหมายนิยามของชาวบ้านนิยามของชาวเมืองและนักวิชาการให้เป็นความหมายเดียวกัน หรือใกล้เคียงกัน ให้เดินร่วมทางกันไปได้

ประเด็นที่ ๒ ผมคิดว่าควรให้ชาวบ้านมีจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ร่วมกัน เพราะที่ผ่านมาเราจะมีจิตสำนึกในส่วนตัวมากกว่าส่วนรวม เราต้องมีประวัติศาสตร์ เพราะมันเป็นเรื่องที่สำคัญ เอาสัญลักษณ์ของชุมชนเข้ามามีส่วนในการสร้างจิตสำนึกร่วมกัน เช่น ดอนปู่ตาที่อีสาน เราต้องศึกษาว่าดอนปู่ตาคืออะไร ที่ทำให้ชาวบ้านมีพลังยึดติดและเป็นวิถีชีวิตที่ร่วมกันกระทำและถือปฏิบัติ ฉะนั้นถ้าเราเอาสัญลักษณ์ของท้องถิ่นมามันจะทำให้เกิดจิตสำนึกร่วมต่อท้องถิ่นที่มีพลัง

ประเด็นที่ ๓ เรื่องของแพทย์พื้นบ้าน ถ้าเราอยากให้แพทย์พื้นบ้านแข็งแรงขึ้นมา เราต้องแสดงให้คนภายนอกเห็นว่ากระบวนการแพทย์พื้นบ้านก็เป็นกระบวนการทางวิทยาศาสตร์เหมือนกัน แต่เป็นวิทยาศาสตร์ตามศาสตร์ของชาวบ้าน และเราต้องศึกษาจุดอ่อนและจุดแข็งของแพทย์พื้นบ้าน และพัฒนาจุดอ่อนและจุดแข็งให้เกิดการผนึกกำลังขึ้น เราจะต้องแลกเปลี่ยนความคิด ความรู้ ภูมิปัญญาของแต่ละท้องถิ่น และรวบรวมเป็นข้อมูลกระบวนการทางวิทยาศาสตร์

ประเด็นที่ ๔ กันตรึม ถือว่าเป็นพลังท้องถิ่นที่ดี ถ้าจะให้กันตรึมมันมีพลังมากขึ้น เราน่าจะเอาประวัติของกันตรึมมามองคู่กับการพัฒนา เราอาจจะได้แนวร่วมกันมากขึ้น เพราะกันตรึมไม่ได้เล่นเฉพาะในสุรินทร์แต่อาจจะมีแนวร่วมได้ กันตรึมกับมะตือรีของมาลายูมีจังหวะคล้ายกันมาก บางท่านเคยอธิบายว่าชื่อกันตรึมมาจากเสียงดนตรีที่ดัง โจ๊ะครึม โจ๊ะ ๆ ครึม ๆ คล้ายกับที่ทางใต้เรียกว่า โต๊ะครึม แต่โต๊ะครึมของทางใต้ยังมีการพัฒนาได้น้อยมาก กันตรึมได้มีการพัฒนาให้เข้ากับยุคสมัย แต่ถ้าพัฒนาหมดจนลืมรากเหง้าของมันก็จะทำให้แคบ เราจะทำอย่างไรให้สายรากของวัฒนธรรมมันปรากฏเป็นวัฒนธรรมของท้องถิ่นจริง ๆ มาเชื่อมโยงให้พลังท้องถิ่นมีเพิ่มขึ้น แรก ๆ คิดจะตั้งกระทรวงวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว ทางอนุรักษ์เป็นการส่งเสริมเชิงอนุรักษ์ ถ้าเราดึงคนเข้ามามากเมื่อไหร่ การอนุรักษ์อาจฉิบหายมากขึ้น เราต้องคิดกันให้มาก วิธีมองของคนที่ไม่ได้อยู่ท้องถิ่น มันกลับเป็นวิธีมองที่เข้มแข็งกว่า เราจะทำอย่างไรให้คนท้องถิ่นมองและพูดนำมากขึ้น แล้วให้นักบริหารได้รับรู้รู้จักชาวบ้านบ้าง

aw netive 02 67 13/10/03, 4:37 PM

นายเอนก นาคะบุตร

ผมมีข้อสังเกต ๓ ประเด็น ประเด็นที่ ๑ โลกใบหน้าเราถูกทำให้เหมือนกันแต่เอกลักษณ์ของแต่ละคนไม่เหมือนกัน เราสูญเสียความเชื่อมั่นในวัฒนธรรมท้องถิ่นที่หลากหลาย และมีภพภูมิที่แตกต่างกันมาก การเรียนรู้ทางภูมิปัญญาเป็นการเกิดคุณค่าและมีประโยชน์ มันมีอยู่บนภูมิของมัน ภูมิปัญญาไม่มีเขตแดน ภูมิปัญญาในโลกยุคใหม่จะมีมิติทางวิทยาศาสตร์ภูมิเปลี่ยนแปลงเร็วมาก เราจะต้องยอมรับความหลากหลายของภูมิปัญญา วิถีชีวิตชุมชนเปลี่ยนไปมากในยุคโลกาภิวัตน์ และความเร็วของเวลาการศึกษาทางภูมิปัญญาก็จะต้อง speed ตามไปอีก เราจะต้องมองแผนใหม่จริง ๆ

ประเด็นที่ ๒ ภูมิปัญญาทางท้องถิ่น เราไม่ได้เข้ารับการเรียนรู้ทางสมอง เราจะต้องกลับใจให้เข้าถึงการเรียนรู้ ยกใจให้เข้าถึงการเรียนรู้ ทั้งระดับรูปธรรมและระดับแนวคิด ซึ่งระดับแนวคิดจะยากขึ้นมามาก การถอดแนวคิดเบื้องลึก หรือตัวคุณค่าพื้นฐานทำไมคนอีสานมีพลังเพราะเขาถ่ายทอดสังคมวิทยาที่สืบทอดโดยผ่านพิธีกรรม ซึ่งมีพลังและมีคุณค่า การเข้าสู่ความรู้แบบหยั่งรู้จะต้องเข้าสู่ชุมชน และการรู้แจ้งเป็นการรู้มากกว่าหยั่งรู้ ซึ่งเป็นวิธีที่ยากที่เป็นองค์ความรู้แบบชาวบ้าน การศึกษาแบบพื้นฐานสอนแค่รู้คิด รู้จักการหยั่งรู้จะไม่มีแล้ว มีคนไทยส่วนหนึ่งกำลังคิดวิธีแบบบุญนิยมไม่ใช่ทุนนิยม เป็นเศรษฐกิจทางวัฒนธรรมแบบดั้งเดิมของเรา

ประเด็นที่สำคัญในแง่ของความรู้ในเรื่องแก่นคือ การที่หลักศาสนธรรมของทุกหลักตรงกลางจะเป็นเรื่องของหลักใหญ่ ซึ่งระบบการศึกษาแผนใหม่หายไปเลย เรียนศีลธรรมนิดเดียว ทำให้ไม่เข้าใจภูมิปัญญาชาวบ้าน การเชื่อมโยงกันทางศาสนาทำให้ได้เข้าถึงแก่นได้ชัดเจน

การถอดเรื่องระบบคุณค่า คนของเรามีความเอื้ออาทร คุณค่าของเขามีอยู่ในตนเอง มีอยู่หลังองค์ความรู้ คนที่เป็นเจ้าของความรู้เรายกให้เขาได้เป็นครูของแผ่นดิน แต่เราดูแลพวกเขาไม่ดีพอ ทั้ง ๆ ที่เขาเป็นศาสตราจารย์ของแผ่นดิน เราน่าจะดูแลทรัพยากรที่เป็นคนของเราให้มาก ทรัพยากรธรรมชาติ เรื่องภูมิปัญญาด้านการเกษตร เราตามตะวันตกมากเกินไปจนลืมภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเอง ปัจจุบันการผลิตปุ๋ยจุลินทรีย์ทำให้ลดต้นทุนทางการเกษตรได้มาก

aw netive 02 68 13/10/03, 4:37 PM

เรื่องศิลปวัฒนธรรม เรื่องหัตถกรรมชุมชนทำด้วยความรัก ซึ่งทำให้มีคุณค่าองค์ความรู้ ถ้าเราเคารพด้วยจิตวิญญาณอย่างแท้จริง จะทำให้เกิดพลังความรู้ เกิดการรวมตัว ทำให้เกิดมหาวิชชาลัยภูมิปัญญาชาวบ้าน เราจะรวมตัวคนพวกนี้ได้อย่างไร ให้เป็นเครือข่ายภูมิปัญญา ชาวบ้านจะเป็นแหล่งรวมความรู้และเราเปลี่ยนสื่อให้ทันสมัยขึ้น ขณะนี้เราไม่มีสื่อช่วยในเรื่องนี้

ประเด็นที่ ๓ เราควรแปลงองค์ความรู้ให้กลายเป็นสื่อ

ประเด็นที่ ๔ อยากให้รัฐทำเป็นหลักสูตรเชื่อมโยง ยกระดับเรื่องมาตรฐาน เรื่องการผลิต เรื่องการแปรรูป เรื่องการรับรองคุณภาพ ถ้าเราเข้ามาช่วยเขาตรงนี้ เขาก็จะพ้นจากคำว่าเถื่อน

ประเด็นที่ ๕ เขาอยากให้รัฐบาลช่วยเหลือไม่ใช่แค่ฉาบฉวยแต่เขาต้องการตลอดไป สุดท้ายภูมิปัญญาชาวบ้าน การจัดการเครือข่ายชาวบ้านจะเป็นกลไก ไม่ใช่อาคารสถานที่ และสื่อที่เรียบง่าย และเราควรปรับสื่อให้เป็นมีเดียขึ้นไป ถ้าเราสร้างกระบวนการศึกษานอกโรงเรียนอย่างแท้จริง ลงไปจัดกระบวนการช่วยเสริม ถ้าเราให้เขาในรูปแบบที่ทันสมัย เพื่อให้คนรุ่นใหม่ได้ศึกษา และให้เข้าได้ทุกทาง และเชื่อมระบบภูมิปัญญาชาวบ้านเข้ามา เขาจะเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน ฉะนั้นกระบวนการและกลไกการจัดการกับอนาคต ถ้าเรายังใช้การศึกษาแบบเดิมเราจะได้ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้น้อยมาก

นายเหลาไทย นิลนวล

ผมรู้สึกอึดอัดเมื่อได้ฟังเรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่น ฟังดูแล้วดูเหมือนปัญหาของสังคม ท้องถิ่นจะเป็นจุดบกพร่อง วันนี้ทุกคนพูดถึงองค์ความรู้ท้องถิ่นในนิยามที่ต่างกัน ถ้ามองแบบรัฐบาลจะมองผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นต้องขายได้ ท้องถิ่นชุมชนจะต้องแก้วิกฤติแล้วทางท้องถิ่นแทบไม่เคยเรียกร้อง ไม่ว่าจะเรื่องป่วยไข้ ชาวชนบทก็ป่วยไม่เท่าคนกรุง สังคมไม่ได้ให้คนชั้นกลางทบทวนตัวเอง นี่คือจุดอ่อน ฟังดูเหมือนว่าท้องถิ่นคือตัวปัญหาเมืองไทยล้าหลังเพราะคนจนมีเยอะ จริงแล้วมันไม่ใช่ ที่ผมมาฟังผมอยากฟังว่าวัฒนธรรมเมืองกับวัฒนธรรมท้องถิ่นจะเชื่อมโยงกันอย่างไร ณ วันนี้คนที่ทำให้บ้านเมืองเศรษฐกิจล้มเหลวเพราะไม่ทบทวนตัวเอง อยากจะฝากว่าเหมือนว่าทุกอย่างท้องถิ่นเป็นตัวปัญหา แต่จริง ๆ แล้วมันไม่ใช่แต่ปัญหามันอยู่ที่สังคมเมือง

aw netive 02 69 13/10/03, 4:37 PM

รองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม

คนเมืองเป็นพวกปัจเจก ไม่มีชุมชน จะมีก็ในสลัมที่มีชุมชน ขณะที่เราพูดถึงชุมชนท้องถิ่นครั้งหนึ่งเขาอยู่กันเป็นกลุ่มก้อน แต่วัฒนธรรมเมือง วัฒนธรรมจากภายนอกเข้าไปทำลายเขา มันเป็นการเคลื่อนไหวในชนบท พยายามปรับเปลี่ยนสิ่งที่ไม่ดีงามออกไป ตรงนั้นเป็นปัญหา ชุมชนเมืองเป็นชุมชนที่ไม่สามารถสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมได้ แต่คนชนบทมีความเป็นชุมชนที่มี ๓ มิติ ด้วยกัน

๑. โครงสร้างสังคมต้องมีความสัมพันธ์กัน

๒. ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ

๓. มิติความเชื่อ

กรุงเทพฯ เป็นแหล่งรวมคนเพื่อเข้ามาขุดทอง และคนพวกนี้แหละเป็นคนเอาปัจเจกไปสู่ท้องถิ่น ไปทำลายท้องถิ่น แต่ที่เราทำทุกวันนี้คือกระบวนการฟื้นฟูความเป็นมนุษย์ออกมา ที่ผ่าน ๆ มาเราอยู่ด้วยระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียง แบบยั่งยืน เป็นเรื่องเกี่ยวกับระบบวัฒนธรรมชีวิตของเขาเลย เราจะต้องปลุกฟื้นความเป็นมนุษย์ที่ต้องผ่านกระบวนการหลายอย่างที่เรียกว่า Socialization หัวใจไม่ได้สอนให้หากินคนเมืองตอนนี้ไม่ต้องพูดถึงเพราะพวกนี้เป็นมนุษย์ แต่คนท้องถิ่นเป็นมนุษย์ เราถึงได้ฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่นที่พวกคนเมืองเอาปัจเจกกับสู่ชุมชน ผมถึงบอกอย่าไปสนใจสังคมเมือง

นายประพนธ์ พลอยพุ่ม

(ประธานสภาวัฒนธรรมจังหวัดเลย)

ระหว่างที่เกิดการเปลี่ยนแปลง ผมนึกถึงชุมชนท้องถิ่น การที่เราจะนำแนวคิดของชุมชนมาต้านกระแสรัฐ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการชี้นำ ผมไม่ได้จะตำหนิภาครัฐฯ มากมายนัก แต่เท่าที่เห็นมาวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นผิดหมด ผิดตรงที่ว่า เมื่อเวลามีการสร้างภาพอะไรขึ้นมา เพื่อประโยชน์ของที่ท่านดำเนินการ การที่ชุมชนจะทำอะไรนั่น ชุมชนท้องถิ่นไม่ใช่เครื่องมือของนักการเมือง ของรัฐบาล เราดิ้นรนที่จะให้บ้านเป็นชุมชนต้องใช้ความอดทนเพื่อติดต่อกับรัฐบาลให้เข้ามาช่วยเหลือ แต่ถึงอย่างไร มาวันนี้ พวกเราไม่อยากจะให้รัฐบาลมายุ่งกับเรามาก เพราะเราทำกันเองมานานมากโดยที่ไม่มีรัฐเข้ามาเกี่ยวข้อง เรากล้าที่จะทำให้บ้านของเราสำเร็จ เราเอาบ้านเราเป็นฐานขึ้นมาไม่ต้องไปปลูกความนิยม

aw netive 02 70 13/10/03, 4:37 PM

นามแฝงว่า *"ไทบ้าน"*

พลังท้องถิ่นมันมีอยู่จริง แต่กระแสการเปลี่ยนแปลงนั้นก็มาแรงมาก ผมดีใจที่เรายังมีท้องถิ่น มีความสัมพันธ์ต่อกัน แต่การเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมนี้ ซึ่งเป็นอะไรที่ละเอียดอ่อนมาก เรายังมีสิ่งที่เคารพอยู่ ท้องถิ่นเรายังมีความผูกพันให้กัน เรายังเป็นชุมชน แต่กระแสการเปลี่ยนแปลงที่มาแรง บางครั้งก็ทำให้วัฒนธรรมไขว้เขวบ้าง ชาติเราถูกทำลายไปเกือบหมด ไม่ว่าต้นไม้ ลำน้ำ แม้แต่ศาสนาก็ถูกทำลายแทบหมดไปแล้ว กระแสวัฒนธรรมตะวันตกครอบงำ รัฐบาลไม่ได้ครอบงำชาวบ้าน แต่รัฐบาลเป็นตัวนำวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามา ทำให้วัฒนธรรมของเราถูกเปลี่ยนไปหมด ผมขอสนับสนุนอาจารย์ทุกท่านที่จัดงานวันนี้ แต่ขอติตรงที่ว่าเราควรจะแต่งชุดให้เข้ากับงานไม่ใช่ผูกไทใส่สูทกัน ควรจะแต่งกายแบบไทย ๆ ให้เข้ากับบรรยากาศ

นายชัยพันธุ์ ประภาสะวัต

ผมอยากจะพูดถึงเรื่องปุ๋ยชีวภาพ เรื่องคนที่เขาประท้วงที่ไม่รู้จักทำมาหากิน ความจริงสาเหตุที่พวกเขาเข้าไปประท้วง รัฐบาลมันมาจากพวกเขาไม่มีที่ดินทำกิน เพราะเขาขายที่ดินให้นายทุนไปหมดแล้วเมื่อสมัยรัฐบาลท่านชาติชาย พอเศรษฐกิจล้มก็ไม่มีที่ดินทำกิน ยังต้องไปเช่าที่นาตัวเองทำกินเลย จึงเป็นสาเหตุให้พวกเขาเข้าไปประท้วง

รองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม

ผมอยากจะเตือนว่าอย่ามองวัฒนธรรมเป็นภาพนิ่ง อย่าเอากลุ่มของตัวเองมาตัดสินวัฒนธรรมมีภาพนิ่ง วัฒนธรรมไม่เคยอยู่กับที่การแต่งตัว แต่มันอยู่ที่จิตใจ ไม่ได้อยู่ที่รูปธรรมแต่เป็นนามธรรม เรายอมรับการเปลี่ยนแปลง แต่เราจะรักษาความมั่นคงของความเป็นเราได้แค่ไหน นั่นคืออีกเรื่องหนึ่งและอีกเรื่อง เวลาเรามองวัฒนธรรมที่ต่างชาติเข้ามาผสมผสาน วัฒนธรรมต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วยหรือ ระวังด้วยตรงนี้ การเข้ามาของคนต่างชาติไม่ใช่จะพรวดเข้ามาเลย แต่อันตรายที่เกิดขึ้นในยุคโลกาภิวัตน์คือท้องถิ่นไม่สามารถรักษาวัฒนธรรมท้องถิ่นได้ รัฐบาลเปิดโอกาสให้คนข้างนอกเข้ามาในท้องถิ่นได้ง่าย แต่ว่าถ้าเราจะเข้าไปในท้องถิ่นเราไม่ได้เข้าไปได้ในทันที เราจะต้องไปตีสนิทกับชุมชน เข้าไปรับวัฒนธรรมของเขามันถึงจะทำได้ นั่นคือความมั่นคงของวัฒนธรรมท้องถิ่น แต่ปัจจุบันคนข้างนอกพรวดเข้าไปในท้องถิ่นเลย เข้าไปย่ำยีจนยับเยิน

aw netive 02 71 13/10/03, 4:37 PM

มันเป็นความอับจนของรัฐที่ให้คนภายนอกเข้าไปในท้องถิ่นได้ โดยเฉพาะนายทุน อยู่ดี ๆ ก็ไปซื้อที่เขาแล้วเป็นใหญ่เลย แต่มันไม่ใช่การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม ไม่ใช่การขานรับสมัยใหม่ เป็นการทำลายท้องถิ่นโดยตรง

ด้านมิติของเวลาเป็นสิ่งสำคัญที่สุด ก่อนที่จะเป็นวัฒนธรรมได้ก็ต้องมีมิติ ๓-๔ Generation ที่จะรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกัน การยอมรับกติกาจารีตร่วมกัน มันใช้เวลาอยู่ เด็กฝรั่งที่เข้ามาเมืองไทยมันไม่มีวัฒนธรรม แต่สังคมไทยเปิดรับพวกนี้มากเกินไป

เรื่องของมหาวิทยาลัยเที่ยงคืน แนวคิดของอาจารย์นิธิ ท่านต้องการให้คนเรามีจินตนาการ เพราะท่านเห็นความแห้งแล้งในระบบการเรียนตามกรอบที่ไม่มีจินตนาการ มหาวิทยาลัยเที่ยงคืนเป็นมหาวิทยาลัยที่จะช่วยสร้างจินตนาการ จินตนาการมันทำให้เราเชื่อมโยงหลาย ๆ อย่างเกิดความคิดสร้างสรรค์ได้ มหาวิทยาลัยเที่ยงคืนจึงช่วยตอบสนองและเป็นปฏิกิริยาโต้ตอบการเรียนของระบบรัฐ ซึ่งพยายามให้เรียนเทคโนโลยีทางวิทยาศาสตร์ให้เป็นเครื่องจักรเครื่องกล

aw netive 02 72 13/10/03, 4:37 PM

เปิดเวทีบอกเล่าโดยแกนนำกลุ่มพลังท้องถิ่น*

วิทยากร นายพรม องอาจ
(กลุ่มชาวบ้านพิทักษ์ดอนปู่ตา จังหวัดยโสธร)
นายอาคม ภูติภัทร์
(กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์วัดไผ่ล้อม จังหวัดตราด)
นายทองเจริญ สีหาธรรม
(กลุ่มเขื่อนปากมูล จังหวัดอุบลราชธานี)
นายเด่น นิพันธุ์
(กลุ่มลุ่มน้ำสงคราม จังหวัดสกลนคร)
พ่อหลวงไตรภพ แซ่ย่าง
(กลุ่มลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จังหวัดเชียงใหม่)

ผู้ดำเนินรายการ รองศาสตราจารย์สุริชัย หวันแก้ว

---

* *กิจกรรมเวทีสาธารณะเรื่อง.* ***"พลังท้องถิ่นในกระแสความเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม".***
วันที่ ๖ กันยายน ๒๕๔๕ ณ หอประชุมเล็ก ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย

aw netive 03 73 13/10/03, 4:39 PM

รองศาสตราจารย์สุริชัย หวันแก้ว

วันนี้จะมีการบอกเล่าประสบการณ์ของบุคคลที่มีความสำคัญอย่างมากในท้องถิ่น บางคนเราอาจจะไม่เคยพบท่านมาก่อน แต่ถ้าท่านเล่าถึงเรื่องที่ท่านทำในท้องถิ่น ก็คงพอจะทำให้เรานึกออกบ้าง เพราะเรื่องเหล่านี้มีความสำคัญและมีการรับรู้กันอย่างกว้างขวาง เพราะเรื่องพลังวัฒนธรรมท้องถิ่น ถ้าเราไม่ได้ฟังจากคนในท้องถิ่นเอง เราอาจจะได้ฟังข่าวสารที่พูดต่อๆ กัน ทำให้ได้ข้อมูลที่คลาดเคลื่อนไปบ้าง วันนี้ก็ถือว่าเป็นเกียรติอย่างสูงที่พ่อแม่ให้เกียรติมาพูดในวันนี้

ท่านแรก พ่อมาจากบ้านหนองเม็ก ตำบลทุ่งแต้ อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร ชีวิตของพ่อได้ร่วมงานกับชาวบ้าน และระยะหลังก็ได้ร่วมงานวิจัยกับทางมหาวิทยาลัยมหาสารคาม ที่หมู่บ้านเรียกพ่อว่าเป็น *"เฒ่าจ้ำ"* ที่หมู่บ้านหนองเม็กที่พ่ออยู่นั้นได้ตั้งกลุ่มที่มีชื่อว่า *"กลุ่มพิทักษ์ดอนปู่ตา"* พ่อพรม องอาจ ซึ่งวันนี้ก็ได้ถืออุปกรณ์บางอย่างมาแสดงให้เราดูด้วยก็คงจะได้ดูต่อไปว่าใช้อย่างไร

ท่านถัดไป เมื่อวานผมเพิ่งถามท่านว่า หน้าพ่อหายเจ็บหรือยัง เพราะอยู่ที่บ้านตอนทุ่มกว่าๆ ก็มีคนมาตี พ่อก็ตอบว่า ยังเจ็บอยู่บ้างนิดหน่อยแต่ก็ดีขึ้นแล้ว พ่ออยู่ที่ปากมูล ซึ่งหลายท่านคงจะรู้จัก พ่อทองเจริญ สีหาธรรม ที่ปากมูลก็คงจะแนะนำในส่วนที่ว่า ผู้คนต้องย้ายที่อยู่เพราะการสร้างเขื่อน พ่อเป็นบุคคลสำคัญทางด้านความคิดอ่านของที่นั่น

อีกท่านหนึ่งมาจากลุ่มน้ำสงคราม เป็นแกนนำของ *"กลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำสงคราม"* ซึ่งถือว่าเป็นป่าบุงป่าทามที่ใหญ่ที่สุดของประเทศไทย คุณเด่น นิพันธ์ คุณเด่นอยู่ที่บ้านโพนงาม อำเภออากาศอำนวย ซึ่งมีชื่อเดิมว่าอำเภอแฉะ แต่ราชการในสมัยนั้นเกิดความรู้สึกว่าชื่อไม่เพราะก็เลยเปลี่ยนชื่ออำเภออากาศอำนวย

ท่านต่อมา มาจากลุ่มน้ำแม่ตาช้างที่หางดง ท่านเป็นบุคคลสำคัญในการอนุรักษ์ที่ลุ่มน้ำแม่ตาช้างที่เชียงใหม่ พ่อหลวงไตรภพ แซ่ย่าง พ่อหลวงก็เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง

ท่านสุดท้าย ท่านบอกว่าเดิมเป็นคนขับรถธรรมดา ต่อมาก็ได้พบท่านอาจารย์สุบินที่จังหวัดตราด ท่านเป็นผู้ประสานงานของเครือข่ายกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ที่จังหวัดจันทบุรีและตราด คุณอาคม ภูติภัทร์ ในวันนี้ทุกท่านก็สามารถพูดภาษาได้ตามสะดวก ซึ่งในรอบแรกนั้นจะให้พูดประมาณ ๑๐ นาที โดยถ้าใครจะพูดเสริมก็สามารถพูดได้

aw netive 03 74 13/10/03, 4:39 PM

นายพรม องอาจ

(กลุ่มชาวบ้านพิทักษ์ดอนปู่ตา)

ขอบคุณท่านอาจารย์ทั้งหลาย ผมจะพูดถึงประเพณีของชาวอีสานว่า *"ปู่ตากับเฒ่าจ้ำ"* นั้น มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอย่างไร แต่ก่อนในภาคอีสานนี้ถือปู่ตาเป็นหลักที่จะมีดอนที่หวงแหนไว้ ชาวบ้านก็จะมีดอนไว้เป็นที่อยู่ให้ปู่ตาปกปักรักษาป่าไม้ไว้ ส่วนชาวบ้านก็จะมีเฒ่าจ้ำ (พ่อใหญ่จ้ำ) เป็นผู้ปกปักรักษา ดอนปู่ตานั้นเกี่ยวข้องกันมาตั้งแต่สมัยโบราณสืบทอด ต่อมาถึงลูกหลานปัจจุบัน เฒ่าจ้ำไม่เพียงแต่เป็นผู้ดูแลปู่ตา แต่ยังเป็นผู้สื่อสารติดต่อกับปู่ตาด้วย ถ้าชาวบ้านมาขอความช่วยเหลือ เราก็ช่วยไปบนบานปู่ตา กล่าวกับปู่ตา ขอท่านหากจะตัดไม้ในดอนปู่ตาก็ต้องให้เฒ่าจ้ำเป็นคนไปขอให้ ดอนปู่ตามีเนื้อที่ประมาณ ๗๐ กว่าไร่ ซึ่งก็ได้รักษากันมาจนทุกวันนี้ หากเฒ่าจ้ำไม่มีก็ต้องหาตัวแทนคนอื่น การที่จะเป็นเฒ่าจ้ำนั้นก็ต้องมีการเสี่ยงทาย ซึ่งเอาหม้อมาเสี่ยงทายว่าใครจะสมควรเป็น โดยการเรียกคนทั้งหลายว่าจะชอบคนใด ซึ่งจะมีไม้ตีข้าวเป็นไม้เสี่ยงทาย และเอาผ้าแพรสีแดงผูกไม้ไว้ ถือเป็นไม้เสี่ยงข้อง (ซึ่งก็ออกแบบมาตามที่เห็น) แล้วให้ผู้หญิงที่เป็นลูกสาวคนแรก ๒ คน มาเป็นคนเสี่ยงทาย ก็มีการสวดมนต์เป่าคาถา มีขันธ์ ๕ เหล้าขาวในพิธีโดยให้ไม้แกว่งไปมา ถ้าชอบคนไหนก็แกว่งไปเดินเลาะเลียบไป ผมนั้นอยู่ข้างหลังคนอื่น แต่ไม้ก็ยังชี้ไปหา คนทำพิธีก็จะบอกว่าพอแล้ว ไม้นี้เหมือนกับมันมีชีวิต น่าอัศจรรย์มาก เมื่อเสร็จแล้วก็จะเอาคาย (ของบูชา) ซึ่งก็คือขันธ์ ๕ ไปซ่อน ให้ไปหาก็หาเจอ คนไหนเป็นคนเอาไปผมก็บอกได้ ผมก็เลยได้รับการยอมรับให้เป็นเฒ่าจ้ำตั้งแต่นั้นมา ปีนั้นผมก็เลยมีตำแหน่งสองตำแหน่งคือ เซียง (เซียน) และ อบต. ซึ่งตอนนี้ผมก็ไม่ได้เป็น อบต. แล้ว นี่ก็เป็นวัฒนธรรมของคนอีสาน ซึ่งทุกหมู่บ้านจะมีปู่ตาและเฒ่าจ้ำ ในทุกปีก่อนจะถึง ฤดูกาลทำนาจะมีการเลี้ยงปู่ตา ช่วงเดือนหก วันพุธ ไม่ถือข้างขึ้นหรือข้างแรม ซึ่งเรียกว่าการเลี้ยงก่อนลงนา โดยจะขอไก่จากครัวเรือนต่าง ๆ บ้านละ ๑ ตัว ถ้าไม่มีไก่ก็เอาไข่ ถ้าไม่มีไข่ก็เอาเงินเพื่อนำไปซื้อเหล้าให้ท่านกิน และลูกหลานทุกหลังคาเรือนก็จะไปต้มไก่ ทานรวมกัน ก็มีการทานเหล้าด้วย ก็เมาตามประสา ตามประวัติของเฒ่าจ้ำก็มีแค่นี้

aw netive 03 75 13/10/03, 4:39 PM

รองศาสตราจารย์สุริชัย หวันแก้ว

บ้านของพ่อนี้มีป่าสักกี่ไร่ครับ

นายพรม องอาจ

๗๐ กว่าไร่ อยู่ติดกับป่าดงมะไฟด้วย

รองศาสตราจารย์สุริชัย หวันแก้ว

แถวอีสานนั้นมีดอนปู่ตาแทบทุกบ้านเลยใช่ไหมครับ

นายพรม องอาจ

มีทุกบ้านเลย บางบ้านก็เอาเต่าไปเลี้ยงในดอนปู่ตา บางทีปู่ตาก็กินเต่า กินไข่ กินมะเขือก็มี ปู่ตาของแต่ละบ้านต่างก็ทานไม่เหมือนกัน การเลี้ยงปู่ตาก็ต้องเลี้ยงก่อนทำนา ช่วงเดือนหก แล้วจึงลงนา เป็นการเลี้ยงทั้งหมู่บ้าน ปู่ตา เฒ่าจ้ำในหมู่บ้านผมมีมาแล้ว ประมาณ ๕-๖ รุ่น เสียชีวิตไปแล้ว ๒ คน คนก่อนหน้าผมนั้นไปบวช ผมก็เลยได้เป็นแทน จนทุกวันนี้ ผมก็เป็นมาประมาณ ๕-๖ ปี บางคนก็ตายในหน้าที่ ก็มีคนหนึ่งที่เลิกเป็นปู่ตา แล้วจึงตาย

รองศาสตราจารย์สุริชัย หวันแก้ว

ในช่วงที่พ่อเป็นเฒ่าจ้ำ พ่อได้ทำอะไรให้ชาวบ้านบ้าง และชาวบ้านทำอะไรบ้างที่เป็นเรื่องเชื่อมโยงกันในหมู่บ้าน

นายพรม องอาจ

ในการเลือกเฒ่าจ้ำไม่มีอะไรมาก ชาวบ้านก็เลือกกันเอง มีพิธีเสี่ยงทายเพื่อเลือกเฒ่าจ้ำ ก็ยอมรับกัน ผมก็รับแทนชาวบ้าน เป็นตัวแทนในการสื่อสารกับปู่ตา ก็มีงานวันสงกรานต์ที่ผมก็จะพาชาวบ้านสรงน้ำปู่ตาในวันสุดท้าย

รองศาสตราจารย์สุริชัย หวันแก้ว

ปีหนึ่งมีการไหว้ในการทำพิธีที่ปู่ตา คือเดือนหกกับวันสงกรานต์หรือครับ

aw netive 03 76 13/10/03, 4:39 PM

นายพรม องอาจ

ครับ แต่วันสงกรานต์จะไปกันแค่ ๒-๓ คน เอาน้ำหอมไปพรม ไปไหว้ที่จะไปกัน ทุกคนก็เฉพาะเลี้ยงใหญ่เดือนหก จะเอาไก่ไปต้มและกินเหล้ากันที่ดอนปู่ตา โดยเอาเครื่องมือไปทำที่นั่น บางหมู่บ้านก็สนุกสนานกินเลี้ยงกันจนถึงค่ำ มีเหล้าสาโท ปี ๒๕๔๐ ก็ทำเหล้าเป็นไหไว้ที่ดอนเลย เช่น บ้านคำมันตาก็ทำไว้ ๔-๕ ไห

รองศาสตราจารย์สุริชัย หวันแก้ว

กินกันที่ไหนครับ

นายพรม องอาจ

แถวดอนปู่ตานั่นแหละ ก็มีการตั้งศาลไว้ และก็มีการบูชาเลี้ยงปู่ตา มีการเสี่ยงทายน้ำฝนด้วยคางไก่ ถ้าคางไก่มีลักษณะงอฝนก็ไม่ดี ถ้าคางไก่อยู่ที่ปากก็แสดงว่าฝนจะดีเต็มเม็ดเต็มหน่วย

รองศาสตราจารย์สุริชัย หวันแก้ว

ถ้าเกิดมีใครมีปัญหาขัดแย้ง กลุ้มใจ จะมาให้แนะนำอย่างไร

นายพรม องอาจ

ไม่มีครับ ชาวบ้านจะมาหาเฒ่าจ้ำในกรณีไปทำผิดกับปู่ตา เช่น เจ็บท้อง ปวดหัว แล้วไปดูหมอพบว่าปู่ตาเป็นคนทำ เขาก็จะมาบอกผมให้ไปกล่าวว่ากับปู่ตา แต่ก็ต้องกล่าวอย่างอ่อนน้อมก่อนว่าลูกหลานทำผิดแล้วจะปรับไหม

รองศาสตราจารย์สุริชัย หวันแก้ว

ขอให้พ่อลองยกตัวอย่างด้วยครับ

aw netive 03 77 13/10/03, 4:39 PM

นายพรม องอาจ

เช่น ไปตัดไม้ ๒-๓ ต้น เฒ่าจ้ำบอกไม่ให้ทำแต่ก็ยังไปทำอีก ปู่ตาก็ทำโทษ ถ้าเป็นลูกหลานในบ้านนั้น ก็ต้องไปกล่าวยอมอ่อนน้อม ตัดไม้นี้ก็ต้องปลูกไม้ทดแทน ถ้าทำผิดอย่างอื่นก็ต้องเอาอย่างอื่นไปสมาลาโทษ เช่น เหล้า ไก่ ก็ตามแต่จะว่ากัน ตัดไม้ ๓ ต้น ต้องปลูกทดแทน ๕ ต้น เป็นต้น และก็ต้องเป็นไม้มะยาว ถ้าไม่ใช่ไม้ชนิดนี้ก็ไม่ได้

รองศาสตราจารย์สุริชัย หวันแก้ว

ก็ถ้าใครทำไม่ถูกตามประเพณีก็ต้องมาพึ่งพ่อ ใช่ไหมครับ

นายพรม องอาจ

ครับ แต่ทุกวันนี้ เขาก็มีปรับไหมเป็นตัวเงินคือ ตัดต้นไม้ ๑ ต้น ปรับ ๕๐๐ บาท เรียกว่า ไม่ให้ผีทำแต่ให้เป็นคนทำแทน

รองศาสตราจารย์สุริชัย หวันแก้ว

แล้วอันไหนศักดิ์สิทธิ์กว่ากัน

นายพรม องอาจ

คนศักดิ์สิทธิ์กว่า เพราะตัดหนึ่งต้นก็เสียเงินแล้ว ๕๐๐ บาท คนไม่กลัวผีเท่ากลัวเสียเงิน

นายทองเจริญ สีหาธรรม

(กลุ่มเขื่อนปากมูล)

"ข้าวหนีนา ปลาหนีน้ำ สาวงามได้หนีจากพ่อแม่ แห่-มองบ่มีบ่อนไว้ ไลที่มปล่อยวาง" (ข้าวปลาขาด ลูกก็ต่างหนีจากท้องถิ่น อุปกรณ์จับปลาก็ต้องทิ้งร้างไว้) เพราะกระแสความรุนแรงจากการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ในการเป็นวิทยากรครั้งนี้ อาจารย์นฤมล ทับจุมพล ก็ได้ให้คำปรึกษาว่า การที่เรามาเป็นวิทยากรครั้งนี้ เป็นเรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่น มิได้แบ่งแยกว่าเป็นชาวบ้านหรือไม่ เราควรจะพูดคุยร่วมกันเพื่อหาทางออกของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในทุกวันนี้ ในแนวทางสู่การพัฒนาให้ยั่งยืน

aw netive 03 78 13/10/03, 4:39 PM

การขึ้นต้นด้วยคำผญาข้างต้นก็หมายความถึง การเปลี่ยนแปลงทางการดำรงชีวิตที่ได้ปล่อยทิ้งการทำมาหากินดั้งเดิมนั้น เป็นผลมาจากโครงการเขื่อนปากมูลซึ่งเป็นโครงการพัฒนาของรัฐบาล

ถ้าจะพูดถึงคำว่ามูล คำว่า มูล ที่ทางราชการใช้เขียน และมูนที่ชาวบ้านใช้มีความหมายแตกต่างกัน โดย มูล ในภาษาอีสาน หมายถึง มูลสัตว์ มูลขี้เดียด มูลปฏิกูล มูน หมายถึง มรดก ซึ่งเป็นสิ่งที่มีค่ามหาศาล ไม่สามารถตีเป็นราคาได้

แม่น้ำมูล มีความกว้างใหญ่ไพศาลมีต้นกำเนิดมาจากภูเขาละมั่ง จังหวัดปราจีนบุรีและโคราช ไหลผ่าน ๕ จังหวัด คือ สุรินทร์ บุรีรัมย์ ร้อยเอ็ด อุบลราชธานี ศรีสะเกษ แต่ตอนปลายของแม่น้ำมูลมีลักษณะพิเศษกว่าตอนบน คือ ตอนปลายของแม่น้ำมูลจะมีแก่งหินขนาดใหญ่ประมาณ ๕๐ กว่าแก่ง จะมีความสำคัญต่อระบบนิเวศอย่างมาก สายน้ำมูลเป็นเหมือนแม่ที่เป็นผู้ให้ด้วยความสม่ำเสมอ เป็นผู้ใหญ่ที่หล่อหลอมชีวิตของทุกสรรพสิ่งที่อยู่ตามสายน้ำ เป็นสายเลือดใหญ่ของอีสาน เป็นสายวัฒนธรรมและอารยธรรมของคนอีสาน เป็นทางอพยพของปลาหลากหลายชนิดจากแม่น้ำโขงไปยังแม่น้ำมูล และเป็นปลาที่ขึ้นชื่อและมีรสอร่อยมาก เรียกได้ว่า *“แม่น้ำสองสีขึ้นชื่อลือนามมีปลาที่อร่อยอย่างมาก ๆ”* โดยดั้งเดิมนั้นจะมีเอกลักษณ์และวัฒนธรรมของตัวเอง

วัฒนธรรม ทุกชีวิตมีวัฒนธรรมเป็นของตนเองไม่ว่าคนหรือสัตว์ แต่ของคนจะมีความสลับซับซ้อนละเอียดอ่อน ในอีสานจะมีประเพณี ฮีต ๑๒ คอง ๑๔ (ฮีต คือ จารีต คอง คือ ครรลอง) มีฮีตหยี่คองเจียง ฮีตผัวคองเมีย ฮีตใภ้คองเขย ฮีตพ่อคองแม่ เรื่องนี้สลับซับซ้อนมาก และความสลับซับซ้อนนี้นั้นได้หล่อหลอมขึ้นมาเป็นวัฒนธรรมที่มีความละเอียดอ่อน เป็นชุมชนที่เข้มแข็งเป็นปึกแผ่น ตามประวัติศาสตร์ ๔,๐๐๐ ปี มีการสะสมวัฒนธรรมและพัฒนาขึ้นตามวัฏจักรของสังคม

ฮีตที่กล่าวถึงนี้ ๑ ปี จะจัดขึ้น ๑๒ ครั้ง โดยจะไม่ละเลยในพิธีกรรมดังกล่าว ๑. ฮีตปู่ตาบ้าน ๒. ฮีตหยี่เลี้ยงเจียง ๓. ฮีตผัวคองเมีย ๔. ฮีตพ่อคองแม่ ดังที่กล่าวข้างต้น หรือในงานแต่งงานนั้นจะมีพ่อหมอพราหมณ์มาอวยพรและสั่งสอนต่อหน้าชุมชน ในการครองเรือนจะต้องอยู่ในศีลธรรม อย่าให้ผิดฮีต สามีต้องเป็นสามีที่ดี อย่าให้ผิดแบบหลักดั้งเดิม เมื่อถึงวันศีล ๕ ให้ภรรยายกย่องบูชาสามี อีกประการหนึ่งอย่ากล่าวว่าบรรพบุรุษของแต่ละฝ่าย ซึ่งเหล่านี้เป็นฮีตที่ละเอียดอ่อนมาก อีกประการหนึ่งถ้าสามี

aw netive 03 79 13/10/03, 4:39 PM

ภรรยาทำถูกต้องตามประเพณี เงินทองจะไหลมา เทมา ทำมาค้าขายขึ้น ลงทุนน้อย แต่กำไรมาก ถ้าละฮีตจะหมอง ถ้าไม่ทำตามคองจะเศร้า แต่ทว่าส่วนใหญ่มักจะละถิ่นภูมิปัญญา ละเลยบุญคุณของพ่อแม่บ้านเมืองก็ระส่ำระสาย เช่น การแต่งตัว คำว่าวัฒนธรรมมันตีความได้หลายแบบ นับตั้งแต่การกระทำ การอยู่กิน การฟ้อนรำ การแต่งตัว ถ้าจะถือวัฒนธรรมไทยตามประวัติศาสตร์รามเกียรติ์แล้ว วัฒนธรรมไทยต้องไว้ผมยาว เสียบปิ่น มีสวมผ้าถุง และมีสไบเบี่ยงและสายสังวาลย์ด้วย เวลาเข้าวัดถึงจะสวย ทุกวันนี้กระแสโลกาภิวัตน์มาเปลี่ยนแปลง คนไทยส่งเสริมวัฒนธรรมที่นำเข้ามาคือวัฒนธรรมตะวันตก น่าแปลกที่คนไทยเห็นเค้าเป็นฝรั่งก็อยากเป็นเศษฝรั่งเลียนแบบเค้า ไปย้อมผมทองผมแดง พวกเรากำลังลืมชาติสกุลของตัวเอง ลืมฮีต ๑๒ คอง ๑๔ ลืมประเพณีที่มีมา

การเปลี่ยนแปลงของปากมูลในกระแสวัฒนธรรม

จากเคยอยู่ดีกินดีมีความสุขมีความสงบร่มเย็น ไม่ต้องอยู่แบบขึ้นกับเงินทองอยู่อย่างพอเพียงไม่เอาเปรียบธรรมชาติหากินตามธรรมชาติ ใช้เครื่องไม้เครื่องมือตามภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้สืบสานกันมา

๑๒ ปีที่ผ่านมา ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๓-๒๕๓๔ รัฐบาลคิดจะพัฒนาภาคอีสานโดยกล่าวว่าอีสานแห้งแล้ง และต้องมีการรับมือกับความแห้งแล้ง โดยใช้การผันน้ำจากโขง ชี มูล มาเพื่อให้อีสานชุ่มชื้นไม่แห้งแล้ง ความจริงแล้วอีสานมี ๓ ฤดู ถ้าไม่แห้งแล้งไม่ใช่ภาคอีสาน คือ มีหนาว แล้ง และฝน ดังนั้นการที่อีสานจะมีความแห้งแล้งจึงไม่ใช่เรื่องแปลก เนื่องจากมันเป็นธรรมชาติที่มีมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ เป็นการเปลี่ยนแปลงไปตามฤดูกาล มีการสร้างบ้านแบบตามฤดูกาล เช่น มีเรือนร้อน แม้แต่การสร้างที่อยู่ก็สร้างตามแบบวัฒนธรรมสามฤดู แต่ในปัจจุบันการสร้างบ้านใช้กระจก ก่ออิฐ ก่อปูน ทำให้ไปมาหาสู่กัน ไม่ได้เป็นคนจิตแคบ โลกกว้างแต่จิตแคบ

แต่ก่อนนั้นวัฒนธรรมของเราจะเป็นการแบ่งปัน ฮักแพง แลกเปลี่ยน ใครมาถึงเรือนชานก็ต้อนรับ ข้าวปลามิได้ขาด สามารถที่จะเลี้ยงดูแขกหรือเพื่อนบ้านได้ มิต้องซื้อขาย วัฒนธรรมของพี่น้องคนอุบลราชธานีนี้เป็นวัฒนธรรม *“ไปหาปลา มาหาบข้าว”* พี่น้องมีปลามาก ก็เอาไปแลกกับข้าว แม้แต่กลอนรำนั้นก็ยังร้องตามวัฒนธรรมว่า *“ปั่นหวั่น สันปลากามันเอ๋ย ปลาที่ใหญ่กว่าหมู่ในแม่น้ำจืดแม่น้ำมูลนี่ ปลาใหญ่กว่าหมู่*

aw netive 03 80 13/10/03, 4:39 PM

คือปลากามัน" (ถ้าจะกล่าวถึงปลาในแม่น้ำ ปลาที่ใหญ่กว่าปลาอื่น ก็คือปลากามัน) ซึ่งปลาที่กล่าวจะมีน้ำหนักกว่า ๑๕๐ กิโลกรัม *"คันอยากเป็นเขยแม่น้อง ไปลองปลาเบิ่งกันนา คั่นส้มปลากามันเป็นล่ะบ่ คั่นบ่ทันเป็นไปหัดกับน้องก่อนจังมาเป็นเขย"* (ถ้าอยากมาเป็นลูกเขยก็ต้องมีการฝึกปรือฝีมือในการทำมาหากินให้เข้าขั้นก่อน) ได้ปลามาทำปลาร้า ทำแหนม ทำปลาแห้งไปให้พี่น้อง ให้เพื่อนสนิท (เสี่ยว) ให้พ่อฮักพ่อแพง แถมบางทีก็ได้เป็นเขยอีกต่างหาก (เช่น บ้านพ่อมีปลาอุดมสมบูรณ์นะ ฝากลูกชายไปเป็นเขยหน่อยนะ บ้านพ่อมีนาอุดมสมบูรณ์ ฝากลูกสาวไปเป็นสะใภ้หน่อยนะ เป็นต้น) เหล่านี้เกิดจากวัฒนธรรม ความจริงแล้ว การเกิดวัฒนธรรมต้องมีธรรมชาติก่อน จากนั้นจึงเกิดสังคมมีคน ซึ่งคนจะต้องมีวัฒนธรรมที่เหมือนกันจึงจะอยู่ด้วยกันได้ ถ้าต่างวัฒนธรรมก็อยู่ด้วยกันไม่ได้ ถ้าคนหนึ่ง กินปลาร้า อีกคนกินอาหารฝรั่ง ก็คงอยู่ด้วยกันไม่ได้

เมื่อมีการสร้างเขื่อนก็มีการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิต เนื่องจากธรรมชาติถูกทำลาย ฉะนั้นเมื่อสร้างเขื่อนปลาก็หมด คนก็ต่างสาปแช่ง มองหาแก่งก็ไม่มีหินซักก้อนก็ขาด ที่ที่เคยทานข้าวตอนเย็นก็หายไป เคยทานข้าวที่โง่นหินก็ทำไม่ได้แล้ว วัฒนธรรมที่เคยสร้างมันทำไม่ได้แล้ว มันขาดสิ้นจบลงเพราะการปิดเขื่อน

รองศาสตราจารย์สุริชัย หวันแก้ว

พ่อได้มีข้อคิดดี ๆ และอะไรใหม่ ๆ เช่น กลอนมาฝากทุกครั้ง เขื่อนที่เป็นโครงการใหญ่มีผลต่อวิถีชีวิตอย่างไรบ้าง

นายเด่น นิพันธ์

(ประธานชมรมอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำสงคราม)

"น้ำมาเอาปลามาฝาก น้ำหลากฝากปลาไว้ให้ชุมชน" ปัญหาที่เกิดขึ้นมีความพยายามจากรัฐจะสร้างเขื่อนกั้นน้ำสงคราม แต่ชุมชนมีการตื่นตัวและสร้างเครือข่ายเป็นชมรมอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำสงคราม

aw netive 03 81 13/10/03, 4:39 PM

ประวัติและความเป็นไป

แม่น้ำสงครามมีต้นกำเนิดมาจากเทือกเขาภูพาน โดยเกิดจากลำห้วยบนภูผาเหล็ก มาเป็นห้วยสงคราม ที่บ้านภูตะคาม อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม มีความยาว ๔๒๐ กิโลเมตร

แก่งหินท่าลี่ อำเภอโซ่พิสัย จังหวัดหนองคาย เกิดขึ้นมาตามธรรมชาติ เมื่อถึงฤดูแล้งในช่วงวันสงกรานต์จะมีหนุ่มสาวมาท่องเที่ยวที่แก่ง

บ่อเกลือกลางแม่น้ำสงคราม บ้านหัวแฮด อำเภอเซกา จังหวัดหนองคาย

บ่อเกลือโบราณ ใช้ในการต้มเกลือ ไม่ต้องใช้พื้นที่มาก มีโรงเกลือ ถ้าทำนาเกลือจะใช้พื้นที่มาก

ถัดลงมาจะเป็นแม่น้ำสงคราม ซึ่งกว้างขวาง สองฟากจะมีต้นไม้อุดมสมบูรณ์อยู่ฝั่งอีสานตอนบน

ถ้าน้ำมาปลาจากแม่น้ำโขงจะอพยพขึ้นมาเป็นอาหารแก่คนลุ่มน้ำสงคราม

พื้นที่น้ำท่วมช่วงฤดูฝนประมาณ ๕-๖ หมื่นไร่

ป่าทามช่วงน้ำขึ้น แสดงวิถีชีวิตของคนลุ่มน้ำสงคราม

ศูนย์พัฒนาลุ่มน้ำสงคราม เป็นบริษัทยักษ์ใหญ่ของเอกชนมาทำลายเขตลุ่มน้ำสงคราม เมื่อปี ๒๕๓๐ โครงการอีสานเขียวให้ปลูกต้นป่ายูคาลิปตัส เป็นโครงการที่ทำลายวิถีชีวิตทำลายที่พักของปลา ช่วงที่มีการปลูกยูคาลิปตัส ปลาจากแม่น้ำโขงจะไม่เข้ามา เนื่องจากมันเป็นพืชเชิงเดี่ยวและปลาไม่ชอบกลิ่นยูคาลิปตัส

มีสารเคมีไหลลงสู่แม่น้ำสงคราม

โรงงานขนาดใหญ่ปล่อยน้ำเสียลงสู่แม่น้ำสงคราม

พื้นที่นาปรังมีความอุดมสมบูรณ์ หลังจากน้ำลดก็จะได้ปลูกข้าวนาปรังปีหนึ่งได้หลายร้อยถังต่อครอบครัว

หลังจากน้ำลดจะมีวิธีการจับปลาแตกต่างแล้วแต่ภูมิปัญญาดั้งเดิมของแต่ละหมู่บ้าน

มีการจัดการในชุมชนเกี่ยวกับการจับปลา ป่าบุ่ง ป่าทามมีความอุดมสมบูรณ์

เขื่อนปากมูลและบันไดปลาโจนเป็นตัวอย่างโครงการของรัฐบาลที่ทำลายธรรมชาติและแย่งชิงทรัพยากรไปจากคนในท้องถิ่น ทำให้คนในท้องถิ่นต้องยากจน ต้องอพยพแรงงานเข้ามาทำงานในกรุงเทพมหานคร เป็นการวางนโยบายจากเบื้องบนสู่เบื้องล่างก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนอย่างมหาศาล

aw netive 03 82 13/10/03, 4:39 PM

แม่น้ำยามแยกออกจากแม่น้ำสงครามมีการทำประมงที่ไม่ทำลายธรรมชาติ

การทำวังปลาเป็นการอนุรักษ์ปลาที่บ้านดงลาน ช่วงก่อนที่ปลูกยูคาลิปตัส ปลายังไม่ว่ายเข้ามาในแม่น้ำสาขาเพราะปลาเกลียดกลิ่นยูคาลิปตัส

พื้นที่การทำเขตสงวนพันธุ์ปลา ชุมชนจะทำลำห้วยที่ลึก เวลาน้ำลดจะไม่แห้ง เป็นความร่วมมือของบ้าน โรงเรียน วัด จัดทำแนวเขตวังปลา เอากิ่งไม้มาวางไว้ให้ปลาได้หลบซ่อนตัว ปลาที่จับได้นำมาแปรรูปหลากหลาย เช่น ปลาแห้ง ปลารมควันไฟ ส่งออกตลาด เป็นรายได้ของคนลุ่มน้ำสงครามและเป็นการดำรงไว้ซึ่งประเพณีวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น เครื่องมือหาปลา (สุ่ม, กะตา) งานกินปลาของคนลุ่มน้ำ

แม่น้ำสงครามมีความอุดมสมบูรณ์ ยังมีความหลากหลายทางชีวภาพ ป่าบุ่งป่าทาม เป็นแหล่งอาหารที่ยั่งยืนของคนลุ่มน้ำนี้ เช่น หน่อไม้ ผัก และสมุนไพร

ควรมีการพัฒนาจากพลังท้องถิ่น ให้ขยายวงกว้างออกไป

การนำความรู้เข้าสู่หลักสูตรของโรงเรียนในแต่ละท้องถิ่นเพื่อสร้างชุมชนให้แข็งแรง มีพลังเพื่อรักษาทรัพยากรให้ยืนยาวไปชั่วลูกชั่วหลาน อย่างความยาวของแม่น้ำสงคราม เด็กไม่รู้แต่รู้ว่าแม่น้ำไนล์มีความยาวเท่าไร อย่าเอาแต่ความรู้ของนอกประเทศมาครอบงำ แต่เอาสิ่งที่มีอยู่ในชุมชนมาสอนเพื่อไม่ให้คนรุ่นหลังละทิ้งวัฒนธรรมเดิมของตน ดังนั้น พลังท้องถิ่นก็จะคงอยู่ถ้าจะมีการนำเอาเข้าหลักสูตรเพื่อให้เกิดการอนุรักษ์และสืบทอด

หลังจากรัฐบาลมีมติ คณะรัฐมนตรียุติโครงการสร้างเขื่อนน้ำสงคราม ชาวบ้านได้ทำแผนแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำสงครามของชุมชนลุ่มน้ำสงครามของหมู่บ้าน พบว่า

๑) ป่าทามที่อุดมสมบูรณ์เลี้ยงดูคนลุ่มน้ำสงคราม

๒) นาปรัง บนดิน นาทาม ดินอุดมสมบูรณ์ ปลูกข้าวได้

๓) ปลา มีความหลากหลายพันธุ์ มีการทำเขตสงวนพันธุ์กบเขียด และอนุรักษ์ป่าทาม

๔) ชุมชนต้องการให้แม่น้ำไหลอย่างอิสระ ไม่มีสิ่งกีดขวางทำให้น้ำเปลี่ยนทิศทาง

๕) ระบบความสัมพันธ์ระหว่างเกลือ ป่า นา ทาม กับคน เรียกว่า เศรษฐกิจพอเพียงลุ่มน้ำสงคราม

รัฐแย่งชิงทรัพยากรจากชุมชนลุ่มน้ำสงคราม ชาวบ้านได้ลุกฮือและเปรียบเทียบกับแม่น้ำมูล ถ้าการสร้างเขื่อนได้ผลดีตามที่รัฐได้กล่าวอ้าง ก็ควรจะไปแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นจากเขื่อนต่อชุมชน

aw netive 03 83 13/10/03, 4:39 PM

นายอาคม ภูติภัทร์

(กลุ่มสัจจะออมทรัพย์)

ในสังคมชนบททุกภาคของประเทศเกิดความไม่มั่นคงหลายด้าน เช่น การเมือง ระบบการเมืองไทย จากฐานการเลือกผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ส.ข. ส.จ. ส.ส. ส.ว. ทำให้ฐานชุมชนในประเทศไทยแตกแยก หลังจากที่มีการเลือกตั้งผู้รับสมัครที่ทะเลาะกันตอนหาเสียง เมื่อได้รับเลือกเข้าไปแล้วก็ไปจับมือกันใน กทม. แต่คนชุมชนที่เป็นหัวคะแนนและฐานเสียงของแต่ละฝ่ายก็ยังทะเลาะกัน

หลักการและเหตุผลของการจัดตั้ง *"กลุ่มสัจจะออมทรัพย์"*

๑. วัฒนธรรม เช่น การลงแขก สร้างบ้านเรือนที่ช่วยในการลงแรงช่วยเหลือกัน ปัจจุบันใช้เงินซึ่งเป็นตัวแทนของวัตถุเป็นตัวนำในการอยู่ในชนบท ศาสนาพุทธสอนให้ชุมชนรู้จักการพึ่งตัวเอง ไทยนับถือพุทธแต่ไม่ได้นำหลักศาสนามาปฏิบัติ เกษตรซึ่งเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญของชาติแต่ปัจจุบันถูกนำพาให้พึ่งพาปัจจัยภายนอกทั้งหมด วัฒนธรรมการพึ่งตนเองจึงถูกทำลาย ถ้าคนไทยทั้งประเทศเป็นเกษตรแล้วไปพึ่งพาภายนอกการพัฒนาจะทำไปเพื่ออะไร ซึ่งการพัฒนาของรัฐเป็นการทำให้ชุมชนไม่มั่นคง

๒. การศึกษา เด็กจบออกมาไม่สามารถหุงข้าวเลี้ยงดูพ่อแม่ได้ ถ้าไฟฟ้าดับก็หุงข้าวด้วยถ่านไม่ได้เพราะการศึกษา มุ่งเน้นให้พึ่งพาปัจจัยภายนอกทั้งหมด แต่ในอดีตที่ผ่านมาประเทศไทยมีวัฒนธรรมที่เข้มแข็งที่พึ่งพิงตนเองตลอดมา

๓. เศรษฐกิจ ปัจจุบันมีไม่กี่หมู่บ้านที่ไม่มีหนี้สิน ความไม่มั่นคงในภาคชนบทเกิดขึ้นในทุกหมู่บ้าน ถ้าชนบทซึ่งเป็นฐานของประเทศไม่มั่นคงแล้วชาติก็จะอยู่ไม่ได้ เมื่อชาติอยู่ไม่ได้ วัดนับแสนวัด ศาสนาก็จะอยู่ไม่ได้ พระมหากษัตริย์ก็จะอยู่ไม่ได้ วันหนึ่งถ้าประเทศชาติอยู่ไม่ได้ ชุมชนอยู่ไม่ได้ ร้านขายบะหมี่ ร้านขายน้ำแข็งหลอดน้ำดื่มก็อยู่ไม่ได้ เมื่อปี ๒๕๔๑ เกิดวิกฤติเศรษฐกิจ ระบบนากุ้งในจังหวัดตราดล้มหมด ไม้จากเขมรหยุดหมด ทำให้ร้านอาหารจากที่ขายได้วันละ ๓-๔ หมื่นบาท วันละพันกล่องลดลง ช่วงที่เศรษฐกิจดีเวลามีงานบวช งานแต่ง งานศพ จะมีคนมาสั่งน้ำดื่มน้ำแข็งหลอดตลอด วันนี้จึงได้เข้าใจว่าถ้าเราเด็ดดอกไม้ริมทาง ๑ ดอกมันจะสะเทือนไปถึงภูเขา อย่างไรผลกระทบต่อคนในประเทศนั้น มีความเชื่อมโยงถึงกันหมด ถ้าเราจะทำให้ชุมชนเข้มแข็งจะต้องทำให้เกิดการรวมกลุ่มโดยใช้หลัก *"รู้รักสามัคคี"* รู้ คือ รู้ว่าเราเป็นอะไร

aw netive 03 84 13/10/03, 4:39 PM

มีอะไรเกิดขึ้น ซึ่งนั่นก็คือความมั่นคง รัก คือ เพื่อที่จะรวมกันให้อยู่เป็นความสามัคคี อย่างนิทานเสือ ๑ ตัวกับวัว ๑๐๐ ตัว ก็เป็นตัวอย่างที่ดีในเรื่องของความสามัคคี ธุรกิจใหญ่ระดับโลตัส ซีพี เค้าจับมือกันแล้วเพื่อให้ธุรกิจอยู่รอด เรายังแตกแยกกันอยู่อีกหรือ ถ้าเรามีปัญหาเรื่องเงิน เรื่องหนี้นอกระบบ ถ้าสำหรับชุมชนเรื่องปากท้องยังหิวอยู่ ถ้าเราไม่แก้ปัญหาปากท้องก่อน อย่านึกเลยว่าจะเอาธรรมะใส่ลงไป ดังพุทธทำนายที่ว่า *"ที่ใดมีสงคราม ที่นั่นไม่เหมาะแก่การเจริญธรรม"* ทุกวันนี้รัฐพยายามจะช่วยเหลือชุมชน โดยการตั้งธนาคาร ธ.ก.ส. ขึ้นมาแต่ทุกวันนี้แทบไม่มีหมู่บ้านไหนที่ไม่เป็นหนี้ ธ.ก.ส. ในอดีตที่ผ่านมาท่านยิ่งเทศน์ชาวบ้านก็ยิ่งจน ท่านยิ่งบรรยายธรรม ชาวบ้านก็ยิ่งติดหวย ติดสุรา ท่านไม่รู้ว่าจะทำอย่างไรให้ชุมชนเข้มแข็งจนได้

พระอาจารย์สุบินได้ข่าวของครูชบ ยอดแก้ว อำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา ทำเรื่องกลุ่มของเด็กนักเรียนก็ไปคุยแลกเปลี่ยนแล้วกลับมาตั้งกลุ่มที่ตราดเป็นครั้งแรกปี ๒๕๓๓ ที่บ้านของท่านเอง เพราะถ้าท่านตั้งที่หมู่บ้านท่านไม่สำเร็จ ท่านก็ตั้งที่หมู่บ้านอื่นไม่สำเร็จ

ขั้นตอนในการทำงาน

ให้ชาวบ้านลงทุนต่ำสุด ๑๐ บาท และไม่เกิน ๑๐๐ บาท ก็จะมีคนเห็นด้วยบางส่วน ถ้า ๑ เดือนเก็บเงินไม่ถึง ๑๐ บาท แสดงว่าเป็นคนที่ใช้ไม่ได้ เบื้องต้นต้องให้ถือไว้ก่อนหนึ่งหุ้นแต่ไม่เกินร้อยหุ้น เพราะท่านไม่เน้นเรื่องเงิน ท่านอยากให้เงินเป็นตัวพาคนมาเจอกัน มีการตั้งกรรมการเลือกตั้ง วันนี้เงินที่ออมแต่ละเดือนเป็นเงินของพวกชาวบ้านทั้งหลาย ถ้าจะหายก็ไม่ได้เกี่ยวกับพระเพราะกรรมการที่เลือกต้องเลือกคนดีมา ถ้าเลือกคนไม่ดีเงินก็จะไม่อยู่ ถ้าเกิดอะไรขึ้นท่านจะเป็นคนชี้แนะ แต่จะไม่รับผิดชอบ ๑๕๖ หมู่บ้านจาก ๒๕๔ หมู่บ้าน ในจังหวัดตราด กำนัน ผู้ใหญ่บ้านเป็นประธานไม่เกิน ๒๐ คน เป็นการสะท้อนให้เห็นว่า การบริหารระบบกระจายอำนาจที่ผ่านมามีปัญหา หลังจากเลือกตั้งเสร็จจะมีการตั้งกฎระเบียบ เพราะระบบคิดของชาวบ้านถูกป้อนให้ตลอดเลย ไม่เกิดความมั่นใจในการคิดและตัดสินใจ ดังนั้นการมีส่วนร่วมจะไม่เกิด ๑๐๐% ส่งผลให้การเลือกผู้นำที่ดีเป็นไปได้ค่อนข้างยาก ท่านเลยให้กรอบแนวคิดแบบที่ไม่ได้บอกตรงๆ เพียงแต่ทำเป็นข้อเสนอขึ้นมาให้ชาวบ้านตัดสินใจเลือก เช่น กรรมการควรมีกี่คน ๕ คนเห็นด้วยหรือไม่

aw netive 03 85 13/10/03, 4:39 PM

หลังจากมีการเลือกตั้งคณะกรรมการเสร็จเงินที่ได้มาก็เอามาปล่อยกู้เลย ไม่เหมือนบางหน่วยงานที่ให้ชาวบ้านออม ๖ เดือนแล้วเอาไปปล่อยกู้ทีหลัง การตั้งกลุ่มเป็นการเน้นให้เอาคนมาแล้วเกิดการเรียนรู้ในหลักการบัญชี ถ้าเราเอาเงินไปฝากธนาคารเท่าที่เราไปสัมภาษณ์ชาวบ้านจะเป็นหนี้ ธ.ก.ส. ตอนที่ยังไม่มีกองทุนหมู่บ้าน ธ.ก.ส. สหกรณ์ดอกเบี้ยอยู่ที่มากกว่า ๑๐% ต่อปี เราเอาเงินชาวบ้านมาออมแล้วเอาไปฝากธนาคารอีกรอบเป็นเราที่ได้กำไรแต่ชาวบ้านจะยิ่งขาดทุนเข้าไปอีก การออม ๑ บาท แล้วเก็บไว้ให้ตัวเอง เงินมันจะตายไป จะขับเคลื่อนไม่ได้ หลังตั้งคณะกรรมการจะมีการนิมนต์พระมา ๔ รูป มีชาวบ้านมาล้อมมีประธานจุดธูป ท่องนะโมแล้วให้ปฏิญาณตน สาบานตน ถ้ากระทำความผิดขอให้ชดใช้ด้วยชีวิต การทำพิธีแบบนี้เป็นการใช้หลักคุณธรรมในการทำงาน ซึ่งเป็นการพัฒนาคนเป็นลำดับ

มิติการออมทรัพย์ของของพระอาจารย์สุบิน

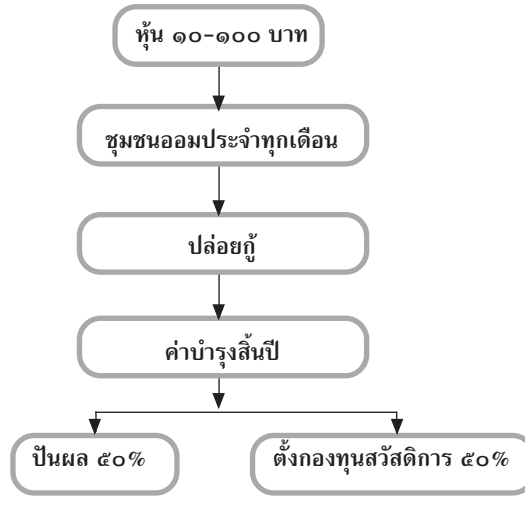

ชื่อเต็มของกลุ่มนี้ คือ *"กลุ่มสัจจะออมทรัพย์เพื่อพัฒนาคุณธรรมครบวงจรชีวิต"* สัจจะคือความจริง ถ้าทุกคนมีความจริงใจกับตัวเอง ความวุ่นวายก็จะไม่เกิดขึ้น เราต้องจริงใจกับตัวเองก่อน สะสมเงินไม่ใช่เพื่อความโลภแต่สะสมเพื่อประโยชน์ของตัวเองและคนอื่น ทรัพย์ คือ สิ่งที่ปลื้ม แต่เราใช้เป็นตัวพาคนมาเจอกัน เพื่อพัฒนาคุณธรรม

aw netive 03 86 13/10/03, 4:39 PM

มีการสอดแทรกหลักธรรมตลอดทุกขั้นตอน เช่น มีชาวบ้านมาถามอาจารย์ว่า ถ้ามาเอาเงินมาออมทุกวันแล้วไม่กู้อย่างเก่งก็ได้เงินปันผลและดอกเบี้ย พระอาจารย์ก็ตอบว่า *"โยม เอาเงินมาออม ๑๐๐ บาท แล้วไม่กู้ โยมกำลังได้บุญ ที่เอาเงินมาให้เค้ากู้ถือว่าได้บุญ แต่ขนาดได้บุญแล้วสิ้นปียังได้ปันผลอีก ถ้าเจ็บป่วยเงินกำไรก็ยังได้ดูแลอีก"* ส่วนคนที่มากู้ก็จะบอกว่า ต้องเสียดอกตลอดเวลา พระอาจารย์ก็ตอบว่า *"โยมรู้ไหม โยมกู้หนี้ เค้าอุตส่าห์เอาเงินมาให้ยืม โยมเอาไปทำธุรกิจ มีกำไรก็เอาไปปันผลให้กับกลุ่ม ถ้าโกงเค้าก็แสดงว่าอกตัญญู มีการเอาคุณธรรมลงในหลักการทุกขั้นตอน"* กระบวนการจุดประสงค์ของการจัดตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์จะเน้นกระบวนการหลัก ๔ กระบวนการ

๑. กลุ่ม ทุกกลุ่มต้องเน้นคุณธรรม เนื่องจากพระพุทธเจ้าตรัสว่าเงินเป็นอสรพิษ สมาชิกต้องรู้ว่าออมเงินเพื่ออะไร และเราต้องเลือกคนดีเข้ามาเป็นกรรมการ แล้วจึงพัฒนามาเป็นการเมืองภาคประชาชน และธรรมาธิปไตยในที่สุด

๒. สวัสดิการ เป็นตัวผูก เป็นเครื่องต่อรอง เช่น ใครตายต้องเอาศพไว้วัด ทางกลุ่มถึงจะให้เงินช่วย ถ้าจัดงานศพที่บ้านจะมีการเล่นการพนัน ดื่มเหล้า

๓. บัญชีและการจัดการ เนื่องจากชุมชนถูกระบบการพัฒนาประเทศดึงหนุ่มสาวออกจากชุมชนเหลือคนเฒ่าคนแก่ จึงมีการทำบัญชีรายรับรายจ่ายธรรมดา

๔. กฎกติกาและวินัยการเงิน กรรมการกองทุนและสมาชิกจะต้องใช้กฎเดียวกัน ไม่มีใครมีอภิสิทธิ์มากกว่ากัน

ปัจจุบันกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ก่อตั้งมา ๑๒ ปี เป็นทุนของชุมชน ผลที่เกิดจากการก่อตั้งชุมชน โดยเฉพาะชุมชนที่ก่อตั้งมาประมาณ ๓-๕ ปี มีดังนี้

๑) หนี้นอกระบบหายไป

๒) สามารถปลดหนี้ ธ.ก.ส. ได้

๓) ก่อให้เกิดวิสาหกิจชุมชน

พ่อหลวงไตรภพ แซ่ย่าง

(ผู้ใหญ่บ้านบ้านม้งดอยปุย หมู่ที่ ๑๑ ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่)

ความเป็นมาของกลุ่มลุ่มน้ำแม่ตาช้าง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่

มีความพยายามจะสร้างโรงเผาขยะแห่งแรกในประเทศไทยแต่ ไม่สำเร็จเนื่องจากชาวบ้านมีการรวมตัวกันต่อต้าน

aw netive 03 87 13/10/03, 4:39 PM

ลุ่มน้ำแม่ตาช้างอยู่ในช่วงการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมของคนพื้นราบ คนบนดอย หรือกระแสของสังคมที่กำลังพัฒนาเศรษฐกิจที่มีความขัดแย้ง เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมหรือวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน

ชาวม้งอพยพเข้ามาอยู่ภูเขาดอยสุเทพเป็นระยะเวลานานมาก ช่วงที่อพยพเข้ามานั้นคนเฒ่าคนแก่เล่าว่ายังเห็น เครื่องบินรบของญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ ปัจจุบันมีชาวม้งที่จบการศึกษาสูง ๆ ถึงระดับดอกเตอร์มีเพียงคนเดียว

ในอดีตคนพื้นราบกับม้งมีความเข้าใจกันเป็นอย่างดีมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน แต่ปี ๒๕๓๔ มีความขัดแย้งเรื่อง การแย่งชิงทรัพยากรน้ำ เนื่องจากการมีกลุ่มนายทุนภายนอกเข้าไปสร้างรีสอร์ทตากอากาศ ทำให้น้ำในลุ่มน้ำลดลง แต่ก็มีการเจรจาออมชอมกันได้ ต่อมารัฐบาลส่งเสริมให้ชาวม้งมีการปลูกสวนลิ้นจี่แบบพืชเชิงเดี่ยวแทนการปลูกกัญชง กัญชา ฝิ่น ทำให้มีการแย่งชิงทรัพยากรน้ำระหว่างสวนลิ้นจี่กับชาวบ้านพื้นราบและกลุ่มนายทุนที่อยู่กลางน้ำและท้ายน้ำ คนพื้นราบจะใช้น้ำแบบฝายและร่องน้ำแบบเดิม ในขณะที่ม้งมีการเปลี่ยนจากไม้ไผ่ผ่าครึ่งแล้วต่อจากริมน้ำมาเป็นท่อ PVC แทน

ม้งกับคนพื้นราบมีวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ม้งไม่มีปัญหาแต่คนพื้นราบมีปัญหาเมื่อเจอกับกระแสการป้องกันทรัพยากรแหล่งน้ำ เมื่อได้รับข่าวสารก็เกิดการตื่นตัวและหวงแหนอย่างไร้เหตุผลก็เลยจำกัดเขตว่าเขตนี้ของตำบลบ้านโป่ง คนม้งอยู่ข้างบนก็ต้องใช้น้ำเหลือให้คนข้างล่าง ต่อมาคนพื้นราบก็มีการไปทุบทำลายท่อทิ้งก็เกิดความขัดแย้ง ในขณะที่หน่วยงานของรัฐก็บอกว่าม้งเป็นชาวเขาที่แตกต่างจากชาวเราที่เป็นคนพื้นราบ มิติความแตกต่างทางวัฒนธรรม มีคนพื้นราบขึ้นไปตัดลิ้นจี่ของม้ง เนื่องจากต้องการลดการใช้น้ำของม้งลง ทำให้ม้งไม่พอใจเป็นอย่างยิ่ง ความขัดแย้งเริ่มทวีความรุนแรงขึ้น

มิติ คือ คนพื้นราบพยายามเปลี่ยนแปลงอนุรักษ์ป่า การใช้น้ำในขณะที่รัฐบาลส่งเสริมชาวเขาเรื่องเศรษฐกิจ การเพาะปลูกที่ต้องใช้น้ำมาก รัฐบาลกำลังเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมของม้งแต่เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ถูกอุปถัมภ์หรือสนับสนุน ซึ่งเป็นความขัดแย้งทางมิติระหว่างนโยบายของรัฐบาลกับคนพื้นราบที่เห็นได้ชัดว่าม้งทำลายป่า คือ บ้านป่ากล้วย อำเภอจอมทอง และดอยปุย บ้านโป่ง อำเภอหางดง

การลดความขัดแย้งระหว่าง ๒ ฝ่าย คือ การใช้งานสัมมนาภาครัฐบาลและองค์กรเอกชน มีการประชุมระดับอำเภอทำข้อตกลงระยะสั้น ๆ เช่น เวลาคนพื้นราบขึ้นมาตรวจก็ต้องแจ้งให้ทราบและขอมีส่วนร่วมในการตรวจ วัฒนธรรมม้งมีความเป็นเครือญาติ

aw netive 03 88 13/10/03, 4:40 PM

แตกต่างจากคนพื้นราบที่เป็นคนหมู่มาก กลุ่มผู้ใช้น้ำ ต้นน้ำ คือ ม้ง กลางน้ำ คือ นายทุน ท้ายน้ำ คือ คนพื้นราบ บ้านจัดสรร โครงการรัฐบาล

ความเข้าใจกระบวนการต่าง ๆ เป็นจุดเริ่มต้นของวัฒนธรรม การลดความขัดแย้งคือการรวมกันระหว่างบนดอยและพื้นราบ ต้องมีการประยุกต์เอาวัฒนธรรมของตนเองไปประยุกต์ใช้กับคนอื่น แล้วจะได้วัฒนธรรมที่แท้จริงของสังคมนั้น

ศาสตราจารย์ (พิเศษ) ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง

กรณี *"พ่อพรม"* : เฒ่าจ้ำ ของดอนปู่ตา

ในสังคมที่มีความเป็นเครือญาติและมีป่าชุมชนเป็นแหล่งทรัพยากร สายสัมพันธ์ของบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วผ่านทางเฒ่าจ้ำที่ดูแลคนในปัจจุบันให้เคารพและรักษาพื้นที่อันนิด รักษาไว้ให้เป็นธรรมชาติ และให้มีระบบนิเวศวิทยาที่พึ่งพาได้ เป็นหัวใจสำคัญและขยายผลได้

กลุ่มลุ่มน้ำมูล

เขื่อนส่วนใหญ่อยู่ทางซีกโลกตอนบนและเป็นที่เก็บน้ำที่ซึ่งมีน้ำหนักมาก ดังนั้นปีนี้น้ำท่วมทั่วโลกเพราะแกนของโลกมันเบี่ยงเบนเกินกว่าที่เป็นอยู่ ๒๓ ๑/๓ (เป็นผลที่เกิดจากการเก็บน้ำ สหรัฐอเมริกามีการสร้างเขื่อนมาก่อนและรู้ถึงพิษภัยของมันเป็นอย่างดี และมีการระเบิดเขื่อนทิ้งเพื่อคืนความอุดมสมบูรณ์ให้กลับคืนมา เพื่อป่า เพื่อปลา ป่าอุดมสมบูรณ์ ไร่นา สาธารณูปโภค ได้รับการหล่อเลี้ยงตามธรรมชาติ ไม้ฝืนจนเกินไปนั่นเป็นสิ่งดี แต่ไม่ได้ยุให้ระเบิดเขื่อน แต่ไม่ควรสร้างเพิ่มและใช้ให้เป็นประโยชน์ หรือเปิดเขื่อนให้น้ำเดินสะดวก เพื่อจะเกิดการแลกข้าวแลกปลากัน ถ้าบ้านเมืองเคารพและฟังคนท้ายบ้านบ้าง

กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์

เรื่องเงินเป็นเรื่องรองแต่การรวมใจคนและสร้างประโยชน์ร่วมที่ดูแลทุกข์สุขซึ่งกันและกันเป็นสิ่งสำคัญ ถ้าประชาชนเข้มแข็งและฉลาดกว่าที่เป็นอยู่พึ่งพากันได้ความเข้มแข็งจะกลับคืนมาทั่วประเทศ คนชั้นกลาง คนมั่งมีนักธุรกิจ ธุรกิจข้ามชาติ จะได้ประโยชน์ไปด้วย ถ้าประชาชนเข้มแข็งและอยู่ดีกินดี

aw netive 03 89 13/10/03, 4:40 PM

อาจารย์วิทยา

(สถาบันราชภัฏกำแพงเพชร)

มีคำถามกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ว่าทำอย่างไรให้ประชาชนมีมูลเหตุจูงใจในการรวมกลุ่มมาจากปัจจัยภายนอก (พระ ผู้นำ กำนัน ผู้ใหญ่) กับปัจจัยภายใน (ต้องการพึ่งตนเอง) ของหมู่บ้านมากกว่านี้

นายอาคม ภูติภัทร์

(กลุ่มสัจจะออมทรัพย์)

ชนบทไม่มีศรัทธาในรัฐ แต่สถาบันสงฆ์ยังมีอิทธิพลกับประชาชนอยู่มาก ชุมชนที่ไปตั้งกลุ่มนั้น รัฐเคยไปตั้งแล้วแต่ล้มเหลว สิ่งที่ทำให้อยู่ได้เพราะตัวของผู้นำได้ทดลองก่อตั้งที่ชุมชนของตัวเองก่อน ซึ่งเราจะต้องทำให้วัดให้พระมีบทบาทเหมือนเดิม ปัจจุบันเราถูกการพัฒนาแยกบ้านออกจากวัด ถ้าเราใช้วัด เราจะมีต้นทุนที่ต่ำมาก เพราะเรามีวัดเป็นสถานที่ไม่มีการแทรกแซงจากวัด ถ้าพระเข้มแข็ง พุทธทำนายกล่าวไว้ว่าพุทธศาสนาจะอยู่ได้ด้วย ๔ องค์ประกอบ

๑. ภิกษุ

๒. ภิกษุณี

๓. อุบาสก

๔. อุบาสิกา

ถ้า ๓ และ ๔ มีปัญหา ๑ และ ๒ ก็อยู่ไม่ได้ใช้ธรรมะเรื่องทุกข์เข้าไปจับให้เห็นว่าเสียประโยชน์อย่างไร ยกตัวอย่าง เสือ ๑ ตัวกับวัว ๑๐๐ ตัว ให้ชาวบ้านฟังและคิดพร้อมกับทำให้เห็นจริง โดยใช้แค่ ๑๐-๑๐๐ บาท ขณะที่ทำก็มีการติดตามต่อเนื่องให้กำลังใจและดูแลแก้ปัญหา ในคน ๑๐๐ คนจะมีคนหัวไวใจกล้ามาทำก่อน ไม่ต้องรอความพร้อม คนพวกนี้ก็จะทำกระบวนการให้คนที่ต่อต้านหรือเฉยๆ เข้าใจเห็นผลประโยชน์ร่วม

ในชุมชนปัจจุบันมีหนี้สิน ไม่มีทางออก การออมทรัพย์ไม่ใช่คำตอบสุดท้ายเป็นเพียงวิธีทางหนึ่ง ชุมชนส่วนใหญ่ซื้อหวยมากกว่าการออม เราต้องเชื่อมโยงกระบวนการเรียนรู้จากเรื่องเงินไปสู่อบายมุข ไม่ต้องถึงกับเลิกซื้อแต่แค่ลด ละ และเลิกในที่สุด การไม่พึ่งพาตนเอง การพัฒนาทำให้ต่างคนต่างอยู่ เราจะต้องมีการรวมตัวกัน คนทุกคนเป็นเกษตรกร แต่เวลาจะทำต้มยำต้องไปซื้อของที่ปากซอย แทนที่จะเอาของ

aw netive 03 90 13/10/03, 4:40 PM

ที่แต่ละคนมีมาคนละเล็กละน้อย ทำอย่างไรที่เราจะต้องเอาเรื่องเงินไปโยงกับเรื่องอบายมุขได้

มีคำถามว่า หนี้สูญ (NPL) ของสัจจะสะสมทรัพย์มีปัญหาหรือไม่ แก้ไขอย่างไร คำตอบคือ ใน ๑๕๖ หมู่บ้าน มีคนโกงแต่ไม่มีเงินเสีย เนื่องจากมีกระบวนการทางสังคมในการควบคุม เช่น ถ้านาย ก กู้เงิน ๑ หมื่นบาทจะต้องมีคนค้ำประกัน ๒ คน ซึ่งคนค้ำประกันจะต้องเป็นสมาชิกในกลุ่ม เมื่อถึงเดือนหน้าจะต้องส่งเงินคืน ๕๐๐ บาท ถ้ากู้ไปแล้วแล้วไม่ส่งเงินคืน คนค้ำจะต้องรับผิดชอบอาจจะไปตามนาย ก มาจ่าย หรือคนค้ำจะต้องจ่ายแทน เป็นกระบวนการที่หนึ่ง ถ้ายังไม่มาจ่ายก็จะถามคนที่จะกู้เงินในเดือนนี้ประมาณ ๑๐ คนว่าจะยอมออกเงินให้ นาย ก คนละ ๕๐ บาทหรือไม่ ถ้าคุณไม่ยอมออก เงินก็จะไม่ปล่อยกู้ในเดือนนั้น คน ๑๐ คนที่จะมากู้ในเดือนถัดไปจะต้องออกให้นาย ก คนละ ๕๐ บาท ซึ่งเจ้าหนี้ของนาย ก จะเปลี่ยนจากกลุ่มไปเป็นคน ๑๐ คนแทน ซึ่งคน ๑๐ คน ก็จะต้องไปตามทวงเอาเอง ถ้าเดือนต่อไปนาย ก ยังไม่ยอมมาจ่ายอีก คนอีก ๑๐ คนที่จะกู้ในเดือนนั้นก็จะต้องจ่ายชดใช้ให้นาย ก รวมแล้วนาย ก จะมีเจ้าหนี้ ๒๐ คน เป็นกระบวนการที่สอง ถ้ายังไม่เอามาให้อีก เค้าจะขึ้นชื่อว่าคนนี้โกงเงินกลุ่มแล้วไปติดไว้ที่ศาลาทางเข้า เป็นกระบวนการทางสังคมที่ไม่ใช่ตัวบทกฎหมายซึ่งในสังคมกลัวมาก นอกจากนี้ยังมีการปฏิญาณตน *"ไม่บ้า ก็ฉิบหาย"* และสวดชยันโต ซึ่งเป็นมิติทางความคิด

รองศาสตราจารย์สุริชัย หวันแก้ว

ลุ่มน้ำ สะท้อนถึงฐานหลักของการทำงานและการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมในท้องถิ่น ความผิดปกติที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น เริ่มมาจากโครงการที่เป็นนโยบายของส่วนกลางจากผู้ที่มีความรู้ในท้องถิ่นอย่างจำกัด จากสังคมเมือง อำนาจของท้องถิ่นมีน้อยมาก จนแทบจะไม่มีอำนาจในการกำหนดนโยบายเลยเมื่อเทียบกับอำนาจของส่วนกลาง ดังนั้นจึงควรจะหันมาสนใจพลังของท้องถิ่นซึ่งเป็นแหล่งของอำนาจ ทุนทางวัฒนธรรมในท้องถิ่นอยู่บนฐานของธรรมชาติ ฐานของชีวิตชุมชนที่สืบทอดมาหลายชั่วอายุคน ความแตกต่างทางวัฒนธรรม นโยบายการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่ผ่านมามีความสำคัญอย่างมากต่อการเร่งรัดเศรษฐกิจ แต่ขาดความเข้าใจทางมิติทางวัฒนธรรม การไปเร่งการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ทำให้ชาวบ้านต้องเร่งปลูกพืชใหม่ทำให้ต้องใช้น้ำมาก นำไปสู่ปัญหาใหม่ การเร่งรัดทางเศรษฐกิจโดยไม่มีมิติทางวัฒนธรรมที่เข้าใจก็สร้างความขัดแย้งทางวัฒนธรรม

aw netive 03 91 13/10/03, 4:40 PM

ศาสตราจารย์ (พิเศษ) ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง

การทำงานของชาวบ้านที่อยู่ร่วมกันเป็นลุ่มน้ำ ซึ่งมีผู้คนที่แตกต่างมากมาย การเคลื่อนไหวของชาวบ้านเป็นการปรับความขัดแย้งจากวิธีการใช้ทรัพยากรที่แตกต่าง เพราะลุ่มน้ำเป็นของคนหลายพื้นที่ในความขัดแย้งระหว่างคนในชุมชนหรือหน่วยงานรัฐ อย่างในกรณีปากมูลหรือลุ่มน้ำสงคราม ชาวบ้านมีการเรียนรู้วิถีชีวิตที่ผสมผสานกับการเชื่อมต่อกับภายนอก และเรียนรู้ปัญหาจากที่อื่นและหาหนทางในการแก้ไข

aw netive 03 92 13/10/03, 4:40 PM

เปิดเวทีนำเสนอผลการวิจัยของนักวิชาการกลุ่มพลังท้องถิ่น

วิทยากร รองศาสตราจารย์ ดร.บุญยงค์ เกศเทศ
(นักวิจัยกลุ่มชาวบ้านพิทักษ์ดอนปู่ตา จังหวัดยโสธร)
นายชัยพันธุ์ ประภาสะวัต
(นักวิจัยกลุ่มลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จังหวัดเชียงใหม่)
ดร.นฤมล ทับจุมพล
(นักวิจัยกลุ่มเขื่อนปากมูล จังหวัดอุบลราชธานี)
นายเหลาไทย นิลนวล
(นักวิจัยกลุ่มลุ่มน้ำสงคราม จังหวัดสกลนคร)
นายธีระ วัชรปราณี
(นักวิจัยกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์วัดไผ่ล้อม จังหวัดตราด)

ผู้ดำเนินรายการ ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์

aw netive 03 93 13/10/03, 4:40 PM

รองศาสตราจารย์ ดร.บุญยงค์ เกศเทศ
(กลุ่มพิทักษ์ดอนปู่ตา)

ผีเป็นระดับขั้นทางวิญญาณที่เหนือจากระดับความเป็นตัวตนสูงขึ้นไปจนถึงแถน (ซึ่งจัดเป็นชั้นเทพ) ผีไม่ใช่คนตาย กลุ่มชาติพันธุ์ไทยังคงเชื่อและศรัทธาเรื่องราวของพลังท้องถิ่นเกี่ยวกับผีและความเชื่อ เป็นต้นทุนทรัพยากรที่คนอีสานจัดสรรได้อย่างลงตัว โดยชาวบ้านเคารพศรัทธาศาลเล็ก ๆ ที่อยู่ในป่า มีต้นไม้ใหญ่ บางป่ามีขนาดใหญ่มากถึง ๕,๐๐๐ ไร่ เล็กสุด ๑-๒ งาน แต่ทุกชุมชนมีศาลปู่ตาที่มีการกราบไหว้เอาไก่เอาเหล้าไปเซ่นสรวง

ในกระแสการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ต้นทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาดอนปู่ตาซึ่งเป็นพันธกิจของป่า แบ่งพื้นที่ก่อนตั้งชุมชนออกเป็น ๔ ส่วน

๑. **ทิศตะวันออก** เป็นทิศที่เป็นมงคลเป็นที่เคารพไว้เป็นที่ของผีบรรพชน

๒. **ทิศตะวันตก** ป่าช้าเอาไว้ฝังหรือเผาศพ เป็นพิธีกรรมสำหรับคนตาย

๓. **ทิศใต้และทิศเหนือ** เป็นทำเลเลี้ยงสัตว์

ชุมชนดั้งเดิมของอีสานทุกชุมชนจะแบ่งพื้นที่ไว้แบบนี้ แต่ต่อมาพื้นที่ป่าช้าลดบทบาทเพราะวัดมีเมรุแทน ป่าบริเวณนี้จึงกลายมาเป็นที่ธุดงค์หรือตั้งสำนักสงฆ์ ชุมชนเข้มแข็งกับศรัทธาความเชื่อของชุมชนอีสาน เป็นเรื่องของจิตวิญญาณและสำนึกร่วมถึงการป้องกันชุมชน มีการสืบทอดความเชื่อซึ่งชุมชนอีสานได้ดำรงวิถีปฏิบัติมาอย่างต่อเนื่องอย่างการเลือกเฒ่าจ้ำโดยวิธีการเสี่ยงข้อง บางชุมชนเฒ่าจ้ำต้องตายจึงจะเลือกใหม่ บางชุมชนภรรยาเฒ่าจ้ำก็เป็นได้ สิทธิผู้หญิงก็เป็นเฒ่าจ้ำได้ อาจถ่ายทอดมาถึงลูก บางทีก็ใช้วัดวาโดยใช้ไม้ไผ่ที่ตัดในป่า สรรหาชาวบ้านมา ๑๐-๒๐ คนแล้ววัดไม้เท่ากับความยาววาของตัวเอง แล้วปฏิญาณต่อหน้าศาลปู่ตาว่าต้องการเลือกเฒ่าจ้ำคนต่อไป การเลือกวัดวาต้องทำต่อหน้าศาลปู่ตา ถ้าใครวัดวาแล้วไม่เท่ากับวัดวาของตัวเอง ไม่ว่าจะยาวกว่าหรือสั้นกว่าแล้วแต่กติกา แสดงว่าศาลปู่ตาจะเลือก บางชุมชนก็ใช้วิธีอื่นแล้วแต่ชุมชนว่าสืบสานการเลือกเฒ่าจ้ำเป็นอย่างไร

aw netive 03 94 13/10/03, 4:40 PM

ป่าปู่ตามีบทบาทอย่างไร

๑. เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่พึ่งพิงของชุมชน เป็นป่าผืนสุดท้ายของชุมชนที่ยังเหลืออยู่ ชาวบ้านได้ใช้สอยประโยชน์จากป่าอย่างสมบูรณ์ โดยเฉพาะอาหาร พืช และจับแมลง แต่ห้ามเอาไปทำธุรกิจเกินพอดี ๓๐ ชุมชน มีการจัดระเบียบของชุมชนว่าชุมชนควรอยู่บนเงื่อนไขของระเบียบของสังคม

๒. จัดสรรวิธีคิดของเกษตรกรรม ในตอนเดือน ๖ จะมีการเสี่ยงผีปู่ตา จะทำพิธีในวันพุธเพราะวันพุธเป็นวันไม่แข็ง ถ้าเป็นวันแข็งผีปู่ตาจะลงไม่ได้ และจะต้องไม่ตรงกับวันพระเพราะพระกับผีเข้ากันไม่ได้ บางทีพระมาอยู่ป่าเพื่อรักษาป่าและไล่ผีออกไป บางแห่งศาลปู่ตาสูญสลายไปเพราะพระเข้าไปอยู่ พระกับผีอยู่ด้วยกันไม่ได้ทั้ง ๆ ที่ผีเกิดขึ้นก่อนพระ เป็นศาสนาผีก่อนศาสนาอื่นในโลก แต่พระที่เข้าไปศึกษาเรื่องผีไม่เข้าใจเรื่องผี ปฏิเสธเรื่องผี แต่ในที่สุดผีก็อาจจะทำร้ายพระได้จนมรณภาพไป

เมื่อจะมีการลงทำนาในเดือน ๖ จะมีการเลี้ยงผีปู่ตา ถ้าบ้านไหนไม่เลี้ยงจะลงทำนาไม่ได้ เป็นกติกาของสังคม ต้องมีการเสี่ยงทายหางไก่ว่าผลผลิตจะดีหรือไม่ ต้องใช้เหล้าหรือสาโท เพราะเหล้าหรือสาโททำมาจากรากไม้หรือสมุนไพรที่เก็บจากดอนปู่ตา เช่น อ้อยช้าง นางหวาน ที่เอามาทำแป้งเหล้า เอาแป้งเหล้าไปหมักเป็นสาโท พ่อปู่ชอบสาโท ไม่ชอบเหล้านอก ดังนั้นถ้าเงื่อนไขของป่าถูกทำลาย ผีปู่ตาจะจบสิ้นไปด้วย เนื่องจากไม่มีสาโทกิน เนื่องจากพ่อปู่ติดเหล้าสาโท ในศาลพ่อปู่จะมีช้าง ม้า ทาสหญิง ชาย ปืนผาหน้าไม้ ซึ่งทำจากไม้ เพื่อให้พ่อปู่ได้ใช้สอยในศาล ศาลแต่ละศาลจะสร้างแตกต่างกันตามชุมชน บางชุมชนใช้เสาเดียวแล้วสร้างเป็นศาล บางชุมชนใช้สี่เสาแล้วสร้างด้วยไม้จากป่าดอนปู่ตา

วีดิทัศน์ เรื่อง *"ป่าดอนปู่ตา"*

อีสานเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่สืบทอดมาจากบรรพชนมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน โดยผูกพันกับป่าวัฒนธรรมชุมชนอย่างเป็นแน่นแฟ้นได้รับการสั่งสมแนวคิดภูมิปัญญา สติ ความเชื่อ จนเป็นแบบแผนการดำรงชีวิตที่มีคุณค่า แสดงให้เห็นถึงความเฉลียวฉลาดของทรัพยากรบุคคลและสังคมพื้นฐาน

ป่าดอนปู่ตา เป็นป่าวัฒนธรรมที่มีบริเวณอยู่ในชุมชนอีสาน ชาวบ้านได้พึ่งพาอย่างเต็มรูปแบบทั้งทางด้านจิตใจ เพื่อให้เกิดความปลอดภัยจากภัยพิบัติทั้งปวงและการได้รับผลิตผลอาหารจากธรรมชาติ ยาสมุนไพร สัตว์ แมลง และอุปกรณ์เครื่องใช้ในการ

aw netive 03 95 13/10/03, 4:40 PM

ดำรงชีวิต เมื่อมีการก่อตั้งชุมชนขึ้นมา จำเป็นจะต้องสร้างศาลที่ชาวบ้านเรียกว่า ปู่ เพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของผีบรรพชนใกล้เคียงหมู่บ้านเพื่อเป็นที่พึ่งพิงสำหรับบูชา เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ จะมีชื่อเสียงแตกต่างกันไปในแต่ละชุมชน บางชุมชนเรียกหอปู่ตา ศาลปู่ตามีขนาดใหญ่เล็กตามแต่ โดยปกติศาลปู่ตาจะมีห้องโถงเพียงห้องเดียวเอาไว้วางสิ่งของเครื่องใช้ที่จำเป็น ซึ่งแกะสลักจากไม้หรือรูปปั้นตามที่เชื่อกันว่าเป็นสิ่งที่ต้องการของผีปู่ตา เช่น ปืน คน สัตว์ บริวาร ด้านหน้าศาลจะมีชานยื่นออกมาสำหรับวางเครื่องบูชา

เฒ่าจ้ำเป็นตัวแทนของชุมชนเพื่อติดต่อกับผีปู่ตา รับบัญชามาแจ้งแก่ชุมชน ระหว่างคนกับผี และทำพิธีกรรมที่เกี่ยวกับผีปู่ตา เรียกได้หลายชื่อ เช่น เฒ่าจ้ำ กระจ้ำ ข้าจ้ำ เจ้าจ้ำ จ้ำ มีหน้าที่เอาใจใส่ดูแลรักษาป้องกันพื้นที่บริเวณป่า ต้นไม้ สัตว์ และผลิตผลจากปู่ตาให้อยู่ในสภาพปกติ เพราะป่าปู่ตาเป็นสมบัติของผีปู่ตาที่ใครจะล่วงละเมิดไม่ได้ หากต้องใช้สอย เช่น เก็บเห็ด แมลง พืช ผัก สมุนไพร ต้องขอผีปู่ตาผ่านทางเฒ่าจ้ำเป็นคราว ๆ ไป มิฉะนั้นผีปู่ตาจะลงโทษให้ได้รับภัยพิบัติจนถึงแก่ชีวิต

กุศโลบายของบรรพชนอีสานได้กำหนดแนวทางปฏิบัติต่อทรัพยากรชุมชนโดยอาศัยความเชื่อเรื่องผีปู่เป็นเครื่องมือเป็นภูมิปัญญาอันชาญฉลาดในการจัดสรรทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างลงตัว การเลี้ยงผีปู่ตาจะทำในวันพุธ ถ้าเลี้ยงวันพุธเดือน ๓ เรียกเสี่ยงขึ้น เมื่อเสร็จสิ้นการเก็บเกี่ยว ถ้าเลี้ยงวันพุธเดือน ๖ เรียกเสี่ยงลง เมื่อเริ่มต้นฤดูกาลปักดำ

มีการอัญเชิญบวงสรวงผีปู่ตาบันดาลให้ชาวบ้านอยู่ดีกินดีมีสุข บางกรณีชาวบ้านอาจบนบาน *"ข่ำ"* เป็นการขอความช่วยเหลือจากผีปู่ตาช่วยขจัดปัดเป่าความทุกข์ร้อนถ้าทุกอย่างประสบผลก็ต้องแก้บนหรือแก้บ่ำ โดยนำเครื่องเซ่นมาถวาย เฒ่าจ้ำจะเป็นคนทำพิธี ในการเลี้ยงเฒ่าจ้ำเป็นคนดำเนินพิธีกรรม อาจแตกต่างกันตามท้องถิ่น ต้องมีเหล้า ๑ ไห ไก่ ๑ ตัว (บางชุมชนใช้หมูหรืออย่างอื่นก็ได้) ดอกไม้ ธูปเทียน ข้าวเหนียวปั้น บางชุมชนแต่ละบ้านต้องนำใบหญ้าคา ใบมะพร้าว ใบตาล หรือใบกล้วยอย่างใดอย่างหนึ่งนับเท่าจำนวนสมาชิกและสัตว์เลี้ยงในแต่ละครัวเรือนมาผูกเป็นปมไปบูชาด้วย โดยใบไม้ที่นำไปแต่ละใบแทนสมาชิกและสัตว์ แต่ละรายให้ผีปู่ตาปกป้องรักษา นอกจากนี้ยังมีพิธีกรรมเสี่ยงทาย เฒ่าจ้ำจะกระทำต่อหน้าชุมชนและศาลปู่ตา บางชุมชนใช้วิธีวัดวา บางชุมชนใช้คางไก่ การเสี่ยงทายคางไก่นั้นเฒ่าจ้ำจะเลือกเอาไก่บ่าวสาวขึ้นไป

aw netive 03 96 13/10/03, 4:40 PM

บนหอปู่ตา ๑ ตัวพร้อมเหล้า ๑ แก้วพร้อมธูปเทียน จากนั้นบอกกับผีปู่ตาว่า *"ถ้าบ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข ข้าวปลาอาหารจะอุดมสมบูรณ์ ขอให้เจ้าปู่ดัดแปลงคางไก่โค้งเข้าเหมือนลักษณะเคียวที่สวยงาม หากแห้งแล้งให้เจ้าปู่ตาดัดแปลงคางไก่ให้หงิกงอ หรือเกิดน้ำท่วมจนถึงเกิดขั้นเสียหาย ขอให้เจ้าปู่ตาดัดแปลงคางไก่ให้ตรง"* เมื่อกล่าวจบเฒ่าจ้ำจะเอาคางไก่ลงมาจากหอปู่ตา เมื่อเอามาตรวจสอบดูว่าคางไก่มีลักษณะเช่นไรต่อหน้าชาวบ้านทุกคน ผีปู่ตามีอำนาจในห้วงสำนึกของชาวบ้าน แม้ว่าจะขาดเหตุผลในการพิสูจน์ความจริงเป็นรูปธรรมแต่สอดคล้องกับสภาพสังคมในปัจจุบัน กับสิ่งแวดล้อมที่อนุรักษ์ไว้ได้นานนับศตวรรษ นับเป็นภูมิปัญญาในการสร้างกุศโลบายในการจัดสรรทรัพยากรภายใต้ความเชื่อ *"เมื่อคนเลี้ยงผี ผีจะเลี้ยงคน"* ป่าดอนปู่ตาเป็นป่าชุมชนวัฒนธรรมที่มีค่าของโลก

ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์

วิธีการจัดการทรัพยากรป่า โดยการรักษาทรัพยากรบางส่วนเอาเป็นส่วนรวม เอาความเชื่อในเรื่องผีปู่ย่าตายายก็เป็นส่วนร่วมเป็นการจัดการเชิงซ้อน ซึ่งปัจจุบันเป็นการจัดการเชิงเดี่ยว แต่ละคนมักจะเอาไว้เป็นสมบัติส่วนตัวนำไปสู่ความขัดแย้งมากมาย ในขณะที่ท้องถิ่นมีทั้งของส่วนตัวและของส่วนรวม เป็นวิธีการจัดการที่อาศัยเรื่องของระบบคุณค่า ปัญหาสัญลักษณ์ออกมาสื่อสารอย่างมีนัยสำคัญ

ดร.นฤมล ทับจุมพล

(นักวิชาการกลุ่มเขื่อนปากมูล)

พลังท้องถิ่นกับการจัดการปัญหาความขัดแย้ง และแสวงหาวิธีการจัดการที่ผ่านการปฏิบัติแบบใหม่ในฐานะที่ชุมชนต้องเผชิญกับกระแสจากภายนอก (รัฐ) และภายใน : ลุ่มน้ำปากมูล

งานวิจัยไทบ้าน : ชาวบ้านทำกันเอง

แง่ปัญหาความขัดแย้งจากการพัฒนาของรัฐสิ่งที่ถกเถียงกันมาก คือ รายงานผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและรายงานผลกระทบทางสังคม ใครควรจะเป็นคนทำ หลังจากรัฐบาลให้ทดลองเปิดประตูระบายน้ำเดือนมิถุนายน ๒๕๔๔ ให้มหาวิทยาลัย

aw netive 03 97 13/10/03, 4:40 PM

อุบลราชธานีทำงานวิจัยกว่า ๑ ปี ที่ผ่านมาสภาพทางนิเวศวิทยาเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร งานวิจัยที่รัฐให้สถาบันการศึกษาทำ

การไฟฟ้าฝ่ายผลิต (กฟผ.) จ้างสถาบันวิจัยทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (วท.) ทำโครงการในหัวข้อเดียวกัน

งานวิจัยไทบ้าน ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชน คือเครือข่ายแม่น้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ให้ชาวบ้านชาวประมง ๒๐๐ คน รวบรวมข้อมูลในเรื่องพันธุ์ปลา ระบบนิเวศ พืชผักสมุนไพร วัฒนธรรม และเสนอออกมา

งานวิจัยไทบ้านมี ๕ ส่วน

๑. ระบบนิเวศ

๒. พันธุ์ปลา

๓. พืชผักสมุนไพร

๔. เกษตรริมมูล

๕. วัฒนธรรม

วิธีวิจัย ให้ผู้ร่วมวิจัย (ชาวบ้าน) ที่เป็นคนตั้ง TOR (กรอบการศึกษา) ว่าต้องการศึกษาเรื่องอะไร และเข้ามาเก็บข้อมูลและตรวจสอบคุณภาพของข้อมูลที่ได้นักวิชาการจะเก็บรวบรวมข้อมูล บันทึก และถ่ายทอดโดยใช้เทคโนโลยี

ผลการศึกษาส่วนที่ ๕ วิถีชีวิต

วัฒนธรรม คือ วิถีชีวิตชาวบ้าน ธรรมชาติเป็นตัวกำหนดวิถีวัฒนธรรมเพราะแม่น้ำมูลเป็นปัจจัยการผลิต การที่ชาวบ้านเข้าถึงทรัพยากรอันใดอันหนึ่ง มีผลต่อวัฒนธรรมของชาวบ้านว่าคงอยู่หรือสูญหายไป

บริบทของพื้นที่และความเป็นมา

เมื่อเปิดประตูเขื่อนระบายน้ำ ระบบนิเวศของแม่น้ำมูลกลับคืนมา ดิน น้ำ ป่า ปลา พืช สมุนไพร ป่าทามริมน้ำ กลับมาเป็นที่เลี้ยงวัวควายของชาวบ้าน ถ้าปิดประตูจะมองไม่เห็นน้ำท่วมหมด

aw netive 03 98 13/10/03, 4:40 PM

การฟื้นของระบบนิเวศทำให้ชุมชนชาวประมงทางแม่น้ำมูลตอนล่างมีโอกาสจับปลาที่อพยพมาจากแม่น้ำโขง

เครื่องมือประมงแต่ละชนิดจะสัมพันธ์กับช่วงเวลาในแต่ละเดือนว่ามีปลาอะไรอพยพขึ้นมา

ทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนปากมูลคือระบบนิเวศแม่น้ำและแก่งต่าง ๆ ในแม่น้ำ วิถีชีวิตของชุมชนสองฝั่งแม่น้ำจะสัมพันธ์กับระบบทำมาหากินของชาวบ้าน ๓ ระบบ

๑. ประมง

๒. นา (ทั้งนาโคกและนาริมมูล)

๓. การปลูกผักริมฝั่งน้ำและการเลี้ยงสัตว์

ชาวบ้านริมมูลจะมีวิถีชีวิตเฉพาะอย่างประเพณี *"กินข้าวป่า"* จะเกิดขึ้นเมื่อชาวประมงไปหาปลาและมากินข้าวร่วมกัน *"ชวงลวง"* จะเป็นการแบ่งปันและสืบทอดความรู้ทั้งการหาอยู่หากิน และการรักษาธรรมชาติแม่น้ำ

ชาวบ้านริมมูลจะมี *"นาอยู่มูล"* หมายความว่า จับปลาในแม่น้ำมูลแล้วไปแลกเป็นข้าว หลายครอบครัวส่งลูกเรียนจนจบ ดังนั้นแม่น้ำมูลจึงเป็นมรดกของลูกหลาน

หลังจากมีการเปิดประตูเขื่อน ศักยภาพของชุมชนกลับคืนมา และมีการฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น การประมงพื้นบ้าน ผู้หญิงไปช้อนกุ้งบริเวณแก่งสะพือ (ผู้ชายไม่ไป) ทำเกษตรริมมูล เก็บสมุนไพร สมุนไพรบางชนิดสูญพันธุ์ไปเนื่องจากน้ำท่วม

ชาวบ้านใช้แม่น้ำมูลในการอุปโภคและบริโภค ตั้งเพิงพักขายกาแฟตามทับที่มีการหาปลาเป็นธุรกิจท้องถิ่น

แก่งปกติจะถูกน้ำท่วม หลังเปิดประตูแก่งก็จะโผล่ขึ้นมา ถ้าเป็นหน้าแล้งก็จะเป็นสถานที่ท่องเที่ยว ชาวบ้านมีการลงมาตั้งร้านค้าขายอาหาร

วัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับแม่น้ำ

ในวันขึ้นปีใหม่จะมีงานเนา แต่บริเวณแม่น้ำปากมูลตอนล่างจะมีลักษณะเด่น คือ มีแก่งซึ่งจะใช้แก่งเป็นที่จัดงานเนา ชาวบ้านจะมีการหาปลาเป็นส่วนกลางและกินร่วมกัน มีการก่อเจดีย์ทราย ตบปะทราย และทำบุญเลี้ยงพระ

aw netive 03 99 13/10/03, 4:40 PM

วิถีชีวิตของชุมชน

ใช้ในเรื่องเศรษฐกิจและความเป็นอยู่แบบพอเพียง ซึ่งเห็นได้จากเครื่องมือประมงที่สะท้อนลักษณะของวิถีชีวิตอย่างชัดเจน

"วัฒนธรรมปลาแลกข้าว" "ไปหาบปลา มาหาบข้าว" ถ้าใครไม่มีนาก็จับปลามาแลกข้าว ชาวบ้านโคก (คนที่อาศัยอยู่ไกลจากแม่น้ำมูล) ก็จะมาปลูกเพิงพักหาปลาบนแก่ง เมื่อมีการปิดประตูเขื่อนชาวบ้านไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรได้ การประมงที่ใช้แหทอด (เครื่องมือจับปลาชนิดหนึ่งที่ใช้จับปลากัน คนในหมู่บ้านจะช่วยกันจับ) ผู้ใหญ่หาปลา เด็กจะเล่นน้ำและหัดตกปลา หาอาหารที่ได้จากริมน้ำมูล เช่น สมุนไพร พืชผัก วิถีชีวิตของลุ่มน้ำมูลจะสัมพันธ์กับธรรมชาติ

ธรรมชาติเป็นตัวกำหนดปัจจัยการผลิตทำให้มีอาชีพหลากหลายครอบครัวชาวประมงนอกจากหาปลาแล้วมีการทำหัตถกรรม ทำนาแปรรูปในท้องถิ่น ทำสวน เลี้ยงสัตว์ ซึ่งไม่สามารถแยกออกจากกันได้ เมื่อชาวบ้านเข้าถึงแม่น้ำ ซึ่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติ ก็เกิดการฟื้นตัวของประเพณี เกิดการถ่ายทอดภูมิปัญญาระหว่างกัน เช่น ประเพณีตุ้มปลายอนเป็นการเอาตุ้มใส่ไม้แล้วตบน้ำเพื่อเรียกปลา ๑ ปี หลังจากที่มีการเปิดประตูระบายน้ำมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมอยู่ ๔ ประการ

๑) ความขัดแย้งเรื่องเขื่อนในชุมชนสองฝั่งลดลงเพราะจะมาร่วมพิธีเนา ตบปะทรายด้วยกัน

๒) ความมั่นคงทางอาหาร เพราะชาวบ้านสามารถเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติได้จากการทำเกษตรริมมูล

๓) ฟื้นฟูและถ่ายทอดภูมิปัญญาดั้งเดิมทั้งในเรื่องแม่น้ำและการจับปลา

๔) ในมิติทางวัฒนธรรม เกิดการฟื้นตัวของวิถีชีวิตริมมูล เกิดความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน โดยดูจากเครื่องมือหาปลาที่สะท้อนความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชนริมมูล

aw netive 03 100 13/10/03, 4:40 PM

ปัญหาที่ยังคงอยู่

๑) อำนาจในการตัดสินใจ ในขณะที่มีการฟื้นตัวของวัฒนธรรมชุมชนต่าง ๆ ปัญหาของชุมชนแม่มูนยังมีอยู่ เพราะปัญหาอำนาจในการตัดสินใจในการจัดการแม่น้ำไม่ได้อยู่ที่ชาวบ้านแต่อยู่ที่รัฐซึ่งไม่มีความเข้าใจในการจัดการแม่น้ำ

๒) ทิศทางในการพัฒนา กระบวนการตัดสินใจของรัฐจะเน้นอุตสาหกรรมภาคเมือง ต้องโยงกับความมั่นคงในระบบพลังงานและชุมชนซึ่งเป็นต้นทุนจะต้องจ่าย ถ้าเราเน้นคนและเศรษฐกิจจุลภาคซึ่งเป็นเศรษฐกิจในท้องถิ่นให้อยู่ได้ วิถีชีวิตเศรษฐกิจชุมชนต้องคืนความสมบูรณ์ให้แม่น้ำ

๓) วิธีคิด ถ้ารัฐเชื่อว่ามนุษย์บังคับธรรมชาติได้ กำหนดสายน้ำและใช้ธรรมชาติเป็นต้นทุนในการพัฒนาประเทศ ปัญหาก็ยังคงอยู่ในชุมชน เพราะคนในพื้นที่ไม่ต้องการการพัฒนาแบบนี้ ถ้าเรามองวัฒนธรรมแล้วคิดเป็นต้นทุนต่อหน่วย ไม่ได้มองในแง่คุณค่า *"ตุ้มปลายอน"* ก็จะไม่เกิดขึ้น

นายเหลาไทย นิลนวล

(ที่ปรึกษาชมรมอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำสงคราม)

พลังท้องถิ่นท้าทายวัฒนธรรมโลกาภิวัตน์ได้จริงหรือ เป็นคำถามที่คนในชุมชนและท้องถิ่นจะต้องหาคำตอบร่วมกันในกระแสความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม สังคม เศรษฐกิจที่ถูกครอบงำจากการพัฒนากระแสหลัก (ทุนนิยมเสรี) ดังเช่นปัจจุบันที่ก่อให้เกิดวิกฤติทุก ๆ ด้าน โดยเฉพาะทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ

ลุ่มน้ำสงครามเป็นลุ่มน้ำสุดท้ายของภาคอีสานที่ยังไม่มีการสร้างเขื่อน เป็นแม่น้ำสงครามที่รู้จักกันดีในฐานะแหล่งอารยธรรมปลาแดก ที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรปลาและป่าทาม ที่มีประชากรกว่า ๒ ล้านคน ใน ๒๔ อำเภอ ๔ จังหวัด (อุดรธานี หนองคาย สกลนคร และนครพนม) อาศัยทำมาหากินตลอดลำน้ำ ๔๒๐ กิโลเมตร มีลำน้ำสาขาต่าง ๆ ไหลลงมากมาย เช่น ลำน้ำอูน ลำน้ำยาม ลำน้ำเมา ลำน้ำปลาหัง ลำน้ำซาง เป็นต้น ซึ่งอยู่ในอิทธิพลระบบนิเวศลุ่มน้ำโขงที่มีความหลากหลายของชนิดพันธุ์ปลา ความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ป่าทาม หรือพื้นที่ชุ่มน้ำ

aw netive 03 101 13/10/03, 4:40 PM

แม่น้ำสงครามเป็นอีกหนึ่งสายน้ำที่ภาครัฐได้วางทิศทางและแผนการพัฒนาเช่นเดียวกับโครงการโขง ชี มูล คือ การสร้างเขื่อนเพื่อพัฒนาระบบชลประทานเพื่อพัฒนาเกษตร อุตสาหกรรม เพื่อแก้ไขความแห้งแล้งซ้ำซาก เพื่อแก้ไขความยากจนของคนอีสาน เพื่อแก้ไขปัญหาการว่างงาน และการอพยพแรงงาน และเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว เป็นสูตรสำเร็จที่รัฐบาลได้นำมาอ้างเพื่อการพัฒนาเสมอมา โดยไม่ได้คำนึงถึงผลกระทบถึงสิ่งแวดล้อม วิถีชุมชน และความคุ้มทุน

จากการทำงานร่วมกับชาวบ้านได้เห็นพลังท้องถิ่นในการที่จะดำรงวิถีวัฒนธรรมในยุคการเปลี่ยนแปลง หรือในยุคโลกาภิวัตน์อยู่ ๒ ระดับ

๑) ระดับการเอาตัวรอดของครอบครัว คือ การทำเกษตรกรรมยั่งยืน ลด ละ เลิกการใช้สารเคมีที่มีผลกระทบต่อทรัพยากรในชุมชน คือ ห้วย หนอง คลอง บึง และสิ่งที่มีชีวิตในระบบนิเวศลุ่มน้ำสงคราม และในส่วนพื้นที่ต้นน้ำครอบครัวเกษตรกรต้องจัดระบบการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนในระดับครอบครัวโดย ***เอาป่ามาไว้บ้าน เอาความหลากหลายมาไว้ที่แปลงเกษตร***

๒) ในระดับชุมชน ลุ่มน้ำสงครามเป็นลุ่มน้ำที่มีระบบนิเวศวิทยาแบบเดียวกับลุ่มน้ำโขง ซึ่งมีความหลากหลายทางชีวภาพในเขตชุ่มน้ำ และความหลากหลายของชนิดพันธุ์ปลา จากการศึกษาระบบการจัดการทรัพยากรของชาวบ้าน และจากบทเรียนการจัดการทรัพยากรของรัฐบาลโดยเฉพาะการจัดการน้ำ อาทิเช่น ฝายหนองหานหลวง เขื่อนน้ำพุง เขื่อนน้ำอูน เขื่อนห้วยหลวง และการสร้างฝายขนาดเล็กตามโครงการต่าง ๆ ในพื้นที่จังหวัดสกลนครกว่า ๓๐๐ แห่ง พบว่าการจัดการน้ำของภาครัฐบาลใช้ได้ประมาณร้อยละ ๒๐ ของเป้าหมายในการของบประมาณการสร้างเขื่อนหรือฝายไม่สามารถเห็นคุณภาพชีวิตของชุมชนที่อยู่ในเขตชลประทานดีกว่าชุมชนที่อยู่นอกเขตชลประทาน เหตุที่การจัดการน้ำไม่มีประสิทธิภาพเพราะรัฐบาลไม่ได้คำนึงถึงโครงสร้างของดินมีความเหมาะสมหรือไม่ เก็บน้ำได้ขนาดไหน การสร้างเป็นเพียงความต้องการใช้งบประมาณมากกว่าการพัฒนาแหล่งน้ำอย่างยั่งยืน

นอกจากนี้ปัญหาการสร้างเขื่อนตามโครงการโขง ชี มูล (เขื่อนปากมูล ฝายราศีไศล) และแผนงานโครงการสร้างเขื่อนน้ำสงครามของรัฐบาลได้ก่อให้เกิดกระบวนการชมรมอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำสงคราม เพื่อสร้างจิตสำนึกและฟื้นฟูวิถีชุมชนปลาแดกและคัดค้านการพัฒนาที่ไม่สอดคล้องกับท้องถิ่น พัฒนาทางเลือกการจัดการทรัพยากร

aw netive 03 102 13/10/03, 4:40 PM

อย่างยั่งยืน (ดิน น้ำ ป่า) โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นรากฐานในการพัฒนาโดยเกิดกระบวนการเชื่อมกันระหว่างคนภู (ชุมชนที่อยู่ต้นน้ำ) คนโคก (ชุมชนที่อยู่ที่ราบสูง) และคนลุ่มน้ำ (ชุมชนที่อยู่เขตชุ่มน้ำ) เพื่อศึกษาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากร ซึ่งการศึกษาร่วมกับชาวบ้าน พบว่าชุมชนที่อยู่ต้นน้ำจะมีวิธีการจัดการน้ำโดยใช้ฝายขนาดเล็กที่ทำด้วยไม้ และปลูกต้นไม้ตามชายฝั่งห้วยเพื่อป้องกันการพังทลาย และเพื่อซับน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้ง และการจัดการน้ำมีไว้เพื่อใช้ประโยชน์ช่วงฝนทิ้งช่วงเท่านั้น และในหน้าแล้งจะใช้ในการบริโภคของคนและสัตว์ใช้ระบบบ่อน้ำตื้นก็เพียงพอ นอกจากนี้ชุมชนยังมีวัฒนธรรมการจัดการป่าที่ยั่งยืนทั้งป่าวัฒนธรรมและป่าชุมชน

ลงมาจากชุมชนคนภูจะเป็นชุมชนคนโคก ที่อาศัยน้ำฝนในการทำเกษตรกรรม เป็นส่วนใหญ่ก็จะพบว่าชุมชนมีวิถีชีวิตและภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรที่แตกต่างออกไปอีก เช่น องค์ความรู้ในการเลือกพื้นที่ขุดสระน้ำ หรือเจาะน้ำบาดาลหรือบ่อน้ำตื้นขนาดเล็กให้สามารถเก็บกักน้ำได้ทั้งปีเพื่อการบริโภคและเลี้ยงสัตว์ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นแหล่งปลูกข้าวและมีวิถีชีวิตที่แตกต่างออกไป เช่น มีการปั้นไห มีการทำนาเกลือ เนื่องจากบริเวณที่ดินของคนโคกมีความเหมาะสมในการใช้ชีวิตแบบผสมผสานสอดคล้องกับธรรมชาติทั้งฤดูแล้งและฤดูฝน ซึ่งแตกต่างจากแนวคิดของทางภาครัฐที่พยายามเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิตให้เหมือนกับคนลุ่มน้ำ คือมีน้ำเพื่อการเกษตรตลอดทั้งปี รัฐจึงได้พยายามขุดบ่อน้ำเพื่อเกษตรหน้าแล้ง ขุดบ่อบาดาลเพื่อเกษตรหน้าแล้ง หรือสร้างเขื่อนเพื่อการเกษตรหน้าแล้ง ซึ่งส่วนใหญ่แล้วมีความล้มเหลวในการพัฒนา

ต่อจากคนโคกลงมาจะเป็นชุมชนคนลุ่มน้ำ ในลุ่มน้ำสงครามจะพบว่าชุมชนในแถบนี้ช่วงหน้าฝนจะมีน้ำท่วมขังเป็นเวลา ๓-๔ เดือน และจะทำนาในฤดูฝนจะไม่ค่อยได้ผล พื้นที่น้ำท่วมเป็นวงกว้างกว่า ๕๐๐,๐๐๐ ไร่ แต่ชุมชนก็ได้ปรับวิถีชีวิตเป็นการทำประมงน้ำจืด ซึ่งมีองค์ความรู้มากมายในการดำรงชีวิตของชุมชนให้สอดคล้องกับระบบนิเวศและการเปลี่ยนแปลงฤดูกาล และในฤดูแล้งชุมชนจะพัฒนาพื้นที่ส่วนหนึ่งทำนาปรัง หาอยู่หากินกับป่าบุ่งป่าทาม และการหาปลาทั้งอยู่ในแม่น้ำและกุด หนอง ที่มีอยู่มากมายชุมชนละ ๒๐-๓๐ แห่ง ซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรประมงที่มีคุณค่าอย่างมหาศาลต่อท้องถิ่น

นอกจากนี้แล้วยังเกิดกระบวนการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมและสำนึกท้องถิ่นของชุมชนทั้งสายน้ำ ตั้งแต่ต้นน้ำถึงปลายน้ำให้ประสาน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน

aw netive 03 103 13/10/03, 4:40 PM

และเกิดมิติใหม่ทางวัฒนธรรมที่รวมกันเป็นเครือข่าย เช่น เครือข่ายป่าชุมชน เครือข่ายประมงพื้นบ้านที่จัดทำเขตสงวนพันธุ์ปลาของชุมชน ซึ่งในอดีตแหล่งหาปลาจะเป็นมรดกของครอบครัวตกทอดต่อทายาท ใครอยากใช้ประโยชน์ต้องได้รับการอนุญาต ซื้อขายหรือเช่า แต่ปัจจุบันได้ระบบการจัดการเป็นของสาธารณะและชุมชนมากยิ่งขึ้น เช่น การทำป่าชุมชน การทำเขตสงวนพันธุ์ปลา การทำเขตสงวนพันธุ์กบเขียด สิ่งที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าเป็นกระบวนการการแปรภูมิปัญญาชาวบ้านมาเป็นกระบวนการการเคลื่อนไหวทางสังคม เพื่อท้าทายต่ออำนาจการรวมศูนย์การจัดการของรัฐ และการพัฒนาในรูปแบบกระแสหลัก (ทุนนิยมเสรี) และเป็นสิ่งที่ท้าทายของพลังท้องถิ่นในการที่จะอยู่ได้อย่างยั่งยืนในกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกาภิวัตน์ของคนลุ่มน้ำสงคราม

นายชัยพันธุ์ ประภาสะวัต
(นักวิชาการกลุ่มลุ่มน้ำแม่ตาช้าง)

ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในปัจจุบันเป็นสงครามในการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างแนวคิดรัฐกับแนวคิดภาคประชาชน ซึ่งแม้ว่าปัญหาในแต่ละลุ่มน้ำจะแตกต่างกัน แต่สิ่งที่เหมือนกัน คือ ผี วิถีชีวิต และความเคารพต่อธรรมชาติ

ลุ่มน้ำแม่ตาช้างมีปัญหาตั้งแต่เหมืองแร่ โรงไฟฟ้า มีการระเบิดภูเขาที่อยู่ใกล้กับดอยสุเทพ ดอยปุย ทำให้ชาวบ้านรู้สึกสะเทือนใจ โรงไฟฟ้าขยะลิกไนต์จากเชียงใหม่เอามาฝากไว้ที่หางดง ซึ่งบริเวณนี้จะอยู่สูงขึ้นไปทางเทือกเขา

ต้นน้ำของแม่น้ำตาช้างจะอยู่บริเวณที่ม้งอยู่ไหลลงมาสู่สายน้ำแม่ตาช้างซึ่งเป็นสายน้ำเล็ก ๆ ไปถึงแม่น้ำปิง แต่ปัจจุบันไปไม่ถึงมีความยาวประมาณ ๑๐ กิโลเมตร มีพื้นที่ ๒๐ ตารางกิโลเมตร แต่มีความขัดแย้งที่เกิดจากการพัฒนา เนื่องจากรัฐมีการตัดถนนวงแหวนรอบดอยสุเทพและดอยปุย ซึ่งอยู่ในแผนพัฒนาฯ เพื่อป้องกันการตัดไม้ทำลายป่า ทำให้ที่มีราคาสูงที่สุดในเชียงใหม่ ที่ที่เคยเป็นของชาวบ้านก็ถูกขายให้กับนายทุนแล้วขยับขึ้นไปอยู่บนภูเขาเมื่อนายทุนสร้างบ้านจัดสรร เจ้าของที่ดินก็กลายสภาพมาเป็นยามในหมู่บ้านจัดสรร ปัญหาเกิดขึ้น เมื่อผู้ใช้น้ำรายใหม่ เช่น รีสอร์ทต่าง ๆ ในช่วงฤดูแล้ง ๓ เดือน (มกราคม กุมภาพันธ์ มีนาคม เมษายน) เกิดน้ำไม่ไหล คนพื้นราบก็จะโทษคนบนภูไม่รักษาน้ำ ตัดไม้ทำลายป่า คนพื้นราบขยับขึ้นมาก็มีการ

aw netive 03 104 13/10/03, 4:40 PM

ปลูกกระเทียม ลำไย ลิ้นจี่ เมื่อน้ำมีเท่าเดิม แต่คนใช้น้ำเพิ่มขึ้นมีการปิดถนนขึ้นดอยอินทนนท์ ๒ วัน ๒ คืน ทุบฝายของม้ง ซึ่งคนเหนือมีอคติเรื่องชาติพันธุ์เรียกชาวเขา เช่น ม้ง กะเหรี่ยง ว่าเป็นแม้วไม่ใช่คน แต่เป็นแม้วชนิดหนึ่งและคนพวกนี้ที่ทำลายป่า มีการตัดลิ้นจี่ ทุบฝายของม้ง ม้งก็ไม่ต่อสู้ พยายามหลบเลี่ยงจนทนไม่ไหวม้งก็มีการยิงปืนขู่แล้วก็มีการบาดเจ็บ คนพื้นราบก็มีการรวมพลกับป่าไม้ขึ้นไป ๗-๘ ร้อยคน ซึ่งก่อให้เกิดความบาดหมางรุนแรงยิ่งขึ้น

การประสานความบาดหมางคือการจัดการประชุมเล็ก ๆ ของคนพื้นราบที่มีความสัมพันธ์กับคนภู มีการมานั่งคุยกัน แก้ไขปัญหาความแห้งแล้ง มีการเปิดเวทีใหญ่ ๒๐๐-๓๐๐ คน เชิญมาทั้งม้ง คนพื้นราบ นักธุรกิจ เจ้าของรีสอร์ท คนทุกหมู่บ้าน ป่าไม้ คนในลุ่มน้ำมาหาทางแก้ไขและกติกาในการอยู่ร่วมกัน เชิญนักวิชาการมาพูดเรื่องปัญหาความขัดแย้งซึ่งมีอยู่ทั่วโลกในเรื่องการแย่งชิงน้ำ ซึ่งนับวันจะทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น ถ้าคนขัดแย้งกันแล้วมาคุยกันได้เป็นสิ่งดีและจะก่อให้เกิดการคุยครั้งต่อไป จึงมีการตั้งคณะกรรมการศึกษาฟื้นฟูและจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้าง

มีงานวิจัยของ ดร.มิ่งศักดิ์ ทำเรื่องการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำทั้งหมดเอามาเป็นข้อมูลเสริมในสิ่งที่เราไม่รู้ คณะกรรมการได้นำเอาแนวทางวิจัยมาเป็นหัวข้อในการศึกษาวิจัยซึ่งนับเป็นงานวิจัยของชุมชนและใช้ประโยชน์ในการแก้ปัญหาของชุมชนได้

โครงการศึกษาฟื้นฟูและจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้างใช้เวลาศึกษาเป็นเวลา ๓ ปี จากการศึกษาพบว่าระบบต่าง ๆ ชุมชนได้สร้างมาจากภูมิปัญญามีมากมาย แต่ถูกกระแสพัฒนาเปลี่ยนแปลงไป น้ำที่เคยแบ่งปันก็ถูกแย่งชิงเพื่อธุรกิจ ม้งที่อยู่บนดอยก็เปลี่ยนจากพืชไร่ ข้าวดอย กัญชงที่เอาไว้ทอผ้าซึ่งเป็นผ้าที่ดีที่สุดของม้ง ซึ่งเอาไว้ทอใส่ในงานสำคัญ เช่น งานพิธี งานวิวาห์ ซึ่งเหมือนกับของจักรพรรดิญี่ปุ่นเปลี่ยนมาเป็นปลูกลิ้นจี่ ปลูกท้อ ที่รัฐบาลส่งเสริม แต่มาทอดทิ้งม้งเมื่อมีปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรน้ำ ซึ่งม้งก็จะต้องทำการปลูกต่อไป ถ้ารัฐให้ม้งปลูกกัญชงอย่างเดียวตั้งแต่แรก ม้งทั้งหมดในประเทศไทยก็จะกลายเป็นมหาเศรษฐี เพราะกัญชงในประเทศไทยเป็นเส้นใยที่ราคาแพงที่สุดของพืชที่มีอยู่ในโลก ส่วนหนึ่งนำมาทำธนบัตร ทำในรถเบนซ์ ซึ่งเส้นใยกัญชงมีความแข็งแรงมากใช้ทำแทนเหล็กได้ ในต่างประเทศ เช่น จีน มีการปลูกกันมากแต่ประเทศไทยรัฐกลับห้ามปลูก คนพื้นราบวิถีชีวิตก็เปลี่ยนไปเป็นยาม บางที่ก็ต้องตัดไม้มาขายรีสอร์ท

aw netive 03 105 13/10/03, 4:40 PM

จากการศึกษาพบว่าลุ่มแม่น้ำตาช้างมีบ้านจัดสรร รีสอร์ท โรงแรม และโครงการใหญ่ ๆ สร้างไว้เป็นจำนวนมาก เมื่อนายทุนซื้อที่ไปแล้ว น้ำก็จะต้องเป็นของเขาด้วย ที่แม่ตาช้างจะมีน้ำตกเล็ก ๆ บ้านจัดสรรเอาท่อ PVC ไปต่อเอาน้ำเข้ามาไว้ในที่ของตน รีสอร์ท บ้านจัดสรร ก็มีฝายเป็นของตนเอง ซึ่งเป็นการขวางลำน้ำ จนทำให้ไม่รู้ว่าลำน้ำจริง ๆ อยู่ที่ไหน เป็นสิ่งที่ผิดกฎหมาย นอกจากนี้ที่สวนบัวมีการกั้นฝายไว้เป็นแอ่งน้ำ ขนาดใหญ่ เก็บน้ำไว้เพื่อความสวยงาม

ชาวบ้านในปัจจุบันก็ลืมการทำฝายธรรมชาติ ประเพณี วัฒนธรรม ก็สูญหายไป เดิมเมื่อมีฝายไม้ก็จะมีการเลี้ยงผีฝาย มีความเชื่อคล้ายดอนปู่ตา มีวิธีการเลือกแก่เหมืองแก่ฝาย ซึ่งจะต้องเป็นผู้อาวุโสที่มีความรู้เคารพธรรมชาติ คนจะให้ความเคารพเป็นผู้แบ่งปันการใช้น้ำ ซึ่งข้าราชการจะบอกว่าฝายสิ้นเปลืองจะต้องไปตัดไม้มาทำฝาย แต่ละฝายชาวบ้านจะไปช่วยกันตัดไม้และมาร่วมกันทำ ซึ่งทรายสามารถลอดออกไปได้ ขณะที่ฝายของราชการไม่มีที่ให้ทรายลอดก็จะกักทั้งน้ำและตะกอน

การเกิดความขัดแย้งก็ต้องแก้ที่คนดอยให้มีการส่งตัวแทนจากแต่ละหมู่บ้านมาวิจัย มีคณะกรรมการ ๓ ส่วน ทั้งต้นน้ำที่อยู่บนดอย กลางน้ำ ปลาย มีแนวคิดเกี่ยวกับกฎหมายและแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ซึ่งกันและกันจนเกิดการพัฒนา ถ้าคนในชุมชนไม่ทำ รัฐบาลจะเข้ามามีบทบาทในการจัดการทรัพยากรน้ำโดยออก พ.ร.บ. ทรัพยากรน้ำ ซึ่งชาวบ้านไม่ต้องการ เพราะกฎหมายที่มีอยู่ไม่เคยใช้ได้เลย คณะกรรมการมีการสร้างกติกาขึ้นมา ซึ่งรัฐบาลกำลังจะเอาน้ำไปเป็นของรัฐบาล แต่ประชาชนจะเอาไปเป็นทรัพยากรของแผ่นดิน ของชาติ ของสาธารณะ ประชาชนจะเป็นผู้กำหนดอนาคตของตัวเอง มีการขยายเครือข่ายออกไปอีก ๑๐ ลุ่มน้ำภาคเหนือตอนบน เพราะน้ำคือชีวิตของชาวบ้าน ถ้าจะออกกฎหมายชาวบ้านก็จะต้องเป็นคนเขียน

ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์

วิธีการจัดการใหม่ ๆ กรณีสุดท้ายที่เราจะคุยกันในวันนี้คือ เรื่องกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ ก็คงจะเป็นตัวอย่างที่สำคัญและผมคิดว่าคุณธีระจะมีแง่มุมนำเสนอให้เราเข้าใจได้มากยิ่งขึ้นกับกรณีนี้

aw netive 03 106 13/10/03, 4:40 PM

นายธีระ วัชรปราณี

(กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์)

กรณีศึกษาที่เราได้ฟังส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับสิ่งที่เราเรียกว่าทรัพยากรธรรมชาติ ถามว่ากลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติหรือไม่ หลังจากที่กลุ่มสัจจะออมทรัพย์นี้เข้าไปในชุมชน ผมอยากจะเชื่อมโยงให้เห็นกรณีที่จังหวัดตราดมีชุมชนชื่อชุมชนเปร็ดใน ที่ดูแลป่าชายเลนหมื่นกว่าไร่ เขาต่อสู้มา ๒๐ กว่าปี หลังจากที่สามารถรักษาผืนป่าไว้ได้ เขาเองต้องเผชิญหน้ากับความขัดแย้งในหมู่บ้าน ระหว่างคนอนุรักษ์กับคนทำลาย แต่ขบวนการสัจจะทำให้เขามีโอกาสมาเจอกันทุกเดือน ที่เคยทะเลาะกันถึงที่สุดแล้วต้องยอมกันเพราะต้องมาพบกันทุกเดือน เวลากู้ก็ต้องค้ำประกันเลยต้องมาคุยกัน อันที่สองเขาใช้ฐานสัจจะสะสมทรัพย์เป็นฐานทุนเขาในการทำงานเป็นทุนทางเศรษฐกิจสำหรับหมู่บ้านเปร็ดใน และอีกหมู่บ้านที่เจอครั้งล่าสุดชื่อหมู่บ้านอ่างกระป่อง ตรงนี้เป็นชุมชนที่อยู่ปากอ่าวแม่น้ำเวฬุ ตรงนี้มีขบวนการสัจจะ ๗-๘ ปี ทำให้เกิดขบวนการสะสมทุน และทำให้เขาได้พัฒนาศักยภาพมีโอกาสเจอโลกข้างนอกมาประชุมสัมมนาร่วมกัน มีวันมงคลเสวนาทุกปี นาน ๓-๔ ปีติดต่อกัน เขามาเจอกันจะมีการพบโลกกว้างขึ้น มีการเรียนรู้กับโลกข้างนอกว่ามีการจัดทรัพยากรอย่างไร เพราะพวกเขามีหอยแครงอยู่หน้าประตูบ้านแล้ว แต่จัดการไม่เป็น พอเขาเรียนรู้การจัดการแล้วเขาก็มีการใช้ทุนตัวเองที่สะสมไว้ ได้แก่ ทุน การรวมตัว และทุนเป็นตัวเงินเป็นฐานในการทำงาน เพราะฉะนั้นขบวนการเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติถ้าเรามีฐานคนกับฐานเศรษฐกิจที่เป็นตัวรองรับอยู่ ผมคิดว่ามันไปได้ไกลและไปได้เร็วและมีคนทำได้ทันที ตรงนี้ทำให้ผมเห็นว่าโลกที่เราเผชิญหน้าอยู่ หรือชุมชนที่เราเห็นอยู่ซึ่งกำลังเผชิญอยู่กับกระแสการพัฒนามันมีหลายมิติ หลายมุมมอง

สิ่งที่ผมจะพูดเกี่ยวกับกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์เท่าที่ผมสังเกตว่าเรากำลังสร้างกลุ่มเพื่อเผชิญหน้ากับทุนและตลาด เพราะเหตุว่ารูปแบบของการพัฒนาที่ใช้เงินเป็นเครื่องมือและบอกว่าเงินสร้างความสุข มันแทรกซึมเข้าไปสู่วิถีชีวิตของชุมชนของชาวบ้านอย่างมหาศาล และรัฐบาลเองก็มีลักษณะการพัฒนาแบบการให้ ให้เป็นตัวเงินด้วยซ้ำไป ผมมีโอกาสไปเปิดเวทีพระสงฆ์ร่วมกับชาวบ้าน เป็นกลุ่มที่ทำเรื่องอนุรักษ์ป่า ชวนผมไปเพื่อแนะนำแนวคิดเรื่องกลุ่มสัจจะ ผมก็ถามชาวบ้านว่าเงินคืออะไร พระก็นั่งอยู่ตรงนี้

aw netive 03 107 13/10/03, 4:40 PM

ชาวบ้านก็ตอบว่าเงินคือพระเจ้าและเงินเป็นใหญ่กว่าทุกสิ่งทุกอย่าง และถามว่าพวกเรามีใครบ้างไม่เป็นหนี้ เงียบหมด แล้วพอถามว่าใครเป็นหนี้ ยกมือหมดเลย ผมก็เลยถามพระว่า ท่านกำลังบิณฑบาตกับคนที่กำลังประสบปัญหาเรื่องหนี้สิน ในเรื่องความยั่งยืนของศาสนา ซึ่งต้องประกอบด้วยพุทธบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ซึ่งภิกษุ ภิกษุณี เป็นพุทธบริษัทฝ่ายหน้า อุบาสก อุบาสิกาเป็นพุทธบริษัทฝ่ายสนับสนุน แต่เวลานี้ฝ่ายสนับสนุนมีปัญหา หรือถ้าวิเคราะห์ด้วยความสัมพันธ์ของชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ชาติ หมายถึงประชาชนส่วนใหญ่แต่มีปัญหาโดยเฉพาะเรื่องหนี้สิน เรื่องกระบวนการเงิน เราเชื่อมโยงไปอีกนิดก็ได้ว่าปัญหาทางการเงินเวลานี้ที่ผมไปเปิดเวทีหลาย ๆ แห่ง สิ่งที่พบคือ การจัดการทางการเงินไม่ได้สอนกันเลย กรณีกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ พระอาจารย์สุบินเพียงแต่เอาหลักธรรมะมาผสมกับหลักการจัดการทางการเงินที่ถูกต้อง ที่จริงแล้วมันมีอยู่แล้วในสังคมไทย องค์กรการเงินมีมานานเพียงแต่ว่าไม่ได้เอาหลักที่ถูกต้องมาจับเท่านั้นเอง เวลานี้ที่คนสนใจมาศึกษาดูงานที่ตราดส่วนใหญ่ที่พบคือกฎระเบียบไม่ชัดเจน แล้วตั้งมาเพื่อจะเอาเงินและคนเยอะ ๆ ซึ่งตรงนี้เป็นปัญหาใหญ่ กองทุนหมู่บ้านก็เป็นปัญหาที่ซ้ำขึ้นมาอีก เพราะฉะนั้นในแง่ของแนวทางวิธีการทำงาน ในเอกสารผมสรุปไว้คร่าว ๆ ว่าวิธีการหรือรูปแบบของสัจจะสะสมทรัพย์นี้เป็นอย่างไร ผมอยากจะยกระดับการอธิบาย

อันแรก บทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์ มีพระสงฆ์ที่ทำเรื่อง กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ที่จันทบุรีฝากมาบอกว่า คุณธีระถ้ามีโอกาสพูดในเวทีใหญ่ ๆ ช่วยแก้ไขหน่อยว่าคนมักจะมีความเชื่อว่าพระไม่น่าจะยุ่งเรื่องเกี่ยวกับการพัฒนา ขอช่วยพูดหน่อยว่าถ้าพระไม่ยุ่งพระก็อยู่ไม่ได้ ขณะนี้พระกำลังบิณฑบาตกับคนที่เป็นหนี้ ถ้าถามว่าท่านเป็นหนี้ไหมท่านไม่รู้ตัวว่าท่านเป็นหนี้ในเวลานี้ ข้อมูลทางราชการบอกว่าประเทศมีหนี้ต่อหัวสี่หมื่นแปดพัน แล้วประชากร ๖๒ ล้านคน มีพระอยู่ด้วยหรือเปล่า ถ้ารวมด้วยแสดงว่าพระก็เป็นหนี้ด้วย อย่างไรก็ตาม พระไม่ได้เกี่ยวกับเงิน แต่เข้ามาชี้แนะให้จัดการการเงินให้เป็น โดยพระเป็นผู้ที่คอยให้หลักธรรมะประกอบไปด้วย ตรงนี้ถ้าไม่มีพระสงฆ์เข้ามาก็ลำบาก บทบาทของพระสงฆ์อันที่หนึ่งที่ผมเห็นว่าจริง ๆ ถามว่าบทบาทของพระสงฆ์แบบนี้มีมานานแล้ว เพียงแต่ว่าได้ถูกยกระดับและทำให้เห็นว่า

aw netive 03 108 13/10/03, 4:40 PM

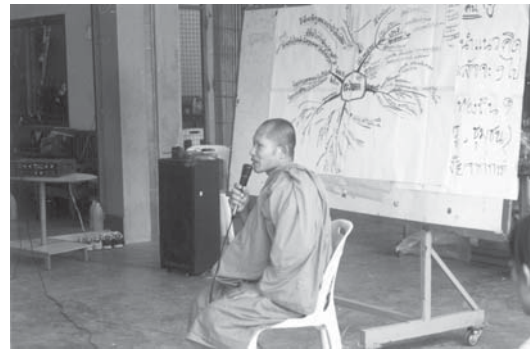

มีความสำคัญขึ้นเท่านั้นเอง จนถึงยุคนี้หลวงพ่อนานทำมาตั้งนานแล้วเหมือนกัน บทบาทยังไม่ชัดเจนเท่าไหร่

อันที่สอง ผมคิดว่าขบวนการสัจจะสะสมทรัพย์ต้องไปถึงอุดมการณ์ แต่ผมตั้งคำถามว่ามันถึงหรือเปล่า มันถูกผลิตออกมาเกือบสิบปีแล้วตอนนี้เพิ่งขยายออกไปขยายตัวไปที่จันทบุรี พระอาจารย์มนัส ขันติธัมโม ไปทำได้ ๑๐๐ กว่ากลุ่ม ใช้กระบวนการสัจจะสะสมทรัพย์ผ่านพระสงฆ์ แต่ขบวนการของท่านมีพระหลายรูป พระอาจารย์สุบินทำรูปเดียว ตอนนี้ไปทางอีสานใต้มีพระที่ทำงานพัฒนาเยอะ อุบลราชธานี อำนาจเจริญ สุรินทร์ ศรีสะเกษ โคราช นครศรีธรรมราช และสุราษฎร์ธานี เวลานี้ทางอีสานบนกำลังขยับขึ้นไปทางขอนแก่นก็มีบางรูปที่ท่านทำอยู่และทางกาฬสินธุ์ล่าสุด ทางภาคเหนือกำลังปรับปรุงและขยายกลุ่มสัจจะโดยพระสงฆ์ที่ทำงานพัฒนาอยู่เดิม โดยมีสถาบันโพธิยาลัยที่วัดสวนดอกขยายแนวคิดนี้อยู่

ประเด็นคือว่ากระบวนการดังกล่าวจะสร้างอุดมการณ์ซึ่งมีฐานพระพุทธศาสนารองรับอยู่ได้หรือไม่ มันต้องการพิสูจน์ ตัวผมเองอยู่ที่ตราด ผมไปทำงานวิจัยอยู่ที่นั่นหนึ่งปีและฝังตัวอยู่อีกหนึ่งปี ทำงานพยายามที่จะถอดบทเรียนของพระอาจารย์สุบินและพยายามพูดแบบที่พระอาจารย์สุบินพูด และพยายามจะให้พระสงฆ์รูปอื่นมาเรียนรู้กับพระอาจารย์สุบิน ว่าถ้าจะพัฒนามันมีแง่มุมที่จะนำเอาไปขยายได้อย่างไร เมื่อเอาไปจัดตั้งแล้วจะมีการเรียนรู้และนำไปจัดการได้อย่างไร ตรงนี้เป็นสิ่งที่ต้องเฝ้าและติดตามอย่างลุ่มลึกต่อเนื่อง เพราะการตั้งกลุ่มไม่ใช่ฉาบฉวยและหาเสียงเพราะเป็นชีวิตประจำวันของเขา ซึ่งต้องการพิสูจน์ว่าจะขึ้นไปสู่อุดมการณ์ได้หรือไม่ เวลานี้ผมพยายามย้ำเสมอว่า

aw netive 03 109 13/10/03, 4:40 PM

นี้คืออุดมการณ์ของเรา อุดมการณ์ของสัจจะว่าจริงที่ไหน จริงที่ใจ ใจของใคร ใจของเรา อันนี้จะไปถึงหรือเปล่าผมไม่รู้

อันที่สาม ถ้าเรามองในมิติวัฒนธรรม ขบวนการสัจจะสะสมทรัพย์จะสามารถสร้างแกนของวัฒนธรรมหรือแก่นของวัฒนธรรมได้ไหม ผมไม่รู้ว่าในภาษาของมานุษยวิทยาและสังคมวิทยาจะพูดอย่างไร แต่ผมรู้สึกว่ามีอะไรร่วมกันหลายอย่างและมันมีเนื้อหาสาระเกิดหรือต่อยอดจากขบวนการเหล่านี้ ผมนึกถึงว่าเวลานี้มีแม็คโครโลตัส ทำไมเรามีสัจจะอยู่ในบ้านไม่ได้หรืออย่างไร สิ่งนี้ต้องคอยเฝ้าดูและขยับอย่างต่อเนื่องต่อไป

อันที่สี่คือ เครือข่าย เวลานี้เราได้พยายามสานเครือข่ายแบบใจต่อใจเชื่อมโยงกันอยู่ เอาความร่วมกันเอาสีเหลือง (พระ) ของความเป็นสัจจะร่วมกันอยู่ ความเป็นเครือข่ายก็ได้ต่อยอดและสร้างกิจกรรมออกไปเยอะใช้กำลังเครือข่ายต่อรองเยอะทางทุนทางสังคมและทุนทางเศรษฐกิจได้หลายอย่างและกำลังขยับออกไปเรื่อย ๆ

อันที่ห้า ในเอกสารของผมเสนอว่าเป็นความจริงอีกด้านของสัจจะสะสมทรัพย์ส่วนใหญ่คนจะมองสัจจะสะสมทรัพย์เข้มแข็ง ผมเข้าใจว่าเป็นความเข้มแข็งที่ติดตัวพระอาจารย์สุบิน ถ้าไปฟังพระอาจารย์สุบินอธิบายถึงหลักเกณฑ์เงื่อนไขกติกาของกลุ่มสัจจะจะเห็นชัดว่า มันมีขบวนการครบวงจร หรือเป็นการสร้างแนวทางใหม่ขึ้นมา ผมไปฟังสิบ ๆ เที่ยว มันทำให้เห็นลึกเข้าไปถึงกระบวนการ แต่ในแง่การปฏิบัติผมคิดว่าต้องแยก ผมเสนอว่าถ้าชุมชนไหนที่มีคณะกรรมการที่ซื่อสัตย์เป็นอันดับแรกชุมชนนั้นไปรอด อันที่สองถ้าคณะกรรมการรักษากฎเกณฑ์เงื่อนไขที่ตั้งไว้ก็ไปรอดอีก อันที่สาม

aw netive 03 110 13/10/03, 4:40 PM

ถ้าชุมชนไหนมีคนหัวดีอยู่ในหมู่บ้านและเป็นคนดี อันนี้ยิ่งไปรอดและไปเร็วแต่อย่างน้อยขอมีข้อหนึ่ง คือ มีคนซื่อสัตย์และคนดี ผมเสนอตรงนี้ว่าความเข้มแข็งมันมีสองด้านอยู่เสมอ มันไม่ใช่ว่ามีความเอื้ออาทร และที่พระอาจารย์สุบินบรรยายหลักการของกลุ่มเป็นอย่างนั้นเสมอไปมันมีเงื่อนไขเฉพาะแต่ละชุมชน

อันที่หก เรื่องกองทุนหมู่บ้านละ ๑ ล้านบาทนี้กับขบวนการสัจจะสะสมทรัพย์ไปด้วยกันได้หรือเปล่า มีโอกาสร่วมกับกลุ่มเสนอแนวคิดให้รัฐบาลว่า ถ้าจะจัดการกองทุนหนึ่งล้านบาทจะทำอย่างไร ตอนนั้นเราเสนอว่ามันควรจะเป็นกองทุนสวัสดิการ ดอกผลจัดสวัสดิการให้กับชุมชนแต่รัฐบาลก็ดำเนินการอย่างที่เราเห็น คือตั้งกลุ่มขึ้นมาอีกหนึ่งกลุ่ม ตั้งกรรมการขึ้นมาอีกชุดหนึ่ง และตั้งกฎระเบียบขึ้นมาอีกชุดหนึ่ง ถามว่ามันจะทำให้มีการร่วมกันได้อย่างไร เวลานี้เราก็บอกว่าต่างคนต่างทำ ใครดี ใครก็อยู่แล้วจุดร่วมล่ะมีไหม เราแสวงหาจุดร่วมเอาข้างหน้า

ณ เวลานี้เป็นเวลาที่ทุกฝ่ายอยากจะเร่งให้เกิดในแง่ของขบวนการทางสังคมเราเองก็ไม่รู้จะไปห้าม หรือจะไปเสนอได้อย่างไร เวลานี้ก็วัดกัน ใครจะเป็นอย่างไรในอนาคต ณ เวลานี้เรามีจุดร่วมกันหลายกลุ่ม กลุ่มเงินล้าน และมาดูกลุ่มสัจจะและเห็นกระบวนการเห็นแนวทางถึงบางอ้อ ว่าอ้อมันต้องมีจุดยืน มันต้องมีกฎเกณฑ์แบบนี้ มันต้องมีขบวนการทางสังคมแบบนี้ มันเกิดการเรียนรู้อยู่ สิ่งนี้คือผมอยากจะยกระดับการอธิบายสิ่งที่พี่อาคมพูด แต่ผมคิดว่าพี่อาคมพูดไว้ครบแล้ว

สุดท้าย ผมอยากเสนอข้อเสนอและปัญหาท้าทายขบวนการนี้ ผมคิดว่าถ้าจะเป็นพลังท้องถิ่นชุมชนจะต้องมีฐานอุดมการณ์ของตัวเองว่ามีการรับรู้ว่าตนเองเสียเปรียบอย่างไร ถูกดึงทรัพยากรออกไปจากท้องถิ่นอย่างไร ตรงนี้มันต้องมีคนชี้ให้เห็นขบวนการของสัจจะสะสมทรัพย์ โดยพระอาจารย์สุบินท่านบรรยายและชี้ให้เห็นทุกข์ ถ้าท้องถิ่นไม่เห็นตรงนี้ เขาก็ทำตามและไม่เป็นตัวของตัวเอง

อันที่สอง ผมเสนอว่านโยบายรัฐกับชุมชนควรจะมีระยะห่าง ไม่เช่นนั้นชุมชนถูกแทรกแซงตลอดเวลา เพราะกระบวนการชุมชนต้องอาศัยการเรียนรู้ ความลุ่มลึกและฟูมฟัก มันเกิดได้ยากในสถานการณ์แบบนี้ ผมอาจจะนำเสนอในเชิงอุดมคติเกินไปในโลกความเป็นจริงอาจจะไม่ใช่ก็ได้ ข้อที่สามผมคิดว่าความเข้าใจเกี่ยวกับความเข้มแข็งของชุมชนที่ผมเสนอไปแล้ว จริง ๆ แล้วชุมชนมีลักษณะของความขัดแย้งกับความเอื้ออาทร แต่ ณ เวลานี้ความขัดแย้งมันมีสูง ขบวนการสัจจะสะสมทรัพย์สร้างความ

aw netive 03 111 13/10/03, 4:40 PM

เอื้ออาทร ถ้าเราให้ปรอท ปรอทตอนนี้ตกไปอยู่ที่ความขัดแย้ง เราจะทำอย่างไรให้ปรอทความขัดแย้งมันลดต่ำลง และสร้างปรอทของความไว้วางใจและความเชื่อมั่นขึ้นมา มันต้องการกระบวนการขึ้นมา กระบวนการนี้ต้องการการสืบเนื่อง กระบวนการนี้ต้องการความไว้วางใจและประโยชน์ร่วม ผมคิดว่าขบวนการสัจจะสะสมทรัพย์เท่าที่ผมสังเกต มันได้ตอบปัญหาตอบโจทย์ตรงนี้ค่อนข้างครบ อันสุดท้ายที่ผมไม่ได้เสนอไว้ มีคนฝากมาว่าเวลานี้ชุมชนเผชิญหน้ากับอบายมุขโดยเฉพาะ *"หวย" "กาสิโน"* ซึ่งจะนำไปสู่ผลกระทบต่อความไว้วางใจที่สร้างกันไว้ หวยหุ้นสี่ครั้งต่อวัน มีบ่อนกาสิโนริมชายแดนบ้านผักกาด ชาวบ้านจะมีรถตู้รับส่งฟรีไปถึงหมู่บ้านนี้ ผมคิดว่าจะเกิดอาการจนตรอกเพราะติดหนี้จนไม่สามารถจะไปทางไหนได้ ถึงที่สุดแล้วเขาจะเข้ามากระทำต่อกลุ่ม สิ่งนี้จะเป็นการวัดเหมือนกันว่าความเข้มแข็งหรือโครงสร้างหรือความสัมพันธ์ของกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์สามารถจะยืนหยัดไปได้หรือไม่ สิ่งนี้เป็นขบวนการที่สัจจะสะสมทรัพย์ได้ให้บทเรียนต่อพวกเราหลาย ๆ อย่าง ตอนนี้กำลังแพร่ออกไปโดยผ่านพระสงฆ์ อยากจะให้ท่านเฝ้าติดตาม ผมไม่อยากให้คิดว่าผมเสนอวันนี้แล้วจบ แต่อยากให้เฝ้าติดตามว่าขบวนการเป็นอย่างไร ขอบคุณครับ

ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์

ขอบคุณมากครับ ผมคิดว่าที่ท่านวิทยากรได้นำเสนอมานี้ประกอบกับที่ชาวบ้านหรือคนในชุมชนที่มาเล่าให้ฟัง ผมคิดว่าพลังท้องถิ่นมันเป็นพลังที่เคลื่อนไหว มันมีองค์ประกอบด้านอุดมการณ์ องค์ความรู้ภาคปฏิบัติ ถ้าเรามองความรู้ว่าเป็นระบบอุดมการณ์ หรือเรื่องของระบบองค์ความรู้อย่างเดียวแล้วไม่มีภาคปฏิบัติ การเปลี่ยนแปลงหรือการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ คงจะเกิดขึ้นไม่ได้ คงจะไม่เป็นพลังที่แท้จริง แต่ในภาคปฏิบัตินั้น ข้อสังเกตที่สำคัญที่จะเห็นได้ชัดเจนว่ามันไม่ใช่เป็นภาคปฏิบัติที่เกิดขึ้นเอง แต่เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นมาบนพื้นฐานของการต่อสู้กับปัญหาภายในชุมชน ต่อสู้กับความขัดแย้ง ดังนั้นกระบวนการเรียนรู้บนพื้นฐานของการต่อสู้บนความขัดแย้งนำมาสู่ปัญญาอันใหม่ อาจออกมาในรูปของการสร้างกฎเกณฑ์ใหม่ เงื่อนไขการเรียกร้องเรื่องสิทธิ ระบบการจัดการแบบใหม่ เพราะฉะนั้นภาพของกรณีต่าง ๆ มีที่แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญา หรือพลังท้องถิ่น มันมีวิธีการจัดการ มันมีรูปแบบ มันมีลักษณะของการสร้างกฎเกณฑ์ใหม่ ๆ ในสังคมไทยเรามักจะยึดกับสิ่งที่มันตายตัว

aw netive 03 112 13/10/03, 4:40 PM

ขณะที่ชุมชนกำลังมีการเคลื่อนไหวกำลังมีกฎเกณฑ์ใหม่ ๆ เหล่านี้ มันก็คือกฎหมายคือจารีตฮีตคอง ที่เราได้พูดมาแต่เดิม แต่มันได้ถูกปรับเปลี่ยนให้ทันสมัยเข้ากับปัญหาที่เป็นยุคปัจจุบัน ดังนั้นบทเรียนต่าง ๆ เหล่านี้จะต้องเข้าไปดูในรายละเอียดเพื่อจะได้เข้าใจสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้อย่างลึกซึ้ง แต่ในเวลาอันสั้นคงไม่สามารถเสนอทั้งหมดเหล่านี้ได้ ในเวลานี้ได้มีการเสนอหมดแล้ว ผมคิดว่านำเสนอได้รอบเดียว แต่อยากจะฟังเสียงจากท่านที่นั่งฟังทั้งหลายครับ

เรลา ตรีเอกานุกูล

หัวข้อหนึ่งที่ดิฉันสนใจคือการสืบทอดวัฒนธรรม ซึ่งได้ฟังเรื่องของป่าที่ดอนปู่ตา ทำให้ย้อนกลับไปถึงชุมชนที่ดิฉันอยู่ ดิฉันคิดว่าทุกหมู่บ้านต้องการให้วัฒนธรรมมีการสืบต่อเนื่อง แต่สิ่งหนึ่งคือปัญหาที่พบเดี๋ยวนี้คือผู้เฒ่าผู้แก่ คนวัยหนุ่มสาวหรือวัยเรียนมุ่งเข้าสู่เมืองใหญ่ ๆ แม้แต่ครอบครัวของเราเองเป็นผู้หนึ่งที่ผลักดันลูกหลานเข้าไปแสวงหาความเจริญในสิ่งที่เขาแสวงหาได้ โดยเฉพาะกรุงเทพมหานครเป็นแหล่งที่ผลักดันให้แสวงหาสิ่งที่เขาคิดว่าคือการเรียนรู้ สิ่งเหล่านี้จะทำให้สายใยแห่งการสืบทอดวัฒนธรรมขาดสะบั้นลงหรือไม่

อีกเรื่องหนึ่งคือกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ เพราะว่าในชุมชนที่ดิฉันอยู่ก็มีกลุ่มสะสมทรัพย์เหมือนกัน เกิดขึ้นในขณะเกิดวิกฤติของโรคเอดส์ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ซึ่งในขณะนั้นปัญหานี้เข้าไปทำให้สมาชิกในหมู่บ้านเสียชีวิต และในขณะนั้นเองได้มีการปรึษาร่วมกันว่าในหมู่บ้านนั้นเป็นคริสต์ศาสนา และอาจารย์ที่โบสถ์เห็นปัญหานี้ ท่านได้นำแนวความคิดว่า ถ้าเกิดสมาชิกในหมู่บ้านไม่ช่วยเหลือกัน และถ้าเกิดสมาชิกในหมู่บ้านเสียชีวิตเพราะโรคเอดส์มากขึ้นเรื่อย ๆ โบสถ์ก็อยู่ไม่ได้เหมือนกัน นี้คือปัญหาที่เรานำมาร่วมกันแก้ และเริ่มมีการทำโครงการสะสมทรัพย์ ซึ่งในโครงการนี้เองก็ได้เกิดแนวคิดร่วมกันคือ ผลประโยชน์ที่ได้จากการปล่อยกู้ เงินส่วนนี้ก็นำมาช่วยผู้ติดเชื้อ เป็นสิ่งหนึ่งที่ทำกันมาจนถึงปัจจุบันนี้ และดิฉันทำหน้าที่เป็นประธานโครงการธารน้ำใจต้านภัยเอดส์ของคริสต์จักร มาถึงเวลานี้ด้วยเหมือนกัน และเห็นด้วยว่างานเหล่านี้ไม่ได้มุ่งกำไร แต่ผลประโยชน์หรือสิ่งที่เกิดขึ้นคือ ย้อนกลับไปหาชุมชนในการที่จะดึงน้ำใจหรือดึงหัวใจของคนในชุมชนเป็นใจเดียวกันโดยใช้วิกฤติต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น อันนี้ขอสนับสนุนการทำงานของโครงการเหล่านี้ด้วยคะ

aw netive 03 113 13/10/03, 4:40 PM

วรพร บำบัด

มีข้อน่าสังเกตเรื่องหนึ่ง เรื่องพลังท้องถิ่นดูมีมนต์ขลัง มีพลังเข้มแข็งในตัวเอง เหลือเกินในกระแสความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม พวกเราคงมีความเห็นพ้องต้องกันว่าวัฒนธรรมในปัจจุบันนี้ไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรมด้านไหน เปลี่ยนแปลงหมด ไม่ว่าจะเปลี่ยนแปลงทางลบหรือทางบวก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สิ่งที่กำลังคุกคามวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนดั้งเดิมทั่วทั้งประเทศ ทุกภูมิภาคนั้นคือวัฒนธรรมทางการเมืองของนักการเมืองปัจจุบันกำลังครอบงำพลังท้องถิ่น ซึ่งเราลองพิจารณาว่าเราแก้ไขได้หรือยังดูแล้วไม่ว่าจะเป็นภูมิภาคไหน จังหวัดใดก็ตาม พรรคการเมืองไหนก็ตาม เราก็เฝ้ามองดูความเปลี่ยนแปลงไม่ว่าจะเป็นเรื่องปัจจุบัน ที่บอกว่าคิดใหม่ทำใหม่นั้นดีขึ้นหรือยัง

อยากฝากนักวิจัยนักวิชาการทั้งหลายว่า สนใจใคร่รู้ในเรื่องท้องถิ่นเราจะทำอย่างไรรวมพลังและสามารถที่จะต้านกระแสความเปลี่ยนแปลงโดยเฉพาะโลกาภิวัตน์ เราคงต้านไม่ได้แน่ กระแสการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมทางการเมืองไทยปัจจุบัน ถ้าเราสามารถทำให้วัฒนธรรมทางการเมืองไทยมีความเข้มข้นในทางลบอ่อนลงไปกว่านี้ ดิฉันคิดว่าชุมชนของเราเข้มแข็งแน่ และเข้มแข็งไปในทางที่ถูกที่ควร และความผาสุกสงบแน่ ประเด็นอาจจะมีตรงกับวันนี้นัก แต่อยากจะถือโอกาสนี้ได้แลกเปลี่ยนความคิด

ดร.อุษา กลิ่นหอม

ภาษาที่พูดกับคนข้างนอกคงไม่ใช่ภาษาอังกฤษอย่างที่เราเน้นย้ำว่าเราต้องเรียนทำอย่างไรที่จะพูดภาษาท้องถิ่นให้คนในเมืองหรือคนข้างนอกได้รับรู้ว่าตนเองมีดีอะไร สิ่งนั้นจะเป็นตัวปกป้องตัวเองให้อยู่ในกรอบและไม่มีใครกล้าทำร้ายเรา อย่างเช่นป่าดอนปู่ตาที่เราได้ทำการศึกษา เราพบว่าในทางมานุษยวิทยาหรือสังคมวิทยาจะบอกว่าเป็นเรื่องของความเชื่อหรืออะไรก็ตาม มันมีคำตอบในเชิงวิทยาศาสตร์ ไม่ทราบว่าคนสมัยนั้นคิดกันได้อย่างไร จะต้องตั้งธนาคารชีวิต จะต้องหาที่ปลอดภัยให้พืชให้สัตว์อยู่แล้วก็จะได้แพร่ลูกหลานต่อไป เพราะว่าคำตอบนี้ดิฉันได้วิจัยในเชิงวิทยาศาสตร์ออกมาเรียบร้อยแล้ว แต่ว่ายังไม่ได้ตีพิมพ์ออกไป แต่ได้คำตอบชัดเจนว่า ถึงแม้ว่าป่าดอนปู่ตาจะมีพื้นที่เพียงแค่ ๕๐ ไร่ หรือเล็กที่สุดเท่าที่เราศึกษาแค่ ๓ ไร่ ก็มีความหลากหลายทางชีวภาพเท่ากับป่าถึง ๑,๐๐๐ ไร่ หรือแม้กระทั่งพันธุ์พืชหรือสัตว์ที่หายากที่สุดเราบอกเฒ่าจ้ำได้เลยว่าอยู่ที่ป่าไหน สามารถหาได้ถึงขนาดนั้น เพราะฉะนั้นดิฉันคิดว่า

aw netive 03 114 13/10/03, 4:40 PM

มันเป็นอีกภาษาหนึ่ง ซึ่งเราจะบอกผู้คนว่าเรามีดีอะไร และสื่อสารกันได้ มีคำถามที่จะถามคุณเหลาไทยว่าจากรูปที่เห็นในเรื่องของการทำเกลือ ดิฉันคิดว่าไม่น่าจะเป็นวิธีการดั้งเดิม อาจจะเป็นวิธีการที่ประยุกต์มาแล้ว

ผู้แสดงความคิดเห็น

ผมฟังมา ๒ วันแล้วผมขอถามว่า เรามักจะตั้งโจทย์ของเราดีกว่าเขา เขาดีกว่าเรา ซึ่งผมว่าในหลักพระพุทธศาสนาเป็นอนิจจัง เกิดและเปลี่ยนอยู่เรื่อย มักจะคิดแบบแยกขั้วว่ามี ๑ ขั้วหรือ ๒ ขั้ว ที่จริงแล้วมีมากกว่านั้น ทำให้วัฒนธรรมหลากหลายขึ้น เราควรจะรักษาวัฒนธรรมทุก ๆ วัฒนธรรมไว้ ไม่ควรที่จะปิดกั้นครอบงำวัฒนธรรมอื่น ปล่อยให้มันเป็นไปตามหลักอนิจจัง ผมขอเสนอประเด็นคือ อดีตที่ผ่านมาสหประชาชาติกับยูเนสโก้เสนอทางออกไว้ ๒ ทาง คือ การพัฒนาแบบยั่งยืนกับการพัฒนาเชิงวัฒนธรรม แต่ ๒ สายนี้ไม่เคยมาบรรจบกัน เราเน้นเรื่องการพัฒนาแบบยั่งยืน เราละทิ้งวัฒนธรรมไป วัฒนธรรมที่เรากำลังทำอยู่นี้เป็นวัฒนธรรมแบบตั้งรับ คือวัฒนธรรมที่เป็นแบบรุก เน้นเรื่องใจอ่อนลง และถูกวัฒนธรรมทางวัตถุบุกเข้ามา ทำอย่างไรให้ทั้งสองอย่างเกิดเป็นองค์รวมซึ่งกันและกัน

ประเด็นที่ ๒ คือของอาจารย์บุญยงค์ ที่เสนอว่าพระกับผีไม่ค่อยถูกกัน แล้วผมสะดุดใจแนวคิดของอาจารย์อานันท์ว่าการจัดการเชิงซ้อน ถ้าอย่างนั้นศาสนาผี ศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์ และวิทยาศาสตร์ จะสัมพันธ์ซ้อนกันอย่างไร มันอยู่กันไม่ได้แล้ว เพราะอนาคตต้องซ้อนกันอยู่ดี

รองศาสตราจารย์ ดร.บุญยงค์ เกศเทศ

เรื่องของดอนปู่ตาที่จะสืบสานจะต้องสร้างพันธกิจร่วมกันในชุมชน องค์กรต่าง ๆ ที่อยู่ในชุมชนไม่ว่าจะเป็น อบต. ก็ดี และกลุ่มอื่น ๆ ก็ดี ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มสัจจะหรือกลุ่มอื่น ๆ ที่อยู่ในชุมชนควรจะต้องสร้างบทเรียนเพื่อที่จะให้สามารถสืบสานมรดกผีปู่ตาหรือป่าดอนปู่ตาเอาไว้ให้ได้ ขั้นแรกคือเรื่องของนักเรียนในท้องถิ่นซึ่งจะต้องสร้างความรู้ให้รับรู้และเรียนรู้ภูมิปัญญาของท้องถิ่นให้มีการบูรณาการหลักสูตรท้องถิ่นขึ้นมาใช้ เพื่อให้รับทราบว่าท้องถิ่นของเรามีอะไรดีบ้าง และก็สร้างขึ้นมาสอนกันไปเรียนกันไป ให้มีการเข้าไปสัมพันธ์กับป่าและพิธีกรรม ในภาพวีดิทัศน์ท่านเห็นว่ามีเด็ก ๆ เข้าไปร่วมด้วยนั้นเป็นวิธีการสื่อสารวิธีหนึ่ง ส่วนเรื่องผีกับพระไม่ถูกกันอยู่แล้ว เพราะว่า

aw netive 03 115 13/10/03, 4:40 PM

พระก็ไล่ผี มีบทสวดไล่ผีอยู่ตลอดเวลา ในขณะที่ผีไม่มีโอกาสตอบโต้หรือต่อสู้กับพระได้เลย อันนี้ก็เป็นการเอาเปรียบพระกับผี

นายเหลาไทย นิลนวล

เรื่องเกลือเดี๋ยวนี้เขาใช้แกลบต้มส่วนใหญ่ แต่ปัญหาเรื่องเกลือเป็นปัญหาจากโรงเกลือสมัยใหม่ สูบน้ำแล้วดินทรุด ของบ้านดุงและบ้านม่วงจะเจอแบบนี้ แต่เกลือแบบเก่าจะเป็นน้ำพุ่งขึ้นมาเป็นบ่อเกลือธรรมชาติที่สูบขึ้นมาต้ม แต่ก่อนใช้ไม้ทามหมดแล้ว แต่ทุกวันนี้เราใช้แกลบเรียกว่าเกลือเธาร์ ตอนนี้เรากำลังคุยกันอยู่ เครือข่ายของชมรมคุยกันเรื่องของการทำนาเกลือแบบยั่งยืนกัน ก็เป็นโจทย์หนึ่งท้าทายชมรมว่าต้องหาคำตอบให้ได้ และประการที่สอง ที่ว่าพวกเราต่อต้านโลกาภิวัตน์ไม่ได้ พวกเราไม่เชื่อผมว่าลัทธิยอมจำนนจะเชื่อแบบนั้น แต่ว่าเราจะอยู่กับโลกาภิวัตน์อย่างไม่เสียเปรียบอย่างไร เราจะห้ามดูเรื่องอเมริกันคงห้ามได้ แต่เราจะอยู่กับโลกาภิวัตน์อย่างเท่าเทียมได้อย่างไร อันนี้มันท้าทายเรา แต่ว่าจะเอาชนะเขานี้ บางเรื่องเราก็ชนะ บางทีเราก็แพ้ มันก็เป็นเรื่องธรรมดา แต่เราก็ย้ำว่าอย่าปล่อยให้เป็นไปตามวิถีธรรมชาติแบบบอกว่าแล้วแต่กรรมแล้วแต่เวร ผมว่าไม่ใช่ ผมว่าเป็นลัทธิยอมจำนนเกินเหตุ และเราก็แพ้ตั้งแต่คิดแล้ว ผมขอฝากว่ามันเป็นโจทย์ที่ท้าทาย

นายชัยพันธุ์ ประภาสะวัต

ผมว่าจริง ๆ แล้ว ทั้งหมดที่มานั่งมันมาจากนักการเมือง การเมือง แล้วมันก็ไปทำลายวัฒนธรรม ผมว่าอยู่ที่โครงสร้างตัวใหญ่ ปัญหาที่เราพูดวันนี้ทราบว่าเชิญทั้งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และนักการเมือง เขาไม่ค่อยสนใจเรื่องวัฒนธรรม ก็จะเหลือแต่พวกเรา แต่จริง ๆ แล้วพลังที่สำคัญที่สุดของการเปลี่ยนแปลงคือเราต้องเปลี่ยนที่การเมือง เห็นด้วยเลยแต่ต้องพูดกันยาว นักการเมืองปัจจุบันนี้เป็นอะไร ทำอะไรบ้างให้กับแผ่นดิน และที่ผ่านมาสภาพัฒนาเศรษฐกิจ แผนทั้งหมดนี้ล้มเหลวไหม น่าจะพูดกันอีกวง อีกเรื่องในส่วนที่ยกตัวอย่างในแค่ลุ่มน้ำเล็ก ๆ ใน ๒๐ ตารางกิโลเมตร มีคนอยู่ ๓ กลุ่ม คนพื้นราบที่มีวัฒนธรรมนายทุนหลากหลายเลย กับม้ง มันแทบจะล่มสลายไปแล้ววัฒนธรรมเดิมถูกเปลี่ยนไปเยอะแต่เขายังดำรงอยู่ แต่วันนี้จะทำอย่างไรให้ความหลากหลายเหล่านั้นอยู่ได้ แล้วถ้ายิ่งพูดถึงจังหวัด พูดถึงประเทศยิ่งเยอะกว่านี้ แต่นี่ตัวอย่างเล็ก ๆ จะทำอย่างไรที่คนที่แตกต่างทางวัฒนธรรม ที่รวมมาเป็นชาติจะอยู่

aw netive 03 116 13/10/03, 4:40 PM

ด้วยกันอย่างสันติ ผมคิดว่ามันจำเป็นจะต้องคิดว่า ประเด็นที่คุณเหลาไทยว่าจะต้องสู้โลกาภิวัตน์ให้ได้ ถ้าไม่คิดจะสู้มันคือการยอมจำนน วันนี้ที่ทุกคนมาพูดตั้งแต่เมื่อวานคือทุกคนคิดสู้แต่ไม่ได้สู้จากการเมืองข้างบนมา เราคิดว่าจะสู้ตั้งแต่ข้างล่างขึ้นไปเหมือนอย่างลุ่มน้ำแม่ตาช้าง กำลังสร้างพันธมิตรขึ้นมาอีก ๓๐ ลุ่มน้ำ ทั้งภาคเหนือทั้งหมด คือทั้งเหนือบน ล่าง ว่าจะต้องสู้กับนโยบายของนักการเมือง พ.ร.บ. น้ำจะต้องเป็นของประชาชน และประชาชนจะเป็นผู้กำหนดเอง นี้คือสิ่งที่เราจะทำและคิดว่าจะทำสำเร็จด้วย

ดร.นฤมล ทับจุมพล

ดิฉันคิดว่ามีประเด็นหนึ่งที่อยากจะพูดคือ เวลาที่เราพูดถึงพลังท้องถิ่นในกระแสการเปลี่ยนแปลง คิดว่าอยู่ในกระแสการเปลี่ยนแปลง ๔ อย่าง อันที่หนึ่งคือกระแสโลกาภิวัตน์ สองกระแสประชาธิปไตย สามกระแสเรื่องสิ่งแวดล้อม สี่เรื่องสิทธิมนุษยชนเวลาเราพูดเรื่องโลกาภิวัตน์ เรามักจะมองในมิติเดียวคือมิติที่เราถูกครอบงำ บางทีเราต้องเปลี่ยนนิยามใหม่ในการมองเพื่อที่เราจะบอกว่าเวลาที่จะสู้ จะสู้กับมันอย่างไร โลกาภิวัตน์สภาพหนึ่งคือโลกไร้พรมแดน คำถามของเราคือเราจะเปลี่ยนฐานะอย่างไรจากการเป็นผู้ถูกกระทำ และอันนี้เป็นโจทย์ที่ท้าทายสำหรับการเป็นพลังท้องถิ่น เพราะว่าทำอย่างไรที่จะทำให้ท้องถิ่นเปลี่ยนฐานะจากผู้ถูกกระทำเป็นผู้ที่กระทำการ และเมื่อนั้นเราจะสู้กับกระแสของการเปลี่ยนแปลงได้

อันที่สองคือ เวลาเราพูดเรื่องวัฒนธรรมเรามักจะมองมันในมิติของศิลปะหรืออะไรก็ตามที่เรามองแบบวัฒนธรรมหลวง ดิฉันคิดว่าสิ่งสำคัญที่สุดคือวัฒนธรรมคือวิถีชีวิต และวิถีชีวิตนั้นมีความสำคัญกับบริบท ไม่ได้อยู่ลอย ๆ แต่อยู่ในบริบทของธรรมชาติของสิ่งแวดล้อมทางเศรษฐกิจ การเมือง ดังนั้นดิฉันคิดว่าเวลาที่เราพูดถึงวัฒนธรรม ถ้าเรามองในมิติที่กว้างขึ้นเราก็จะมองเห็น ดังนั้นทิศทางของกระทรวงวัฒนธรรรมในอนาคตต้องมีการมองที่เปลี่ยนไปใหม่ขึ้นในฐานะที่เป็นเวทีแลกเปลี่ยนอะไรต่าง ๆ ซึ่งดิฉันคิดว่าไม่ใช่เป็นโจทย์ของวันนี้ แต่เป็นโจทย์ของเวทีวิชาการวัฒนธรรมในอนาคต และคิดว่าสิ่งหนึ่งที่สำคัญที่สุดเมื่อเราพูดเรื่องนี้เราต้องมองด้วยความรัก เพราะคิดว่าความรักเป็นสิ่งที่สำคัญ เพราะเวลาเรามองธรรมชาติ แม่น้ำ ก็จะมีความรู้สึกว่าเราไม่อยากที่จะทำลายมัน หรือเรารักมนุษย์หรือคนรุ่นต่อไป เราไม่ได้

aw netive 03 117 13/10/03, 4:40 PM

หวงแหนมันเพราะว่าเรารู้สึกอยากจะทำ แต่เรารู้สึกว่าเราต้องทำสำหรับคนรุ่นต่อไป อันนี้ดิฉันคิดว่าเวลาเรามองมันด้วยความรักจะทำให้มองในประเด็นที่มีมิติที่กว้างขึ้น

นายธีระ วัชรปราณี

ผมคิดว่ากระบวนการของสัจจะสะสมทรัพย์มีอยู่ ๒ อย่างในตัว อันแรกคือการส่งเสริมบทบาทของพระสงฆ์ เวลานี้พระสงฆ์และสถาบันทางสงฆ์ซึ่งถูกลดทอนมีบทบาทน้อยลงไปเต็มที และผมเองก็เชื่อว่าในแง่ของความเป็นมนุษย์คนอยากจะมีหลักยึด หรือการอธิบายในทางจิตวิทยามนุษย์ย่อมต้องการมีหลักยึด ตรงนี้เราจะทำอย่างไรให้สถาบันสงฆ์เข้ามามีบทบาท คือขบวนการนี้เป็นเครื่องมือเข้าไปเสริมบทบาทของสถาบันของพระสงฆ์ นี้คือจุดย้ำจุดเน้นที่พวกเรากำลังทำงานอยู่ตามแนวทางของพระอาจารย์สุบิน

อันที่สองคือ เป็นกระบวนการที่จะให้ชุมชนมีเครื่องมือในการจัดการกับตัวเองได้ มีกระบวนการเป็นตัวของตัวเอง ได้มีหลักหรือแนวทางในการมองความสัมพันธ์กับสังคม มีหลายอย่างที่ชาวบ้านเองไม่ได้คิดมาก่อน ขบวนการนี้ชี้ให้เห็นว่าเขาเสียเปรียบอย่างไร ซึ่งเราผลิตสื่อออกมาค่อนข้างเยอะที่ใช้ในการถ่ายทอด ผมคิดว่าตรงนี้แม้แต่ครูชบ ยอดแก้ว ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีก็พยายามที่จะสร้างสถาบันองค์กรการเงินและสวัสดิการชุมชนขึ้นมา เพื่อที่จะตอกย้ำและสร้างให้เห็นว่าขบวนการนี้มีพลัง และก็จะเป็นสิ่งที่สร้างสังคมขึ้นมาใหม่ภายใต้เครื่องมือแบบนี้ แต่ก็ต้องเฝ้าดูว่าจะสำเร็จมากน้อยแค่ไหน

ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์

ขอบคุณมากครับ ผมคงเป็นผู้ดำเนินรายการที่แย่มากเพราะเกินมาครึ่งชั่วโมงเท่านั้นเอง ผมคิดว่าเรื่องทางวัฒนธรรมเป็นเรื่องที่มีความลื่นไหลและมีความมีชีวิตชีวา และวิทยากรในภาคบ่ายให้ทั้งความลื่นไหลและความมีชีวิตชีวา ดังนั้นผมก็เลยไม่กล้าขัดท่าน ผมขอขอบพระคุณทุกท่านที่เป็นวิทยากรในวันนี้และทุกท่านที่อุตส่าห์นั่งฟังอย่างตั้งใจและมีส่วนร่วมอย่างดียิ่ง ขอขอบคุณทุกท่านครับ ขอจบรายการในภาคบ่ายนี้ก่อน

aw netive 03 118 13/10/03, 4:40 PM

การสังเคราะห์ประเด็นองค์ความรู้

วิทยากร ครูบาสุทธินันธ์ ปรัชญพฤทธิ์
นายทรรศิน สุขโต
อาจารย์พรพิไล เลิศวิชา

อาจารย์พรพิไล เลิศวิชา

ท่านผู้ร่วมการสัมมนา เรามาถึงช่วงสุดท้าย หลายท่านยังอยู่เลยนะคะทั้ง ๆ ที่เวลาล่วงเลยมาแล้ว ท่านครูบาสุทธินันท์จะเป็นคนต่อไปถัดจากดิฉันนะคะ เนื่องจากว่าท่านจะต้องเตรียมพาวเวอร์พอยท์ ดิฉันคิดว่าเกือบจะไม่มีประเด็นต้องสังเคราะห์แล้ว เพราะว่าท่านผู้พูดทุกท่านได้พูดจนแตกฉาน ท่านอาจารย์อานันท์ก็ได้วิเคราะห์ทุกประเด็นเกือบจะหมดแล้ว ดิฉันก็เลยเหลือเรื่องที่จะสังเคราะห์ซึ่งอาจจะเรียกว่าความเห็นเพิ่มเติม หรืออาจจะมีมุมอีกบางมุมที่ดิฉันขอเพิ่มเติมเล็กน้อย คงใช้เวลาไม่มากนัก

aw netive 03 119 13/10/03, 4:40 PM

ประการแรก ดิฉันคิดว่าประเด็นต่าง ๆ ซึ่งที่ประชุมได้เสนอมาตั้งแต่ตอนเช้าจนถึงเมื่อสักครู่นี้ ได้สะท้อนให้เห็นว่าสังคมไทย ชุมชนต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นชุมชนที่เป็นชุมชนที่ไม่ซับซ้อนนัก อย่างเช่น ชุมชนหมู่บ้านทางอีสาน จนมาถึงชุมชนที่ซับซ้อนมากอย่างลุ่มน้ำแม่ตาช้าง ซึ่งประกอบไปด้วยคนหลายชนชั้น อาจจะตั้งแต่ชาวนาเรื่อยไปจนถึงนายทุนต่างชาติ มีวิธีการจัดการชุมชนแตกต่างกัน ชุมชนหมู่บ้านที่ไม่ซับซ้อนนักอาจเห็นได้ชัดถ้าเราได้ไปเยือนหมู่บ้านทางภาคอีสานเช่นเดียวกับทางภาคเหนือในพื้นที่ที่ห่างไกล เป็นสังคมเครือญาติ หมู่บ้านเหล่านั้นจะใช้อุดมการณ์ที่สำคัญของชุมชนที่มักจะเป็นความเชื่อเรื่องบรรพบุรุษ มีความหวงแหนในที่ทำกิน ความเคารพในผืนแผ่นดิน ความเชื่อมั่นต่อธรรมชาติ ความเคารพต่อธรรมชาติ อันนี้เป็นความเชื่อพื้นฐานซึ่งสืบทอดมาช้านาน ในปัจจุบันนี้อาจจะมีการเปลี่ยนแปลงแต่ว่าในสังคมที่ห่างไกลก็ยังไม่ซับซ้อนมากนัก ด้วยเหตุนั้นเราจึงยังพบพิธีที่ได้แสดงภาพไปในวีดิทัศน์เมื่อตอนเช้า ก็เป็นการเสี่ยงทายกระดูกสัตว์ เป็นการเสี่ยงทายด้วยคางไก่ ความจริงการเสี่ยงทายด้วยคางไก่ซึ่งถือเป็นเครื่องมือทางอุดมการณ์ใช้มาตั้งแต่ตอนที่ชนชาติไทอพยพเรื่อยมาผ่านทิวเขาปาดไก่ รัฐอัสสัม เมื่อไทถอยร่นจากจีนลงมาที่ทิวเขาปาดไก่เนี่ย ประวัติศาสตร์บันทึกไว้ว่าได้ใช้การเสี่ยงทายไก่ว่าเราจะยึดอัสสัมตรงนี้เป็นที่มั่นของเราหรือไม่ก่อนที่จะอพยพลงใต้ การถือเอาการเสี่ยงทายกระดูกไก่ในคราวนั้นทำให้ชุมชนที่นั่นยึดเอาเขตอัสสัมเป็นเขตก่อร่างสร้างตัวไทใหม่ในช่วงนั้น ในที่สุดเมื่อถอยเรื่อยมาจนถึงปัจจุบันเรายังคงพบว่ามีการเสี่ยงทายกระดูกไก่ที่เปลี่ยนแปลงไปใหม่เช่นว่าเป็นการเสี่ยงทายขาไก่ เป็นการเสี่ยงทายคางไก่ เป็นต้น แต่ไม่ว่าจะเป็นการเสี่ยงทายชนิดใดก็ตาม ก็ยังคงใช้ผู้นำชุมชนซึ่งมีความรู้จัก ชุมชนเป็นอย่างดี เป็นผู้ทำนาย ผู้นำชุมชนซึ่งอาจจะเรียกว่า เฒ่าจ้ำหรือไม่เรียกก็ตาม ได้ใช้ความเข้าใจของท่านอธิบาย เช่น ที่หมู่บ้านม่วงเจริญ จังหวัดบุรีรัมย์ เฒ่าจ้ำอธิบายต่อผู้หญิงคนหนึ่งว่า คางไก่ของเธอดูโค้งงอ หักลง แสดงว่าครอบครัวอาจจะตั้งหลักไม่ติด จะต้องใช้ความเพียรพยายามมาก แล้วท่านก็พูดต่อไปว่า เพราะปีที่แล้วเธอกับสามีทะเลาะกันรุนแรงครอบครัวของเธอก็ประสบปัญหา จะเห็นได้ว่าผู้ซึ่งเป็นผู้นำของชุมชนไม่ได้เป็นแต่เพียงผู้นำทางพิธีกรรมแต่เป็นผู้รับทุกข์ร้อน หรือเป็นผู้สำรวจชุมชนด้วย การเสี่ยงทายอันนั้นเป็นเหมือนกับเป็นมรดก (Heritage) หรือเป็นวัฒนธรรมที่สืบมา การเสี่ยงทายเหล่านี้อาจจะมองดูเหมือนกับพิธีทางไสยศาสตร์ แต่เมื่อเราอ่านประวัติศาสตร์ของชนชาติของ

aw netive 03 120 13/10/03, 4:40 PM

คนไทยเนี่ยแม้ถึงในปัจจุบันไม่ว่าในเขตใดเราจะยังมีพิธีที่เราพบคือ พิธีเสี่ยงน้ำ พิธีเสี่ยงสัตว์ พิธีเสี่ยงไม้ เสี่ยงไม้ เสี่ยงสัตว์ เสี่ยงน้ำ นี้ยังคงพบได้ทั่วไป เป็นพิธีซึ่งมีความขลังอยู่ แต่สาระสำคัญของมัน มันถูกใช้ซ้ำ ๆ เพื่อเป็นเครื่องมือที่เหนือธรรมชาติ ไม่ต้องการการโต้แย้ง เพราะว่าถ้าโต้แย้งจะไม่มีใครนำใครได้ในชุมชน แล้วผู้นำเนี่ยจะอ้างอำนาจของตนเหนือกว่าหมู่บ้าน หรือเหนือกว่าประชาชนทั้งหมดอยู่ตลอดเวลาโดยอำนาจไม่ได้ เพราะฉะนั้นพิธีเหล่านี้จะยังมีความหมายและยังมีความสำคัญอยู่ในหมู่บ้าน ไม่ใช่เพราะว่าหมู่บ้านเป็นแบบโบราณ หมู่บ้านยังไม่เป็นแบบที่ทันสมัยหรือไม่พัฒนา แต่เป็นเพราะว่าเครื่องมือเหล่านี้เป็นสัญลักษณ์ของการจัดการปัญหาชุมชนได้ อีกตัวอย่างที่เราจะเห็นชัดก็คือว่าในพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เราเห็นเหล้าไหไก่ตัวจะเป็นเครื่องมืออันสำคัญ เหล้าไหไก่ตัวนี่จะมาพร้อมการสาปแช่ง ไม่เคยใช้เป็นเครื่องไทยทานในพระพุทธศาสนา ถ้าใช้อาจจะเป็นการใช้ที่ผิดฝาผิดตัว เช่น อยู่ ๆ จะมีใครอุตริเข้าไปในวัดแล้วก็สาปให้คนอื่นพินาศไป แต่การสาปแบบนั้นแสดงว่าไม่เข้าใจสาระสำคัญของพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาไม่ต้องการให้มีใครสาปแช่ง แต่ในสังคมที่อาจจะพูดในวงเล็บว่าเป็นสังคมทางโลกของมนุษย์ที่มีความขัดแย้ง มีความรัก โลภ โกรธ หลง ต้องแก้ไขในความขัดแย้งในความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวต่อครอบครัว เพื่อนบ้านต่อเพื่อนบ้าน มีการชอบกันไม่ชอบกัน นินทาว่าร้ายกัน แต่ยังต้องอยู่ด้วยกัน เมื่อต้องอยู่ร่วมกันพิธีกรรมทางโลกจึงยังเป็นพิธีกรรมที่สำคัญ เพราะว่าพิธีกรรมนี้อนุญาตให้ใช้เหล้าไหไก่ตัว ให้มีการตะโกน ให้มีการร้องรำ ให้มีการเต้น ให้มีการสาปแช่ง รวมทั้งการสาบานเป็นวิถีชีวิตซึ่งยังสอดคล้องกับสังคมที่ไม่ได้ใช้รถยนต์ขวักไขว่ และไม่ได้ใช้ถนนแบบทางด่วน ในกรณีเหล่านั้นเราจะเห็นได้ว่าชุมชนหมู่บ้านมีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงวิธีการที่จะจัดการปัญหาของชุมชน และเขาก็ไม่ได้คิดขึ้นใหม่แต่ใช้มรดกที่สืบทอดมา อย่างที่ดิฉันได้เรียนแล้วว่าในการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแล้วก็ได้พบว่ามันสืบเนื่องมาตั้งแต่สังคมไทยยังอยู่ตอนใต้ของจีนด้วยซ้ำ ซึ่งวัฒนธรรมเหล่านี้สืบมาถึงเราจนปัจจุบันแต่มีการพลิกแพลงวิธีการซับซ้อนขึ้นเรื่อย ๆ นั้นเป็นประเด็นที่หนึ่งซึ่งดิฉันคิดว่าถ้าเราไม่มองพิธีกรรมจากมุมที่ว่ามันเป็นเรื่องไร้สาระหรือเป็นเรื่องไสยศาสตร์ เราจะเห็นถึงการนำมาใช้ในกาลเทศะที่ชุมชนพิจารณาว่าเหมาะสม

ประการที่สอง เมื่อชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงไปมาก อย่างเช่น กรณีของเขื่อนปากมูล ซึ่งเขื่อนปากมูลชุมชนถูกทำร้ายถูกคุกคามเช่นเดียวกับลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จังหวัดเชียงใหม่

aw netive 03 121 13/10/03, 4:40 PM

กรณีเมื่อสักครู่นี้ ชุมชนก็ถูกคุกคามนะคะ ต่างกันหน่อยตรงที่ชุมชนเขื่อนปากมูลถูกคุกคามจากอำนาจรัฐ ชุมชนจากลุ่มน้ำแม่ตาช้างกล่าวให้ถึงที่สุดถูกคุกคามจากอำนาจเงินและอำนาจทุนนิยม ในการคุกคามของอำนาจเงินที่แตกต่างกันเราจะเห็นวิธีการต่อสู้ของพลังชุมชนที่แตกต่างกันในชุมชนที่สงบเงียบสักหน่อยอย่างที่เรากล่าวไปแล้วในประการที่หนึ่ง ชาวบ้านใช้ดอนปู่ตา ใช้การปรับไหม ใช้การทำงานเพื่อชดใช้กับการที่คุณทำผิดไป หรือการขอขมาต่อผีเป็นวิธีการที่มิตรใช้ต่อมิตร เป็นวิธีการที่อยู่ร่วมในอุดมการณ์ของตระกูลเครือญาติ ตระกูลเพื่อนบ้าน ตระกูลเสี่ยว และตระกูลเกลอ ภาพสะท้อนเหล่านั้นย่อมสะท้อนให้เห็นว่าสังคมเหล่านั้นไม่ซับซ้อน อาจารย์หลายท่านได้กล่าวว่าสังคมไทยมันมีหลากหลาย มีเยอะแยะ มีชาติพันธุ์ มีกลุ่ม มีพวก และโดยเหตุมีชาติพันธุ์ มีกลุ่ม มีพวก มีเหล่า นี้เอง จึงได้มีการประกอบพิธีจัดการความขัดแย้งโดยพลังชุมชนที่แตกต่างกัน ได้กล่าวแล้วว่าการจัดการของชุมชนที่ซับซ้อนอย่างกรณีเขื่อนปากมูลถูกรังแกจากอำนาจรัฐ และของลุ่มแม่น้ำแม่ตาช้างก็ถูกอำนาจของทุนนิยม วิธีการจัดการปัญหาต้องมีการปรับเปลี่ยน เขื่อนปากมูลน่าสนใจในกรณีที่ว่า เมื่อถูกคุกคามจากอำนาจรัฐ เขาสู้สองวิธี วิธีที่หนึ่งคือ เดินมาที่รัฐสภาและที่ทำเนียบเรียกร้องความเป็นธรรม นั่นคือมือซ้าย อีกหนึ่งคือมือขวา ชุมชนเมื่อมีโอกาสได้กลับไปใช้อุดมการณ์ของท้องถิ่นเพื่อเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการต่อสู้กับอำนาจคือ อำนาจที่ผู้อื่นกล่าวว่าเขาไม่มีสิทธิ์เหนือที่ดินคือลำน้ำของเขาอีกต่อไป เพราะฉะนั้นเขาจะมีอะไรเป็นเครื่องมือที่บอกว่าเขานี่แหละเป็นผู้ที่มีสิทธิเหนือแม่น้ำมูล วิธีการที่พวกเขาใช้ดังที่ทีมงานวิจัยไทบ้านได้ศึกษาพบก็ได้กล่าวว่า ชุมชนลุ่มน้ำมูลแถวเขื่อนปากมูลได้รื้อฟื้นวิธีการทำมาหากิน กระบวนการในการกิน ประเพณีกินด้วยกัน ประเพณีต่างๆ งานวิจัยนี้มีความสำคัญที่จะชี้ให้เห็นว่าชุมชนทำสิ่งเหล่านั้นขึ้นมา ก่อนอื่นอันดับแรกเพื่อตอกย้ำต่อใจตนถึงความมีอยู่ของตัวเอง อันที่สองคือ แสดงต่อหน้าผู้อื่นว่าเรามีอยู่ เรามีความหมายและมีความสำคัญ เพราะฉะนั้นอันนี้เป็นการผลิตซ้ำอุดมการณ์ของหมู่บ้านของท้องถิ่น แม้ว่าชาวบ้านจะมาถือไมโครโฟนอยู่ที่ทำเนียบ แต่คนอาจจะนึกไม่ออกว่าหมู่บ้านยังไปนั่งร่วมกันในประเพณีกินข้าวแก่งอยู่นะคะ แล้วพวกเขากำลังทำอะไร เขารู้ว่ารัฐบาลกำลังจะประเมินว่าหนึ่งปีคุณจะเป็นอย่างไร ดิฉันคิดว่ามีเหตุการณ์ที่คล้ายคลึงกันดิฉันพบที่ลุ่มน้ำแม่ขาน จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อชุมชนแม่ขานตอนล่างต้องการจะขึ้นไปที่ชุมชนแม่ขานตอนบนเพื่อที่จะขอร้องให้นายทุนถอนเขตปักที่ดินออกไปให้พ้นห้าเมตรจากแนว

aw netive 03 122 13/10/03, 4:40 PM

เหมืองฝาย เขาระดมกำลังของเหมืองฝายสามร้อยคนมาก่อนที่เขาจะเดินขึ้นไปบนจุดซึ่งเป็นเขตที่เขาจะขึ้นไปบอกกับพวกฮุบที่ดินว่าให้ถอยไปให้พ้นห้าเมตรจากเหมืองฝาย ชาวบ้านบอกว่า ก่อนอื่นเราต้องกินลาบก่อน เราต้องมีลาบและเหล้า ถ้าเราเป็นคนเหนือเราจะรู้ว่าลาบแล้วก็เหล้าเนี่ยเป็นอาหารหลัก มันไม่ได้เป็นเพียงอาหารหลักแต่มันเป็นอาหารทางอุดมการณ์ของชุมชนด้วย ถ้าหากเราอยู่ที่ทางเหนือเราจะเข้าใจว่าอาหารไม่ได้เป็นแต่เพียงอาหาร อาหารเป็นอย่างอื่นเพราะการทำลาบ โดยมากแล้วชาวเหนือจะไม่นั่งลาบเงียบ ๆ อยู่ที่บ้าน แต่ว่าเขาจะระดมคนมาช่วยกันลาบแล้วมันจะมีเสียงเฮฮาสรวลเสและย่อมจะมีเหล้าในประเพณีใหญ่ ๆ จะต้องมีการทำลาบทั้งสิ้น ชาวบ้านพูดเสมอว่าเมื่อไปวัดไม่มีการลาบ เมื่อวันสำคัญอย่างเข้าพรรษา ออกพรรษา ไม่มีการลาบ แต่วันสงกรานต์ วันสืบชะตาบ้าน วันไหว้ผีบ้านต้องลาบ วันนี้จะเป็นวันที่เราลงเสาเอกของบ้าน เราจะสร้างบ้านต้องลาบ ถ้าลาบหมายถึงกำลังใจมาแล้วเราพร้อมที่จะทำงาน เพราะฉะนั้นวัฒนธรรมอันนี้มันเป็นวัฒนธรรมที่มันหยั่งอยู่ลึก เมื่อสังเกตดูการจัดการปัญหาของชาวบ้าน เราอาจเห็นชาวบ้านมาประชุม เรามาสามัคคีกันแก้ปัญหา เราร่วมกันจัดการน้ำ อันนี้อาจจะเป็นวิธีการที่อยู่ผิวบน แต่ลึกลงไปภายใต้วิธีการนั้น มีวัฒนธรรมฝังอยู่หยั่งอยู่ในใจของเขา วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่อยู่ลึก อย่างชาวบ้านลุ่มน้ำขานรู้สึกว่าเขาต้องเคารพแก่ฝายท่าบ่อเย็นของแม่น้ำขานตอนล่าง หลังจากชุมนุมคนสามร้อยคนลาบ และกินเหล้าเสร็จแล้ว พวกเขาพากันขับรถปิคอัพขึ้นไปที่เหนือฝาย ขอให้นายทุนถอยออกไปจากแนวเหมืองห้าเมตร การขับเคี่ยวกันเป็นไปอย่างค่อนข้างรุนแรง และในที่สุดเหมืองฝายเป็นฝ่ายชนะ นายทุนยอมถอยไปจากห้าเมตรจากแนวเหมืองโดยอาศัยกฎหมายล้านนาโบราณว่าด้วยการจัดการที่ดินริมขอบเหมือง กรณีการศึกษาของลุ่มน้ำมูลชี้ให้เห็นคล้าย ๆ กัน ก็คือว่า ชาวบ้านได้ใช้พิธีกรรมหรือประเพณีโบราณเพื่อสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาวเขื่อนปากมูล ของชุมชนแม่มูนมั่นยืน การจะสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชนแม่มูนมั่นยืนไม่สามารถสร้างได้ด้วยวิธีการแต่เพียงบอกว่า เราจะบอกให้รัฐถอยไปเพราะว่าคนมีสองด้าน ด้านหนึ่งก็คือสิ่งที่อยู่ผิวบน คือการตกลงทางผลประโยชน์ แต่สิ่งที่อยู่ภายในลึกซึ้ง ก็คือความรู้สึกทางวัฒนธรรม สองสิ่งนี้เป็นสิ่งที่อยู่คู่กัน แต่อย่างไรก็ตาม เราก็เห็นชุมชนที่ซับซ้อนอย่างลุ่มน้ำแม่ตาช้าง ซึ่ง ณ บัดนี้ความขัดแย้งได้ดำเนินไปถึงขั้นเกือบจะสุดท้ายแล้ว ก็คือนายทุนได้เข้าไปกวาดซื้อ ที่ดินไม่ได้เป็นไปตามธรรมชาติอีกต่อไป โครงสร้างทางชนชั้น

aw netive 03 123 13/10/03, 4:40 PM

เป็นไปอย่างผิดปกติ หลายส่วนเป็นเงินที่มาจากตลาดหุ้นต่างประเทศ เพราะฉะนั้น โครงสร้างทางชนชั้นหรือโครงสร้างของสังคมในเขตลุ่มน้ำแม่ตาช้างไม่ใช่โครงสร้างที่จะจัดการได้ง่าย ๆ ด้วยวิธีการลาบเหล้า เหล้าไหไก่ตัว แล้วก็ใช้พลังของระบบเหมืองฝาย เพราะว่ามันไม่มีกลุ่มคนประมาณแปดเหมืองที่จะสู้กับคนกลุ่มเดียว แต่อาจารย์จากลุ่มน้ำแม่ตาช้างได้ชี้ให้เห็นว่ามันประกอบไปด้วยใครบ้าง ซึ่งเราก็เห็นจากงานวิจัย ดังนั้นในกรณีการศึกษาใหม่ ๆ ของสังคมที่ซับซ้อน เราจะเห็นวิธีการของการจัดการปัญหาที่ใช้อุดมการณ์ใหม่ขึ้นเรื่อย ๆ แม้จะมีอุดมการณ์อย่างเดิมเป็นพื้นฐานอยู่ แต่เริ่มมีการพูดเรื่องว่าแบ่งเท่าไหร่ ผลประโยชน์เป็นของใคร คุณเท่าไหร่ และผมเท่าไหร่ จะจัดการอย่างไร ในขณะที่โครงสร้างที่ง่ายกว่านั้นหรือโครงสร้างที่ซับซ้อนน้อยกว่านี้ จะมีการจัดการที่แตกต่างออกไป สังคมไทยเป็นสังคมที่มีพลวัตค่อนข้างมากในการจัดการปัญหา แล้วก็ในความซับซ้อนนั้นจึงมีวิธีการที่แตกต่างกันตั้งแต่ทำผิดแล้วมาไหว้ผีที่ดอนปู่ตาไป จนกระทั่งไปสู้กันที่อำเภอ วิธีการเหล่านี้ก็คงเป็นสิ่งที่ตกผลึกมาจากการพัฒนาการทางสังคมของประเทศไทยเราเอง

ประการสุดท้ายที่ดิฉันจะขอกล่าวถึงก็คือ ในงานการศึกษาของงานวิจัยไทบ้านได้กล่าวถึงพื้นที่ทางการผลิตของชุมชนหลายอย่าง ซึ่งดิฉันคิดว่าน่าสนใจ คุณฤมลพูดถึงว่าชาวบ้านพูดว่าเขามีนาอยู่มูลหนึ่งมีเกษตรริมมูล เขาใช้แม่น้ำมูลอย่างไร แก่งนี้จะถูกใช้เมื่อน้ำมีหรือว่าน้ำแห้งนะคะ ในการวิจัยหลายชิ้นที่ดิฉันเคยอ่านหรือแม้แต่ที่ดิฉันทำเองก็ได้พบว่าพื้นที่ของประเทศไทยเป็นพื้นที่อยู่ในเขตเส้นศูนย์สูตร มีตั้งแต่ที่ราบกว้างอย่างอยุธยาไปจนถึงที่ราบในหุบเขาแบบทางเหนือและที่ราบริมชายฝั่งทะเลแบบภาคใต้ ซึ่งมีภูเขาเป็นเขตสำคัญกว่า รวมทั้งเขตประมง การประเมินพลังของชุมชน หรือการดูวิธีการจัดการของท้องถิ่นนี่ต้องให้ความสนใจกับเรื่องเขตภูมิศาสตร์เศรษฐกิจ ภูมิศาสตร์ที่วัดได้หรือมองเห็นได้ง่าย ๆ เช่น เมื่อเราเข้าไปที่หนึ่งเราอาจจะดูว่ามีนาเท่าไหร่ มีไร่เท่าไหร่ ชาวนาจัดการภูเขาอย่างไร แต่ในอีกฤดูหนึ่งเมื่อเราเข้าไปเรากลับจะเห็นภูมิศาสตร์อีกแบบหนึ่ง ซึ่งเมื่อตอนยังไม่มีน้ำภูมิศาสตร์แบบนี้มันไม่มี เพราะฉะนั้นการวิจัยการศึกษาหมู่บ้านหรืออุดมการณ์ของชุมชนหรือวิธีต่อสู้ของชุมชนจึงพึ่งพิงหรือสัมพันธ์อยู่กับการผลิตหรือธรรมชาติอย่างใกล้ชิด แล้วการที่จะเข้าใจว่าชุมชนทำอย่างไรก็จำเป็นจะต้องดูตลอดปี และด้วยเหตุนั้นดิฉันจึงได้เห็นว่างานวิจัยวันนี้ที่เราเสนอกันหลาย ๆ กรณีก็สะท้อนพื้นฐานมาจากภูมิศาสตร์ที่ต่างกัน ตั้งแต่พื้นที่ราบจนถึง

aw netive 03 124 13/10/03, 4:40 PM

พื้นที่สูงตามที่กล่าวมาแล้ว ดิฉันจะกล่าวถึงงานวิจัยบางชิ้นที่ดิฉันเคยทำ ดิฉันก็ได้พบว่าพื้นที่ที่เราคำนวณว่าชาวนาและชาวสวนมีอยู่เท่าไหร่ ในเอกสารของราชการ แม้กระทั่งจากโฉนดไม่สามารถบอกความจริงภูมิศาสตร์ของพื้นที่นั้นๆ และเมื่อไม่สามารถบอกทั้งหมดมันก็ไม่เป็นตัวแทนของความเป็นจริง ยกตัวอย่างเช่น ลุ่มแม่น้ำขาน อำเภอสันป่าตอง สถิติบอกว่ามีพื้นที่อยู่เท่านี้ แต่พอหน้าน้ำพื้นที่มันเปลี่ยน พอหน้าแล้งพื้นที่มันขยายสูงอีก ทั้งๆ ที่ไม่เคยพูดถึงว่ามีมาก่อนแต่มันจะมีเมื่อมันย่างเข้าอีกฤดูหนึ่ง และมันไม่มีเมื่อย่างเข้าอีกฤดูหนึ่ง ความซับซ้อนเบื้องหลังตัวเลขและข้อมูลนั้นน่าสนใจ ดังเช่น กรณีกฎหมายค่าเช่านา ในช่วงหนึ่งเราก็บอกว่าแบ่งสามเมื่อเปลี่ยนจากแบ่งครึ่งมาเป็นแบ่งสาม เราสรุปว่า ชาวนาจะได้สองและเจ้าของที่ดินได้หนึ่ง ตัวเลขจะปรากฏอยู่เท่านี้ แต่ในการศึกษาที่เป็นจริงเราจะพบว่าเจ้าของที่ดินได้หนึ่งชาวนาได้สอง แต่ในฤดูแล้งและในฤดูนาปรังผลผลิตทั้งหมดเป็นของชาวนา ผลผลิตในส่วนที่สองเราจะไม่กล่าวถึงเพราะว่าไม่อยู่ในความเข้าใจ หรือวิธีการคิดของฝ่ายรัฐบาล หรือกฎหมายที่ใช้อยู่ก่อนหน้านั้นเลย เป็นต้น ดังนั้นเราจึงเห็นว่าความจริงที่มีอยู่ในท้องถิ่นก็จะเป็นความจริงที่ค่อนข้างซับซ้อนอย่างที่อาจารย์อานันท์ได้พูดแล้วว่า มันไม่มีอะไรที่เป็นเดี่ยวๆ ด้วยเหตุนี้ดิฉันจึงอยากจะเสนอภาพอีกภาพหนึ่งเพื่อเป็นการเพิ่มเติมต่อที่ประชุมนอกจากงานที่ท่านได้เสนอมา

เรื่องความซับซ้อนของพื้นที่นี้ อยากจะยกตัวอย่างเช่น ในเขตอำเภอสันป่าตอง ลุ่มน้ำขาน เป็นกรณีที่คล้ายๆ กัน ก็คือว่าอำเภอสันป่าตอง สังกัดจังหวัดเชียงใหม่ แต่ชาวบ้าน Identify ตัวเองว่าตัวเองเป็นส่วนหนึ่งของลำพูนในความรู้สึกของเขา เขานับถือพระธาตุหริภุญไชยเป็นศูนย์กลาง แต่คนทางเชียงใหม่หรือคนอำเภอเมืองคิดว่าชาวสันป่าตองจะมาไหว้พระธาตุดอยสุเทพ แต่จริงๆ แล้วเขาไม่ไป เขาไปพระธาตุหริภุญไชยแล้วเขาก็นับวัดพระธาตุหริภุญไชย และวัดพระธาตุยั้งหวีดซึ่งอยู่ตอนใต้ไม่ได้เกี่ยวข้องอะไรกับเชียงใหม่ เป็นเขตแดนด่านหน้าของสันป่าตอง เขา Identify ของเขามาอยู่ข้างล่าง แต่เวลาที่รัฐ Identify สันป่าตองขึ้นไปอยู่กับทางอำเภอเมือง เพราะฉะนั้นเขตวัฒนธรรมของสันป่าตองก็ดี ตอนใต้ของลุ่มน้ำขานก็ดี เขาจะมาอิงอยู่กับวัฒนธรรมของหริภุญไชย ดังนั้นสิ่งเหล่านี้มันซับซ้อน ความซับซ้อนเหล่านี้จึงทำให้คนคิดวิธีการแก้ปัญหาที่ไม่ตรงกับรัฐ และอาจจะไม่ตรงกับความคิดของคนภายนอกด้วย ดังนั้นดิฉันคิดว่าสิ่งที่ชุมชนพูดออกมามีความสำคัญ การจัดการความขัดแย้งของ

aw netive 03 125 13/10/03, 4:40 PM

พวกเขา วิธีการทำของพวกเขาจะสะท้อนวิธีที่ชุมชนมองตัวเอง Identify พื้นที่ของตัวเองให้ตำแหน่งของตัวเองว่าตัวเองเป็นใคร อยู่ที่ไหน อยู่กับอะไร พื้นที่ภาคกลางจำนวนมากเขาไม่ได้รู้สึกว่าเขาเป็นภาคกลาง เขาไม่รู้สึกว่าเขาเกี่ยวข้องอะไรกับลุ่มน้ำเจ้าพระยา แต่ด้วยเขาถูกบอกว่าเป็นภาคกลางและเกี่ยวข้องกับลุ่มน้ำเจ้าพระยา เขาจึงเสียประโยชน์ตั้งแต่ต้นจนจบ ไม่เคยเปลี่ยนแปลงเลย นี่เป็นวิธีการที่ส่วนกลางจัดการกับท้องถิ่น ขณะเดียวกันท้องถิ่นก็ไม่ค่อยยอมและก็จัดการตัวเองตลอดเวลา เหล่านี้ดิฉันคิดว่าเราเห็นภาพสะท้อนที่ค่อนข้างชัดเจนในงานวิจัย ในผลสะท้อนจากที่ชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ ได้ทำกันมาอย่างที่ได้อภิปรายมาขั้นต้น

ครูบาสุทธินันธ์ ปรัชญพฤทธิ์

กราบเรียนท่านผู้อาวุโสผู้ทรงคุณวุฒิ และญาติร่วมแผ่นดินที่เคารพทุกท่าน นั่งฟัง ๒ วันก็ได้แต่สะท้อนใจ และก็เห็นใจว่าชีวิตหนอชีวิต ชีวิตคนไทย ที่มองเห็นว่าปัญหาเกิดจากการออกแบบประเทศผิดครับ แผนแม่บทของชาติเดินตกขอบ เราเอาทรัพยากรทุกอย่างไปหนุนให้เกิดภาคอุตสาหกรรม เมื่อออกแบบผิดวิถีไทย วิถีชีวิตและวิถีแห่งสังคมไทยจึงเกิดปัญหามดเลยครับ ป่าไม้หายไป ภูเขาก็หายไป แม้แต่เศียรพระพุทธรูปในโบสถ์ก็ยังหายไป ต้องจับพระพุทธรูปขังไว้ในห้องที่แข็งแรงที่มีสภาพเดียวกันกับเรือนจำ เมื่อศาสนาวัฒนธรรมมีปัญหาท่วมท้น ชีวิตของคนจะไปเหลืออะไรล่ะครับ ตอนนี้ลูกเมียหายไป คนหนุ่มคนสาวหายไป ในหมู่บ้านมีแต่คนแก่ผอมแห้งแรงน้อยกับหมาผอมโซ ที่นาน ๆ จะโงหัวขึ้นมาเห่าอย่างเกียจคร้าน

เมื่ออะไรมันหายไป ๆ ..เอ๊ะ ..แล้วนี่สังคมไทยมันเป็นอะไร มันไม่มีกึ๋นพอที่จะปกป้องดูแลตัวเองแล้วใช่ไหม เพราะยังงั้นวิกฤติเที่ยวนี้มันไม่ใช่เรื่องเล็ก ๆ เสียแล้ว ตัวชี้วัดความอยู่รอดหรือไม่รอดก็ขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งของวัฒนธรรม ถึงเราจะห้ามปลาใหญ่ไม่ให้กินปลาเล็ก แต่เราก็ใช่ว่าจะทำอะไรในเชิงรับไปเสียหมด ขืนรับอย่างเดียวรับมาก ๆ เดี๋ยวก็รับเละกันเท่านั้นเอง

ต่อไปนี้จะต้องมองหาวิธีการทำงานเชิงรุกกันบ้างแล้ว แต่เรื่องนี้ก็ใช่ว่าจะทำได้ง่าย ๆ ผมคิดว่านักสู้ในสายทางนี้จะต้องเรียนอย่างหนัก ต้องทำงานแข่งกับเวลานำพาวิกฤติให้พ้นเส้นยาแดงผ่าแปด เพราะทุกเรื่องล้วนสาหัสสากรรจ์ ที่สำคัญมันแย่ตรงที่ยุคนี้ไม่มีมิติทางสังคม ร้อยละ ๙๙ เป็นเรื่องส่วนตัวหมด การจัดการอะไรบนเรื่องส่วนตัวเป็นเรื่องยาก

aw netive 03 126 13/10/03, 4:40 PM

ในอดีตที่เราทำอะไร ๆ ได้เพราะเรามีบริบทของสังคมตะวันออก เรามีการให้บุญให้ทาน ถือว่าการทำบุญการเสียสละเพื่อส่วนรวมเป็นปลื้ม เป็นมงคล เป็นกุศลต่อชีวิต แต่ยุคนี้สิ่งเหล่านี้กำลังเลือนหายไป คำว่าชาติเป็นสิ่งที่อยู่ไกลสุดกู่ ..ในสมัยกรุงศรีอยุธยา พระยาจักรีไปเข้าข้างพม่าคนเดียวกรุงยังล่มเลย แต่วันนี้เราพร้อมที่จะเปิดประเทศ เลหลังประเทศ ไม่ใช่ทำคนเดียวแต่เรากำลังช่วยกันขายทอดตลาดประเทศอย่างเอาเป็นเอาตาย ถามว่ามันเกิดอะไรขึ้นกับแผ่นดินของเรา คนไทยเป็นอะไร คนไทยคิดอะไรอยู่

ผมนอกจากจะเอาใจช่วยท่านทั้งหลายแล้ว ก็อยากจะเสนอกรณีตัวอย่างในการต่อสู้ว่าจะต้องศึกษาบทเรียนให้มาก จะต้องมีข้อมูลมีการทำการบ้านอย่างเต็มที่ และควรจะสู้ด้วยปัญญา สู้ด้วยเหตุด้วยผล แทนที่จะสู้ด้วยการยกม็อบไปเฮ็ว ๆ ให้เขาเอาหมาไล่งับอย่างเดียว ฝ่ายตรงข้ามเขาก็มีจุดอ่อนเช่นกัน คือพวกนี้จะไม่ยอมเสียหน้า ถ้าเสียหน้าเมื่อไหร่ก็เหมือนพญานาคถูกตีขนดหาง

แต่สิ่งที่เป็นปัญหามากก็คือคนไทยไม่พูด ไม่เรียนรู้เรื่องสิทธิมนุษยชน ไม่ทำสิทธิพื้นฐานให้เกิดเป็นพลังภาคประชาชน การเมืองภาคประชาชนก็ไม่ทราบว่าอยู่ที่ไหน วับ ๆ แวม ๆ ขึ้นมาแต่ละทีก็อ่อนแรงจนน่าอ่อนอกอ่อนใจ คนไทยนี่นะครับนอกจากไม่พูดแล้วยังไม่ยอมเขียนสะท้อนความคิดและปัญหาของตัวเองอีกด้วย ชอบแต่จะคิดแบบตัดช่องน้อยแต่พอตัว ชอบแก้ผ้าเอาหน้ารอด รู้หลบเป็นปีกรู้หลีกเป็นหาง บางทีก็เอาสุภาษิตมาใช้กับสถานการณ์ที่ไม่สมควร ทำยังไงถึงจะทำให้คนไทยส่วนใหญ่พูด เสนอแนะ-ชี้แนะ-ชี้นำกันมาก ๆ ถ้าคนส่วนใหญ่หันมาสนใจปัญหาภาคสังคมพวกที่ทำอะไรบ้า ๆ บอ ๆ ก็จะไม่กล้าเสี่ยง อย่างน้อยก็ระมัดระวังไม่เลยเถิดจนเกินงาม

บทเรียนหน้าที่ ๑ น่าจะอยู่ที่หาทางสร้างกลไกภาคสังคมปลุกให้คนไทยตื่นตื่นตาตื่นใจกับวิกฤติที่อยู่รอบ ๆ ตัว โดยการเปิดพื้นที่ทางสังคมเปิดพื้นที่ทางปัญญาค่อย ๆ ปรับวัฒนธรรมด้านการอ่อนน้อมถ่อมตนไปทุกเรื่อง มาเป็นการสนใจด้านมิติทางสังคมให้มากขึ้น การอ่อนน้อมถ่อมตนก็ยังคงรักษาไว้ แต่ขณะเดียวกันก็ไม่ให้ใครมาละเมิดสิทธิ์ส่วนสังคมโดยไม่มีขอบเขต พยายามปลุกกระแสให้เข้าใจตรงกันว่า บัดนี้เราก้าวล่วงเข้ามาอยู่ในโลกยุคใหม่แล้ว ดังท่านพระธรรมปิฎกท่านชี้นำไว้

aw netive 03 127 13/10/03, 4:40 PM

ตอนนี้เมืองไทยต้องขึ้นยุคใหม่ ต้องสร้างฐานสังคมให้ดี เมืองไทยเท่ากับมาถึงทางโค้งแห่งประวัติศาสตร์แล้ว โค้งนี้เป็นโค้งสำคัญเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อว่าจะไปดีหรือไปร้าย ต้องถือโอกาสให้การศึกษา ฝึกเด็กรุ่นใหม่มาสร้างชาติ เด็กจะเป็นคนสร้างชาติได้ เด็กจะต้องเป็นนักสร้างสรรค์ แต่ตอนนี้เด็กเราเป็นนักบริโภค จะสร้างชาติได้อย่างไร...

เราเข้าสู่โลกยุคใหม่อย่างไร เมื่อก่อนเราก็ใช้หม้อดิน ต่อมาก็เปลี่ยนเป็นหม้ออะลูมิเนียม แล้วก็เป็นหม้อไฟฟ้า และวันนี้ก็มีหม้อไมโครเวฟเข้ามามากขึ้น ต่อไปก็ไม่รู้ว่ามันจะมีหม้อพิสดารอะไรเข้ามาอีก นี่ก็หมายความว่า วัฒนธรรมมันมีชีวิตมันมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เพียงแต่จะต้องมีมาตรการกำกับความเปลี่ยนแปลงไม่ให้มันไหลตามกระแสกิเลสจนเลยเถิด เช่น จะให้นุ่งโจงกระเบนขึ้นรถไฟฟ้า BTS ก็คงจะดูไม่เหมาะ คงจะต้องมองให้ออกว่าจุดพอดีของชีวิตอยู่ตรงไหน

เมื่อ ๑๐ ปีที่ผ่านมามีการต่อสู้เรื่องวัวพลาสติก รัฐฯ ไปซื้อวัวจากต่างประเทศมาให้ชาวบ้านเลี้ยง ด้วยกลไกของกิเลสภาครัฐทำให้ชาวบ้านได้รับวัวที่ไม่มีคุณภาพชาวบ้านก็คิดตามประสาซื่อว่า.. เมื่อได้รับของที่ไม่มีคุณภาพก็น่าจะเอาไปคืนไปเปลี่ยนใหม่ได้ ยกตัวอย่างเช่น การไปซื้อหาของใช้ในร้านค้าหมู่บ้าน เมื่อเจอของปลอมเขาก็ยังเอาไปคืนขอเปลี่ยนได้ เรื่องวัวนี่ก็น่าจะเป็นเช่นนั้นในทางจริยธรรม แต่ปรากฏว่าภาครัฐฯ ไม่ยอม งอแงบิดตะกรูดต่าง ๆ นานา หาว่าชาวบ้านเลี้ยงไม่เป็น เลี้ยงไม่ดี และรัฐฯ เองก็ไม่เคยมีตัวอย่างในทางปฏิบัติ รัฐฯ ไม่เคยทำอะไรผิดจึงไม่ขอรับวัวที่ชาวบ้านขอคืน มิหนำซ้ำ รัฐมนตรียังสำทับออกมาว่า *"ชาวบ้านไม่กล้านำมาคืนหรอก"* ตัวแทนชาวบ้านบอกว่า *"เขารู้จักเราน้อยไปเสียแล้ว อย่าว่าแต่วัวเลย เมียยังทิ้งมาแล้ว"* บางคนระเบิดความอึดอัดใจออกมาเหมือนน้ำร้อนพวยพุ่งออกจากกา

หลังจากอธิบายกันหลายยก ตามทฤษฎีที่ว่าเราแก้ไขปัญหาด้วยเหตุด้วยผลและแล้วชาวบ้านก็สรุปบทเรียนได้ว่า เรื่องลักษณะนี้มันต้องได้รับการตอบสนองทั้งสองฝ่ายถึงจะมีความเป็นไปได้ การที่ชาวบ้านตบมือข้างเดียวจึงเปาะแปะไร้น้ำยาอย่างยิ่ง ถ้าจะให้มีน้ำยาก็ต้องเทกระจาดวัวพลาสติกสิครับ เรื่องพัฒนาที่ขายขี้หน้าเขาจึงเกิดขึ้นด้วยประการฉะนี้

หลังจากที่เทกระจาดวัวเบ็ดเสร็จไปแล้วนึกว่าเรื่องจะจบ รายการรักษาหน้าประเภทอย่างหนาของรัฐมนตรีก็เกิดขึ้นอีก นั่นคือการจัดประชุมทางวิชาการเพื่อจะหา

aw netive 03 128 13/10/03, 4:40 PM

ทางออกให้กับตัวเอง โดยการเชิญนักวิชาการจากทุกสาขามากันเพียบ แต่ให้ตัวแทนชาวบ้านเข้าร่วม ๓-๔ คน ตรงจุดนี้ล่ะครับที่อยากจะเล่าให้ฟัง เพราะมันเป็นจุดโฟกัสของเรื่อง *เขาคัดเลือกตัวแทนเป็นสุภาพสตรีของเราไปขึ้นเขียง แต่แทนที่เราจะไปพูดว่าวัวไม่ดีอย่างโน้นอย่างนี้ดังที่เราเคยแถลงเรื่อยมา เราก็ขอบอกข้อเท็จจริงในประเด็นใหม่ว่าวัวทุกตัวมันไม่รู้เรื่อง แต่ที่เป็นปัญหาก็คือมนุษย์นี่แหละ ผู้เกี่ยวข้องทุกคนมันมีหัวใจเป็นพลาสติก มันจึงเป็นที่มาของวัวพลาสติก !*

เมื่อผิดฟอร์มเกินความหยั่งรู้อย่างนี้ สิ่งที่นักวิชาการเตรียมมาแก้ตัวก็ระร่วงระนาวสิครับ เพราะชาวบ้านเคยบอกว่า วัวไม่ดี พอมาวันนี้เปลี่ยนเป็นคนไม่ดี คนเป็นพลาสติกแทนวัว แหม..สู้กันทางปัญญาอย่างนี้ก็หงายผึ่งสิครับ ไม่ทราบว่าจะหาทางลงได้อย่างไร สุดท้ายก็กล้อมแกล้มสรุปว่า รัฐฯ นั่นเป็นตัวปัญหา ต้องควักเงินงบประมาณแผ่นดินมาชดเชยความไม่ชอบธรรมของตนเองไปหลายร้อยล้านบาท กรณีนี้เตือนให้ตระหนักว่า เรื่องพลังท้องถิ่นกับผลประโยชน์ส่วนเกินนั้นยังเป็นปัญหาอีกยาวนานตราบใดที่เราก้าวล่วงไปสู่วัฒนธรรมที่เห็นแก่ตัวแบบด้านได้อายอดเช่นนี้

วันนี้ถ้ามาพิจารณาถึงพลังทางสังคม เราก็มีพลังอยู่หลายกลุ่ม พลังพ่อค้า พลังนักการเมือง พลังชาวบ้านชาวไร่ ชาวนา แต่กล่าวโดยรวมแล้วก็เป็นพลังกลุ่มใครกลุ่มมันที่แตกซ่านกระเซน ไม่รวมกันให้เป็นพลังเพื่อชาติแบบสมัยสู้ศึกของชาวบางระจัน เพราะคำว่าชาติไม่มีความหมายไม่มีคุณค่าในสายตาของคนไทยไปเสียแล้ว ถ้าเราไม่รื้อฟื้นวัฒนธรรมกันอย่างจริงจัง พวกเราก็จะอยู่ในกระแสวัฒนธรรมเถื่อน แล้วก็ถูกกระแสของกิเลสจากภายนอกมาครอบงำเรา สุดท้ายก็ตอบไม่ได้ว่าสิ่งที่ดำเนินชีวิตอยู่ในขณะนี้เป็นวัฒนธรรมของใคร จะเป็นแบบ..แต่ช้าแต่..มาแต่ของเขา ของเราไม่มาอย่างนั้นรึ เอาอย่างนี้ก็แล้วกัน ผมเตรียมพาวเวอร์พอยท์มาด้วย เป็นการประมวลภาพและแนวคิดหยาบ ๆ ใช้เวลา ๑๐ นาทีเศษ ขอเชิญรับชมได้แล้วครับ

คนที่มีสถาบันพระมหากษัตริย์ให้เคารพเทิดทูน จะเรียกว่าคนจนได้อย่างไร คนที่มีผู้อาวุโสคอยชี้แนะชี้นำให้กำลังใจจะเรียกว่าคนจนได้อย่างไร คนที่มีนักเทคนิค นักวิชาการคอยชี้ทางให้ความรู้ความคิดเห็นจะเรียกว่าคนจนได้อย่างไร คนไทยไม่จนหรอกนะครับ ถ้าจนจะเอาเงินที่ไหนไปซื้อหวยปีละหลายหมื่นล้าน เอาเงินที่ไหนไปพนันบอลปีละหลายหมื่นล้าน เอาเงินที่ไหนไปกินเหล้าเมามายปีละหลายหมื่นล้าน เอาเงิน

aw netive 03 129 13/10/03, 4:40 PM

ที่ไหนไปจัดงานเฮฮาปาร์ตี้ปีละหลายหมื่นล้าน เอาเงินที่ไหนไปซื้อยาบ้าปีละหลายหมื่นล้าน ประเทศนี้พัฒนาบริเวณศีรษะมานาน สมัยเชื่อท่านผู้นำก็ยุ่งอยู่กับการบังคับให้สวมหมวก มาสมัยนี้ก็บังคับให้ใส่หมวกกันน้อค แต่เรื่องลึกลงไปในหัวกะโหลกไม่ค่อยจะคิดกัน ไม่ทราบว่าจะป้องกันก้อนสมองโง่ๆ ไปทำไม ภาพนี้อธิบายให้เห็นเรื่องการวิจัยของสังคมไทยในอดีต จะเห็นว่าเราสามารถเอาช้างป่ามาใช้งานได้นั้น กระบวนการเรียนรู้ในอดีตนี้ซับซ้อน เรียนจริงรู้จริงแล้วก็เอามาใช้งานได้จริง ซึ่งตรงนี้เราเห็นว่าในปัจจุบันงานวิจัยสายพันธุ์ไทยก็เปราะบาง แล้วก็ไม่ได้มีการทำการวิจัยอย่างจริงจังทำให้เรามีปัญหาเรื่องความรู้ ความคิด และความสามารถ โจทย์ทุกอย่างเริ่มต้นจากชีวิต ความรู้ความคิดผลิตผลงานเพื่อสนองตอบต่อความต้องการของตนเองและชุมชนได้อย่างสอดคล้องและกลมกลืน ถ้าเราปฏิรูปการเรียนรู้ได้เชื่องช้า สภาพของการพัฒนาสังคมไทยคงยักแย่ยักยันเหมือนกับภาพนี้ล่ะครับ ถ้าเราสร้างระบบการเรียนรู้ใหม่ไม่สำเร็จ ลูกหลานไทยก็คงไม่ต่างกับแพะตัวนี้ที่ถูกจับไปบูชายันต์ พลังท้องถิ่นหรือพังท้องถิ่น เงินกำลังจะหมุนไป เงินกำลังจะหมุนไป แต่ความรู้ไม่หมุนมาซักที ถ้าจะพัฒนาเงินกับความรู้จะต้องควบคู่กันมา ไม่อย่างนั้นก็ไม่ต่างอะไรกับสามล้อถูกหวยอัลเบิร์ตไอน์สไตน์บอกว่าเราต้องมีวิถีคิดใหม่โดยสิ้นเชิงมนุษยชาติถึงจะอยู่รอดได้ นักคิดบางท่านก็ให้ความเห็นว่าอารยธรรมตะวันตกกำลังดึงโลกเข้าสู่ภาวะวิกฤติ ผมเห็นว่ามนุษย์กำลังเปลี่ยนทุกสิ่งทุกอย่างจากคุณค่าไปเป็นมูลค่ากันหมดสิ้น เรากำลังอยู่ในสงครามความคิด ค่ายตะวันตกคิดแต่จะสนองกิเลส ค่ายตะวันออกคิดกำกับและควบคุมกิเลส ศีล สมาธิ ปัญญา จะสู้ไวอะก้าได้จริงไหมครับ เมื่อห้าสิบปีที่ผ่านมาคนไทยสร้างชุดความรู้ได้เองอย่างเป็นระบบ เช่น การสร้างบ้านเรือน สร้างวัด สร้างสาธารณประโยชน์ต่างๆ การทำมาหากิน การประกอบอาหารการใช้สมุนไพร กล่าวโดยรวม ก็คือมีปัจจัยสี่อย่างครบถ้วน สมัยนั้นเราอยากได้อะไรเราก็ค้นคว้ากันเอง เรียนรู้กันเองถ่ายทอดกันเอง ไม้ไผ่กอเดียวคนไทยเอามาคิดประดิดประดอยเป็นเครื่องใช้ไม้สอยได้นับร้อยนับพันอย่าง แต่มาถึงวันนี้เราแทบไม่ได้ผลิตชุดความรู้อะไรที่เป็นของเราเองได้เลย เราพอใจที่จะพึ่งคนชาติอื่น รอรับรู้จากคนอื่นนำเข้าทุน นำเข้าความรู้นำเข้าวัฒนธรรม อยากได้อะไรก็สั่งซื้อเข้ามาทำอย่างกับตัวเองรวยกันนักกันหนา ผลสุดท้ายต้องมานั่งจ่ายค่าโง่กันจนซึมไปเลยใช่ไหมล่ะครับ การที่ประชาชนทุกคนได้รับการศึกษาถือเป็นวิธีที่ดีที่สุดในการจำกัดความยากจน ต้องกำหนดความสำคัญของการศึกษา

aw netive 03 130 13/10/03, 4:41 PM

ให้เป็นหัวใจของการพัฒนาทุกด้าน นักเรียน นักศึกษายังห่างความเป็นจริงของวิถีชีวิตและวัฒนธรรมไทย เราต้องช่วยกันแก้ไขให้เด็กรุ่นใหม่มีค่านิยมและความคิดเป็นของตนเองเรียนรู้จากสื่อต่าง ๆ สาเหตุแห่งความวิกฤติทั้งมวลเพราะคนไทยความรู้ไม่พอใช้ เมื่อความรู้ไม่พอเพียงก็ทำอะไรไม่ถูก คนไทยจึงจนมุม จนใจ จนความคิด จนสติปัญญาแบบนี้มันจะไหวหรือครับ เมื่อกระบวนการต่าง ๆ ชะงักงันทำให้สังคมขาดแคลนความรู้ สิ่งที่ต้องเร่งด่วนแก้ไขก็คือเปิดพื้นที่ทางสังคม เปิดพื้นที่ทางปัญญาอย่างกว้างขวางไปทุกหย่อมหญ้า วัฒนธรรมไทยอยู่ในสภาพเชิงรับมานาน พวกเราจึงรับเละทุกเรื่อง ถ้าเราไม่สร้างความเข้มแข็งจนถึงขั้นเชิงรุกได้แล้ว วัฒนธรรมไทยก็ไม่ทราบว่าจะออกหัวหรือออกก้อย ถ้าเราศึกษาประวัติศาสตร์ก็จะพบว่าในสมัยกรุงศรีอยุธยา พระยาจักรีมีใจไปเข้าข้างกับข้าศึกคนเดียวกรุงก็ล่มแล้ว แต่สมัยนี้มีคนแย่งเร่ขายชาติกันจ้าละหวั่น ชะตากรรมของแผ่นดินเราจะเป็นอย่างไร สังคมไทยจะอยู่รอดได้เราจะต้องทำให้เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ ผู้นำชุมชนหลายแห่งพยายามที่จะสร้างกระบวนการเรียนรู้ของท้องถิ่น สำนักงานกองทุนเพื่อสังคมได้สนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้ทั่วประเทศ ที่อีสานก็มีการจัดตั้งโรงเรียนชุมชนอีสานและมหาวิชชาลัยไทยอีสานคืนถิ่น หลักการโรงเรียนชุมชนอีสาน เราจะใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นฐานชี้นำ เราจะอาศัยข้อชี้แนะ ท่านอาวุโสเป็นส่วนสร้างเสริมความคิด เราจะอาศัยเทคนิคจากนักวิชาการเป็นส่วนสร้างเสริมความรู้ เราจะอาศัยสำนึกใหม่ของพวกเราเป็นพลังปฏิบัติการ เราจะเอาการนอนหลับฝันดีเป็นตัวชี้วัด มหาวิชชาลัยไทยอีสานคืนถิ่นสอนวิชาอะไร วิชากลับบ้านเถอะลูก วิชาความรู้ที่จะอยู่ในชนบท วิชาออกแบบชีวิต วิชาการสร้างงาน วิชาการสร้างเสริมทรัพยากรธรรมชาติ วิชาภูมิปัญญาท้องถิ่น วิชาพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง วิชาจะไชโยทำไมต้องรอลีโอก่อน วิชาจะอมยิ้มหรืออมโลก เท่าที่ได้ทำหลักสูตร วปอ. ภาคประชาชนเราพบว่าชาวบ้านสามารถสร้างกระบวนการเรียนรู้ได้เอง โดยปลูกสำนึกว่าไม่มีใครสามารถปวดท้องแทนเขาได้ ไม่มีใครปวดฟันแทนเขาได้ เขาจะต้องคิดค้นหาอุบายในการที่จะแก้ปัญหาภายในของเขาเอง เรียนแล้วไม่หายโง่ เรียนแล้วไม่ลดการเห็นแก่ตัว เรียนแล้วไม่บรรเทาความทุกข์ ไม่ทราบว่าจะเรียนไปทำไม สรุปแบบลูกกรุงฟังอย่างเดียวเรียนรู้ได้ ๒๐% เห็นอย่างเดียวเรียนรู้ได้ ๓๐% การได้ฟังและได้เห็นเรียนรู้ได้ ๕๐% การได้ฟัง การเห็น การพูด เรียนรู้ได้ ๗๐% การได้ฟัง ได้เห็น ได้พูด ได้กระทำ เรียนรู้ได้ ๙๐% ยุทธศาสตร์ต้นไม้จะต้องคืนสู่ไร่นา ปูปลาจะต้องคืนหนองน้ำ ความชอบธรรมต้องคืนประชาชน

aw netive 03 131 13/10/03, 4:41 PM

สมัชชาคนจนจะคืนถิ่น นโยบายถึงฝันดีก็อย่าตีเป็นเลขหวยเร่งปลูกกล้วยปลูกป่า ภักษาหาร เลี้ยงไก่ ปู หมู ปลาอย่าช้านาน ส่วนแม่บ้านจู๋จี๋อยู่ที่นา ครับก็คงจบสั้นๆ เพียงเท่านี้นะครับมีเวลาจำกัด ขอขอบคุณครับ

นายทรรศิน สุขโต

ครับเหลือผมเป็นคนสุดท้าย โชคดีครับที่อาจารย์พรพิไลได้สังเคราะห์ไว้หลายแง่มุม ครูบาสุทธินันท์ก็ได้สังเคราะห์ให้เห็นภาพรวมของวิกฤติวิถีไทย ประเด็นที่ผมจะต่อยอดทั้ง ๒ ท่าน คือ เรื่องวิกฤติทางคุณค่าในสังคมไทย

วันนี้เราตกอยู่ในกระแสเสพติดเงินตรา (มูลค่า) ทำให้ความตระหนักในเรื่องของคุณค่าของคน ธรรมชาติ ภูมิปัญญา ความสัมพันธ์ทางสังคมของคน ซึ่งจะเป็นทุนที่สำคัญในการจะทำให้คนอยู่ดีมีสุข และนำพาไปสู่การพัฒนาแบบยั่งยืนถูกลดทอนลงมาเป็นราคาค่างวดหมด คนถูกซื้อหาในรูปแรงงาน ธรรมชาติถูกตีราคาเป็นวัตถุดิบ ภูมิปัญญาถูกซื้อขายกันในชื่อความรู้-การศึกษา ความสัมพันธ์ของคนก็ถูกซื้อหาในชื่อของการให้บริการ-ขายบริการ

สิ่งที่ทรงคุณค่าพอถูกตีเป็นราคามันก็มีแต่จะเสื่อมน้อยถอยลง และขาดแคลนในที่สุด ดังนั้นภาวะ Modernization จึงเป็นภาวะของการแต่งหน้าทาปาก การพัฒนาที่นับวันจะสิ้นเปลืองสิ่งที่มีคุณค่าของโลก

ในเอกสารเรื่องชุมชนเขายี่สาร จังหวัดสมุทรสงคราม ผู้วิจัยได้นำเสนอว่าชาวบ้านกลุ่มหนึ่งมารวมตัวกันฟื้นการทอผ้าพื้นเมือง ชาวบ้านทอผ้าประณีตมาก ลวดลายสวยถูกใจผู้พบเห็น มีผู้สนใจมาซื้อกันมาก ผลิตไม่ทัน จึงมีหน่วยงานภายนอกเข้าไปส่งเสริมกลุ่มชาวบ้านให้ผลิตเป็นอุตสาหกรรม จะได้มีกำไรมากๆ กลุ่มชาวบ้านกลับมีความคิดเห็นว่าการทอผ้านี้ต้องทำแบบพอเพียงถึงจะมีความสุข ชาวบ้านต้องการทำเพื่อความภาคภูมิใจเท่านั้น เขาต้องการผลิตแค่ที่ผลิตได้และผลิตให้ดีที่สุด ชาวบ้านกลุ่มนี้ให้ความสำคัญของ *"คุณค่า"* ในสิ่งที่ทำ ซึ่งเป็นความสุขและความภาคภูมิใจยิ่งกว่าเงินตราที่จะได้เพิ่มขึ้นซึ่งอาจทำให้ความสุขและความภาคภูมิใจในสิ่งที่ทำลดค่าลง พวกเขาเห็นคุณค่าตัวเอง คุณค่าภูมิปัญญา คุณค่าของความสัมพันธ์ระหว่างพวกเขากับผู้รับสินค้าไปใช้

aw netive 03 132 13/10/03, 4:41 PM

ในงานวิจัยเรื่องเขื่อนปากมูลของอาจารย์นฤมล ทับจุมพล การต่อสู้ของชาวบ้านที่ชื่อว่าแม่มูนมั่นยืนนั้น เขาสู้เพื่อพิสูจน์ทิศทางการพัฒนาประเทศที่เน้นความยั่งยืน ไม่ใช่มุ่งเน้นแต่ความทันสมัยจนทำลายรากแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน

วิถีคนลุ่มน้ำมูลก่อนสร้างเขื่อนเป็นวิถีแบบองค์รวม ธรรมชาติ คนอยู่อย่างพึ่งพาอาศัย เอื้ออาทรกันมายาวนาน ชาวบ้านใช้คำว่า *"ทุกอย่างเกิดแต่มูล"* คำนี้ยิ่งใหญ่มาก แม่น้ำมูลเป็นทุกสิ่งทุกอย่างในชีวิตของพวกเขาตั้งแต่เกิดจนตาย คุณค่าที่พวกเขาได้รับจากแม่น้ำมูลเป็นการมองแบบองค์รวมไม่สามารถตีเป็นเงินตราได้ วิถีของน้ำมูลหล่อเลี้ยงให้พวกเขาไม่ต้องอพยพเข้าเมือง ซึ่งการอพยพเข้าเมืองเกิดผลเสียมหาศาลต่อความยั่งยืนของการพัฒนาผลผลิตจากวิถีธรรมชาติของแม่มูนในเชิงคุณค่าหล่อเลี้ยงผู้คนไม่ใช่แค่คนลุ่มน้ำมูล แต่กับคนทั้งประเทศและกับระบบโลกด้วย

การไฟฟ้า รัฐบาล และคนเมืองอยากได้เขื่อนเพราะมันได้สิ่งที่เป็นมูลค่า กระแสไฟฟ้าสร้างวิถีแห่งมูลค่ามหาศาล แต่ก็เป็นการชิงสุกก่อนห่ามของการพัฒนา ถึงแม้คำว่า *"ได้อย่างก็ต้องเสียอย่าง"* จะเป็นความจริงที่ยากปฏิเสธ แต่สิ่งที่ต้องไตร่ตรองคือสิ่งที่ได้คุ้มกับสิ่งที่เสียระยะยาวหรือเปล่า

ในทัศนะของผม การต่อสู้ของคนปากมูลไม่ได้สู้เพื่อปากท้องของตัวเองเท่านั้น แต่เป็นการต่อสู้ที่เป็นตัวแทนแนวคิดในการย้ำเตือนสังคมว่าเราจะเลือกการพัฒนาที่ยั่งยืนหรือจะพัฒนาแบบตามกระแสไปอย่างไม่เท่าทัน

ถ้าวัฒนธรรมคือ Way of Life Way of Thinking คุณค่าก็เป็นทุนสำคัญทางการพัฒนาที่ยั่งยืน ผลผลิตของทุนทางคุณค่าก็จะเอื้อต่อวิถีแห่งการดำรงชีวิตแบบหนึ่ง แต่ถ้าเราให้ความสำคัญกับมูลค่า ผลผลิตของทุนทางมูลค่าก็จะเอื้อต่อวิถีการดำรงชีวิตอีกแบบหนึ่ง

ผมขอยกตัวอย่างในวิถีชีวิตของผมเอง สมัยเด็กๆ ผมได้ยินได้ฟังคำว่า *"งานคือเงิน เงินคืองานบันดาลสุข"* ซึ่งเป็นคำขวัญที่นายกรัฐมนตรีสมัยนั้นท่านเผยแพร่ผ่านสื่อทุกรูปแบบ และเป็นคำขวัญที่ตอกย้ำ ผลิตซ้ำ จนเป็นความเชื่อของคนรุ่นนั้น จากวันนั้นถึงวันนี้ ๓๐ กว่าปี คนรุ่นนั้นจนถึงรุ่นปัจจุบัน ไม่ใช่มองแค่งานคือเงิน เงินคืองานอีกแล้ว แต่มองว่าเงินคือพระเจ้าที่บันดาลให้เราได้ทุกอย่าง ผู้คนจึงยอมแลกทุกอย่างเพื่อให้ได้เงิน และเอาเงินไปซื้อของทุกอย่างที่ตัวเองอยากได้

aw netive 03 133 13/10/03, 4:41 PM

รุ่นผมเด็ก ๆ จะได้ยินคำว่า *"นักเลงน่ะ เขาซื้อกันที่ใจ อย่าเอาเงินมาฟาดหัวฉันน่ะ เงินนะซื้อข้าไม่ได้หรอก" "ถึงอย่างไรข้าก็ไม่ยอมขายลูกสาวกินหรอก" "ข้าจะปกป้องผืนดินของต้นตระกูลข้าไว้ให้ลูกหลานข้า ให้เอ็งยกเมืองทั้งเมืองมาแลกผืนดินเล็ก ๆ ของข้า ข้าก็ไม่ยอม"*

สมัยที่ผมเรียนที่ธรรมศาสตร์ประมาณปี ๒๕๑๙ ตอนนั้นที่ธรรมศาสตร์มี ๘ คณะกับ ๒ แผนกอิสระ คือ แผนกอิสระมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา และแผนกอิสระวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน คณะที่คนเลือกเข้าเรียนน้อยมากคือแผนกอิสระคณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน เพราะเรียนคณะนี้จบไปก็ต้องเป็นนักหนังสือพิมพ์กินอุดมคติ ยากจนแย่

วันเวลาเปลี่ยนไป สมัยฟองสบู่เฟื่องฟู (นายกชาติชาย ชุณหะวัณ) ปรากฏว่านักเรียนมัธยมปลายแย่งกันสอบเข้าเรียนคณะวารสารศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จนคะแนนสอบเข้าสูงเป็นอันดับหนึ่ง อันดับสองของมหาวิทยาลัย เพราะจบคณะนี้ออกไปไปทำงานโฆษณารายได้สูงมาก เขาเรียกแรงงานสมอง ซึ่งต่างจากคนหนังสือพิมพ์ หรือนักหนังสือพิมพ์

จะเห็นว่าเพียงแค่ ๑๐ ปี (๒๕๑๙-๒๕๒๙) ผลผลิตจากการศึกษาได้เปลี่ยนทัศนคติคนจากคุณค่ามุ่งสู่มูลค่าชัดเจน

เมื่อเร็ว ๆ นี้ ผมไปเปิดเวทีสาธารณะที่หนองคายเรื่อง *"ชาวบ้านจะแก้ปัญหาความยากจนด้วยตนเองได้อย่างไร"* มีตัวแทนชุมชน อบต. และกำนัน ผู้ใหญ่บ้านจาก ๕ อำเภอ จำนวน ๑๔๐ คน มาร่วมสัมมนา ๒ วัน

ผมถามว่าที่นั่งในที่นี้มีใครจนบ้าง ปรากฏว่ายกมือกันทุกคน อาการจนมันเป็นอย่างไร จะตอบคล้าย ๆ กันว่ารายได้ไม่พอรายจ่าย มีทุนไม่พอทำกิน ผมถามว่าทุนที่ว่าไม่พอทำกินน่ะมันคืออะไร คำตอบเป็นเสียงเดียวกันว่า *"เงิน"*

ผมถามว่าเมื่อตอนที่รุ่นพ่อ รุ่นแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย เราสมัยก่อน เราได้ยินคำว่าจนบ่อยไหม ส่วนใหญ่ตอบว่าไม่ค่อยได้ยิน แสดงว่าคนสมัยก่อนไม่จน

คนสมัยก่อนไม่ค่อยใช้เงิน แต่มีกิน มีใช้

คนสมัยก่อนมีกินมีใช้ได้อย่างไร

ผู้เข้าสัมมนาช่วยกันตอบว่าสมัยโน้นในน้ำมีปลา ในนามีข้าว คนมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ผมเลยเปรียบเทียบให้ชาวบ้านช่วยกันถอดรหัส

aw netive 03 134 13/10/03, 4:41 PM

สมัยนี้ ทุน = เงิน → มีกินมีใช้
สมัยก่อน ทุน = ในน้ำมีปลาในนามีข้าว
คนมีน้ำใจ → มีกินมีใช้

ชาวบ้านจึงถอดรหัสออกว่า น้ำ อากาศ ที่ดิน ภูมิปัญญาดั้งเดิมในการปลูกข้าว ทำแกงเขียวหวาน ปลูกบ้าน รักษาโรค บริหารครอบครัว ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ เอื้ออาทร ล้วนแต่เป็นทุนทั้งสิ้น เรียกว่า ทุนมนุษย์ ทุนธรรมชาติ ทุนปัญญา และทุนทางสังคม

จากนั้นผมก็ให้ชาวบ้านคุยกันเป็นกลุ่มย่อย ได้ข้อสรุปจากกลุ่มย่อย

ทุน แบบเงิน ทำให้เราจน และไร้สุข

ทุน แบบดั้งเดิม (คุณค่า) ทำให้เรารวยความสุข

สุดท้ายผู้เข้าร่วมประกาศเจตนาร่วมกันว่า *"คนหนองคายจนเงินแต่ร่ำรวยคุณค่า"* เราจะช่วยกันรณรงค์ฟื้นคุณค่าชาวหนองคายแก้ไข ความยากจนด้วยการช่วยกันเองก่อน ขาดเหลือค่อยพึ่งพาภายนอก

ผมมีโอกาสได้ลงไปติดตาม พบว่าผู้เข้าร่วมเวทีสัมมนาจำนวนมากได้กลับไประดมพลลงแขกความคิด ลงแขกกันทำงาน ฟื้นวิถีชุมชนโดยเอาคุณค่านำมูลค่า หลายคนภูมิใจและมีความสุข

ยี่สาร ปากมูล หนองคาย และอีกมากมายหลายแห่งในสังคม ตัวอย่างเหล่านี้บ่งบอกถึงอะไรบางอย่างของพลังท้องถิ่นในกระแสความเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม

ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์

ผมในฐานะที่เป็นคณะทำงานท่านหนึ่งนะครับ ในการเตรียมงานครั้งนี้ ก็หวังว่าการจัดเวทีสาธารณะเพื่อการแลกเปลี่ยนความรู้ทางด้านวัฒนธรรมนะครับ ซึ่งเราถือว่าวัฒนธรรมนี้เป็นพลังท้องถิ่นที่สำคัญที่จะเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ ที่จะทำให้เราฟันฝ่าการเปลี่ยนแปลงที่กำลังรุกรานเข้ามาอย่างหนักหน่วงในขณะนี้นะครับ และก็เพิ่มศักยภาพให้กับคนในท้องถิ่นสามารถเรียนรู้ที่จะตอบโต้ หรือที่จะสามารถปรับเปลี่ยนสิ่งที่เป็นปัญหาเหล่านี้ให้กลายเป็นพลังที่สำคัญในการที่จะทำให้สังคมไทยก้าวหน้าไปได้อย่างมากขึ้นนะครับ ดังนั้นผมก็เลยขอขอบคุณท่านวิทยากรทุกท่านนะครับที่ได้มีส่วนร่วม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วิทยากรงานวิจัยที่นักวิชาการในสถาบันอย่างเดียวเป็นผู้ทำ แต่มัน

aw netive 03 135 13/10/03, 4:41 PM

มาจากทุกส่วนของสังคม ดังนั้นถ้าเราจะคิดจากความรู้ที่มีในสถาบันเพียงอย่างเดียว ปัญญาคงจะไม่สามารถแตกฉานได้ ดังนั้นในครั้งนี้เราก็เลยลองจัดอีกแบบหนึ่ง คือ จัดให้มีความรู้ทางฝ่ายภาคประชาชนได้ศึกษาและเรียนรู้เองมานำประกอบกับความรู้ทางวิชาการ และผมคิดว่าทุกท่านคงเห็นพ้องกันว่า การแลกเปลี่ยนความรู้ที่มาจากชุมชนและความรู้จากวิชาการหรือทางด้านอื่นๆ สามารถที่จะสอดรับ แลกเปลี่ยน โต้เถียงกันได้เพราะว่าความรู้นั้นไม่หยุดนิ่ง เราคงจะต้องอาศัยเวทีแบบนี้อีกหลายเวทีเพื่อชี้ให้เห็นถึงสิ่งที่เป็นหลักทางวัฒนธรรมที่ได้เรียนรู้มาในสองวันนี้คือเรื่องของความหลากหลาย

วัฒนธรรมเกิดมาจากพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางระบบนิเวศน์ที่แตกต่างในขณะเดียวกัน พลังของมันเกิดจากความสลับซับซ้อนที่นำเอาเรื่องของอุดมการณ์ ความเชื่อ องค์ความรู้ต่างๆ ตลอดจนการปฏิบัติการต่างๆ ที่สามารถนำมาแลกเปลี่ยนกันได้ทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าพลังท้องถิ่นผมก็หวังว่าการจัดในครั้งนี้คงจะเป็นประโยชน์สำหรับทุกท่าน และคงนำเอาความรู้ที่ได้ในสองวันนี้นำไปใช้ประโยชน์ สำหรับการทำงานของท่านทุกคนและหวังว่าในครั้งหน้าน่าที่จะจัดต่อไปอีก คิดว่ามีท่านผู้ฟังมาร่วม สิ่งที่เราพูดกันในวันนี้คงไม่ได้อยู่เฉพาะในห้องประชุมนี้ ความคาดหวังคือ เราจะบันทึกทุกอย่างที่ท่านพูดและพิมพ์ออกมาเป็นหนังสือ ในขณะเดียวกันเรายังเก็บเทปไว้ด้วย ท่านที่มาจากสภาวัฒนธรรมต่างๆ สถาบัน มหาวิทยาลัย สถาบันการศึกษา ชุมชน สามารถสั่งซื้อสิ่งเหล่านี้ไปเผยแพร่ หวังว่าสิ่งที่เรามาเรียนรู้ร่วมกันในสองวันนี้เป็นพลังสำหรับที่จะเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับท้องถิ่นได้อีกทางหนึ่ง คิดว่าทุกอย่างได้ผ่านมาด้วยดีและคิดว่าการทำงานอย่างนี้จะเป็นประโยชน์ต่อไป ผมคิดว่าสิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องหนึ่งที่สำคัญที่ทางสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ พยายามที่จะส่งเสริมกิจกรรมต่างๆ เหล่านี้ซึ่งผมในฐานะที่ทำงานอยู่ในมหาวิทยาลัยก็ตามพยายามที่จะมาร่วมกับหน่วยงานที่ต้องการทำงานในด้านนี้เพื่อจะให้กิจกรรมนี้ก้าวออกไปจากสถาบันการศึกษามากขึ้น เพราะว่าผมอยู่สถาบันการศึกษามานาน ก็ทราบว่าค่อนข้างคับแคบและวิชาความรู้ทางด้านวัฒนธรรมต้องการความหลากหลาย และต้องการความสลับซับซ้อน เพราะฉะนั้นไม่สามารถที่จะกักให้อยู่เฉพาะภายในมหาวิทยาลัยได้ ดังนั้นเวทีที่อยู่นอกมหาวิทยาลัย เวทีที่อยู่นอกสถาบันการศึกษา จึงน่าที่จะเป็นทางเลือกที่สำคัญสำหรับการพัฒนาความรู้ที่เกี่ยวข้องสำหรับวัฒนธรรม เพราะฉะนั้นในตอนนี้คงเป็นเวลาสมควรแล้ว คงยุติการประชุมในครั้งนี้ และขอขอบพระคุณทุกท่านที่อยู่จนถึงชั่วโมงสุดท้ายนี้ ขอบคุณอีกครั้งหนึ่งครับ

aw netive 03 136 13/10/03, 4:41 PM

บทความประกอบกิจกรรมเวทีสาธารณะ

เรื่อง *"พลังท้องถิ่นในกระแสความเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม"*

- พลังท้องถิ่นกับการเกิดขึ้นและดำรงอยู่ของพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร (อาจารย์สิริอาภา รัชตะหิรัญ)
- ชุมชนไม้เรียง (นายประยงค์ รณรงค์)
- ชุดโครงการวิจัยองค์ความรู้หมอเมือง (ผศ.ดร.ยิ่งยง เทาประเสริฐ)
- ภูมิปัญญาทางด้านสมุนไพรกับพลังท้องถิ่นในกระแสความเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม (ดร.อุษา กลิ่นหอม)
- บ้านดงมัน : การสืบสานศิลปะพื้นบ้านกันตรึม (อาจารย์โฆษิต ดีสม)
- *"ผีปู่ตา"* : เงื่อนไขความเชื่อบนรากเหง้าวิถีชนพื้นถิ่นอีสานในการอนุรักษ์ป่าวัฒนธรรม (รศ.ดร.บุญยงค์ เกศเทศ)
- กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์เพื่อพัฒนาคุณธรรมครบวงจรชีวิตตามแนวทางพระสุบิน ปณีโต วัดไผ่ล้อม จังหวัดตราด (นายธีระ วัชรปราณี)
- พลังท้องถิ่นในกระแสการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม ศึกษากรณีชุมชนเขื่อนปากมูล (ดร.นฤมล ทับจุมพล)
- พลังชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรพื้นที่ลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง (นายเหลาไทย นิลนวล)
- ประสบการณ์การบริหารจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้าง อำเภอหางดง อำเภอแม่ริม อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ (นายชัยพันธุ์ ประภาสะวัต)

aw netive 03 137 13/10/03, 4:41 PM

พลังท้องถิ่นกับการเกิดขึ้น และดำรงอยู่ของพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร

อาจารย์สิริอาภา รัชตะหิรัญ

"บ้านเขายี่สาร" เป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ ที่มีเขายี่สารเป็นแกนกลางของชุมชน อยู่ในหมู่ที่ ๑ ตำบลยี่สาร อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม บริเวณชายขอบด้านทิศใต้ของจังหวัดติดกับเขตจังหวัดเพชรบุรี เป็นพื้นที่ของจังหวัดสมุทรสงครามแห่งเดียวที่มีภูเขา ปัจจุบันมีสภาพแวดล้อมส่วนใหญ่เป็นป่าชายเลน มีลำคลองหลายสายเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายในพื้นที่ เพิ่งมีถนนรถยนต์เข้ามายังหมู่บ้านเมื่อราวปี พ.ศ. ๒๕๑๘ ชาวบ้านมีไฟฟ้าใช้หลังจากมีถนนดังกล่าว แต่ไม่มีแหล่งน้ำจืดใช้จนกระทั่งปัจจุบันต้องพึ่งพาวิธีการ "ล่มน้ำ" จากแม่น้ำเพชรบุรีมาใช้และรองน้ำฝนไว้ดื่ม บ้านเขายี่สารแบ่งการปกครองเป็น ๕ หมู่บ้าน มีหมู่ที่ ๑ และหมู่ที่ ๒ อยู่ใกล้กับเขายี่สารมากที่สุด มีประชากรใน ๒ หมู่บ้านราว ๑,๐๐๐ คน อาชีพของชาวบ้านยี่สารส่วนหนึ่งเป็นอาชีพที่มีป่าชายเลนเป็นแหล่งทรัพยากรสำคัญคือปลูกไม้โกงกางเพื่อเผาถ่านจำหน่าย บางส่วนทำการประมงท้องถิ่น ค้าขาย และรับจ้าง

จากสภาพภูมิศาสตร์ของบ้านเขายี่สารทำให้เกิดข้อสันนิษฐานว่า แต่เดิมเขายี่สารน่าจะเคยเป็นเกาะเล็ก ๆ อยู่ในทะเล ซึ่งชาวเรือ พ่อค้าพาณิชย์ ตลอดจนนักเดินทางทางเรือใช้เป็นที่แวะหลบคลื่นลมหรือพักสินค้าที่นำเข้ามาขาย และเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปโดยเฉพาะผู้ที่เดินทางจากอยุธยา กรุงเทพฯ ลงสู่หัวเมืองทางใต้ ต่อมาเมื่อสภาพพื้นที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งสามารถควบคุมและหาน้ำจืดไว้ใช้ได้จึงเกิดการอยู่อาศัยและตั้งชุมชนขึ้น ชื่อ *"ยี่สาร"* นี้ พจนานุกรมไทยฉบับ พ.ศ. ๒๕๒๕ ให้ความหมายว่าหมายถึงตลาดของแห้ง โดยนักวิชาการได้ให้ความเห็นเพิ่มเติมว่าน่าจะมาจากคำว่า ปสาน ซึ่งเพี้ยนมาจากคำว่า Bazaar ในภาษาเปอร์เซียอีกทีหนึ่ง ข้อสันนิษฐานดังกล่าวนี้มีวัตถุ

aw netive 04 138 13/10/03, 4:42 PM

หลักฐานที่เกี่ยวข้องกับการค้าขายในอดีตปรากฏอยู่ด้วย อาทิ การพบหอยเบี้ยจำนวนมาก ซึ่งใช้เป็นเงินตราในสมัยโบราณ รวมทั้งเศษวัตถุประเภทเครื่องถ้วยและดินเผาจากแหล่งเตาทั้งภายในและภายนอกประเทศอยู่หนาแน่น ณ บริเวณที่น่าจะเคยเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยเก่าแก่มาก่อนคือ ด้านหลังเขายี่สารในปัจจุบัน เรื่องชื่อของยี่สารนี้เมื่อวันที่ ๑๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีได้เสด็จฯ ยังบ้านเขายี่สารเพื่อทรงเป็นประธานในพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร ได้สนพระทัยเป็นอย่างยิ่ง พร้อมทั้งได้พระราชทานพระราชวินิจฉัยไว้อีกทางหนึ่งว่า ยี่สารอาจมาจากคำในภาษาจีนก็ได้คือมีความหมายถึงภูเขา ซึ่งข้อที่ทรงวินิจฉัยไว้นี้มีความน่าสนใจมาก อย่างไรก็ตามได้มีการศึกษาจากเอกสารและหลักฐานต่าง ๆ พบบันทึกเอกสารซึ่งระบุว่าในสมัยอยุธยาตอนปลาย คนยี่สารเคยนำของแห้งของเค็ม อาทิ ปลากุเรา กะปิ ของแห้งของเค็ม ฯลฯ ไปขายถึงท้ายวัดพนัญเชิง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ข้อมูลจากการศึกษาเหล่านี้ทำให้เห็นได้ว่ายี่สารในอดีตเป็นชุมชนที่มีผู้คนรู้จักกันโดยทั่วไป แม้กระทั่งในนิราศเมืองเพชรของสุนทรภู่ ซึ่งแต่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ ก็กล่าวถึงยี่สารไว้ในตอนที่เรือมาติดตื้นอยู่ไม่ห่างจากเขายี่สารนัก หลักฐานที่ยืนยันถึงความเป็นชุมชนที่คนรู้จักอีกฉบับหนึ่งคือ *“นิราศยี่สาร”* ซึ่ง ก.ศ.ร.กุหลาบ แต่งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๒๒ สมัยต้นรัชกาลที่ ๕ โดยบันทึกถึงการเดินทางมาไหว้พระบนยอดเขายี่สาร แม้คนยี่สารเองก็มักเล่าต่อ ๆ กันมาว่า ยี่สารเคยมีผู้คนอยู่อาศัยกันหนาแน่น แต่ภายหลังเกิดความยากลำบากในเรื่องการทำมาหากินจึงได้อพยพไปอยู่ที่อื่นกันมาก เหลือเพียงคนที่ไม่มีที่จะไปจึงต้องอดทนอยู่อาศัยกันต่อมา ซึ่งอาจเป็นด้วยความซบเซาด้านการค้าที่เกิดขึ้นเนื่องจากมีแหล่งค้าขายที่อื่นซึ่งเป็นแหล่งใหญ่และสะดวกมากกว่า ยี่สารจึงลดความสำคัญลงและถูกลืมเลือนไปในที่สุด กลับมีสภาพที่ถูกทอดทิ้งเรื่อยมาจนแทบจะไม่มีใครรู้จักแม้แต่ผู้คนในจังหวัดเดียวกันหรือนักปกครองสมัยแล้วสมัยเล่า เหลือเพียงคำเล่าลือที่สืบทอดกันปากต่อปากว่า ยี่สารคือดินแดนกันดารห่างไกลเป็นที่หลบซ่อนของโจรก๊กต่าง ๆ เพราะแวดล้อมไปด้วยป่าชัฏยากแก่การตามจับ ยุง และงูเห่า คือสิ่งที่คนมักกล่าวขวัญเมื่อเอ่ยถึงยี่สาร หากแต่ไม่ได้มองถึงหลักฐานที่ยืนยันถึงความเก่าแก่หรือความสำคัญ เช่น วัดเขายี่สารอันเป็นวัดที่มีโบราณสถานและศิลปวัตถุอันทรงคุณค่า

aw netive 04 139 13/10/03, 4:42 PM

ผู้คนในชุมชนมีวัฒนธรรมประเพณีและวิถีชีวิตที่สืบเนื่องกันมาหลายร้อยปี ไม่มีใครนำพากับชุมชนเล็ก ๆ แห่งนี้ ตลอดจนความยากลำบากของคนบ้านเขายี่สารที่ต้องผจญกับการไม่มีน้ำจืดใช้ เส้นทางคมนาคมถูกตัดขาดกับโลกภายนอกอย่างสิ้นเชิง เมื่อน้ำแห้งคลอง เมื่อต้องการเดินทางเข้าเมืองหลวงหรือจังหวัดใกล้เคียงต้องอาศัยออกเรือพายไปตั้งแต่เช้ามืดเพื่อไปขึ้นรถไฟที่สถานีบางเค็มของจังหวัดเพชรบุรี เกิดเจ็บป่วยก็ต้องพึ่งพาการรักษาด้วยยาพื้นบ้าน หมอพื้นบ้าน และไสยศาสตร์ สภาพความเป็นไปเช่นนี้เพิ่งเปลี่ยนแปลงเมื่อมีการตัดถนนพระราม ๒ จากกรุงเทพฯ ไปเชื่อมต่อกับถนนเพชรเกษมที่บ้านวังมะนาว จังหวัดราชบุรี ทำให้ยี่สารเริ่มมีถนนที่ไม่ต่างกับปลักควายใช้อยู่หลายปีกว่าจะพัฒนามาถึงปัจจุบัน ก็ผ่านภาพของความยากลำบากมามากมายจนแทบไม่น่าเชื่อว่า ยี่สารเคยมีอดีตอันรุ่งเรืองมาก่อน

สิ่งที่น่าสนใจประการสำคัญในบรรยากาศที่ไม่ค่อยมีใครเอาใจใส่ตลอดมาคือความเป็นชุมชนของบ้านเขายี่สารที่สามารถดำรงอยู่ต่อมาได้ไม่ล่มสลาย ทั้งมีประเพณีวัฒนธรรมสืบทอดกันมา โดยผู้คนใช้หลักแห่งการพึ่งพาตนเองและแบ่งปันช่วยเหลือกันที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นทุนทางสังคมอันสำคัญของบ้านเขายี่สาร วัฒนธรรมประเพณีบางอย่างในอดีตยังคงถือปฏิบัติต่อกันมาจนกระทั่งปัจจุบัน เช่น ประเพณีการเยี่ยมศพที่สะท้อนถึงความไม่ทอดทิ้งกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ประเพณีการอยู่วัดถือศีลอุโบสถในระหว่างฤดูกาลเข้าพรรษา ที่ทำให้เห็นถึงการมีพระพุทธศาสนาเป็นหลักของการดำรงชีวิต และแม้กระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงของโลกยุคปัจจุบันจะเป็นไปอย่างรวดเร็วและรุนแรงจะทำให้ความเปลี่ยนแปลงบางอย่างเกิดขึ้นบ้างก็ตาม แต่หัวใจของวัฒนธรรมในชุมชนก็ยังดำรงอยู่ อาทิ ในอดีตเมื่อคราวไปทำบุญที่วัด หรือเมื่อไปเยี่ยมศพชาวบ้านจะเลือกหาภาชนะใส่สิ่งของหรือแต่งกายให้เหมาะสม แต่ปัจจุบันความพิถีพิถันในเรื่องเหล่านี้ลดลง หากแต่ชาวบ้านก็ยังคงไปทำบุญที่วัดกันอย่างเหนียวแน่น ไปเยี่ยมศพเมื่อมีคนในหมู่บ้านเสียชีวิตลงเหมือนที่เคยปฏิบัติกันมา ส่วนในด้านการดำรงชีพนั้นชาวบ้านเขายี่สารได้ปรับตัวด้วยการใช้ทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ เช่น ป่าชายเลนให้เกิดประโยชน์ และหาวิธีที่จะทำให้ยั่งยืน เช่น อาชีพเผาถ่านโกงกางที่มีการปลูกทดแทนหมุนเวียน และยังคงทำต่อเนื่องกันมาจนกระทั่งปัจจุบัน การประมงท้องถิ่นที่ใช้วิธีที่เป็นธรรมชาติ เป็นต้น

aw netive 04 140 13/10/03, 4:42 PM

ความรู้สึกสำนึกในความมีคุณค่าของท้องถิ่น ความผูกพันหวงแหนสิ่งที่มีคุณค่าต่าง ๆ ของคนบ้านเขายี่สารที่เห็นได้ชัดเจนขึ้นเป็นลำดับได้แก่ ความร่วมมือกันเก็บรวบรวมวัตถุ สิ่งของประเภทศิลปะวัตถุ โบราณวัตถุในหมู่บ้าน ตลอดจนขอบริจาคจากชาวบ้านมารวมกันไว้เพื่อจัดแสดงเป็นพิพิธภัณฑ์ของหมู่บ้านเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๙ ชาวบ้านช่วยกันออกความคิดเห็น หาวิธีการที่จะทำพิพิธภัณฑ์แม้ว่าในความคิดของชาวบ้านที่มองความเป็นพิพิธภัณฑ์ว่าคือการรวบรวมของเก่าแก่ต่าง ๆ มาไว้ด้วยกันเพื่อให้ผู้สนใจชมได้ก่อให้เกิดการระดมกำลังกาย กำลังใจ และกำลังทุนทรัพย์ขึ้นในชุมชน ต่างช่วยเหลือกันตามความสามารถ แม้ว่าการจัดพิพิธภัณฑ์ในระยะแรกจะเป็นเพียงการขออาศัยใต้ถุนศาลาการเปรียญเป็นที่จัดแสดงก็ตาม พลังของชาวบ้านได้สานต่อกันเรื่อยมา เมื่อมีโอกาสได้ไปชมพิพิธภัณฑ์ต่าง ๆ ก็พยายามนำแนวคิดนั้นมาปรับปรุง เงินไม่มีก็ใช้การขอบริจาคและการจัดงานเลี้ยงเพื่อระดมทุน เมื่อพิพิธภัณฑ์ของชาวบ้านเกิดขึ้นก็มีการตั้งคณะกรรมการขึ้น ช่วยกันดูแลเปิดปิดและให้บริการผู้ชมโดยไม่คิดมูลค่า แรงจูงใจที่ทำให้ชาวบ้านคิดทำสิ่งเหล่านี้ขึ้นมาเกิดจากจิตสำนึกที่ไม่อยากให้ของมีค่าในชุมชนถูกทอดทิ้งและสูญไป ถึงจะยังไม่ทราบว่าวัตถุสิ่งของนั้นมีความเป็นมาหรือเรื่องราวอย่างไร แต่ชาวบ้านก็คิดว่าต้องมีความสำคัญและมีคุณค่าแน่นอน การรวมตัวของชาวบ้านและชักชวนกันมาทำพิพิธภัณฑ์ต้องอาศัยความคิดร่วมกันที่จะเสียสละเวลา กำลังกาย กำลังทรัพย์ เพื่อทำสิ่งที่มีความหมายต่อความเป็นบ้านเขายี่สาร กลุ่มชาวบ้านเหล่านี้พยายามพึ่งพาตนเอง ไม่มีการร้องขอความช่วยเหลือจากภายนอกก่อนการลงมือทำ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงทำให้เกิดความช่วยเหลือของคนในชุมชนขยายวงมากขึ้นตามลำดับ ต่างมีความคิดว่าจะทำเพื่อชุมชนของเรา จนกระทั่งต่อมาพลังภายในของคนในชุมชนได้ทำให้เกิดการเชื่อมโยงความคิดไปสู่การจัดพิพิธภัณฑ์ให้มีความหมาย ซึ่งต้องอาศัยผู้รู้และการศึกษารวบรวมข้อมูลท้องถิ่นเป็นหลัก เมื่อมาถึงจุดนี้นับได้ว่า บ้านเขายี่สารอาจมีความได้เปรียบที่คนในชุมชนที่เข้ามาร่วมพลังในการจัดทำพิพิธภัณฑ์พยายามหาช่องทางดังกล่าวเป็นผลสำเร็จ ในแง่ของการได้รับความร่วมมือจากทั้งบุคคลที่มีความรู้ความสามารถจากองค์กรต่าง ๆ ตลอดจนแหล่งทุนสนับสนุน ซึ่งบุคคลและองค์กรเหล่านี้ได้เห็นถึงพลังภายในจากชุมชนมาก่อนจึงให้ความร่วมมือกับชุมชนเป็นอย่างดีจนกระทั่งพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สารสำเร็จลง

aw netive 04 141 13/10/03, 4:42 PM

ตามความตั้งใจ เมื่อลงมือสร้างพิพิธภัณฑ์นั้นเป้าหมายสำคัญของชุมชนคิดเพียงต้องการดำรงความมีคุณค่าของชุมชน และให้เป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้เรื่องราวของท้องถิ่นบ้านเขายี่สาร แต่เมื่อมีผู้คนเข้ามาเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์จึงทำให้เกิดการท่องเที่ยวขึ้นเป็นกิจกรรมที่เป็นผลพลอยได้ กรณีที่เกิดการท่องเที่ยวขึ้นนี้เป็นเรื่องใหม่ที่กลุ่มผู้ทำงานไม่มีประสบการณ์มาก่อนว่าจะจัดอย่างไร ความสับสนที่จะต้องเรียนรู้และจัดการต่าง ๆ ให้ได้กลายเป็นเรื่องที่ต้องคิดต่อมาซึ่งได้พยายามวางแนวคิดการจัดการให้สอดคล้องกับลักษณะของบ้านเขายี่สารคือการอยู่ร่วมกันด้วยความช่วยเหลือและแบ่งปัน ไม่หวังว่าการท่องเที่ยวจะเป็นรายได้หลักหรือเป็นอาชีพ เพราะหากวันใดที่ไม่มีใครเข้ามาชมพิพิธภัณฑ์ คนในชุมชนก็ต้องอยู่ได้และไม่รู้สึกว่าขาดรายได้หรือเหมือนกับตกงาน ดังนั้นแนวคิดของการจัดการท่องเที่ยวของบ้านเขายี่สารคือจะเป็นการท่องเที่ยวที่เป็นธรรมชาติ ไม่มีการฉาบหรือสร้างกิจกรรมใด ๆ ไว้เพื่อนักท่องเที่ยวจะเข้ามา *"ชม"* แล้วจากไป แต่ผู้ที่เข้ามาเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์และบ้านเขายี่สารจะได้เห็นวิถีชีวิตของชาวบ้านตามความเป็นจริง บางบริเวณก็เป็นอาณาเขตที่เป็นส่วนตัวของชาวบ้าน หากเข้าไปในช่วงที่มีกิจกรรมก็จะได้เห็นได้สัมผัส บางครั้งก็ไม่ได้เห็นเพราะเป็นคราวที่ไม่ได้ทำกิจกรรมเหล่านั้น เมื่อมีการเยี่ยมชมเป็นหมู่คณะและต้องการให้ชุมชนบริการเรื่องใดก็ต้องประสานงานไว้ล่วงหน้า ทั้งไม่อาจรับการท่องเที่ยวขนาดใหญ่มาก ๆ ได้ในคราวเดียวกัน เนื่องจากเป็นชุมชนเล็ก ๆ และมีชาวบ้านอาสาสมัครเข้ามาช่วยเปิดและดูแลพิพิธภัณฑ์ในวันเสาร์อาทิตย์ มีการตั้งระเบียบของชุมชนเรื่องการนำชมเป็นหมู่คณะว่าไม่อนุญาตให้มัคคุเทศก์ภายนอกเป็นผู้นำชมพิพิธภัณฑ์และชุมชน แต่จะต้องให้วิทยากรชาวชุมชนเป็นผู้นำชมเท่านั้น เพราะเจ้าของชุมชนย่อมทราบเรื่องราวรายละเอียดของชุมชน กับทั้งชุมชนควรได้รับประโยชน์จากทรัพยากรในท้องถิ่นของตน ค่าตอบแทนที่ได้จะช่วยในการบำรุงรักษาพิพิธภัณฑ์ให้คงอยู่ต่อไปได้ นอกจากนี้ยังมีแนวคิดเรื่องการแบ่งปันและกระจายรายได้ในชุมชนอีกด้วย ความคิดเหล่านี้เป็นแนวคิดที่อาจแตกต่างจากแหล่งท่องเที่ยวอื่น แต่ก็เป็นแนวคิดที่ชุมชนพยายามจะไม่ถูกครอบงำจากกระแสของความเปลี่ยนแปลงทางสังคมจนอาจทำลายความมีคุณค่าของชุมชนที่สืบทอดกันมาลงได้ง่าย ๆ ส่วนปัญหาที่พบส่วนใหญ่มักเป็นปัญหาเรื่องการสร้างความเข้าใจในแนวทาง

aw netive 04 142 13/10/03, 4:42 PM

ต่าง ๆ ร่วมกัน ซึ่งต้องอาศัยเวลาเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ บางครั้งความรู้สึกในความเป็นเจ้าของชุมชนก็ทำให้ต้องหาทางแก้ปัญหาเช่นกัน ตัวอย่างคือในคราวที่จัดทำพิพิธภัณฑ์ช่างจากภายนอกชุมชนได้ก่อสร้างอาคารส่วนต่อเติมไม่รับกับอาคารหลังเดิม ทำให้เกิดข้อขัดแย้งขึ้นคือชาวบ้านต้องการให้รื้อส่วนต่อเติมนั้นเสียแล้วสร้างใหม่ แต่ก็ยังไม่สามารถทำได้เพราะขาดแคลนทุนทรัพย์ กลายเป็นข้อพิพาททางความคิดของคนในชุมชน แต่ในที่สุดก็หาทางออกด้วยการร่วมมือกันจัดงานเพื่อหาเงินก้อนหนึ่งมาแก้ไขอาคารให้ถูกแบบและรับกับอาคารเดิมปัญหาจึงยุติและยุติลงด้วยพลังของคนในชุมชนนั่นเอง ส่วนปัญหาอื่น ๆ มักเป็นปัญหาจากภายนอก อาทิ การคาดหวังจากผู้ที่เข้ามาเยี่ยมชมและท่องเที่ยว ซึ่งมักเป็นความคาดหวังที่ขัดกับความเป็นตัวตนของบ้านเขายี่สาร บางสิ่งที่ปรับได้ชุมชนก็พยายามทำแต่ต้องตั้งอยู่บนฐานของแนวคิดชุมชนด้วย การจัดสร้างพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สารได้ทำให้เกิดความคิดต่อเนื่องถึงเรื่องการรักษาฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นขึ้น ซึ่งนับว่าการมีพิพิธภัณฑ์ได้สร้างกระแสความคิดเรื่องความรู้สึกภาคภูมิใจในความเป็นท้องถิ่นให้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม คือได้เกิดการก่อตั้งกลุ่มย้อมผ้าที่เคยทำมาแต่ดั้งเดิมและถูกทอดทิ้งให้หายไปจากวิถีชีวิต โดยเมื่อชาวบ้านได้รับการอบรมให้รู้จักการมัดย้อมด้วยสีเคมี ชาวบ้านกลับระลึกถึงสิ่งที่บรรพบุรุษของตนได้เคยทำไว้คือการย้อมด้วยสีจากพรรณไม้ในธรรมชาติ และเกิดการทดลองทำผลปรากฏว่าได้ผ้าที่สวยงามเป็นที่น่าพอใจจึงชักชวนกันตั้งกลุ่มย้อมผ้าขึ้นในหมู่บ้าน เริ่มนำเงินส่วนตัวมาลงทุนร่วมกันและตั้งใจที่จะผลิตผ้าย้อมให้เป็นสินค้าที่ระลึกเมื่อมีคนเข้ามาเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์ และสามารถอวดได้ว่าเป็นผ้าที่ย้อมขึ้นด้วยการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น ต่อมามีผู้สนใจผ้าของชาวบ้านมากขึ้น เข้ามาสั่งซื้อจนชาวบ้านไม่สามารถทำได้ทัน มีผู้เข้ามาแนะนำให้เพิ่มการผลิตให้เป็นแบบอุตสาหกรรมเพื่อจะได้สร้างรายได้ให้กับชาวบ้าน แต่ชาวบ้านกลับมีความคิดว่าการย้อมผ้านี้ต้องการทำเพื่อความภาคภูมิใจเท่านั้น อาชีพที่ชาวบ้านทำอยู่สร้างรายได้ดีอยู่แล้วและตกลงกันว่าจะใช้เวลาเพียง ๒ วันต่อสัปดาห์เพื่อผลิตผ้าสวยตามความคิดของตน สร้างแนวคิดว่าจะไม่ทำลวดลายซ้ำซาก ทั้งไม่เร่งผลิตตาม *"คำสั่งซื้อ"* แต่จะผลิตเท่าที่จะสามารถทำได้ ผ้าไม่สวยก็มักจะเก็บไม่นำออกขาย ซึ่งแนวคิดดังนี้ค่อนข้างจะเป็นแนวคิดที่ขัดแย้ง

aw netive 04 143 13/10/03, 4:42 PM

ต่อหลักเศรษฐศาสตร์และการค้าอยู่มาก ชาวบ้านไม่เห็นด้วยที่มีผู้มาแนะนำให้ผลิตให้ได้มาก ๆ และขายถูก ๆ ลูกค้าจะได้มาก ปัจจุบันกลุ่มชาวบ้านที่ย้อมผ้าก็ยังคงคิดค้นและเรียนรู้เรื่องการย้อมผ้าต่อไป มีหน่วยงานหลายหน่วยงานเข้ามาแนะนำและให้การสนับสนุนด้านต่าง ๆ อยู่เสมอ

การร่วมมือกันก่อตั้งพิพิธภัณฑ์ และการเกิดการฟื้นฟูภูมิปัญญาเรื่องการย้อมผ้านี้ทำให้เห็นได้อย่างชัดเจนและเป็นคำตอบได้ว่า การรู้จักตนเอง การพึ่งพาตนเอง การรู้จักความมีรากเหง้าของตน และการมีพลังร่วมกัน เป็นรากฐานสำคัญที่จะทำให้ชุมชนและสังคมอยู่ได้อย่างมีความวัฒนาถาวร หากขาดพลังเหล่านี้ย่อมมีส่วนที่จะทำให้สังคมมีความอ่อนแอและไม่สามารถต้านทานต่อกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงของวัฒนธรรมได้อย่างรู้เท่าทัน

สิริอาภา รัชตะหิรัญ
คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
อ.เมือง จ.นครปฐม ๗๓๐๐๐

aw netive 04 144 13/10/03, 4:42 PM

ชุมชนไม้เรียง

นายประยงค์ รณรงค์

ประวัติศาสตร์ที่มีการบันทึกและมีการเชื่อมโยงชุมชนไม้เรียงเข้ากับสังคมภายนอก คือ *"เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๔๔๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงกระจายอำนาจการปกครองไปสู่หัวเมือง โดยแบ่งการปกครองออกเป็นหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัด ตำบลไม้เรียงในปัจจุบันอยู่ในท้องที่บริเวณที่ราบเชิงเขาศูนย์ มีประชากรอาศัยอยู่ไม่กี่ครอบครัว เรียกว่า บ้านทุ่งดอกไม้ หรือบ้านทุ่งไหม้ ในปัจจุบันการขยายตัวของชุมชนเติบโตขึ้น จนยกตัวขึ้นเป็นตำบล เจ้าหน้าที่จากอำเภอฉวางได้เดินทางสำรวจพื้นที่ผ่านทุ่งนาแถบบ้านเกาะเหรียง เมื่อหันหน้าไปทางเขาศูนย์ มองเห็นทิวทัศน์ไม้เรียงลำต้นกันเป็นแถวตั้งแต่ริมทุ่งไปจรดยอดเขาเป็นไม้ที่ขึ้นเองตามธรรมชาติ ดูแล้วเป็นระเบียบสวยงามมาก จึงตั้งชื่อว่าตำบลไม้เรียงนับแต่นั้นมา"*

การขยายตัวเติบโตของชุมชมไม้เรียง เกิดขึ้นจากปัจจัยทั้งภายในและภายนอก ปัจจัยภายใน คือ การแยกครอบครัวของลูกหลานคนไม้เรียง ปัจจัยภายนอก คือ การเคลื่อนย้ายเข้ามาของคนในชุมชนใกล้เคียง และอิทธิพลของการเปลี่ยนแปลงทั้งที่เกิดจากคนและธรรมชาติ ประกอบด้วย

๑. การสัมปทานตัดไม้ ในพื้นที่ตำบลไม้เรียงคนไม้เรียงและคนจากชุมชนใกล้เคียงรับจ้างบริษัทสัมปทานตัดไม้ เฝ้าช้าง ล่องแพซุงโรงเลื่อยที่บ้านดอน (สุราษฎร์ธานี ฯลฯ) ผลพวงที่ได้รับตามมา คือ ได้ขยายที่ดินทำกินเมื่อป่าธรรมชาติที่ถูกตัดโค่นเสื่อมโทรมลง

aw netive 04 145 13/10/03, 4:42 PM

๒. การตัดทางรถไฟสายใต้ เปิดชุมชนออกไปสู่โลกกว้าง และการติดต่อสัมพันธ์กับผู้คนจากหลายถิ่นที่ผ่านและเข้ามา บางกลุ่มเข้ามาหาหลักเพื่อปักฐานชีวิตในชุมชนไม้เรียง

๓. วาตภัยเมื่อปี ๒๕๐๕ วาตภัยร้ายแรงครั้งนั้นเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อผลกระทบต่อชุมชนมากมาย ป่าที่ไม้ใหญ่ถูกตัดโค่นไปหมดแล้ว เหลือเพียงไม้เล็ก ๆ ที่กำลังจะฟื้นคืนสภาพ ป่าเจอพายุถล่มล้มราบเป็นหน้ากลอง วาตภัยทำลายไม่เว้นกระทั่งป่าไม้ตามธรรมชาติบนเขาศูนย์ต้นน้ำลำธารที่ชาวบ้านไม้เรียงและชุมชนใกล้เคียงใช้สอยแห้งในหน้าแล้ง และเกิดไฟป่าเผาไหม้เป็นวงกว้างอยู่หลายปี ไม้ผลและยางพาราที่ชาวบ้านเพาะปลูกไว้ก็ได้รับความเสียหายจากวาตภัยครั้งนั้นด้วย ชาวบ้านแทบสิ้นเนื้อประดาตัวที่ยังพอมีกินอยู่บ้างก็ได้จากนาข้าว และการปลูกพืชระยะสั้นที่เพาะปลูกหลังวาตภัย พื้นที่ป่าที่ถูกไฟไหม้ชาวบ้านจะเอาข้าวไร่ไปปลูกและตามด้วยยางพาราที่กองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางเข้าไปช่วยเหลือ ให้ทุนเป็นค่าแรงงาน ค่าพันธุ์ดี และอื่น ๆ พื้นที่ทำกินเดิมยกเว้นที่นาก็ถูกแทนที่ด้วยยางพาราเช่นเดียวกัน

ชุมชนไม้เรียง เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วนับจากปัจจัยภายนอกเข้ามามีอิทธิพลกำหนดการตัดสินใจเลือกวิธีการผลิตและวิถีชีวิต และนับจากนั้นไม้เรียงก้าวเข้าสู่ระบบเกษตรกรรมพืชเดี่ยว มียางพาราเป็นพืชเศรษฐกิจสำคัญที่กำหนดชีวิตและการเปลี่ยนแปลงอีกหลายประการตามมา

เนื่องจากชุมชนไม้เรียงเป็นชุมชนเก่าแก่ ซึ่งเริ่มก่อตั้งมาโดยคนไม่กี่สกุล จึงทำให้ความเป็นพี่น้องเป็นญาติกันค่อนข้างสูง การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เอื้ออาทรต่อกัน เช่น ประเพณีลงแขก แชร์แรงงานที่เป็นพลังของชุมชนในสมัยก่อน วัฒนธรรมการพึ่งตนเอง ทำอยู่ทำกิน เช่น ทำนา ทำไร่ ทำสวนผสมที่เป็นเอกลักษณ์ของคนนครศรีธรรมราช คนไม้เรียงก็เป็นชุมชนที่เคยพึ่งตนเองได้ดีในสมัยก่อนเหมือนกัน

หลังจากเกิดวาตภัยแหลมตะลุมพุก เมื่อวันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ ชุมชนไม้เรียงได้รับผลกระทบอย่างหนักเหมือนกัน ป่ายางพาราที่เป็นเสมือนซุปเปอร์มาเก็ตของชาวบ้าน ได้ล้มราบในชั่วข้ามคืน การเป็นอยู่ของคนพลิกกลับหน้ามือเป็นหลังมือ

aw netive 04 146 13/10/03, 4:42 PM

ทันที แต่โชคดีที่สมัยนั้นวัฒนธรรมของชุมชนยังยึดหลักการเก็บข้าวเปลือกไว้ในยุ้งเพื่อกินตลอดปี ถึงแม้จะเสียหายไปบ้างจากวาตภัย แต่ยังแบ่งปันกันประทังชีวิตได้ชั่วระยะหนึ่ง หลังจากจัดการกับที่อยู่อาศัยพอกันแดดกันฝนได้แล้ว พืชอายุสั้นที่ต้องกินต้องใช้ก็ได้ระดมกันปลูกอย่างเต็มความสามารถ และต้องต่อสู้กับภัยแล้งซ้ำเติมในเวลาต่อมาจนเกิดไฟไหม้เป็นบริเวณกว้างเพราะไม้ล้มเป็นเชื้อเพลิงอย่างดี ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาวิถีชีวิตของคนในชุมชนไม้เรียงก็เปลี่ยนไป ความเป็นอยู่แบบตัวใครตัวมันมากขึ้นเพราะปัญหาได้เกิดขึ้นกับทุกคนพร้อมกัน และการช่วยเหลือจากทางราชการก็ไม่ทั่วถึง แต่สิ่งที่ทำให้วิถีชีวิตคนไม้เรียงเปลี่ยนแปลงอย่างถาวรก็คือ กองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางได้เข้าไปช่วยอย่างทันท่วงทีคือ ช่วยชาวบ้านสวนยางที่ถูกวาตภัยให้ได้ปลูกยางพันธุ์ดีแทนยางเก่าที่ล้ม และทางกองทุนได้สนับสนุนค่าใช้จ่ายในการทำสวนยางพันธุ์ไม้ใหม่พอสมควร แต่ต้องปฏิบัติตามระเบียบของกองทุนอย่างเคร่งครัด โดยได้ปลูกยางพันธุ์ดีอย่างเดียว ไม้อื่นต้องเอาออกหมดต้องทำสวนยางให้เป็นระเบียบสวยงามอย่างอื่นที่เรียกว่าวัชพืชต้องทำลายให้หมด ชาวบ้านจึงเหลือแต่ยางที่กินไม่ได้ ก็ต้องทำสวนยางให้เป็นเงินมาซื้อของกินของใช้หมดทุกอย่าง จึงทำให้วัฒนธรรมเดิมที่ช่วยเหลือกันแบ่งปันกันเริ่มหมดไป อยู่แบบใช้เงินเป็นหลัก พึ่งพาภายนอกหมด ปัญหาเงินไม่พอจ่ายเริ่มทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อยจนเป็นหนี้สินล้นพ้นตัว สังคมวุ่นวาย ครอบครัวล่มสลาย เริ่มมีให้เห็นบ่อยขึ้น เพราะการทำสวนยางที่เป็นพืชเดี่ยวไม่มีความมั่นคงเหมือนแต่ก่อน ผลผลิตก็ขึ้นกับดินฟ้าอากาศ ราคาก็ขึ้นกับตลาดโลก ความมั่นคงก็ขึ้นกับนโยบายรัฐบาลชาวสวนยางไม่สามารถกำหนดอะไรได้เลย

ชุมชนไม้เรียงได้ตระหนักถึงความเดือดร้อนที่จะเกิดขึ้น จนมองไม่เห็นอนาคต เพราะที่ทำกินขยายไม่ได้อีกแล้ว แต่จำนวนเกษตรกรต้องเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เพราะลูกหลานเกษตรกรไม่มีที่ไป เพราะทุนไม่มี ความรู้ไม่มี จากการวิเคราะห์และสรุปผลการศึกษาชุมชนของสภาผู้นำชุมชนไม้เรียง พบว่า เพราะคนในชุมชนขาดความรู้ความสามารถในการจัดการมากกว่าการขาดเงิน แผนงานต่าง ๆ ที่กำหนดขึ้นจึงต้องเริ่มต้นด้วยการเรียนรู้ก่อนเสมอ

aw netive 04 147 13/10/03, 4:42 PM

กระบวนการเรียนรู้ชุมชนไม้เรียง

การเรียนรู้เป็นคุณสมบัติขั้นพื้นฐานของชุมชนจากอดีตถึงปัจจุบัน ชุมชนได้สืบทอดการเรียนรู้ของตนไว้ อาจมีสะดุดบ้างในบางช่วงเวลา เพราะกระแสการพัฒนาจากภายนอกที่โหมกระหน่ำเข้ามา แต่เมื่อตั้งตัวหรือกลับลำได้การเรียนรู้ของชุมชนก็จะถูกรื้อฟื้นขึ้น ชุมชนจำนวนมากได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่าการเรียนรู้ได้ช่วยให้ชุมชนรอดพ้นจากการครอบงำของภายนอก

ด้วยเหตุที่การเรียนรู้เป็นหัวใจของความเข้มแข็งและการพึ่งตนเองของชุมชน ในช่วง ๑๐ กว่าปีมานี้ หน่วยงานของรัฐและองค์กรเอกชนต่างพยายามศึกษาทำความเข้าใจและถอดรหัสการเรียนรู้ของชุมชน เพื่อนำไปส่งเสริมเผยแพร่ให้ชุมชนที่มีระดับการเรียนรู้ด้อยกว่าได้พัฒนาตนเอง แต่มีเพียงบางหน่วยงานหรือบางองค์กรเท่านั้นที่ประสบความสำเร็จได้รับผลตอบแทนที่คุ้มค่าจากความพยายามดังกล่าว

การทำความเข้าใจการเรียนรู้ของชุมชนโดยยึดเอาการพัฒนาคุณภาพชีวิตเป็นเป้าหมาย คงหนีไม่พ้นที่จะต้องเริ่มต้นจากแสวงหาและทำความเข้าใจปรัชญาการเรียนรู้ของชุมชน เพราะปรัชญาดังกล่าวเป็นตัวบ่งชี้ว่าชุมชนเข้าใจ การเรียนรู้อย่างไร ชุมชนใช้การเรียนรู้เชื่อมโยงสรรพสิ่งทั้งหลายให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้อย่างไร และปรัชญาเป็นตัวกำหนดว่าชุมชนต้องเรียนรู้อะไร และเรียนรู้อย่างไรจึงจะบรรลุเป้าหมายของชีวิต

ในวิถีของชุมชน การเรียนรู้จะเกิดขึ้นภายใต้ระบบความสัมพันธ์ของชุมชนอันประกอบด้วยระบบสำคัญ ๓ ระบบ

❖ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ช่วยให้เกิดการเรียนรู้ในการอยู่ร่วมกันในสังคม ระบบครอบครัว และเครือญาติ การควบคุมทางสังคม และการแก้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างกัน ฯลฯ

❖ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติช่วยให้เกิดการเรียนรู้ในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การผลิต แปรรูป รวมถึงกิจกรรมอื่น ๆ ทางเศรษฐกิจ

❖ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ช่วยให้เกิดการเรียนรู้สิ่งที่เป็นคุณค่าความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม

aw netive 04 148 13/10/03, 4:42 PM

การเรียนรู้ของชุมชนที่เกิดจากความสัมพันธ์ดังกล่าว เป็นการเรียนรู้ที่เป็นเอกภาพ ระหว่างทฤษฎีกับการปฏิบัติ หรือระหว่างแนวคิดของการเรียนรู้ขาดหายไป ความรู้จึงแยกเป็นส่วน ๆ เป็นความรู้เฉพาะเรื่องไม่สามารถเชื่อมโยงกันได้ เมื่อการเรียนรู้เรื่องความสัมพันธ์ ถ้าความสัมพันธ์เปลี่ยนการเรียนรู้ก็จะเปลี่ยน และในทางกลับกัน ถ้าการเรียนรู้เปลี่ยนความสัมพันธ์ก็จะเปลี่ยนไปด้วย เพื่อรักษาความสมดุลของชุมชน ส่วนความสัมพันธ์และการเรียนรู้จะเปลี่ยนมากหรือน้อยแค่ไหน เร็วหรือช้าเพียงใด ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกที่กระทบต่อชุมชน

นับจากปี พ.ศ. ๒๕๐๔ ที่เริ่มต้นประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ (พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๐๙) เป็นต้นมา รูปแบบความสัมพันธ์ภายในชุมชน เปลี่ยนแปลงเร็วขึ้นเมื่อเปรียบกับช่วงที่ผ่านมา

ความพยายามของรัฐในการผลักดันนโยบายการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย ชุมชนต้องรับสิ่งใหม่ ๆ เข้ามาอย่างรวดเร็ว ช่วงเวลาไม่กี่สิบปีจากนั้นมาความสัมพันธ์แบบเดิมของชุมชนก็ถูกทำลายลงไปมาก ในช่วง ๒๐ กว่าปีมานี้ชุมชนได้ปรับตัวครั้งใหญ่อีกครั้งหนึ่ง เมื่อพบว่าความสัมพันธ์ใหม่กับภายนอกทำให้ตนเสียเปรียบ การรวมกลุ่มสร้างองค์กรชุมชนหรือองค์กรชาวบ้านจึงเกิดขึ้นเพื่อจัดความสัมพันธ์ใหม่ จัดการทรัพยากรใหม่ และสร้างระบบเศรษฐกิจใหม่ที่จะทำให้ชุมชนอยู่รอดและยกระดับคุณภาพชีวิตของคนทั้งมวล

การเรียนรู้ของชุมชนในยุคดังกล่าวนี้ หลักสำคัญอยู่ที่การเชื่อมโยงคน ความรู้และทรัพยากรเข้าด้วยกัน เป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติ ค่อย ๆ สะสมประสบการณ์และความรู้ใหม่ ซึ่งเป็นความรู้ที่สอดคล้องกับความเป็นจริงของสังคมชุมชนในขณะนั้นมากกว่า

องค์กรชุมชน เป็นรูปแบบการเรียนรู้ตามหลักข้างต้น คน หมายถึง สมาชิกขององค์กรนำทรัพยากรซึ่งอาจเป็นเงิน พืช สัตว์ มารวมกัน และใช้ความรู้จัดการทรัพยากรเหล่านี้ให้เกิดประโยชน์แก่สมาชิกและชุมชน การรวมกลุ่มหรือสร้างองค์กรแบบนี้ไม่ใช่สิ่งใหม่ ชุมชนในอดีตมีการจัดการลักษณะนี้มาก่อน ไม่ว่าการจัดการน้ำขององค์กรเหมืองฝายในภาคเหนือ ป่าชุมชนในทุกภาค รวมทั้งการจัดการแรงงานในรูปลงแขก

aw netive 04 149 13/10/03, 4:42 PM

เอามื้อ เอาแฮง และออกปากกินวาน ซึ่งพัฒนาเป็นลงซอ ลงพรรค และแชร์แรงงานในชุมชนภาคใต้ปัจจุบัน อย่างไรก็ตามระหว่างความเหมือนก็ยังมีความแตกต่างอยู่บ้าง ระหว่างองค์กรชุมชนในอดีตกับองค์กรชุมชนยุคใหม่ โดยเฉพาะโครงสร้างการบริหารจัดการองค์กร ซึ่งองค์กรแบบดั้งเดิมในฐานทางสังคมวัฒนธรรมชุมชนเป็นตัวกำหนด ส่วนองค์กรชุมชนยุคใหม่มีโครงสร้าง การบริหารจัดการซับซ้อนขึ้น มีสายบังคับบัญชา ซึ่งเป็นสิ่งที่ชุมชนได้เรียนรู้และเลียนแบบมาจากองค์กรแบบราชการ หลายชุมชนค้นพบว่าโครงสร้างการบริหารจัดการแบบนี้ ไม่สอดคล้องกับฐานทางสังคมวัฒนธรรม แต่จำเป็นต้องมีไว้เพื่อติดต่อสัมพันธ์กับหน่วยราชการ และเป็นช่องทางที่จะได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากหน่วยงานเหล่านั้น

ข้อโต้แย้งวิเคราะห์องค์กรชุมชนบนฐานคิดนี้เกิดขึ้นได้ตลอดเวลา เพราะในช่วง ๒๐ กว่าปีมานี้ที่องค์กรชุมชนได้ถูกเปิดเผยต่อสาธารณะ เป็นช่วงเดียวกับการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๕ (พ.ศ. ๒๕๒๔-๒๕๒๙) ซึ่งเน้นนโยบายการมีส่วนร่วม หน่วยงานราชการทั้งหลายจึงได้วางระบบงานส่งเสริมและพัฒนาให้ชุมชนทั่วประเทศจัดตั้งกลุ่มหรือองค์กรขึ้น

บทความนี้ไม่ได้ละเลยปัจจัยดังกล่าว แต่จุดสนใจที่นำมาเป็นประเด็นวิเคราะห์ คือ ปรัชญา อุดมการณ์ ตลอดถึงกระบวนการจัดการที่องค์กรชุมชนต่าง ๆ พัฒนาขึ้น อันเป็นผลจากการเรียนรู้ของแต่ละพื้นที่ กล่าวง่าย ๆ ก็คือต้องการค้นหาสิ่งที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ที่หน่วยงานราชการและองค์กรเอกชนไม่ได้แนะนำ ส่งเสริม และเผยแพร่ในขณะนั้น และหลายกรณีสิ่งที่เกิดขึ้นนี้กลับถูกสกัดกั้น ไม่ยอมรับของหน่วยราชการในระยะเริ่มแรก ตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดได้แก่ กองทุนชุมชนในรูปแบบหรือชื่อต่าง ๆ ที่หน่วยงานราชการให้การส่งเสริม เพื่อให้เกษตรกรสะสมเงินคนละเล็กคนละน้อยรวมกันไว้เป็นทุนในการผลิต เมื่อชุมชนดำเนินการกลับเรียนรู้มากกว่านั้น เพราะชุมชนไม่ได้มองกองทุนแบบแยกส่วนตรงข้ามกลับเชื่อมโยงกองทุนเข้ากับวิถีชีวิตและชุมชน

กองทุนจึงไม่ใช่การสะสมทุนเพื่อการผลิตเท่านั้น แต่ได้รับการพัฒนาเป็นระบบการจัดการทุนชุมชนเป็นระบบสวัสดิการชุมชน ซึ่งไม่อยู่ในระบบการส่งเสริมของหน่วยงานใด ๆ นี่เป็นผลจากการเรียนรู้บนพื้นฐานและสอดคล้องกับความต้องการ

aw netive 04 150 13/10/03, 4:42 PM

ของชุมชน กรณีอื่น ๆ อีกมากมายที่ชุมชนได้เรียนรู้จากการส่งเสริมของหน่วยงานราชการและองค์กรเอกชนในระยะแรก แล้วพัฒนาเข้าสู่ปรัชญา อุดมการณ์ และกระบวนการของตนเอง ควบคู่กับการเรียนรู้จากสิ่งที่มีอยู่แล้ว ชุมชนต้องทำกิจกรรมอีกหลายอย่างแบบลองผิดลองถูก ทำเพื่อเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ ที่ไม่ปรากฏในนโยบายและระบบส่งเสริมของรัฐและเอกชน

การลงมือทำเพื่อเรียนรู้หรือสร้างประสบการณ์แบบทำไปเรียนไป เป็นปรากฏการณ์ที่พบในชุมชนจำนวนมากในสังคมของเรา โดยเฉพาะในช่วงที่ชุมชนได้พัฒนาการเรียนรู้มาถึงจุดหนึ่งและมองไม่เห็นทางออกภายใต้ระบบเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรมในขณะนั้น ชุมชนต้องการสิ่งใหม่ ต้องการความรู้ใหม่ที่ไม่มีหน่วยงานและองค์กรใดตอบสนองได้ ชุมชนจึงต้องทำกิจกรรม เรียนรู้จากกิจกรรมและสรุปประสบการณ์ออกมาเป็นรูปแบบใหม่ เป็นระบบการจัดการใหม่ที่ช่วยให้ชุมชนหลุดพ้นจากการครอบงำของระบบเก่า

ชุมชนไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช เริ่มเรียนรู้วิสาหกิจชุมชนจากโรงงานยางแผ่นผึ่งแห้งของชุมชน แล้วค่อยขยายไปสู่วิสาหกิจอื่น ๆ จนปัจจุบันตำบลไม้เรียง จัดการวิสาหกิจ ๘ ชุมชน ๘ ผลิตภัณฑ์ ที่ผลิตเพื่อการอุปโภคบริโภคภายในตำบลเป็นสำคัญ

ประยงค์ รณรงค์ ผู้นำชุมชนไม้เรียงที่ผ่านการเรียนรู้และพัฒนาชุมชนมานานได้ชี้ให้เห็นปรัชญาการเรียนรู้ของชุมชนในช่วงที่ผ่านมาไว้อย่างชัดเจนดังนี้

“เรียนในสิ่งที่ต้องการทำ ทำในสิ่งที่ต้องการเรียน”

ปรัชญานี้เป็นสิ่งที่ชุมชนยึดถือและนำมากำหนดแนวทางการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของตน กิจกรรมใดที่หน่วยงานหรือองค์กรภายนอกจัดให้กับชุมชนถ้าไม่อยู่ภายใต้ปรัชญาการเรียนรู้นี้ก็ยากที่จะประสบความสำเร็จ

ความไม่พร้อมของชุมชนและเกษตรกรที่จะรองรับวิถีชีวิตใหม่ ตามแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑ ดังกล่าวข้างต้น เพิ่งจะได้รับการยอมรับจากภาครัฐหลังจากใช้เวลาถึง ๓๕ ปี ในความเพียรพยายามพัฒนาประเทศ และยกระดับมาตรฐานการครองชีพของคน แต่ยิ่งทำยิ่งล้มเหลว ชุมชนแตกแยก เกษตรกรยากจนลงเป็นหนี้สิน แผนพัฒนา

aw netive 04 151 13/10/03, 4:42 PM

เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๘ (พ.ศ. ๒๕๔๐-๒๕๔๔) จึงได้กำหนดให้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาและแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๙ (พ.ศ. ๒๕๔๕-๒๕๔๙) ที่กำลังจะประกาศใช้ได้ให้ความสำคัญต่อชุมชน มุ่งสร้างชุมชนให้เข้มแข็งพึ่งตนเองได้

ในส่วนของชุมชน ภาวะวิกฤติเศรษฐกิจในครึ่งหลังปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ส่งผลให้ต้องปรับการเรียนรู้ใหม่ เพราะบทเรียนที่เกิดขึ้นเมื่อเร็ว ๆ นี้ แสดงให้เห็นว่ามีปัจจัยหลายอย่างที่ชุมชนไม่อาจควบคุมได้ กระแสโลกาภิวัตน์ที่ทำให้ประเทศต้องเปิดเสรีภาพทางการเงินและการลงทุนจะมีส่วนอย่างมากต่อการคงอยู่หรือล่มสลายของชุมชน ในอนาคต ปรัชญาการเรียนรู้ของชุมชนที่เคยใช้มาก่อน จำเป็นต้องได้รับการปรับปรุงเพิ่มเติมให้สอดรับกับสภาวการณ์ที่เปลี่ยนไป และเรียนรู้โลกภายนอกอย่างเท่าทัน กรณีชุมชนไม้เรียงได้กำหนดปรัชญาการเรียนรู้ของชุมชน เพิ่มเติมจากที่มีมาก่อน เพื่อเป็นแนวทางในการจัดการเรียนรู้ให้สมาชิกในศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียง ปรัชญาการเรียนรู้ที่เพิ่มเติมใหม่ มีดังนี้

“เรียนในสิ่งที่ต้องรู้ และเรียนในสิ่งที่ควรรู้”

การเรียนรู้เพื่อให้ชุมชนดำรงอยู่ได้ในสถานการณ์ปัจจุบันไม่อาจจำกัดอยู่ภายใต้ปรัชญาเดิม ไม่ใช่ปรัชญาเดิมละเลยปัจจัยภายนอก แต่ด้วยเหตุว่าปัจจัยภายนอกที่มากระทบชุมชนนั้นเร็วและรุนแรงกว่าเดิม การเตรียมคนและชุมชนให้พร้อมที่จะรับมือกับสิ่งเหล่านี้จึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับสังคมปัจจุบัน

ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียง เป็นองค์กรชุมชนของไม้เรียง ตั้งขึ้นเพื่อศึกษาและวางแผนพัฒนาคุณภาพชีวิตคนในชุมชนนี้ ศูนย์แห่งนี้ได้รับการก่อตั้งและดำเนินงานก่อนการประกาศใช้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๘ และจัดการเรียนรู้ให้แก่สมาชิกตามปรัชญาเดิม คือ *“เรียนสิ่งที่ต้องการทำ ทำสิ่งที่ต้องการเรียน”* และได้ปรับเปลี่ยนการเรียนรู้ตามปรัชญาใหม่ในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจ

ชุมชนไม้เรียง ได้วิเคราะห์สิ่งที่ต้องรู้และสิ่งที่ควรรู้ออกมาเป็นรูปธรรมสำหรับชาวไม้เรียงทุกคน ต้องรู้จักตัวเอง ประกอบด้วยรู้ประวัติความเป็นมาของชุมชนตัวเอง รู้ศักยภาพ รู้ปัญหา รู้สาเหตุแห่งปัญหาของชุมชน และชาวไม้เรียงทุกคน ควรรู้ว่าภายนอกชุมชนของตนเป็นอย่างไร ทั้งในด้านการพัฒนาทุน การจัดการทรัพยากร

aw netive 04 152 13/10/03, 4:42 PM

และผลผลิต สวัสดิการชุมชนและสุขภาพ แต่ละกรณีมีตัวแบบอยู่ที่ใด เพื่อศึกษาการเรียนรู้และประยุกต์ใช้ให้เหมาะสม

ความรู้ที่ได้จากการเรียนรู้ตัวเองเรียนรู้โลก สุดท้ายจะถูกประมวลเข้าด้วยกันเพื่อกำหนดทิศทางที่ชุมชนจะก้าวเดินต่อไปข้างหน้า ชุมชนไม้เรียงเรียกทิศทางนี้ว่า *"แผนแม่บทชุมชน"* การเรียนรู้เพื่อกำหนดแผนแม่บทที่ว่านี้ก็คือการเรียนรู้ที่จะมีชีวิตอยู่อย่างมั่นคงและปลอดภัย ทั้งในโลกปัจจุบันและอนาคตที่ดูเหมือนเต็มไปด้วยความสับสนวุ่นวาย ไม่สามารถอธิบายหรือทำความเข้าใจได้ด้วยกฎเกณฑ์ และบรรทัดฐานทางสังคมที่เคยใช้มาแต่เดิม การเรียนรู้ตามปรัชญาใหม่ของชุมชนไม้เรียงช่วยให้เกิดระบบการจัดการชุมชนที่เชื่อมโยงการพัฒนาทุน การเพิ่มรายได้และลดรายจ่ายของชุมชน ก่อให้เกิดระบบเศรษฐกิจใหม่บนฐานวิสาหกิจชุมชนที่รวมเอาความสัมพันธ์ใหม่และการจัดการทรัพยากรใหม่ไว้ด้วยกัน

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

ดังได้กล่าวแล้วว่า การเรียนรู้ของชุมชนเป็นผลจากการเชื่อมโยงคน ความรู้และทรัพยากรเข้าด้วยกัน เป็นการเรียนจากการปฏิบัติ สรุปประสบการณ์ที่ได้รับความรู้ชุดใหม่เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตของตน ปัญหาอยู่ที่การเรียนรู้แบบนี้กลายเป็นกระบวนการต่อเนื่องเคลื่อนไหวและพัฒนาจากสิ่งหนึ่งไปสู่อีกสิ่งหนึ่งไม่จบสิ้นได้อย่างไร

การเริ่มต้นเรียนรู้สิ่งใหม่ของชุมชน เกิดขึ้นจากคนกลุ่มหนึ่งในชุมชนที่เห็นว่าแนวคิดและระบบที่มีอยู่เดิมไม่สอดคล้องหรือตอบสนองความต้องการของชีวิต คนกลุ่มนี้มักเป็นผู้เริ่มต้นวิพากษ์ระบบและแนวคิดเดิม พร้อมกับแสวงหาสิ่งใหม่เข้ามาแทน ยิ่งการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาฯ ที่รัฐบาลแต่ละยุคจัดทำขึ้นไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตคนในชุมชนมากเท่าไร การวิพากษ์ก็จะมีมากขึ้น และทางออกก็จะหลากหลายเช่นกัน

ความสำเร็จของชุมชนไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช จนก้าวขึ้นเป็นผู้นำ เป็นโรงเรียนอุตสาหกรรมยางพาราให้กับชุมชนชาวสวนยางทั่วประเทศ ก็เกิด

aw netive 04 153 13/10/03, 4:42 PM

จากการวิพากษ์แนวคิดและระบบตลาดยางพาราเมื่อ ๒๐ กว่าปีมาแล้ว ทำให้ชุมชนไม้เรียงมองเห็นความไม่เป็นธรรมของกลไกตลาดที่กดดันขูดรีดชาวสวนทั้งในด้านราคา น้ำหนัก และคุณภาพยางแผ่นดิบ โรงงานยางแผ่นผึ่งแห้ง จึงเป็นทางออกที่จะทำให้ชาวสวนยางสามารถควบคุมราคา น้ำหนัก และคุณภาพ รวมทั้งสร้างตลาดยางพาราของตนเอง

ชุมชนจำนวนมากในทุกภาคของประเทศไทยที่เริ่มต้นเรียนรู้จากการวิพากษ์แนวคิดและระบบต่าง ๆ ที่มีอยู่และร่วมกันหาทางออก จุดนี้เองที่นำไปสู่แนวคิดและระบบเกษตรกรรมใหม่ สุขภาพแบบพื้นบ้าน ธุรกิจอุตสาหกรรมชุมชน และอื่น ๆ ที่มีให้เห็นมากมายในทุกวันนี้ การวิพากษ์ของชุมชนไม่เกิดขึ้นหรือเริ่มต้นจากระบบใหญ่ที่อยู่ไกลตัว แต่เกิดจากสิ่งใกล้ตัวที่ส่งผลกระทบโดยตรงต่อสมาชิกของตน และเกือบทุกกรณีการวิพากษ์จะเริ่มจากบางเนื้อหา บางกิจกรรมที่ชุมชนให้ความสนใจหรือดำเนินการมาก่อนแล้ว โดยเฉพาะการเรียนรู้ในระยะแรกภายใต้ปรัชญาเรียนในสิ่งที่ต้องการทำและทำในสิ่งที่ต้องการเรียน

การเรียนรู้ในลักษณะนี้ทำให้ชุมชนสามารถยืดหยุ่นและปรับตัวได้ พร้อม ๆ กับการรักษาความสัมพันธ์กับภายนอก โดยเฉพาะหน่วยงานราชการ ดังนั้นพบว่าหลายชุมชนจะรับแนวคิดและรูปแบบของกิจกรรมที่ราชการส่งเสริมมาปฏิบัติก่อนระยะหนึ่ง เมื่อเห็นว่าไม่สอดคล้องหรือตรงกับความต้องการของชุมชน การวิพากษ์ก็จะเริ่มขึ้นและเกิดการปรับเปลี่ยนตามมา

การเรียนรู้ของชุมชนไม่ได้สิ้นสุดที่การเริ่มต้นอย่างการเรียนในระบบการศึกษาในปัจจุบัน ตรงกันข้ามการเรียนรู้จะก่อให้เกิดการวิพากษ์ ซึ่งอาจวิพากษ์แนวคิดและระบบทั้งหมดหรือเพียงบางส่วน การวิพากษ์นี้เองที่ทำให้เกิดความเคลื่อนไหว เกิดการปรับเปลี่ยน เกิดการเชื่อมโยงจากกิจกรรมหนึ่งไปสู่กิจกรรมอื่นอย่างไม่จบสิ้น ทั้งหมดนี้เป็นกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

ชุมชนไม้เรียงเรียนรู้ยางพาราจากโรงงานยางแผ่นผึ่งแห้ง ในช่วง ๑๐ ปีแรกดูเหมือนว่าอนาคตชาวสวนยางจะสดใส แต่ภาวะราคายางที่ผันผวนในช่วงหลัง ซึ่งเป็นผลจากระบบตลาดและการผูกขาดระดับชาติและระดับโลก ชุมชนไม้เรียงจึงตั้งคำถามใหม่อีกครั้ง เริ่มวิพากษ์ใหม่ผ่านทางแผนแม่บทยางพาราไทย ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ ตั้งคำถาม

aw netive 04 154 13/10/03, 4:42 PM

และเสนอทางออกต่อรัฐบาลในขณะนี้เพื่อเปลี่ยนโครงสร้างของตลาดและการจัดการใหม่ แม้ว่าไม่ได้รับการตอบสนองจากรัฐ แต่ชุมชนก็ได้สรุปบทเรียนและตั้งคำถามใหม่ เมื่อไม่อาจพึ่งพายางพาราเพียงอย่างเดียวได้อีกต่อไป มีแนวทางใดที่จะทำให้อยู่รอดได้ในยุคปัจจุบันและอนาคตที่กำลังจะมาถึง

คำถามนี้ทำให้ชุมชนไม้เรียงต้องแสวงหาคำตอบ และเรียนรู้ภายใต้ปรัชญาใหม่ คือ *"เรียนในสิ่งที่ต้องรู้ และเรียนในสิ่งที่ควรรู้"* ซึ่งมีวิธีการหรือการจัดการและเครื่องมือเรียนรู้ที่ซับซ้อนกว่าเดิม ก่อนหน้านี้ไม้เรียงวิพากษ์ ตั้งคำถาม และแสวงหาคำตอบต่อระบบและกลไกของตลาดยางพาราไทย การวิพากษ์ยุคปัจจุบันเริ่มจากการตั้งคำถามและแสวงหาคำตอบต่อระบบทุนสินเชื่อเพื่อการเกษตรสุขภาพ ระบบเกษตรกรรมแบบพืชเดี่ยว และตลาดสินค้าอุปโภคบริโภค การแสวงหาคำตอบเหล่านี้ไม่ใช่เรื่องง่าย ต้องใช้วิธีการและเครื่องมือเรียนรู้ใหม่ นี่คือจุดเริ่มต้นของกระบวนการเรียนรู้เพื่อจัดทำ**แผนแม่บทชุมชนไม้เรียง**

การเรียนรู้เพื่อรู้จักตัวเองของชุมชนไม้เรียง ไม่ได้จำกัดเพียงแค่ตั้งหมู่บ้านเมื่อไร ใครตั้ง แต่จะลึกลงไปถึงพัฒนาการของชุมชน การเปลี่ยนแปลงของชุมชนในช่วงที่ผ่านมา ปัจจัยภายในและภายนอกที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เรียนรู้ปัญหาของชุมชนและโครงสร้างสังคมที่ส่งผลกระทบต่อปัญหานั้น เป็นต้น

ประยงค์ รณรงค์
ประธานกลุ่มเกษตรทำสวนไม้เรียง
๕๑ ม.๙ ต.ไม้เรียง อ.ฉวาง จ.นครศรีธรรมราช ๘๐๒๖๐

aw netive 04 155 13/10/03, 4:42 PM

ชุดโครงการวิจัยองค์ความรู้หมอเมือง

ผศ.ดร.ยิ่งยง เทาประเสริฐ

การวิจัยเพื่อสังคายนาองค์ความรู้หมอเมือง เพื่อการพัฒนาระบบการแพทย์พื้นบ้านล้านนา และตำราอ้างอิงของการแพทย์พื้นบ้านล้านนา ครั้งแรกจัดขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๔๓ เป็นก้าวแรกของการพัฒนาองค์ความรู้ท้องถิ่นขึ้นไปสู่องค์ความรู้เชิงระบบทางวิชาการที่ตรวจสอบได้ ยอมรับได้ทั้งโดยพฤตินัยและนิตินัย และเอื้อต่อการเรียนรู้และสืบทอด ผลจากการวิจัยดังกล่าว ทำให้สามารถจัดระบบองค์ความรู้ของหมอเมืองตั้งแต่ปรัชญา ความเชื่อ และแนวคิดเกี่ยวกับสุขภาพและการเจ็บป่วย ทำให้สามารถอธิบายสมุฏฐานโรคของระบบการแพทย์พื้นบ้านล้านนาได้ รวมถึงเรื่องการวินิจฉัยและการจัดสาระบบของโรคที่หมอเมืองรู้จัก และกระบวนการส่งเสริมดูแล ป้องกันและการรักษาโรค จนได้โครงสร้างเชิงระบบที่ชัดเจน แต่ยังขาดเนื้อหารายละเอียดและความสมบูรณ์ที่จะนำไปใช้เป็นแนวปฏิบัติ โดยเฉพาะองค์ความรู้ส่วนใหญ่ยังไม่เคยผ่านการศึกษาเจาะลึกและตรวจสอบความถูกต้อง ความสมบูรณ์ ความครอบคลุม และประสิทธิผลที่จะนำไปใช้เป็นทางเลือกในการแก้ไขปัญหาสุขภาพ

ดังนั้น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) จึงได้สนับสนุนให้เกิดชุดโครงการวิจัยองค์ความรู้หมอเมือง เพื่อจะได้สนับสนุนให้หมอเมืองและนักวิจัยพี่เลี้ยงร่วมกันศึกษาเจาะลึกในแต่ละเรื่องอย่างต่อเนื่อง ถึงขั้นนำไปทดลองปฏิบัติ หรืออย่างน้อยก็ระดมผู้ชำนาญการในแต่ละเรื่องจากพื้นที่ภาคเหนือตอนบนมาช่วยกันเขียนคู่มือปฏิบัติเพื่อช่วยกันทำให้ระบบองค์ความรู้หมอเมือง ที่ผ่านการสังคายนาในครั้งแรกมีเนื้อหาสาระรายละเอียดที่ครบถ้วน ถูกต้อง และสมบูรณ์ โดยตั้งเป้าสำหรับเรื่องที่จะศึกษาเจาะลึกในรูปแบบของโครงการวิจัยย่อย เฉพาะในปี พ.ศ. ๒๕๔๔-๒๕๔๕ จำนวน

aw netive 04 156 13/10/03, 4:42 PM

ไม่น้อยกว่า ๒๐ เรื่อง แล้วจึงนำผลการศึกษาเจาะลึกในแต่ละเรื่องมาหลอมเป็นตำรากลาง โดยการจัดสังคายนาองค์ความรู้หมอเมือง ครั้งที่ ๒ ขึ้น ซึ่งจะทำให้ได้ทั้งตำรากลางอ้างอิงของ *"องค์ความรู้เกี่ยวกับวิถีการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้านของชาวล้านนา"* และคู่มือปฏิบัติเกี่ยวกับการดูแลรักษาสุขภาพเฉพาะด้าน/เฉพาะเรื่อง ประมาณ ๒๕ เรื่อง

จากการสังคายนาองค์ความรู้หมอเมือง ทำให้มีเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้และเกิดเครือข่ายหมอเมืองที่เชื่อมโยงกันใน ๘ จังหวัดภาคเหนือตอนบน โดยมีมติร่วมกันที่จะทำการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาองค์ความรู้ของตนให้ร่วมสมัยและเป็นระบบมากขึ้น รวมทั้งส่งเสริมให้เกิดการวิจัยโดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน แต่ปัญหาคือหมอเมืองและชาวบ้านไม่ใช่นักวิจัย จึงไม่ถนัดที่จะขีดเขียน แต่หากมีนักวิจัยพี่เลี้ยงช่วยงานด้านเอกสาร หมอเมืองก็สามารถทำวิจัยอย่างง่ายได้ เช่น รวบรวมองค์ความรู้ของเรื่องที่สนใจศึกษาทดลองใช้องค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้นมาบันทึก และติดตามผลการทดลองใช้

รวมทั้งสรุปบทเรียนจากผลการทดลองให้เป็นคู่มือ หรือตำราเล็ก ๆ ที่เอื้อต่อการนำไปใช้เผยแพร่ หรือประกอบการเรียนการสอนในระบบการศึกษาสมัยใหม่ หรือแม้แต่จะใช้เป็นคู่มือการเรียนรู้ของชุมชนในการดูแลรักษาสุขภาพของตนเอง เนื่องจากคนรุ่นใหม่ไม่สามารถจะอ่านอักขระล้านนา จึงทำให้การเรียนรู้จากปั๊บสา และการสืบทอดแบบดั้งเดิมทำได้ยาก นับวันจะหาคนที่สนใจมาสืบทอดภูมิปัญญาแขนงนี้ได้ยากขึ้น ดังนั้นการจัดทำตำรากลางและคู่มือเรียนรู้แบบสมัยใหม่ นอกจากจะช่วยให้คนรุ่นใหม่ที่ยังสนใจสามารถเรียนรู้ได้ง่ายขึ้นแล้ว ยังเป็นการสืบสานและอนุรักษ์ฟื้นฟูภูมิปัญญาแขนงนี้ไว้ได้ในบริบทของสังคมสมัยใหม่

จากการรวบรวมหมอเมืองในจังหวัดต่าง ๆ ของภาคเหนือตอนบนหรือล้านนา พบว่ายังพอมีหมอเมืองหลงเหลือกระจายอยู่ในชุมชนทั่วไป แต่ก็ลดน้อยลงอย่างรวดเร็ว เนื่องจากส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ (๖๐ ปีขึ้นไป) อาจมีคนรุ่นใหม่อยู่บ้าง แต่ก็จะมีหมอเมืองประเภทพ่อค้าขายยาแอบแฝงอ้างตนเป็นหมอเมืองปะปนอยู่ไม่น้อย จากการส่งเสริมของหน่วยราชการ รวมทั้งองค์กรพัฒนาเอกชน ทำให้เกิดการรวมตัวกันอย่างหลวม ๆ ขึ้นในพื้นที่ต่าง ๆ บ้างก็เรียกว่า กลุ่มหมอเมืองหรือชมรมหมอเมืองตามชื่อที่ตั้งขึ้น

aw netive 04 157 13/10/03, 4:42 PM

กันเองหรือตามชื่อพื้นที่ ทั้งระดับอำเภอและจังหวัด แม้จะมีการรวมตัวกัน แต่หากขาดการพัฒนาองค์ความรู้ที่ร่วมสมัย อันเป็นแก่นสารที่จะนำไปรับใช้ชุมชน ก็จะทำให้ความศรัทธาและความเชื่อถือเสื่อมหายไป กลายเป็นความหลงงมงายได้ ตามข้อกล่าวหาของคนที่ยึดถือในแนวคิดวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่

นับเป็นความโชคดีที่หลังจากการศึกษาร่วมกันของหมอเมืองผู้ทรงความรู้จริง ๆ กับนักวิจัยด้านการแพทย์พื้นบ้านอย่างจริงจังมาเป็นเวลา ๓ ปี (พ.ศ. ๒๕๔๓-๒๕๔๕) ทำให้ความรู้เชิงระบบของการแพทย์พื้นบ้านล้านนามีความเด่นชัดขึ้นเป็นลำดับ มีเนื้อหาสาระที่เป็นระบบการแพทย์แผนไทยที่มีตำราแพทยศาสตร์สงเคราะห์เป็นแกนหลัก จนสามารถจะสังเคราะห์แนวคิด/ทฤษฎี/คำอธิบายเกี่ยวกับสุขภาพและการเจ็บป่วยของมนุษย์ที่อิงกับแนวคิดสุขภาพแบบพราหมณ์และแนวคิดสุขภาพแบบพุทธ ซึ่งอธิบายถึงองคาพยพของร่างกายที่ประกอบด้วยธาตุทั้ง ๕ (ธาตุดิน ๒๐, ธาตุน้ำ ๑๒, ธาตุไฟ ๖, ธาตุลม ๗ และธาตุพระเจ้าที่เชื่อมต่อกับทวารทั้งสิบ)

โดยบทบาทหน้าที่ของธาตุทั้ง ๕ และองคาพยพที่เป็นรูปธรรมทั้ง ๓๒ ประการ (ธาตุดิน ๒๐ ธาตุน้ำ ๑๒) เมื่อรวมกับจิตเดิมที่สืบสันดานและเวรกรรมแต่ชาติปางก่อน โดยมีขวัญเชื่อมโยงจิตกับธาตุเข้าด้วยกัน ก็จะกำเนิดเป็นชีวิตขึ้นใหม่ ที่มีพยาธิสภาพสืบทอดมาตามกรรมพันธุ์ของแต่ละชีวิต ทำให้มนุษย์มีโรคติดพันมาจากกรรมเก่า เรียกว่า โรคจากกรรมเก่า/กรรมสืบทอด หรือโรคสกุล/โรคกำเนิด เมื่อเริ่มต้นชีวิตใหม่ ปฏิสัมพันธ์ขององคาพยพทั้งร่างกายและจิตใจหากขาดสมดุล อันเนื่องจากเหตุใดก็ตาม จะทำให้เกิดปัญหาสุขภาพขึ้นได้ รวมไปถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวตนของมนุษย์แต่ละคนต่อมนุษย์ด้วยกันเอง หรือต่อสิ่งแวดล้อมมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ หรือเหนือธรรมชาติและจิตใจวิญญาณ ล้วนเป็นเหตุให้เกิดปัญหาสุขภาพได้ทั้งสิ้น หากความสามารถในการปรับสมดุลภายในตัวตน (Spontancous healing) มีไม่พอ เรียกว่าเป็นโรคที่เกิดจากกรรมปฏิสัมพันธ์ของการกระทำปัจจุบัน

ซึ่งแนวคิด/ทฤษฎีดังกล่าวมีอิทธิพลต่อแนวคิดในการกำหนดประเภทและความรุนแรงของปัญหา ที่มีทั้งโรคที่ป้องกัน/รักษาได้ และโรคที่ป้องกัน/รักษาไม่ได้ จนอาจแบ่งโรคเป็นประเภท รักษาก็หายไม่รักษาก็หาย รักษาอาจหายและไม่รักษา

aw netive 04 158 13/10/03, 4:42 PM

อาจตาย และรักษาก็ตายไม่รักษาก็ตาย เป็นต้น ทำให้วิธีการตรวจสอบ/วินิจฉัยแตกต่างกันไป ซึ่งมีถึง ๑๑ ขั้นตอน ตั้งแต่การซักถามอาการ สอบประวัติ สัมผัส จับต้องไปจนถึงการเสี่ยงทายตามฐานานุภาพของปัญหาสุขภาพในแต่ละประเภทและแยกย่อยลงไปถึงโรคแต่ละชนิด ทั้งนี้เพื่อกำหนดพยาธิสภาพให้ชัดเจน เพื่อจะเลือกสรรวิธีที่เหมาะสมแก่กรณีในการป้องกัน ดูแลรักษาสุขภาพได้อย่างถูกต้องเหมาะสมและเชื่อมโยงกันไปในทุกมิติอย่างเป็นองค์รวม

จะเห็นได้ว่ากระบวนการในการป้องกันดูแลและรักษาสุขภาพของชาวล้านนามีความเป็นระบบระเบียบที่ชัดเจน ทั้งในนัยแห่งการส่งเสริมป้องกัน หรือการสร้างสุขภาพและนัยแห่งการดูแลเยียวยารักษา หรือการซ่อมสุขภาพ โดยเชื่อมโยงกันอย่างเป็นองค์รวมทั้งร่างกาย จิตใจ สังคม สิ่งแวดล้อม และจิตวิญญาณ ซึ่งสามารถแบ่งกระบวนการดังกล่าวได้ถึง ๕ กระบวนการ ตั้งแต่การอยู่ การกิน พิธีกรรมบำบัด กายบำบัด และสมุนไพรบำบัด

การถือปฏิบัติและการอยู่อย่างถูกหลักตามขนบธรรมเนียมประเพณี และถูกทำนองครองธรรมไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกันและสิ่งแวดล้อม ถือเป็นแนวดำเนินวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมและสังคมวัฒนธรรม อันนำไปสู่ซึ่งสังคมที่เกื้อกูล เอื้ออาทร ปรองดอง สันติ สงบสุข ซึ่งเป็นเงื่อนไขและสภาพการณ์ที่สำคัญในการสร้างสุขภาพ โดยเฉพาะเริ่มจากสุขภาพจิตที่จะส่งผลต่อสุขภาพกาย ดังนั้นการรู้จักปรับตัวอยู่ร่วมกันอย่างมีดุลภาพโดยปฏิบัติกันเป็นวิถีชีวิตประจำวัน จึงเป็นการดูแลสุขภาพให้สมบูรณ์แข็งแรงโดยธรรมชาติ

ผนวกกับความชาญฉลาดในการเลือกกินให้เหมาะสมกับกาลเทศะ เหมาะสมกับวัยและสภาวการณ์ เหมาะสมกับความเอื้ออำนวยของอาหารตามฤดูกาลและสภาพแวดล้อม จนเป็นวิถีชีวิตรู้ว่าสิ่งใดควรกินเมื่อใดกับใคร และรู้ว่าสิ่งใดควรเลี่ยงกับใครเมื่อใด อันเป็นการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและเหนือธรรมชาติ รวมไปถึงการกินอาหารบางชนิดเพื่อการป้องกันและรักษาโรคบางชนิด นอกจากนั้นการกินยังเป็นสัญลักษณ์ บ่งบอกถึงสถานะทางสุขภาพของบุคคล รวมไปถึงเป็นกุศโลบายของการแบ่งปันทางอาหารเพื่อสุขภาพถ้วนหน้า

aw netive 04 159 13/10/03, 4:42 PM

นอกจากวิถีการอยู่และวิถีการกินเพื่อสุขภาพแล้ว หากมีปัญหาสุขภาพและความไม่สบายเกิดขึ้น ชาวล้านนายังปฏิบัติตามวิถีแห่งขนบธรรมเนียมและความเชื่อที่จัดพิธีกรรมขึ้นเป็นการเฉพาะ เพื่อปัดเป่ารังควาน สะเดาะเคราะห์กรรม และสิ่งเลวร้ายไม่ให้เข้ามากล้ำกราย รวมทั้งขอขมาลาโทษต่อสิ่งที่กระทำผิดจารีตประเพณี และบำรุงขวัญกำลังใจให้กลับสู่สภาวะสมดุล จึงมีพิธีกรรมที่ถือปฏิบัติตั้งแต่ขั้นอาการเบา เช่น การบูชาเทียน การฮ้องขวัญ/สู่ขวัญ ไปจนถึงขั้นอาการปานกลาง เช่น สงเคราะห์/ส่งจนรดน้ำมนต์ ปฏิบัติธรรม และจนถึงขั้นอาการหนักคือ เข้าขั้นตรีทูต เช่น เทศน์มหาวิบากให้ฟังและเมื่อใกล้สิ้นใจก็ขอขมา (สูมา) แก้วทั้งสาม (พระรัตนตรัย) จะเห็นว่าชาวล้านนามีวิธีคิดที่แยบยลในการขจัดปัดเป่าปัญหาสุขภาพด้วยพิธีกรรมบำบัด ตั้งแต่ขั้นเบาไปหาหนักถึงกว่า ๓๐ พิธีกรรม แม้จะต้องตายก็จะจากไปด้วยความสงบสุข และผู้ที่ยังอยู่ก็จะต้องอยู่ด้วยความหวังและขวัญกำลังใจที่ดี

จากนามธรรมสู่รูปธรรมที่ชัดแจ้งขึ้น เช่น การปวดเมื่อย เคล็ดขัดยอก กระดูกหัก/แตกร้าว เส้นเอ็นเคร่งตึง จนถึงอาการปูดบวม และขยับแขนขาไม่ได้ หรืออัมพฤกษ์/อัมพาต เหล่านี้ก็จะมีวิธีการบำบัดทางกายโดยตรง เช่น บีบ นวด เอาเอ็น ดัดดึง จับเส้นตอกเส้น ขวากชุย เข้าเผือก เช็ด แหก เหน่ง จอบพิษ ย่ำขาง ลั่นม่าน ฝังดิน ลาบ/สับ เป่าห่า บ่งก้น เผาเทียน รมไฟ/รมควัน เป็นต้น ซึ่งในกระบวนวิธีดูแลรักษาสุขภาพด้วยกายบำบัดมีมากกว่า ๒๐ วิธี และมักจะใช้ร่วมกับการปัดเป่าคาถาและสมุนไพร

กระบวนวิธีในการดูแลรักษาสุขภาพทางกายจากอาการเจ็บป่วยด้วยโรคต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกร่างกาย โดยเฉพาะจากการเสียสมดุลระหว่างธาตุทั้ง ๖ ความผิดปกติขององคาพยพที่มีธาตุเป็นองค์ประกอบและมีขวัญ/พลังจิตเป็นพลังเชื่อมโยงและขับเคลื่อน ทำให้ชาวล้านนาและหมอเมืองรู้จักอาการของกลุ่มโรคต่าง ๆ เป็นร้อยโรค และจำแนกได้มากกว่า ๑๐ กลุ่มโรค เช่น กลุ่มโรคลม กลุ่มโรคขาง กลุ่มโรคไข้ กลุ่มโรคผีสาร และแต่ละกลุ่มโรคก็จะมีตำรับยาสมุนไพรใช้สำหรับการเยียวยารักษาเป็นการเฉพาะ โดยชาวล้านนาในแต่ละท้องถิ่นจะรู้จักสมุนไพรของท้องถิ่นไม่น้อยกว่า ๔๐๐ ชนิด และมีหลักทฤษฎีในการเก็บยา อบ/ตากยา แปรรูปยา ผสมยา และปรุงยาเป็นตำรับซึ่งเท่าที่สำรวจพบจากปั๊บสา มีไม่น้อยกว่า ๗๐๐ ตำรับ โดยมีองค์ความรู้

aw netive 04 160 13/10/03, 4:42 PM

ในการปรุงยาตามหลักเภสัชกรรมของล้านนาเอง ซึ่งต่างจากเภสัชกรรมแผนไทยหรือเภสัชกรรมระบบอื่นค่อนข้างชัดเจน มีวิธีปรุงยามากกว่า ๒๖ วิธี เช่น ยาต้น ยาฝน ยาผง ยาสวน ยาอบ ยาจู้ ยาก้อบ ยาข่มหัว ยาทา ยานอน ยาอาบ ยาอม ยาสัก ฯลฯ

จากกระบวนการป้องกันดูแลรักษาสุขภาพของชาวล้านนาที่มีความเป็นระบบอย่างชัดเจนอย่างน้อยก็มีคำอธิบาย และแนวคิดทฤษฎีที่เป็นของตนเอง มีบันทึกที่เป็นหลักฐานสืบทอดได้ มีวิธีการตรวจสอบและวินิจฉัยที่เป็นลักษณะเฉพาะ มีตำรับยาและกระบวนวิธีในการดูแลรักษาสุขภาพที่เป็นของตน ซึ่งหลักเกณฑ์ดังกล่าวนี้เพียงพอที่จะยอมรับให้เป็นการแพทย์ของชาวบ้านได้อีกระบบหนึ่ง ประจวบกับทิศทางการปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติที่เปิดกว้างสำหรับการแพทย์พหุลักษณ์ ในร่างพระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติถึงกับระบุไว้ถึง ๒ มาตราที่รับรองการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพ

ที่ได้กล่าวมาโดยสังเขปตั้งแต่ต้น เป็นเพียงการแสดงให้เห็นถึงพลังขององค์ความรู้ที่มีตัวตนและมีความเป็นระบบของหมอเมือง หากมีการพัฒนาอย่างเป็นระบบและนำมาศึกษา ตรวจสอบและประยุกต์ใช้อย่างร่วมสมัย โดยไม่ดูถูกภูมิปัญญาของตนและให้โอกาสในการพัฒนาฟื้นฟูบทบาทของหมอพื้นบ้าน มาทำหน้าที่รับใช้ชุมชนในด้านการดูแลรักษาสุขภาพ ซึ่งนั่นหมายถึงศักยภาพของระบบการแพทย์ภาคประชาชนที่เป็นพลังของแผ่นดิน จะทำให้คนไทยมีทางเลือกในการดูแลรักษาสุขภาพที่หลากหลายและพึ่งพาตนเองได้อย่างไม่รู้จบสิ้น (ในบทความนี้ไม่อาจเสนอรายละเอียดได้มากนัก หากสนใจรายละเอียดสามารถติดต่อผู้เขียนได้โดยตรง)

ผศ.ดร.ยิ่งยง เทาประเสริฐ
ชุดโครงการวิจัยองค์ความรู้หมอเมือง สกว.
วิทยาลัยการแพทย์พื้นบ้าน สถาบันราชภัฏเชียงราย

aw netive 04 161 13/10/03, 4:42 PM

ภูมิปัญญาทางด้านสมุนไพรกับพลังท้องถิ่น ในกระแสความเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม

ดร.อุษา กลิ่นหอม

ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการดูแลและรักษาสุขภาพของตนเองของคนแต่ละภาค แต่ละชนเผ่าของประเทศไทยมีความหลากหลายตามสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม และประเพณีแต่ละพื้นที่มีการพัฒนาองค์ความรู้แตกต่างกันไป จากการศึกษาโดยการสำรวจข้อมูลเบื้องต้น พบว่า องค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมของชนเผ่าต่าง ๆ ในภาคอีสานได้ขาดการถ่ายทอดอย่างมีระบบเป็นเวลาไม่น้อยกว่า ๒ ชั่วอายุคน โดยเฉพาะภูมิปัญญาทางด้านสมุนไพรของภาคอีสาน ซึ่งแตกต่างไปจากองค์ความรู้ของแพทย์แผนไทย ทั้งการวินิจฉัยโรค และการเข้าตำรับยาชนิดต่าง ๆ สถานการณ์ปัจจุบันของสมุนไพรเมื่อมองดูอย่างผิวเผินจะเห็นว่าดี เพราะคนในสังคมปัจจุบันให้การยอมรับมากขึ้น นโยบายของรัฐในช่วงแผนฯ ๘ ที่ผ่านมาก็ดูเหมือนว่าจะเป็นสถานการณ์ที่ดีมาก เพราะมีการออกพระราชบัญญัติ *"คุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พ.ศ. ๒๕๔๒"* และพระราชบัญญัติ *"คุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ. ๒๕๔๒"* แต่ข้อกำหนดต่าง ๆ ในพระราชบัญญัติบางมาตราไม่อาจใช้ได้กับชุมชนทั่ว ๆ ไป ประชาชนทั่วไปโดยเฉพาะกลุ่มหมอยาพื้นบ้านอีสาน ยังไม่ทราบเกี่ยวกับกฎหมายนี้ หรือบางกลุ่มทราบแต่เข้าไม่ถึงในรายละเอียด นอกจากนี้มาตราบางมาตราในพระราชบัญญัติ ทั้งสองฉบับยังก่อให้เกิดข้อจำกัดในด้านการศึกษา การผลิต และการบริโภค และที่สำคัญที่สุดคือแผนปฏิบัติการในการนำพระราชบัญญัติมาใช้ยังขาดความชัดเจน โดยศักยภาพแล้วหมอยาพื้นบ้านมีความสามารถช่วยดูแลสุขภาพของคนในชุมชนได้ในระดับหนึ่ง ซึ่งถ้ามีการส่งเสริมกันอย่างจริงจังจะทำให้ภาครัฐสามารถลดรายจ่ายทางด้านสุขภาพลงไปได้เป็นจำนวนไม่น้อย แต่การดำเนินงานของหมอยาพื้นบ้านในปัจจุบันยังมีปัญหา

aw netive 04 162 13/10/03, 4:42 PM

ในบางประการ ได้แก่ การทำงานของหมอพื้นบ้านส่วนใหญ่ไม่มีการจดบันทึกทั้งทางด้านการวินิจฉัยโรค ตำรับยาต่าง ๆ ที่ใช้ รวมทั้งระบบนิเวศเปลี่ยนแปลงไปพรรณไม้ที่เคยมีอยู่ใกล้ ๆ ชุมชนสูญหายไป ทำให้การดำเนินงานเป็นไปค่อนข้างลำบาก แม้ว่าคนในชุมชนยังคงยอมรับความสามารถของหมอยาพื้นบ้านอยู่ แต่ส่วนใหญ่ประชาชนในชุมชนยังเลือกที่จะรักษากับหมอยาพื้นบ้านเป็นทางเลือกสุดท้าย

กลุ่มผู้จำหน่ายจ่ายแจกยาสมุนไพรในภาคอีสาน แบ่งออกเป็น ๓ กลุ่มใหญ่ ๆ คือ

๑. กลุ่มหมอยาพื้นบ้าน หมอยากลุ่มนี้มีองค์ความรู้ในการดูแลสุขภาพของคนในชุมชนโดยมีองค์ความรู้ที่แตกต่างไปจากแพทย์แผนไทย สมุนไพรที่ใช้เป็นสมุนไพรที่หาได้ตามป่าดอนปู่ตาและป่าทำเลทั่วไปของหมู่บ้าน หมอกลุ่มนี้มีสถานภาพในสังคมด้อยกว่าหมอสมุนไพรในกลุ่มอื่น ๆ เนื่องจากฐานความรู้ในการเก็บยาแตกต่างจากฐานความรู้ของแพทย์แผนไทย ทำให้ไม่สามารถไปสอบใบประกอบโรคศิลปะได้ หมอยาพื้นบ้านมีหลายประเภท เช่น หมอยาฮากไม้ หมอเอ็น หมอลำผีฟ้า หมอมนต์ หมอส่อง เป็นต้น ผู้เป็นหมอยายังมีความรู้สึกกลัวกฎหมาย ดังนั้นการรักษาจะทำให้เฉพาะในกลุ่มคนที่รู้จัก ผลตอบแทนมีไม่มากจนจัดว่าเป็นอาชีพเลี้ยงตัวได้

๒. กลุ่มหมอยาที่มีวุฒิบัตรแพทย์แผนไทย หมอยากลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มที่มีอายุน้อย ศึกษาอายุรเวทแบบท่องตำราได้แต่ประสบการณ์ในการเก็บยาสดจากป่ามีน้อย ไม่ค่อยรู้จักต้นไม้ที่เป็นยา แต่รู้จักสมุนไพรแห้งที่ซื้อได้จากตามร้านขายเครื่องยาสมุนไพร ในกลุ่มที่มีอายุน้อยนี้มักใช้องค์ความรู้ควบคู่กันระหว่างยาแผนไทยและยาพื้นบ้าน หมอยากลุ่มนี้ใช้องค์ความรู้นี้ประกอบอาชีพได้ และเป็นกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการทำให้สมุนไพรกลายเป็นเศรษฐกิจในชุมชน

๓. กลุ่มที่เก็บสมุนไพรส่งออกเป็นการค้า คนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ผ่านการอบรมเรื่องยาสมุนไพรแบบเฉพาะกิจมีใบประกาศนียบัตรเป็นเครื่องนำทางในการขายยาสมุนไพร ในกลุ่มนี้ แบ่งออกได้ ๒ กลุ่มย่อย คือ

aw netive 04 163 13/10/03, 4:42 PM

๓.๑ กลุ่มที่ทำหน้าที่เป็นผู้หาสมุนไพรและเดินขายเร่ด้วยตนเอง

๓.๒ กลุ่มที่ทำหน้าที่รวบรวมส่งยาสมุนไพรให้กับ ร้านขายยาในกรุงเทพฯ เพื่อการส่งออกไปยังต่างประเทศหรือเป็นผู้ค้ากับต่างประเทศโดยตรง

การดำเนินการของคนในกลุ่มที่ ๓ ค่อนข้างก่อให้เกิดภาวะเสี่ยงหลายประการ เช่น การเก็บหาสมุนไพรทั้งหมดเก็บมาจากป่า เมื่อป่าประเทศไทยหมดก็นำเข้ามาจากประเทศลาว ปริมาณการเก็บหาในแต่ละครั้งค่อนข้างมาก เป็นจำนวนนับพันกิโลกรัมขึ้นไป ทำให้สมุนไพรบางประเภทอยู่ในภาวะเสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ การเก็บหาสมุนไพรของคนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ไม่มีการแปรรูป แหล่งที่เก็บหาและรวบรวมยาสมุนไพรแบบนี้พบได้ในจังหวัดสกลนคร นครพนม มุกดาหาร หนองคาย ชัยภูมิ อุดรธานี และหนองบัวลำภู

สำหรับกลุ่มที่เดินเร่ขายเกือบทั้งหมดอยู่ในรูปการตากแห้ง บรรจุห่อ ทั้งที่เป็นห่อหนังสือพิมพ์และถุงพลาสติก คุณภาพของผลิตภัณฑ์แม้ยังไม่มีการตรวจสอบในเชิงวิชาการ แต่เมื่อพิจารณาจากสิ่งที่มีมองเห็นก็พอที่จะบอกได้ว่ามีปัญหาเรื่องการปนเปื้อนของฝุ่นและเชื้อรา แหล่งใหญ่เท่าที่สำรวจพบในปี ๒๕๔๒-๒๕๔๓ มีอยู่ ๓ แหล่ง คือ ที่ภูทอก อำเภอศรีวิไล จังหวัดหนองคาย อำเภอพังโคน จังหวัดสกลนคร และอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ระบบการจำหน่ายมีทั้งแบบส่งให้คนกลางและขายตรง (เดินขายเอง)

สำหรับในเขตอำเภอคอนสาร จังหวัดชัยภูมิ และหลาย ๆ อำเภอในจังหวัดเลย มีการปลูกสมุนไพรขายส่ง การปลูกสมุนไพรมีสองลักษณะคือการถางไม้พื้นล่างปลูกสมุนไพรตามใบสั่งที่ได้รับมาจากทางกรุงเทพฯ ส่วนใหญ่เป็นสมุนไพรที่ใช้หัวและเหง้าเป็นหลัก ดำเนินการเองโดยคนในชุมชน อีกลักษณะหนึ่งเป็นคนจากภาคอื่นมาเช่าที่หรือบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อปลูกขิง เนื่องจากพื้นที่ในการปลูกขิงจะใช้ปลูกได้เพียงปีเดียว ผู้ปลูกต้องย้ายที่ปลูกทุกปีเพราะมีปัญหาเรื่องเชื้อรา ทำให้มีการทำลายพื้นที่ป่าไปเรื่อยเพื่อปลูกขิงในแต่ละปี การปลูกขิงในเขตจังหวัดเลยมีผลกระทบต่อระบบนิเวศอยู่ในระดับรุนแรง ซึ่งอาจก่อให้เกิดปัญหาทางด้านสิ่งแวดล้อมในอนาคตอันใกล้

มูลค่าในการผลิตและจำหน่ายผลิตภัณฑ์ในแต่ละแหล่งก่อให้เกิดการหมุนเวียนของเงินไม่น้อยกว่า ๑๐ ล้านบาทต่อปี

aw netive 04 164 13/10/03, 4:42 PM

สำหรับการบริโภคสมุนไพรจากการสังเกตพบว่า ประชาชนที่อยู่ในเมืองนิยมที่จะซื้อสมุนไพรในรูปที่ทำสำเร็จพร้อมบริโภค เช่น เป็นผงละลายน้ำ ครีมทา หรือเป็นเม็ด แต่การใช้ยังขาดความต่อเนื่อง เนื่องจากแหล่งผลิตและแหล่งจำหน่ายยังมีน้อยจะหาซื้อได้เฉพาะตามงานแสดงสินค้า หรืองานประชุมสัมมนา ส่วนประชาชนที่อยู่ตามชนบทยังนิยมซื้อหาสมุนไพรในรูปไม้ตากแห้งมาต้มดื่มกิน ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากมีราคาถูก พูดคุยกับผู้ขายได้เข้าใจมากกว่าการมาพบแพทย์ในเมือง ในบางพื้นที่โดยเฉพาะในเขตอีสานเหนือมีการวางขายสมุนไพรแบบตากแห้งในตลาดสดหลายพื้นที่ ตลาดสมุนไพรเหล่านี้แม้ว่าจะเป็นตลาดขนาดเล็กแต่ก็น่าสนใจติดตามเส้นทางเดินของตลาดสมุนไพรเหล่านี้ เพราะมีผลกระทบในหลายด้านทั้งทางบวกและทางลบ

ผลิตภัณฑ์จากสมุนไพรในอีกรูปแบบหนึ่งที่ควรให้ ความสนใจคือผลิตภัณฑ์จากกลุ่มแม่บ้าน ส่วนใหญ่กลุ่มแม่บ้านจะได้รับความรู้ในการทำผลิตภัณฑ์จากเคหกิจเกษตร ผลิตภัณฑ์เหล่านี้อยู่ในรูปของสมุนไพรสำหรับชงดื่ม และผลิตภัณฑ์ที่ใช้ทำความสะอาด (แชมพู สบู่เหลว และน้ำยาล้างจาน) แต่ผลิตภัณฑ์เหล่านี้ยังมีปัญหาเรื่องคุณภาพ และประสิทธิภาพ ความสำเร็จในการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ของกลุ่มแม่บ้านมีไม่ถึงร้อยละ ๕๐ กลุ่มที่ประสบความสำเร็จมีการรวมตัวของเครือข่ายที่ใหญ่มากคือกลุ่มของอำเภอภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น ผลิตภัณฑ์ทั้งหมดคือสมุนไพรใช้ชงดื่ม มีระบบขายตรงทั่วประเทศไทย การดำเนินงานของกลุ่มแม่บ้านกลุ่มนี้ก่อให้เกิดรายได้ของกลุ่มคนภายนอกหลายกลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่ส่งวัตถุดิบ เช่น ขิง ดอกคำฝอย น้ำตาล กลุ่มที่ส่งเชื้อเพลิง การบริหารงานมีลักษณะเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ไม่อาจเทียบได้กับทฤษฎีทางการบริหารธุรกิจแบบคนเมือง การดำเนินงานของกลุ่มเกือบทุกกลุ่มเริ่มจากการทำงานร่วมกันในพื้นที่สาธารณะเป็นกิจการเล็ก ๆ ที่ใครมีเวลาก็มาร่วมแรงกันทำ โดยภาครัฐเป็นผู้ลงทุนด้านโรงเรือน อุปกรณ์และเงินเริ่มต้น ถ้ามีผู้นำที่เข้มแข็งกลุ่มก็จะเติบโตจากนั้นก็จะมีการผลิตแบบตัวใครตัวมัน แต่ภาพเงาของกลุ่มยังคงมีอยู่เพื่อเป็นส่วนเชื่อมโยงกับภาครัฐ ความสำเร็จของกลุ่มขนาดเล็กอยู่ที่การบริโภคของสมาชิกภายในกลุ่มและในหมู่บ้านของตนเอง

aw netive 04 165 13/10/03, 4:42 PM

ความสำเร็จในเชิงธุรกิจแบบคนเมืองที่เห็นได้ชัดเจนคือ การดำเนินงานของกลุ่มศีรษะอโศก จังหวัดศรีสะเกษ และราชธานีอโศก จังหวัดอุบลราชธานี ปัจจัยที่ทำให้กลุ่มนี้เข้มแข็งทั้งการดำเนินงานและการสร้างเครือข่ายคือศรัทธา กระแสของสังคมผลักดันให้คนหันเข้าหาธรรมชาติมากยิ่งขึ้น การปฏิบัติตัวของคนกลุ่มนี้อยู่กับธรรมชาติจึงก่อให้เกิดศรัทธาเชื่อถือในคุณภาพและประสิทธิภาพของผลิตภัณฑ์ โดยไม่ต้องทำการวิจัยทางการตลาด นอกจากนี้ผลิตภัณฑ์ยังมีความหลากหลาย และมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์โดยใช้ฐานความรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น

สถาบันวิจัยวลัยรุกขเวช มหาวิทยาลัยมหาสารคาม เป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบในการวิจัยและพัฒนาสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน โดยใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นฐานในการพัฒนา ได้ดำเนินการรวบรวมภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพของตนเองของคนอีสานเพื่อนำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์ให้เป็นองค์ความรู้ที่ประชาชนสามารถนำไปปฏิบัติได้ และเป็นการสร้างทางเลือกให้กับชุมชนในชนบท ทางสถาบันฯ ได้ดำเนินงานในโครงการนี้มา ๔ ปี รวบรวมหมอยาได้ ๒๒๐ คน ได้ตำรับยา ๑,๓๔๘ ตำรับ ได้รายชื่อต้นไม้ที่เป็นสมุนไพรจำนวน ๙๐๕ ชนิด มีศักยภาพในการขยายพันธุ์ได้ไม่น้อยกว่า ๗๐๐ ชนิด ดำเนินการสร้างเครือข่าย จัดเวทีให้หมอยาได้มีการมาแลกเปลี่ยนความรู้และประเด็นปัญหาการดำเนินการซึ่งกันและกัน เนื่องจากการดำเนินงานของหมอยาพื้นบ้านขาดการบันทึกที่เป็นลายลักษณ์อักษร ทำให้คนรุ่นต่อมาไม่สามารถสืบทอดวัฒนธรรมนี้ได้อย่างเต็มที่

ตามความคิดเห็นของข้าพเจ้า การที่จะพัฒนาสมุนไพรไทยให้เข้าสู่ระบบเศรษฐกิจควรดำเนินการควบคู่ไปพร้อมกันทั้งสองทาง คือการผลิตตามความต้องการของตลาดภายนอกและการพัฒนาองค์ความรู้พื้นบ้าน เพื่อสร้างทางเลือกและเอกลักษณ์ของชุมชน ซึ่งเรื่องนี้ยังได้รับการส่งเสริมจากภาครัฐไม่จริงจัง การทำงานส่วนใหญ่เป็นไปเพื่อตอบสนองนโยบายชั่วครั้งชั่วคราวขาดความต่อเนื่อง เกินกว่าร้อยละ ๕๐ มีเรื่องของการเมืองเข้ามาแทรกแซง

aw netive 04 166 13/10/03, 4:42 PM

ประเด็นปัญหาที่สำคัญในระดับชุมชน ไม่ใช่อยู่ที่นโยบายของรัฐ แต่อยู่ที่การปฏิบัติของคนในภาครัฐที่มีหน้าที่ดูแลในเรื่องเหล่านี้ ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

๑. ผู้ที่มีหน้าที่ดูแลนำเสนอกฎหมายลูกที่มีรายละเอียดในทางปฏิบัติ ได้แก่ ผู้ที่อยู่ในกระทรวงต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง และผู้ที่ดูแลในระดับล่าง เช่น ผู้ที่อยู่ในระดับจังหวัด อำเภอ และตำบล ไม่เข้าใจวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชุมชนอย่างแท้จริง กฎหมายที่ออกมาบางอย่างจึงไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงในชุมชน เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องไม่เข้าใจกฎหมายอย่างถ่องแท้ ไม่สามารถอธิบายขั้นตอนในการปฏิบัติได้ ในบางครั้งเจ้าหน้าที่แต่ละหน่วยที่ลงไปปฏิบัติงานในชุมชนให้ข้อมูลที่แตกต่างกัน ทำให้ชาวบ้านเกิดความสับสนไม่เข้าใจ และบางครั้งไม่อาจปฏิบัติตามได้ ทำให้ชาวบ้านขาดความเชื่อถือ และทำให้เกิดช่องว่างเป็นลู่ทางให้เกิดการแสวงหาผลประโยชน์จากผู้ที่ไม่มีจรรยาบรรณได้

๒. องค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาจริง ๆ ยังมีการวิเคราะห์ สังเคราะห์ให้เข้ากับบริบทของสังคมใหม่ไม่เต็มที่ ทำให้การถ่ายทอดภูมิปัญญาดั้งเดิมและวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเป็นไปอย่างขาด ๆ เกิน ๆ ทั้งนี้เนื่องจากระบบการศึกษาไม่เป็นแบบบูรณาการ นักวิจัยส่วนใหญ่ยังไม่สามารถเข้าถึงปรัชญาของการเกิดภูมิปัญญาดั้งเดิมต่าง ๆ ได้อย่างแท้จริง หรืออาจกล่าวได้ว่าไม่สามารถเข้าใจถึงแก่นแท้ที่เป็นสาระของภูมิปัญญานั้น ๆ ตัวอย่างเช่น *การที่ทุกหมู่บ้านในภาคอีสานจะต้องมีป่าดอนปู่ตา* สาระที่เป็นแก่นแท้จริงก็เพื่อเป็นที่สะสมพันธุกรรมของพืช และสัตว์ ชุมชนที่อยู่รอบป่าดอนปู่ตาจะได้มีกินมีใช้ไม่อดอยาก เพราะมีป่าดอนปู่ตาเป็นต้นทุน กินดอกผลที่เป็นผลผลิตจากป่าดอนปู่ตา ซึ่งกระจัดกระจายออกมายังป่าทำเลได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด อีกทั้งยังเป็นการรักษาระบบนิเวศตามธรรมชาติให้มนุษย์ได้อยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างสมดุล แต่คนในรุ่น ๆ ต่อมา ไม่เข้าใจปรัชญาของการมีป่าดอนปู่ตาอย่างแท้จริง คิดว่าสาระอยู่ที่หอพ่อปู่ จึงเหลือไว้แต่หอพ่อปู่ ทำลายป่าที่อยู่รอบ ๆ หอพ่อปู่จนหมดสิ้นไป หรือมีการทำลายความเชื่อดั้งเดิมของชาวบ้านให้มีการเก็บหาและใช้ประโยชน์โดยตรงจากป่าดอนปู่ตาได้อย่างเต็มที่ มีภูมิปัญญาอีกมากมายที่คนในรุ่นปัจจุบันรวบรวมและศึกษาไม่ทัน เนื่องจาก*การศึกษาวิจัยในปัจจุบันเป็นแบบแยกส่วน วิทยาศาสตร์ไม่สนใจในเรื่องของภูมิปัญญา ไม่มีการนำเอาระบบวิธีคิดและการวิเคราะห์ในเชิงวิทยาศาสตร์มาใช้*

aw netive 04 167 13/10/03, 4:42 PM

ในการศึกษา ในขณะเดียวกันการศึกษาทางด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ก็ปฏิเสธความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ ขาดการบูรณาการองค์ความรู้ทั้งสองทางเข้าด้วยกันเพื่อใช้อธิบายความเป็นมาของภูมิปัญญาต่าง ๆ ประกอบกับผู้ที่มีหน้าที่ในการกำหนดแผนการปฏิบัติงานและจัดสรรงบประมาณก็ขาดวิสัยทัศน์ทางด้านนี้ เพราะระบบการศึกษาที่ผ่านมาไม่ได้ก่อให้เกิดการมองภาพการจัดการแบบองค์รวมจึงทำให้การปฏิบัติงานในระดับชุมชนมีปัญหาซับซ้อนมากขึ้นเรื่อย ๆ

๓. การดำเนินงานในระยะเวลาที่ผ่านมาของสถาบันวิจัยวลัยรุกขเวช ได้พยายามกระตุ้นให้ชุมชนต่าง ๆ ได้เห็นความสำคัญของวัฒนธรรมการกินอยู่ และการดูแลรักษาสุขภาพแบบพึ่งตนเอง เพื่อให้ประชาชนได้มีการปลูกพืชสมุนไพร และเรียนรู้การใช้ยาสมุนไพรที่เป็นยาสามัญประจำบ้าน และได้มีการสนับสนุนให้หมอยาพื้นบ้านได้มีเวทีแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ยังเป็นเวทีที่หมอพื้นบ้านในแต่ละจังหวัดได้มีโอกาสเรียนรู้การแก้ปัญหาต่าง ๆ เพื่อเป็นแนวทางในการนำกลับไปปฏิบัติยังชุมชนของตนเอง แต่การดำเนินงานของเครือข่ายยังเป็นไปอย่างหลวม ๆ จากการเปิดเวทีให้หมอยามาพบกัน ๔ ปี ทำให้ทราบว่าวัฒนธรรมการดำเนินงานของหมอยาเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไป จากเดิมที่มีการดูแลรักษาแบบองค์รวม กลับกลายเป็นหมอที่รักษาได้เฉพาะโรค ทั้งนี้เนื่องจากวัฒนธรรมการบริโภคของคนในสังคมชนบทเปลี่ยนแปลงไปและองค์ความรู้ต่าง ๆ ของหมอยามีอุปสรรคไม่ได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ทำให้การพัฒนาองค์ความรู้ไม่ทันการผันแปรทางด้าน สรีรวิทยาของคนในชุมชน **ทางออกของเรื่องนี้จึงควรให้มีเวทีเพื่อการระดมความเห็นร่วมกันของนักวิชาการทั้งสองสาขาร่วมกับคนในชุมชน ตีโจทย์ปัญหาต่าง ๆ ให้แตก ทำให้เกิดการยอมรับศาสตร์ต่าง ๆ ร่วมกัน ผลิตสื่อการสอนเรื่องเหล่านี้ทุกรูปแบบ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ในทุกระดับทำการวิเคราะห์และสังเคราะห์ให้เกิดความเชื่อมโยงขององค์ความรู้เก่ากับองค์ความรู้ใหม่ให้เป็นรูปธรรมให้มากยิ่งขึ้น**

ดร.อุษา กลิ่นหอม
สถาบันวิจัยวลัยรุกขเวช มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

aw netive 04 168 13/10/03, 4:42 PM

บ้านดงมัน : การสืบสานศิลปะพื้นบ้านกันตรึม

อาจารย์โฆษิต ดีสม

ดงมันเดิมเรียกชื่อเป็นภาษาพื้นบ้านเขมรว่า *"ซเราะ กูก ทะแม็ย"* (บ้านโคกใหม่) บางทีเรียกว่า *"ซเราะ กูก ตัน โลง"* (บ้านโคกมัน) เป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยมันชนิดต่าง ๆ สาเหตุที่เรียกชื่อหมู่บ้านตามชื่อพันธุ์ไม้นั้น สันนิษฐานว่า ชื่อหมู่บ้านข้างเคียงนั้นตั้งชื่อตามชื่อของต้นไม้เป็นส่วนมาก เช่น บ้านป่าดงมัน บ้านเสม็ด บ้านอำปึล (มะขาม) บ้านไปรเวง (ป่ายาว) บ้านยาง บ้านสนายดวจ (สนาย แปลว่า ต้นข่อย ดวจ แปลว่า ข่อยลีบ หรือแคะแกร็น หรือต้นกลอย (กดูจ) จึงเรียกติดปากต่อกันมาว่า สนายดวจ)

บ้านดงมัน ปัจจุบันตั้งอยู่หมู่ที่ ๘ ตำบลคอโค อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ มีผู้นำหมู่บ้านเป็นผู้ใหญ่บ้านมาแล้ว ๘ คน เป็นหมู่บ้านที่มีผู้อพยพมาอาศัยร่วม ๑๐๐ ปีเศษ โดยสันนิษฐานจากกลุ่มที่เข้ามาอาศัยจากบ้านสวาย ตำบลสวาย บ้านนาบัว ตำบลนาบัว บ้านเทนมีย์ ตำบลเทนมีย์ บ้านคอโค บ้านตราด ตำบลคอโค และในตัวเมืองสุรินทร์ หลายท่านได้นำศิลปะดนตรีกันตรึม ได้แก่ นายบุง ซ่อนทอง นายใบ เสพสุข สืบทอดกันมาสู่คนรุ่นหลัง ได้แก่ นายเปรย บุญช่วย นายเกียรติ์ สนิทฉัตร ซึ่งบุคคลดังกล่าวมีอายุประมาณ ๗๐ ปี เมื่อคำนวณอายุของครูเพลงย้อนหลังประมาณ ๕๐ ปี รวมอายุของชุมชนบ้านดงมันน่าจะอยู่ประมาณ ๑๐๐ ปีเศษ

ภาษาที่สื่อสารมาทางด้านดนตรีกันตรึมทำให้ทราบว่าชาวบ้านดงมันใช้ภาษาไทยเขมรเป็นภาษาในการสื่อสารไม่มีหลักฐานบันทึกที่แน่ชัด ต่อมาคุณพ่อปิ่น ดีสม ได้ศึกษาสอบถามและได้บันทึกไว้มีความว่า บ้านดงมันมีผู้อพยพมาตั้งถิ่นฐานเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๙ ประชาชนส่วนใหญ่เขียนภาษาไทยไม่ได้เมื่ออายุครบบวชก็จะเรียนภาษาเขมร

aw netive 04 169 13/10/03, 4:42 PM

(กัมพูชา) ในปี พ.ศ. ๒๔๘๒ ทางราชการได้จัดตั้งโรงเรียนเปิดสอนระดับประถม ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๘๖ ทางรัฐบาลกรมการปกครองมีนโยบายให้แต่ละหมู่บ้านเขียนประวัติเพื่อเป็นข้อมูลแก่ทางราชการ เร่งรัดการจัดการศึกษา การศึกษาผู้ใหญ่ ประกาศรัฐนิยม ฟื้นฟูขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมอันดีงามของไทย พร้อมหลักฐานประกอบการตั้งชื่อหมู่บ้าน ฉะนั้นชุมชนแห่งนี้จึงได้ตั้งชื่อหมู่บ้านตามสภาพความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติว่า *"บ้านดงมัน"* มาเท่าทุกวันนี้ ศิลปะพื้นบ้านการละเล่นและดนตรีที่ปรากฏในบ้านดงมันประกอบด้วยกันตรึม มโหรี โชง (นอรแกว) ปางนา ตรดเรือมอันเร อาไย นิยมเล่นในงานกฐิน ผ้าป่า งานบุญ บวชนาค แต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ โกนจุก และพิธีกรรมบันโจล มม็วต

บุคลากรด้านดนตรีพื้นบ้านกันตรึมบ้านดงมันในอดีต

๑. นายบุง ซ่อมทอง
๒. นายเทียน พิศเพ็ง
๓. นายใบ เสพสุข
๔. นายซแร เสาวพงศ์
๕. นายฤทธิ์ สามสี
๖. นายเนียด จันทร์กลิ่น
๗. นายปิ่น ดีสม
๘. นายเกียรติ์ สนิทฉัตร
๙. นายพัน สามสี

บุคลากรด้านดนตรีพื้นบ้านกันตรึมบ้านดงมันในปัจจุบัน

๑. พระอธิการเฉียบ ขันติพโล (เฉียบ สามสี)
๒. นายริ ซ่อมทอง
๓. นายเปรย บุญช่วย
๔. นายโบราณ จันทร์กลิ่น

aw netive 04 170 13/10/03, 4:42 PM

๕. นายสุริยา ดีสม
๖. นายยงค์ ล้ำเลิศ
๗. นายโฆสิต ดีสม
๘. นายสำเภท คงมั่น
๙. นายชัยวัฒน์ เปล่งชัย
๑๐. นายเปลี่ยน สามสี
๑๑. นายธงชัย สามสี
๑๒. นางสำรวม ดีสม (น้ำผึ้ง เมืองสุรินทร์)

นอกจากนี้ยังมีผู้ที่มีความสามารถด้านศิลปะพื้นบ้านอีกเป็นจำนวนมากที่ไม่ได้กล่าวนาม รวมถึงเยาวชนนักเรียนและกลุ่มสนใจงานด้านศิลปะพื้นบ้านกันตรึม

ความสำเร็จของการอนุรักษ์ ส่งเสริม สืบทอดศิลปะพื้นบ้านมีหลักฐานความสำเร็จอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งเอกสาร งานวิจัย บันทึก สื่อทางวิทยุโทรทัศน์ กลุ่มชมรม กลุ่มสนใจที่ปรากฏในบ้านดงมัน คือ

๑. บันทึก เอกสาร งานเขียนของคุณพ่อปิ่น ดีสม ท่านได้รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับศิลปะพื้นบ้านกันตรึม การละเล่น บทเพลง แต่งเพลง ยาสมุนไพร คาถาอาคม และเอกสารของผู้มาศึกษาวิจัยอีกเป็นจำนวนมาก

๒. หน่วยงานของราชการที่รับผิดชอบ ปี ๒๕๒๘ ได้รับแต่งตั้งเป็นหมู่บ้านวัฒนธรรม เน้นศิลปะด้านสุนทรียศิลป์โดยวิทยาลัยครูสุรินทร์ในสมัยนั้น จัดระเบียบสังคม อบรมเสริมสร้างความมั่นใจ ความสามัคคีเข้าใจซึ่งกันและกัน งานเผยแพร่และต้อนรับ ขยายผลออกสู่สังคมภายนอก การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระดับกลุ่มโรงเรียน อำเภอ และกลุ่มสนใจ

๓. กลุ่มองค์กรเอกชน จัดทำโครงการช่วยเหลือครอบครัวกลุ่มศิลปินพื้นบ้านกันตรึม ตั้งกองทุนส่งเสริมอาชีพและร้านสวัสดิการในหมู่บ้านกลุ่มเครดิตยูเนี่ยน ผลิตเครื่องดนตรีกันตรึม

aw netive 04 171 13/10/03, 4:42 PM

๔. จัดกิจกรรมฟื้นฟู และส่งเสริมกิจกรรมในชุมชนตามเทศกาลต่าง ๆ เช่น งานกฐิน ผ้าป่า แซนโดนตา (วันสารท) และวันสำคัญทางศาสนา พิธีกรรมความเชื่อ ปันโจล มม็วต

๕. ตั้งชมรมเพื่อปฏิบัติกิจกรรมด้านการสืบสานศิลปะกันตรึม เรียกว่า *"ชมรมกันตรึมดงมัน"* (น้ำผึ้ง เมืองสุรินทร์) ปี ๒๕๒๕ เป็นต้นมา ส่งเสริมและอนุรักษ์ศิลปะพื้นบ้านเสริมรายได้ระหว่างเรียน

๖. ภารนำกิจกรรมศิลปะพื้นบ้านกันตรึมสู่การเรียนการสอนในโรงเรียนและเครือข่าย

๖.๑ กลุ่มสนใจกิจกรรมวิชาอิสระ

๖.๒ ชั่วโมงเรียนวิชาดนตรี-นาฏศิลป์ระดับชั้น ป.๑-๖

๖.๓ ชั่วโมงเรียนคาบวิชาศิลปะระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น (ม.๑-๓)

๖.๔ แกนนำต้นแบบโรงเรียนศิลปวัฒนธรรมไทยพื้นบ้านเขมรวิทยาทาน นักเรียน ครู นิสิต นักศึกษา และบุคคลทั่วไปที่สนใจงานศิลปวัฒนธรรม

๖.๕ ลักษณะรูปแบบการจัดกิจกรรมสู่การปฏิรูปการศึกษาปี ๒๕๔๖ โดยแบ่งสาระการเรียนรู้สำหรับนักเรียนดังนี้

- ระดับชั้นช่วงระหว่าง ป.๑-๓ จะต้องเรียนรู้การฟ้อนรำประกอบเพลงพื้นบ้านกันตรึมประกอบด้วย ชุดฟ้อนรำ แฮ ฮอม ชะลอม เบาะ จะอังกรอง กโน้บ ติงต็อง ปการันเจจ จะกรับ ซันตูจ และเพลงบรรเลงพื้นบ้านประยุกต์
- ระดับชั้นช่วงระหว่าง ป.๔-๖ จะต้องเรียนรู้การฟ้อนรำประกอบเพลงพื้นบ้านกันตรึมประกอบด้วยชุดฟ้อนรำ ม็อง ก็วล จองได มม็วต ศรีผไทสมันต์ เทอ ขนัง อังแก๊ป ศรีขรภูมิ กัจปกา ตำแร็ย ย็วลได อาไย ตัญญูและเพลงบรรเลงพื้นบ้านประยุกต์
- ระดับชั้นช่วงระหว่าง ม.๑-๓ จะต้องเรียนรู้การฟ้อนรำประกอบเพลงพื้นบ้านกันตรึม ประกอบด้วย ตรุษ แกลมอ อันรุด กันเตียล อัปสรสราญ อันเรกันตรึม บเริญ ตะล๊อก โขง ปางนา และนาฏศิลป์พื้นบ้านประดิษฐ์

aw netive 04 172 13/10/03, 4:42 PM

๗. การประชาสัมพันธ์เผยแพร่ขยายผลการจัดกิจกรรมศิลปะพื้นบ้าน

๗.๑ เอกสาร แผ่นพับ รายการวิทยุและโทรทัศน์

๗.๒ ฝึกสอนให้แก่หน่วยงานสถาบัน ชุมชน โรงเรียน ชมรมที่สนใจ

๗.๓ ร่วมมือกับหน่วยงานของรัฐณรงค์ต่อต้านยาเสพติด พยาธิใบไม้ตับ ไข้เลือดออก ไข้ฉี่หนู โรคเอดส์ ประชาสัมพันธ์การเลือกตั้งวุฒิสมาชิกผู้แทนฯ โฆษณาทั่วไป

๗.๔ แลกเปลี่ยนศิลปวัฒนธรรมระหว่างประเทศ เช่น จีน อเมริกา ลาว เกาหลีใต้ และอินโดนีเซีย

๗.๕ วิทยากร สาธิต จัดงานมหกรรมฟื้นฟูภูมิปัญญาไทย และเอกลักษณ์ไทยท้องถิ่น

๗.๖ จัดทำเทปบันทึกภาพวิดีโอซีดี ซีดี เทปเพลง เพื่อจำหน่ายและเผยแพร่เป็นรายได้ดำเนินการจัดกิจกรรม

๗.๗ รับจ้างแสดงในงานที่มีผู้ว่าจ้างแสดงในโอกาสต่าง ๆ ตามโอกาสและเวลา

กิจกรรมศิลปะพื้นบ้านกันตรึมของชมรมกันตรึมดงมัน (น้ำผึ้ง เมืองสุรินทร์) ได้ดำเนินกิจกรรม ตั้งแต่ปี ๒๕๒๕ รวมเวลา ๒๐ ปี ประสบความสำเร็จอยู่ในเกณฑ์น่าพอใจ นอกจากรายได้จากการแสดง ชมรมได้รับการสนับสนุนจากศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย (ท่านอาทร จันทรวิมล) ให้งบสนับสนุนเพื่อปรับปรุง จัดซื้อเครื่องดนตรี เสื้อผ้าชุดการแสดงการฟ้อนรำจำนวนเงิน ๓๐๐,๐๐๐ บาท ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานราชการ องค์กรเอกชน และผู้สนใจนำการแสดงออกเผยแพร่ในโอกาสต่าง ๆ มาโดยตลอด ปัจจุบันยังคงรับงานแสดง วิทยากร ให้ความรู้แก่กลุ่มสนใจที่มีการติดต่อทั้งงานเอกสาร การฝึกซ้อม ร้องรำ และดนตรีกันตรึม

โฆสิต ดีสม

๑๖ กรกฎาคม ๒๕๔๕

aw netive 04 173 13/10/03, 4:42 PM

ข้อมูลเพิ่มเติม

ดนตรีและการละเล่นพื้นบ้านอีสานใต้

ดนตรีพื้นบ้าน (เขมรถิ่นไทย ชาวไทยเขมร ชาติพันธุ์เขมร)

ดนตรีพื้นบ้านที่ปรากฏในกลุ่มชนที่ใช้ภาษาเขมรเป็นภาษาถิ่น ได้แก่

๑. กันตรึม

๒. มโหรี

๓. ปี่พาทย์

๔. รำมะนา (ขญำ)

๕. ตุ้มโมง

๖. กลองยาว

การบรรเลงดนตรีพื้นบ้านดังกล่าวขึ้นอยู่กับโอกาสและความเหมาะสมว่าจะใช้ดนตรีชนิดใด เช่น งานศพจะใช้ดนตรี ตุ้มโมง กล่อมหอแต่งงานใช้ดนตรีกันตรึม

เพลงพื้นบ้าน เพลงพื้นบ้านคือเพลงที่ใช้บรรเลงกับดนตรีพื้นบ้านประกอบด้วย เพลงครู เพลงสำหรับพิธีและขบวนแห่ เพลงเบ็ดเตล็ด เพลงกล่อม เพลงลา ลักษณะของเพลงพื้นบ้าน ประกอบด้วย

๑. เพลงบรรเลงดนตรีพื้นบ้าน

๒. เพลงบรรเลงประกอบพิธีกรรม

๓. เพลงกล่อมลูก

๔. บทสวด

aw netive 04 174 13/10/03, 4:43 PM

ประเภทของเพลงพื้นบ้าน

๑. เพลงครู

๒. เพลงพิธีสำหรับขบวนแห่

๓. เพลงประยุกต์เบ็ดเตล็ด

๔. เพลงประกอบการฟ้อนรำ

๕. เพลงลา

การละเล่นพื้นบ้าน เป็นการแสดงออกทางภูมิปัญญา โดยยึดกรอบกติกาข้อตกลงที่ถือเป็นประเพณี วัฒนธรรมของถิ่นนั้น ๆ เป็นกติกา ข้อตกลงร่วมกัน การละเล่นพื้นบ้านประกอบด้วย

๑. การละเล่นของเด็ก ได้แก่ เลงปูน (ซ่อนหา) ตี่จับ (ตี) บายคำ อังกุญ (สกา) เบ๊าะ มาลุง (โยนหลุม)

๒. การละเล่นของผู้ใหญ่ ได้แก่ ซันตูจ (เบ็ด) กาก์ โชง

การฟ้อนรำพื้นบ้าน การฟ้อนรำเกิดจากเคลื่อนไหวของอวัยวะในร่างกายที่เคลื่อนไหวตามจังหวะดนตรี โอกาสที่เอื้อก่อให้เกิดการฟ้อนรำ ได้แก่ การร่วมชุมนุมลงแขกเกี่ยวข้าวก็จะคิดท่าการฟ้อนเกี้ยวพาราสีหรืออาชีพ พิธีกรรมความเชื่อประเพณีก็จะสร้างชุดการฟ้อนรำมม๊วต แกลมอ หรือมองกวล์จองได้ (บายศรี สู่ขวัญ)

เนื้อร้องประกอบการบรรเลงเพลงพื้นบ้าน

เนื้อร้องประกอบเพลงพื้นบ้านประกอบด้วย

๑. บทเกริ่น หรือไหว้ครู

๒. บททักทาย

๓. พรรณนา เปรียบเทียบ

๔. การเล่าเรื่อง นิทาน

๕. บทเกี้ยวพาราสี

๖. บทกล่อม

๗. บทอธิบาย

aw netive 04 175 13/10/03, 4:43 PM

๘. บทสอน

๙. บทลา

๑๐. ประชาสัมพันธ์ รณรงค์เลือกตั้ง

๑๑. ประยุกต์หรือแต่งเพลงตามสมัยนิยมเพื่อผลทางธุรกิจ

คุณค่าของเพลงพื้นบ้าน ดนตรี และการละเล่นพื้นบ้าน

เพลงพื้นบ้านดนตรีการละเล่นพื้นบ้านมีคุณประโยชน์ต่อสังคมบริบท ประเทศชาติและมวลมนุษย์โลก ด้านต่าง ๆ ดังนี้

๑. ความรู้

๒. ความบันเทิง

๓. อาชีพ

ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อเพลงพื้นบ้านดนตรีและการละเล่นพื้นบ้าน

ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงมีผลกระทบจากสิ่งต่อไปนี้

๑. **ผลกระทบภายใน**ชุมชนหรือกลุ่มชน จากสาเหตุ

๑.๑ อิ่มตัวไม่เห็นความสำคัญสิ่งที่มีค่าของชุมชน

๑.๒ ไม่มีโอกาสได้ใช้ภูมิปัญญาของท้องถิ่น

๑.๓ ขาดการสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง

๑.๔ ขาดการยอมรับในชุมชนนั้น ๆ

๒. **ผลกระทบภายนอก**ที่มีผลต่อเพลงพื้นบ้านดนตรีและการละเล่นพื้นบ้าน

๒.๑ สื่อ วิทยุ โทรทัศน์

๒.๒ ค่านิยมสมัยใหม่ เทคโนโลยีคอมพิวเตอร์

๒.๓ หน่วยงานที่รับผิดชอบ

๒.๔ การแข่งขันด้านธุรกิจ

aw netive 04 176 13/10/03, 4:43 PM

สิ่งที่เราควรสร้างความตระหนักให้ชุมชนเห็นคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่จะช่วยกันรักษาให้มีจิตสำนึกและตระหนัก วัฒนธรรมท้องถิ่น เพลงพื้นบ้าน ดนตรี และการละเล่นพื้นบ้านเอาไว้ คือ

๑. การร่วมกันปลูกจิตสำนึก

๒. จัดเวทีและให้โอกาส

๓. การให้การสนับสนุนเสริมขวัญและกำลังใจ เชิดชูเกียรติผลความสำเร็จ

๔. จัดเป็นศูนย์รวมองค์ความรู้หรืออาศรมภูมิปัญญา

๕. การเผยแพร่หรือแลกเปลี่ยนเรียนรู้

โฆสิต ดีสม
หมู่บ้านวัฒนธรรมจังหวัดสุรินทร์
ชมรมกันตรึมดงมัน (น้ำผึ้ง เมืองสุรินทร์)

aw netive 04 177 13/10/03, 4:43 PM

“ผีปู่ตา”:
เงื่อนไขความเชื่อบนรากเหง้าวิถีชนพื้นถิ่นอีสาน ในการอนุรักษ์ป่าวัฒนธรรม

รองศาสตราจารย์ ดร.บุญยงค์ เกศเทศ

เกริ่นนำ

เมื่อราวสี่ทศวรรษที่ผ่านมา อีสานมีพื้นที่ป่ามากกว่า ๕๐ ล้านไร่ สภาพป่าถูกทำลายอย่างย่อยยับเรื่อยมาด้วยน้ำมือมนุษย์ จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับต่าง ๆ บ้าง จากนายทุนนักธุรกิจบ้าง หน่วยงานราชการบ้าง จากนักการเมืองผู้ไร้จิตสำนึกบ้าง ตลอดจนจากพระภิกษุสงฆ์และชาวบ้านด้วยกันเอง หากไม่ช่วยกันรณรงค์เพื่อร่วมอนุรักษ์เสียตั้งแต่วันนี้ ผืนป่าอีสานจะสิ้นสภาพอย่างสิ้นเชิงในระยะเวลาอันใกล้

อันที่จริงมนุษย์มีความผูกพันอยู่กับป่าอย่างแน่นแฟ้นจนไม่อาจจะแยกป่าออกจากวงจรชีวิตได้ ป่าเป็นสังคมพืช สัตว์ และมนุษย์ เป็นแหล่งกำเนิด แหล่งขยายพันธุ์ เป็นแหล่งต้นน้ำ ลำธาร เป็นขุมทรัพย์แร่ธาตุ เป็นศูนย์รวมผลผลิตพืชพันธุ์หลากหลายชนิด ทั้งอาหารธรรมชาติเครื่องใช้ไม้สอย ตลอดจนยาสมุนไพรที่เกี่ยวโยงผูกพันกันอย่างสอดคล้องต่อเนื่องมานานนับศตวรรษ

โดยทั่วไปแล้วสภาพป่าอีสานมีอยู่สองลักษณะ ลักษณะหนึ่งเป็นผืนป่าขนาดใหญ่ มีอาณาเขตกว้างขวาง มีลักษณะเป็นดงทึบ มักอยู่ห่างไกลชุมชน อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพืชพันธุ์และสัตว์ป่าหลากหลายชนิดเรียกว่า *“ป่าหลวง”* มีกรมป่าไม้ดูแล ส่วนอีกผืนป่าหนึ่งเป็นป่าใช้ประโยชน์ของชุมชนซึ่งชุมชนได้ร่วมกันกำหนดขอบเขตปริมณฑลขึ้นตามความจำเป็นในการดำรงชีพ ตามแบบอย่างกรอบจารีตประเพณีของบรรพชนที่สืบสานเป็นมรดกตกทอดสืบต่อกันมาเรียกว่า *“ป่าวัฒนธรรม”* ป่าวัฒนธรรมจึงเป็นป่า

aw netive 04 178 13/10/03, 4:43 PM

ที่มีบริเวณอยู่รอบชุมชน แต่ละผืนป่าอาจมีพื้นที่ไม่มากนัก กระนั้นชาวบ้านก็ยังได้อาศัยพึ่งพาค่อนข้างเต็มรูปแบบ โดยมีชื่อเรียกแตกต่างกันออกไปตามลักษณะสภาพที่เป็นจริงหรือตามประโยชน์ใช้สอย เช่น ป่าปู่ตา ป่าช้า ป่าทำเลเลี้ยงสัตว์ ป่าวัดป่า เป็นต้น

อาจกล่าวได้ว่า ป่าไม่ว่าจะเป็นประเภทใดก็ตาม จัดเป็นระบบนิเวศวิทยาที่ธรรมชาติได้จัดสรรไว้อย่างกลมกลืน สอดคล้อง และสมดุล ไม่ว่าจะเป็นพืช สัตว์ หรือมนุษย์ต่างก็ได้พึ่งพาอาศัยเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกันเสมอมา

ไม้ใหญ่น้อย ไม้เถา ไม้เลื้อย รวมไปถึงผลิตผลป่าด้านอื่น ๆ มีเห็ดชนิดต่าง ๆ ทั้งเห็ด ปลวก เห็ดผึ้ง เห็ดละโงก เห็ดเผาะ เห็ดไค เห็ดขอน เห็ดขาว หรืออาหารพืชพันธุ์ผักประเภทผักหวาน ผักกูด ผักเม็ก ผักกระโดน สะเดา กะบก ผักติ้ว ดอกกระเจียว ยอดหวาย หน่อไม้ ก็มีให้เก็บเกี่ยวได้อย่างไม่ขาดมือ ดอกไม้ ผลไม้ป่าก็มักจะแต้มสีสันแข่งกันประดับป่า ได้อย่างเหมาะเจาะ ทั้งเงาะป่า มะม่วง มะเฟือง มะไฟ พลับ ตะโก ตะคร้อ หว้า มะหวด สมอ มะขามป้อม เป็นต้น แมลงจำพวกกุดจี่ แมงแคง แมงตับเต่า จั๊กจั่น ตั๊กแตน แมงกี่ชอน แมงมัน ผึ้ง ต่อ แตน ต่างดำเนินชีวิตไปตามเพศพันธุ์ ได้อาศัยพึ่งพาแมกไม้ทั้งดอก ผล ใบ ยอด ตามฤดูกาลแห่งพืชพันธุ์ทั้งปวง

ความเป็นมา

สังคมอีสานเคร่งครัดในรูปแบบของประเพณี พิธีกรรม เชื่อถือในเรื่อง บาป-บุญ คุณ-โทษ ขวัญ-วิญญาณ เทวดาอารักษ์ ตลอดจนผีสางนางไม้อย่างจริงจัง โดยมีการเซ่นสรวง บัดพลีตามฤดูกาล พร้อมกันนี้ก็ยังปฏิบัติภารกิจทางศาสนาด้วยความมั่นคง

aw netive 04 179 13/10/03, 4:43 PM

ตามค่านิยมของชุมชนเพื่อสร้างขวัญและกำลังใจ หรือแก้ไขปัญหาชีวิตที่พึงมี อันจะเป็นประหนึ่งภูมิคุ้มกันภัยพิบัติทั้งหลายทั้งปวงมิให้มากล้ำกรายตน หรือครอบครัว ตลอดจนทุกชีวิตในชุมชน นอกจากนี้ยังแสดงถึงความกตัญญูเชิดชูคุณความดีของบรรพชนผู้กลับกลายเป็นผีไปแล้วอีกด้วย

คติความเชื่อเรื่อง *"ผี"* นั้นชาวอีสานเชื่อกันว่า ผีมีอยู่สองกลุ่มใหญ่ กลุ่มหนึ่งเป็นผีประเภทแผ่คุณความดี ช่วยปกป้องคุ้มครองชีวิตจากภัยพิบัติทั้งปวงที่จะมากล้ำกราย ตลอดจนดูแลรักษาชุมชนให้เกิดสันติสุข ขณะเดียวกันก็อาจบันดาลให้เกิดความเดือดร้อนยุ่งยากได้ หากผู้ใดล่วงละเมิด ขาดความเคารพยำเกรง หรือมีพฤติกรรมอันไม่พึงปรารถนาของชุมชน กลุ่มผีดังกล่าวมีผีเจ้า ผีนาย ผีบ้าน ผีเรือน ผีเจ้าที่ ผีปู่ย่า ผีปู่ตา ผีตายาย ผีมเหสักข์หลักเมือง ผีฟ้า ผีแถน ผีมด ผีหมอ ผีเจ้าปู่หลุบคา หรือผีที่ชาวบ้านนับถือเฉพาะถิ่น ซึ่งมีชื่อเรียกแตกต่างกันออกไป เป็นต้น ส่วนผีอีกกลุ่มหนึ่งเป็นผีร้ายที่คอยมุ่งทำลายล้างเบียดเบียน ก่อความวุ่นวายสับสนให้เกิดโทษภัยอยู่เนือง ๆ เช่น ผีปอบ ผีเปรต ผีแม่แล้ง ผีกระสือ ผีกะหัง ผีห่า เป็นต้น

เมื่อชาวอีสานได้ก่อตั้งชุมชนขึ้นมา ณ บริเวณใดก็ตามย่อมจะต้องสร้างเรือน โรง หอ หรือศาล (ตูบ) ไว้เป็นที่พำนักอาศัยของกลุ่มผีประเภทที่ให้คุณไว้เสมอ ณ บริเวณใกล้เคียงชุมชน เพื่อเป็นที่พึ่งพิงสำหรับบูชาเซ่นสรวงสังเวยเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางใจ

กลุ่มผีให้คุณที่ชาวอีสานดูจะให้ความเคารพศรัทธาค่อนข้างมากนั้นดูจะเป็น *"ผีปู่ตา"* ซึ่งถือว่าเป็นกลุ่มผีบรรพชน หรือกลุ่มผีประจำตระกูลที่ล่วงลับไปแล้วของชาวอีสาน แต่ดวงวิญญาณยังเป็นห่วงบุตรหลานอยู่จึงเฝ้าคอยดูแล รักษา คุ้มครอง ป้องกันภัยร้ายทั้งปวงที่จะเกิดขึ้นในชุมชนโดยมอบหมาย กำหนดให้ *"เฒ่าจ้ำ"* ทำหน้าที่เป็นผู้ติดต่อประสานงานสื่อสารระหว่างผีบรรพชนกับชาวบ้าน ความเชื่อถือศรัทธาเรื่องผีบรรพชนของชาวอีสานนั้น ได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นจารีตประเพณีทุกท้องถิ่นชุมชน

ในการเริ่มแรกการตั้งชุมชนของชาวอีสานนั้น มักจะมีครอบครัวเครือญาติเพียงไม่กี่ครอบครัว เข้ามาบุกร้างถางพง ปลูกสร้างบ้านเรือนและจัดสรรพื้นที่ทำไร่นา สิ่งสำคัญที่ทุกชุมชนไม่ลืม จะเป็นเรื่องการกำหนดพื้นที่ป่าทึบออกเป็นสามส่วน ส่วนหนึ่งให้เป็นพื้นที่พำนักอาศัยของผีบรรพชน *"ผีปู่ตา"* โดยสร้างเรือน โรง หรือศาล (ตูบ) ให้หนึ่งหรือสองหลังอยู่ในทิศทางที่ต่างกันตามความเหมาะสม โดยทั่วไปแล้วมักนิยมให้อยู่

aw netive 04 180 13/10/03, 4:43 PM

ด้านทิศตะวันออกของชุมชน บริเวณป่าอีกส่วนหนึ่งจะกำหนดให้อยู่ด้านทิศตะวันตกของชุมชน เป็นป่าทำพิธีกรรมฝังผีหรือเผาผี เรียกว่า *"ป่าช้า"* และป่าบริเวณสุดท้ายมักจะกำหนดให้อยู่ด้านทิศเหนือ และทิศใต้ของชุมชน เป็นป่าสำหรับเลี้ยงสัตว์จำพวกวัว ควาย หรือสัตว์ใช้งานอื่น ซึ่งเรียกว่า *"ป่าทำเลเลี้ยงสัตว์"*

โดยเฉพาะการกำหนดพื้นที่อยู่อาศัยของผีปู่ตานั้น ต้องให้พื้นที่เป็นเนินสูงโนนโคกหรือดอน ซึ่งน้ำท่วมไม่ถึง มีสภาพป่าหนาทึบ ร่มครึ้ม มีสัตว์ป่าชุกชุมหลากหลายพันธุ์ มีบรรยากาศน่าสะพรึงกลัว ทั้งเสียงร้องของสัตว์ คลุกเคล้าไปกับเสียงเสียดสีของต้นไม้เครือเถาทั้งปวง ทำให้อาณาเขต *"ปู่ตา"* *"ดอนปู่ตา"* หรือ *"ดงปู่ตา"* ดูขลังและศักดิ์สิทธิ์ยิ่งนัก

เรือน โรง หอ หรือศาลที่ต้องสร้างไว้เป็นที่พักอาศัยของผีปู่ตานั้น บางทีก็เรียกว่า *"หอปู่ตา"* *"ศาลปู่ตา"* *"ตูบปู่ตา"* หรือ *"โฮงปู่ตา"* นิยมสร้างกันเป็นสองลักษณะกล่าวคือ ใช้เสาหลักเพียงต้นเดียวเหมือนศาลพระภูมิทั่ว ๆ ไป แล้วสร้างเรือนยอดบนปลายเสา กับใช้เสาสี่ต้นแล้วสร้างโรงเรือน หรือศาล ให้มีขนาดเล็กหรือใหญ่ตามต้องการ โดยทั่วไปแล้วจะมีห้องโถงเพียงห้องเดียวและภายในห้องนั้นต้องให้มีบริเวณสำหรับเป็นที่วางสิ่งของเครื่องใช้ที่จำเป็น พร้อมทั้งวัสดุที่แกะสลักด้วยไม้หรือรูปปั้นตามที่เชื่อกันว่าเป็นสิ่งของที่ผีปู่ตาต้องการ เช่น เป็นรูปคน สัตว์ ข้าทาส และบริวาร ตลอดจนเครื่องมือเครื่องใช้จำเป็นที่ประดิษฐ์จากไม้ประเภท มีด หอก ดาบ ปืนผาหน้าไม้ไว้สำหรับให้ผีปู่ตาได้ใช้สอยไม่ขาดแคลน ส่วนด้านหน้าตูบหรือศาลมักจะสร้างให้มีชานยื่นออกมาสำหรับเป็นที่ตั้ง หรือวางเครื่องบูชาและเครื่องเซ่นสังเวยไว้ด้วย

เงื่อนไขผูกพันระหว่างผี คน และป่า

aw netive 04 181 13/10/03, 4:43 PM

เฒ่าจ้ำ เป็นบุคคลที่ได้รับมอบหมายให้เป็นตัวแทนของชุมชน เพื่อเข้าติดต่อสื่อสารกับผีปู่ตาหรือรับบัญชาจากผีปู่ตามาแจ้งแก่ชุมชน ตลอดจนมีภาระหน้าที่ในการดำเนินกิจการด้านพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับผีปู่ตาและบริเวณที่อยู่อาศัย เฒ่าจ้ำอาจเรียกได้หลายชื่อแตกต่างกันไปตามท้องถิ่น เช่น กระจ้ำ ขะจ้ำ ข้าวเจ้า เฒ่าประจำ เจ่าจ้ำ หรือจ้ำ

นอกจากเฒ่าจ้ำจะมีภารกิจดังกล่าวแล้ว เฒ่าจ้ำยังต้องเอาใจใส่ดูแลป้องกันรักษาพื้นที่บริเวณป่า ต้นไม้ สัตว์ รวมไปถึงทรัพยากรผลิตผลจาก *“ดงปู่ตา”* ทั้งปวงให้อยู่ในสภาพปกติตามบัญชาของผีปู่ตา ด้วยถือว่าเป็นสมบัติของผีปู่ตาที่ผู้ใดจะล่วงละเมิดมิได้ หากมีความจำเป็นต้องการใช้สอยสิ่งใดภายในบริเวณ *“ดงปู่ตา”* เช่น เห็ด แมลง ฟืน ไม้แห้ง ผัก และพืช สมุนไพร เป็นต้น ต้องขออนุญาตผีปู่ตาเป็นคราว ๆ ไปและผ่าน *“เฒ่าจ้ำ”* เสมอ มิฉะนั้นจะถูกผีปู่ตาลงโทษให้ได้รับภัยพิบัติต่าง ๆ จนอาจถึงแก่ชีวิตได้

เมื่อเฒ่าจ้ำมีบทบาทผูกพันกับผีปู่ตาและชุมชนดังกล่าวแล้ว เฒ่าจ้ำจึงเป็นเสมือนสัญลักษณ์แทนสถาบันอันศักดิ์สิทธิ์ในชุมชนทุกสถาบัน นับตั้งแต่ *“ดงปู่ตา”* พระภูมิเจ้าที่ เทวดา หลักเมือง มเหศักดิ์ และหลักบ้าน

บุคลิกลักษณะและพฤติกรรมของเฒ่าจ้ำนั้น น่าจะได้พิจารณาเชื่อมโยงจากการเลือกเฟ้น หรือกำหนดตัวบุคคลให้ทำหน้าที่นี้ โดยปกติแล้วเมื่อเฒ่าจ้ำรายใดถึงแก่กรรมลงจะต้องหาเฒ่าจ้ำคนใหม่มาทำหน้าที่แทนทันที โดยคัดเลือกจากบุคคลในหมู่บ้านที่มีความประพฤติดี บุคลิกน่าเลื่อมใสเป็นที่ยอมรับของชุมชนแต่ละชุมชนอาจมีวิธีการเลือกเฒ่าจ้ำแตกต่างกันไปตามกรอบจารีตที่บรรพชนกำหนดไว้ เป็นต้นว่าบางชุมชนอาจเลือกบุคคลที่มีคุณสมบัติตามที่ปรารถนาในหมู่บ้านมา ๕-๑๐ ราย พร้อมไม้คานหรือไม้ไผ่ที่มีความยาวเท่ากับวาของแต่ละคน แล้วมากำหนดวัดวากันอีกครั้งต่อหน้าศาลปู่ตา และผู้อาวุโสในหมู่บ้านร่วมเป็นพยานรู้เห็น เมื่อได้บอกกล่าวผีปู่ตาให้ทราบจุดประสงค์ ผีปู่ตาก็จะคัดเลือกบุคคลใดบุคคลหนึ่งโดยบันดาลให้ผู้นั้นวัดวาแล้วปรากฏไม้คานหรือไม้ไผ่ยาวเกินวาซึ่งแสดงให้เห็นชัดว่าผีปู่ตาจงใจเลือกบุคคลผู้นั้นไว้เป็นเฒ่าจ้ำ ในบางชุมชนใช้วิธีการเสี่ยงข้องโดยใช้หญิงหม้ายสองคนจับไม้ที่มัดติดข้องด้านละคนผีปู่ตาก็จะบันดาลให้มั่นคงไปยังบุคคลที่ผีปู่ตาต้องการ

aw netive 04 182 13/10/03, 4:43 PM

ในบางชุมชนอาจเลือกเฒ่าจ้ำโดยสืบทอดบุคคลในตระกูลนั้น ๆ อย่างไรก็ดีไม่ว่าจะได้เฒ่าจ้ำมาโดยวิธีใดก็ตาม ถือได้ว่าเฒ่าจ้ำเป็นบุคคลที่ชุมชนมีความเคารพ ศรัทธาเชื่อถือ และผีปู่ตาก็ยอมรับไว้วางใจเช่นกัน

ป่าปู่ตากับการใช้ประโยชน์ของชุมชน

การใช้ประโยชน์จากป่าดอนปู่ตา โดยทั่วไปนั้นจะใช้เป็นสถานที่ในการประกอบพิธีกรรม อันเกี่ยวกับความศรัทธาที่มีต่อผีปู่ตา พิธีกรรมต่าง ๆ มี เช่น พิธีกรรมเลี้ยงประจำปีในวันพุธ ต้นเดือนสาม ซึ่งเรียกว่า *"เลี้ยงขึ้น"* (เป็นการเลี้ยงเมื่อเสร็จสิ้นการเก็บเกี่ยว) และ *"เลี้ยงลง"* ในวันพุธต้นเดือนหก (เป็นการเลี้ยงเมื่อจะเริ่มต้นฤดูการปักดำ) นอกจากนี้มีพิธีการเสี่ยงทายสภาพดิน ฟ้า อากาศ ก่อนจะเริ่มต้นไถหว่านและพิธีบนบานเฉพาะราย ซึ่งชาวอีสานเรียกว่า *"บ่า"* ทุกพิธีกรรมจะมีการเซ่นไหว้บูชาและเลี้ยงดูด้วยสำนึกในพระคุณพร้อมกับอัญเชิญบวงสรวงผีปู่ตาให้มาช่วยดลบันดาลให้ชาวบ้านอยู่ดีกินดีมีสุขโดยทั่วหน้า

aw netive 04 183 13/10/03, 4:43 PM

นอกจากนี้ยังอาจใช้เป็นสถานที่เลี้ยงสัตว์ประเภทวัว ควาย ของชาวบ้านอีกด้วย ในกรณีที่หมู่บ้านนั้นไม่มีป่าทำเลเลี้ยงสัตว์และป่าช้า ผีปู่ตาก็อนุญาตให้มาใช้ประโยชน์ได้ ชาวบ้านมีความเชื่อในเรื่องอำนาจของผีบรรพชนและป่าดอนปู่ตาอย่างจริงจัง ปฏิบัติยึดถือและละเว้นอย่างเคร่งครัด เป็นต้นว่า จะไม่มีชาวบ้านคนใดเข้าไปตัดต้นไม้หรือจับสัตว์น้ำ โดยเฉพาะเต่า ตะพาบน้ำ ตะกวด เป็นต้น ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นสัตว์เลี้ยงของผีปู่ตา ตลอดจนมีข้อห้ามสำหรับกิจกรรมที่ไม่เหมาะสม เป็นต้นว่า ห้ามหนุ่มสาวมาพลอดรักในบริเวณป่า ดอนปู่ตา ห้ามปัสสาวะหรืออุจจาระในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์นี้ แม้เดินทางผ่านก็ต้องแสดงความเคารพเสมอ ชาวบ้านเชื่อว่า หากล่วงละเมิดต่อป่าดอนปู่ตา ผีปู่ตาจะโกรธและบันดาลให้เกิดผลร้ายแก่ชุมชน และคนในหมู่บ้านไม่ยกเว้นแม้จะเป็นสัตว์เลี้ยงก็ตาม ห้ามผู้ใดยึดครองพื้นที่บริเวณป่าดอนปู่ตา ห้ามจับจองทรัพยากรต่าง ๆ ในอาณาบริเวณดอนปู่ตาเพื่อเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนตน ห้ามมั่วสุมเสพของมึนเมา เพราะถือว่ามีเจตนาไม่เคารพต่อปู่ตา นอกจากนี้ยังห้ามลบหลู่หรือกล่าววาจาใดที่ส่อเจตนาไม่เคารพต่อปู่ตาเหล่านี้ เป็นต้น

ข้อห้ามและข้อปฏิบัติเกี่ยวกับป่าปู่ตานั้น ถือเป็นกติกาวิถีของชุมชนต้องยอมรับพร้อมกับปฏิบัติตามโดยเคร่งครัด มิฉะนั้นจะถูกลงโทษโดยมติของชาวบ้าน นอกจากนี้ยังเชื่อว่าหากบุคคลใดไม่ปฏิบัติตาม หรือแสดงกิริยาอาการอันสื่อแสดงว่าดูถูกสถาบันดอนปู่ตาไม่ยอมรับภาวะอำนาจของผีปู่ตาก็จะถูกผีปู่ตาลงโทษไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง ซึ่งชุมชนก็เชื่อว่าลักษณะดังกล่าวเป็นอำนาจของผีปู่ตาที่บันดาลให้เกิดขึ้น

ผีปู่ตากับวิธีการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน

สถาบันดอนปู่ตายังถือเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้าน โดยมีเฒ่าจ้ำเป็นผู้สื่อสารนำคำสั่งสอนของปู่ตามาอบรมสั่งสอนชาวบ้าน ให้ทุกคนยึดมั่นในจริยธรรม ช่วยเหลือเกื้อกูลต่อกัน ดังนั้นชาวบ้านจึงมักจะรักใคร่สามัคคี เมื่อคราวมีกิจกรรมใดเป็นพันธกิจส่วนรวมก็จะให้ความร่วมมือกันอย่างดี กล่าวได้ว่าผีปู่ตาสามารถกำหนดบทบาทพฤติกรรมอันเป็นศักยภาพของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

aw netive 04 184 13/10/03, 4:43 PM

อนึ่ง การลงโทษของผีปู่ตานั้น ดูเหมือนว่าจะมิได้มุ่ง ก่อให้เกิดความเสียหายต่อผู้ใดอย่างจริงจังนัก เป็นเพียงเพื่อกำหนดแบบหรือวิถีแห่งพฤติกรรมของผู้คนในชุมชน เป็นเชิงสั่งสอนให้รู้จักกระทำในสิ่งที่ถูกที่ควรเท่านั้น ป่าดอนปู่ตาจึงเป็นสถาบันทางสังคมที่สำคัญของหมู่บ้านชนบทอีสาน ด้วยถือว่าเป็นที่สิงสถิตวิญญาณของบรรพชน ซึ่งเป็นผู้ให้ความคุ้มครองป้องกันภัยพิบัติทั้งปวง แผ่อำนาจบันดาลให้ชาวบ้านอยู่อย่างเป็นสุขและยังคุ้มครองไปถึงทรัพย์สิน ไร่ นา วัว ควาย อันเป็นทรัพย์สมบัติของคนในหมู่บ้านไม่ให้ถูกลักขโมยหรือสูญสลายอีกด้วย นอกจากนี้ยังป้องกันชาวบ้านไม่ให้ประพฤติปฏิบัติผิดครรลองคลองธรรม โดยยกเอาผีปู่ตามาเป็นข้อบังคับให้ชาวบ้านอยู่ในกรอบประเพณีอันดีงามของสังคมเพื่อให้อยู่ร่วมกันโดยสงบสุขไม่มีข้อขัดแย้งใด ๆ ป่าดอนปู่ตาเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นเสมือนวนอุทยาน หรือสวนป่าสาธารณะของหมู่บ้าน

บางกรณีชาวบ้านบางรายอาจบนบาน (การบ๋า) ขอร้องหรือขอความอนุเคราะห์จากผีปู่ตาให้อำนวยประโยชน์หรือขจัดปัดเป่าความทุกข์ร้อนที่พึงมีในขณะนั้น และเมื่อทุกอย่างคลี่คลายหรือประสบผลสำเร็จก็จำเป็นต้องมาทำพิธีแก้บน (การปลงบ๋า) ซึ่งจำเป็นต้องนำเครื่องเซ่นตามที่ได้ออกปากไว้มาถวาย โดยมีเฒ่าจ้ำเป็นผู้บอกกล่าวทำพิธีอีกเช่นกัน

aw netive 04 185 13/10/03, 4:43 PM

อาจกล่าวได้ว่า ผีปู่ตา เฒ่าจ้ำ และชุมชนเป็นองค์ประกอบประสานร่วมกันของสังคมในอันที่จะผลักดันให้ชุมชนเกิดแรงศรัทธา ความเชื่อ ความสามัคคี ที่จะสืบทอดเจตนารมณ์ของบรรพชนในการอนุรักษ์ทรัพยากร *"ดงปู่ตา"* ซึ่งเป็นสาธารณะสมบัติส่วนรวมของชุมชน นอกจากนี้ลักษณะพิธีกรรมเกี่ยวกับการเลี้ยงผีปู่ตา หรือการบ่ำก็ตามเป็นเงื่อนไขที่อาจแสดงให้เห็นถึงปัจจัยทางด้านวัฒนธรรม การกินอยู่ ความอุดมสมบูรณ์ด้านเกษตรกรรม และความมุ่งหวังในอนาคตเพื่อปรับสภาวะจิตใจให้มั่นคงจากผลอันเกิดจากการเสี่ยงทายอาจที่เป็นไปในลักษณะใดก็ได้ ทั้งนี้เพื่อจะได้เตรียมรับสถานการณ์อันอาจจะเกิดขึ้นโดยไม่ประมาท

สภาพป่าดอนปู่ตาในหลายชุมชนต้องสูญสลายไปโดยสิ้นเชิงหรือเบียดบังพื้นที่บางส่วนหรือส่วนใหญ่ไปโดยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ กลายเป็นสถานีอนามัย สถานีตำรวจ ที่ว่าการอำเภอ โรงเรียน ค่ายลูกเสือ หรือสถาบันทางสังคมอื่น ๆ หรือกลายเป็นสำนักสงฆ์ตลอดจนวัดป่าซึ่งดูจะเอื้อประโยชน์ที่แตกต่างกันจากอดีตอย่างสิ้นเชิง

ดงหรือดอนปู่ตา เป็นสถานที่สาธารณะอันศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนที่ชาวบ้านให้ความเคารพศรัทธามาอย่างต่อเนื่อง ผลของความเชื่อนั้นอาจพิสูจน์ให้เห็นเป็นรูปธรรมไม่ได้ แต่การดำรงวิถีชีวิตที่พึ่งพิงป่าดอนปู่ตา ทั้งทางจิตใจและปัจจัยทางกายที่ได้รับประโยชน์จากทรัพยากรและผลิตผลป่าอันอุดมสมบูรณ์นั้นย่อมบ่งชี้ได้ว่าชุมชนยังอาจดำเนินชีวิต และมีความหวังอยู่ได้ในทุกฤดูกาลและแม้จะผสมผสานความเชื่อศรัทธาจากผีบรรพชนมาเป็นพุทธศาสนาในรูปลักษณ์ของสำนักสงฆ์ สำนักปฏิบัติธรรมตลอดจนวัดป่าซึ่งปฏิเสธเรื่องผีโดยเด็ดขาดนั้น ก็ดูจะไม่สามารถเชื่อมโยงความคิดทัศนคติที่เคยมีหรือปฏิบัติกับผีปู่ตาได้ เนื่องจากผีปู่ตามีความผูกพันอย่างแนบแน่นกับชาวบ้านมาตั้งแต่เริ่มก่อตั้งชุมชน จะเห็นได้ว่าปัจจุบันยังมีพิธีกรรมบูชาเซ่นสรวงก่อนการปักดำหรือแสดงความชื่นชมยินดีเมื่อได้ผลผลิตจากไร่นาแม้การจากบ้านเรือนไปแสวงหาโชคลาภที่อื่น ก็ต้องมากราบลาขอพรผีปู่ตาเพื่อให้เกิดสิริมงคล เป็นต้น

aw netive 04 186 13/10/03, 4:43 PM

ส่งท้าย

กล่าวได้ว่า ผีปู่ตายังคงมีอำนาจแฝงลึกในห้วงสำนึกของชาวบ้าน แม้จะขาดเหตุผลในการพิสูจน์ความจริงที่เป็นรูปธรรมก็ตาม อย่างไรก็ดี สภาพสังคมปัจจุบันที่ค่อนข้างจะกลืนกลายปรับสภาพให้คล้ายคลึงกันไปทุกหนแห่งไม่ว่าจะเป็นชุมชนเมืองหรือชนบท แต่ในความเป็นจริงแล้วมนุษย์คงจะปฏิเสธสิ่งแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติอย่างแท้จริงมิได้ ด้วยพื้นเพดั้งเดิมของเรานั้นกำเนิดและดำรงชีวิตมาพร้อม ๆ กับการเก็บหาของป่าเป็นสังคมเกษตรกรรม แม้จะเข้าสู่ยุคอุตสาหกรรมหรือลักษณะอื่นใดก็ตาม มนุษย์จะหลีกเร้นธรรมชาติไปมิได้เด็ดขาด ยังต้องโหยหา ชื่นชม พึ่งพิง ทั้งประเทืองอารมณ์ จิตใจ และเลี้ยงชีพ *"ป่าดอนปู่ตา"* ที่บรรพชนได้หวงแหนยังคงอนุรักษ์ไว้ได้นานนับศตวรรษนี้ น่าจะเป็นบทพิสูจน์ได้ว่าป่าดอนปู่ตาเป็นป่าวัฒนธรรมที่มีค่ายิ่งของชุมชนอีสาน

อย่างไรก็ดี องค์กรชุมชนหลายพื้นที่ยังมีกลวิธีในการบริหารจัดการป่าดอนปู่ตาอย่างมีประสิทธิภาพ แต่ในอีกหลายพื้นที่ยังปล่อยปละละเลย ดูจะเนื่องมาจากหลายปัจจัย

aw netive 04 187 13/10/03, 4:43 PM

เป็นต้นว่า ความเข้มแข็งของผู้นำชุมชน ความมีจิตสำนึกของผู้นำชุมชน ความมีจิตสำนึกร่วมกันของชาวบ้าน ความใส่ใจของพระ ที่ต่างได้เล็งเห็นคุณค่าของป่าวัฒนธรรมที่จะสามารถอำนวยประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตของชุมชนได้อย่างต่อเนื่องครบวงจรนั่นเอง ประกอบกับการสร้างเสริมภูมิปัญญาพื้นบ้านที่สืบทอดเป็นมรดกมาในรูปแบบของ *"ขะลำ"* หรือข้อห้าม เป็นต้นว่า ห้ามกินเนื้อสัตว์บางชนิด เช่น เต่า กระรอกเผือก ผู้ฝ่าฝืนจะทำให้มนต์เสื่อมความศักดิ์สิทธิ์หรือมีอันเป็นไปต่าง ๆ ในกรณีเก็บยาสมุนไพรก็เช่นกัน ต้องมีพิธีกรรมเช่นสรวง บัดพลีกับผี หรือเทวดาที่รักษาต้นไม้นั้น ๆ เพื่อขออนุญาตก่อนที่จะลิดรอน ขุด ตัด เอาเฉพาะราก หัว เปลือก กิ่ง ใบ ยอด ดอก ผล เท่านั้น มิได้ทำลายทั้งต้น มิฉะนั้นแล้วจะถือว่าผิดครู ที่ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้มาแต่ต้น

ผลิตผลทรัพยากรป่าที่ได้เก็บเกี่ยวจัดหาได้จากป่าดอนปู่ตานั้น ส่วนใหญ่ก็เพื่อการบริโภคในครัวเรือน ต่อมาได้มีการแลกเปลี่ยนซื้อขายกันไปตามตลาดย่อยในชนบทหรือตลาดในชุมชนเมือง เราจึงมักเห็นผลิตผล พืชพันธุ์ป่าวางขายอยู่เนือง ๆ ซึ่งจะแตกต่างกันออกไปตามลักษณะสภาพที่เกิดขึ้นในแต่ละฤดูกาล เป็นต้นว่าฤดูฝนจะมีเห็ดชนิดต่าง ๆ แมลงบางประเภท หรือพืชพันธุ์ผักบางชนิด เป็นต้น ฤดูร้อนจะมีสัตว์เลื้อยคลานจำพวกแย้ แมลง ไข่มดแดง น้ำผึ้ง หรือฤดูหนาวก็มีแมลงอีกบางประเภท พืชพันธุ์ผักที่แตกต่างกับในฤดูร้อนและฤดูฝน อาจกล่าวได้ว่า ผลิตผลป่าในรอบปีนั้นจะมีต่อเนื่องและปรับเปลี่ยนไปตามสภาพลม ฟ้า อากาศ

แต่เดิมมานั้นเวลาเช้าตรู่ในแต่ละวัน ตลาดสดจะคลาคล่ำกลายเป็นที่ชุมนุมของชาวบ้านจากชุมชนที่มีป่าวัฒนธรรม ซึ่งนิยมนำผลิตผลป่าในรูปลักษณ์ที่แตกต่างกันไปเท่าที่จะพึงเก็บหาได้จากเวลาบ่ายถึงใกล้ค่ำของวันก่อนมาเสนอขาย ทั้งกับพ่อค้าคนกลางหรืออาจวางขายเองตามความประสงค์จนล่วงเวลาสายหรือใกล้เที่ยงจึงเดินทางกลับภูมิลำเนา เพื่อไปสร้างงานถักทอ สาน เครื่องมือเครื่องใช้จำพวกกระบุง ตะกร้า หวดนึ่งข้าว กระจาด กระด้ง คราด ไม้กวาด บุ้งกี๋ ชะลอม กระติบ เป็นต้น ซึ่งก็ใช้วัสดุจากป่าเช่นเดียวกัน ผลิตผลดังกล่าวมักนำมาส่งตามห้างร้านเป็นรายได้เสริมอีกทางหนึ่งก่อนที่จะมุ่งเข้าป่าหาผลิตผลสำหรับเช้าวันต่อไป

aw netive 04 188 13/10/03, 4:43 PM

จะเห็นได้ว่า ชุมชนเมืองยังต้องพึ่งพาผลิตผลชนบท โดยเฉพาะจากป่า *"ดอนปู่ตา"* อย่างมิขาดสาย ป่าจึงเป็นเสมือนสายใยของชีวิตที่เกี่ยวโยงให้ผู้คนในเมืองกับชนบทได้มาพบปะทักทาย สร้างความคุ้นเคยต่อกัน เกิดกุศลจิตเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกัน ทั้งได้เรียนรู้พฤติกรรม ตลอดจนวิถีการดำเนินชีวิตของกันและกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ

การพึ่งพาป่า *"ดอนปู่ตา"* ของชุมชนดูจะเป็นไปเพื่อ การยังชีพ ซึ่งเป็นเหตุให้ชาวบ้านต้องประสานกลมกลืนกับป่าอย่างมีเงื่อนไข เป็นต้นว่า เก็บผลิตผลหรือใช้ประโยชน์จากป่าอย่างประหยัดหวงแหนและด้วยความเคารพ ด้วยเป็นที่พึ่งแหล่งสุดท้ายของชุมชนไม่ว่าจะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ใดก็ตาม

ป่ามีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่เกี่ยวโยงถึงการดำรงชีวิตพื้นฐาน ซึ่งมีผลทำให้มนุษย์ผูกพันอยู่กับธรรมชาติอย่างแน่นแฟ้น แม้ช่วงเวลาจะเปลี่ยนไป ปัจจัยทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้เข้ามามีบทบาทในชีวิตประจำวันมากขึ้นก็ตาม แต่ทรัพยากรผลิตผลที่เก็บได้จากป่าดูจะยังมีคุณค่าอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็นผลิตผล อาหาร พืชพันธุ์ผัก ลำต้น ราก เปลือก แก่น กิ่ง ใบ ยอด ดอก ผล ที่นำมาใช้ประโยชน์โดยตรงหรือเปลี่ยนแปรรูปมาเป็นสมุนไพร สีย้อมผ้า เครื่องแต่งกาย อุปกรณ์เครื่องใช้ทั้งในบ้านและครัวเรือน เครื่องมือทางการเกษตรกรรมและวัสดุในการจับหรือดักสัตว์ตลอดจนแมลง อย่างไรก็ดีการใช้ประโยชน์จากป่าในลักษณะสภาพดังกล่าว ชาวบ้านต่างมีสำนึกและจะไม่ทำลายระบบนิเวศให้เสื่อมสภาพจนขาดความสมดุลลง อันจะมีผลกระทบต่อเนื่องไปถึงแหล่งต้นน้ำลำธาร สภาพดิน แร่ธาตุ และสัตว์น้อยใหญ่ทั้งปวง แต่ละชุมชนก็จะอยู่กันอย่างเป็นสุข เพราะได้พึ่งพิงธรรมชาติเกือบทุกด้าน

องค์กรชุมชนจึงน่าจะมีบทบาทอำนาจหน้าที่ในการบริหารจัดการทรัพยากรป่าวัฒนธรรมของตนอย่างจริงจัง แข็งขัน โดยไม่ยอมให้ปัจจัยภายนอกเข้ามามีอิทธิพลทำลายพื้นที่ป่าวัฒนธรรมลงเสียได้ โดยมีข้อกำหนดเงื่อนไขเป็นแนวปฏิบัติสำหรับชุมชนซึ่งอาจมีรายละเอียดปลีกย่อยที่แตกต่างกันออกไป ทั้งนี้เพื่ออนุรักษ์ป่าวัฒนธรรมให้มีสภาพดังเดิมหรือเปลี่ยนแปลงน้อยที่สุด ป่าดอนปู่ตาก็ยังคงเป็นที่พำนักของผีบรรพชนเพื่อการเคารพสักการะ มีพิธีกรรมเสี่ยงทาย เลี้ยง เซ่นสรวงบูชาเป็นหลักยึดเหนี่ยวทางใจตามความเชื่อถือศรัทธากันต่อไป

aw netive 04 189 13/10/03, 4:43 PM

ป่าดอนปู่ตาเป็นสมบัติส่วนกลางของชุมชนที่แต่ละคนก็เป็นเจ้าของมีสิทธิในการเข้าไปเก็บผลิตผลป่ามาใช้ประโยชน์ได้ตามต้องการ แต่ต้องไม่ทำลายเพื่อการพาณิชย์จนขาดความสำนึก ทั้งนี้ก็น่าจะขึ้นอยู่กับองค์กรของแต่ละชุมชนจะวางนโยบายกำหนดกรอบเกณฑ์ไว้เป็นแนวทางปฏิบัติ ซึ่งถ้าหากกระทำได้เช่นนี้เพียงหมู่บ้านละ ๕๐ ไร่โดยเฉลี่ย พื้นภูมิภาคอีสานซึ่งมีอยู่ประมาณ ๒ หมื่นหมู่บ้านจะมีป่าวัฒนธรรมชุมชนโดยเฉพาะป่าดอนปู่ตาถึง ๑ ล้านไร่ สภาวะความเป็นอยู่ของชุมชนพื้นถิ่นอีสานก็จะมีความสมบูรณ์ ชาวบ้านสามารถดำเนินชีวิตที่ปกติสุขได้ ไม่อดอยากแร้นแค้นถึงกับต้องทิ้งถิ่นฐานไปแสวงหาโชคลาภอย่างที่เห็นและเป็นอยู่

รองศาสตราจารย์ ดร.บุญยงค์ เกศเทศ
ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม ๔๔๑๕๐

aw netive 04 190 13/10/03, 4:43 PM

กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์เพื่อพัฒนาคุณธรรม ครบวงจรชีวิตตามแนวทางพระสุบิน ปณีโต วัดไผ่ล้อม จังหวัดตราด

นายธีระ วัชรปราณี

ความหมายจากชื่อกลุ่ม

แนวทางกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ฯ นั้น พระสุบินปรับเอามาจากแนวของครูชบ ยอดแก้ว โดยเอาหลักธรรมะเข้ามาอธิบาย โดยได้เปลี่ยนจากชื่อว่า *"กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ครบวงจรชีวิต"* มาเป็น *"กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์เพื่อพัฒนาคุณธรรมครบวงจรชีวิต"* ความต่างอยู่ที่พระสุบินเห็นว่า คำว่า *"ออม"* เวลาไปอธิบายแก่ชาวบ้านจะเอาธรรมะสอดแทรกได้ยาก แต่ถ้าใช้คำว่า ***"สะสม"*** แล้ว สามารถยกตัวอย่างจากแมลงผึ้งบ้าง หรือมดปลวกบ้างที่ค่อย ๆ สะสมน้ำหวานจากดอกไม้ จนได้เป็นรังใหญ่ หรือมดปลวกที่ค่อย ๆ คาบดินทีละน้อยมาสร้างเป็นจอมปลวกได้ และยังไปสอดคล้องกับหลักที่ว่า *"อย่าหมิ่นเงินน้อย อย่านอนคอยโชควาสนา"* หรือ *"น้ำในโอ่งหรือยาในขวด หยดลงทีละนิดก็หมดได้"* เป็นต้น

ส่วนธรรมะในเรื่อง ***"สัจจะ"*** ในคำหลักธรรมได้กล่าวถึงเรื่อง *"สัจจะ"* คือ ความจริง และเป็นความจริงที่ *"ใจ"* ที่มีต่อตนเอง ต่อผู้อื่น ไม่ว่าจะต่อหน้าหรือลับหลัง นับว่าเป็นธรรมพื้นฐานความเป็น *"มนุษย์"*

คำท้ายที่ว่า ***"ทรัพย์"*** นั้น โดยความเข้าใจทั่วไป ทรัพย์ คือ วัตถุสิ่งของที่มีมูลค่าเป็นเงิน แต่ *"ทรัพย์"* ซึ่งมีรากศัพท์มาจากภาษาบาลี มีความหมายว่า *"เครื่องปลื้มใจ"* ดังจะเห็นได้ว่า บางคนยอมทำงานบางอย่างก็เพื่อให้ผู้อื่นยกย่อง บางคนเสียสละแม้จะทำแบบปิดทองหลังพระก็เพราะมีความอิ่มใจจากการให้ เป็นต้น ดังนั้นการสะสมทรัพย์นั้นจึงมิใช่การสะสม *"เงิน"* แต่เพียงอย่างเดียว แต่เป็นการสะสมความภาคภูมิใจ สะสมบุญ สะสมความดีงาม เป็นต้น

aw netive 04 191 13/10/03, 4:43 PM

ในส่วนคำว่า *"เพื่อพัฒนาคุณธรรมครบวงจรชีวิต"* นั้น มีเจตนามุ่งให้เห็นเป้าหมายของกลุ่มว่า กลุ่มที่ตั้งขึ้นมามุ่งเน้นการพัฒนาคุณธรรมเป็นหลัก โดยมี *"เงิน"* เป็นเครื่องมือจึงเป็นคุณธรรมที่กินได้ ไม่แยกส่วนซึ่งก่อให้เกิดความสงสัย เช่น คนดีการทำดีย่อมได้รับผลดี นอกจากนี้กระบวนการของกลุ่มจะเชื่อมโยงกันครบวงจรชีวิต คือ เมื่อมีการสะสมกันมาถึงระดับหนึ่ง แล้วเงินปันผลของกลุ่มจะสามารถนำไปชำระค่าเงินหุ้นของสมาชิก ๑ คนได้ ดังนั้นคนแก่ที่ไม่สามารถหาเลี้ยงชีพได้แล้ว ไม่มีญาติพี่น้องแล้ว ก็สามารถจะอยู่ในกลุ่มได้โดยอาศัยเงินปันผลที่ได้ตอนสิ้นปี สะสมกลับเข้าไปในกลุ่มอีกได้ และคนแก่คนนั้นก็ยังได้รับการดูแลจากกลุ่ม เมื่อเจ็บป่วยก็มีค่ารักษาพยาบาลจนถึงวันตายก็มีคนที่คอยช่วยเหลือนั่นเอง

รูปแบบของกลุ่ม

เป็นกลุ่มการเงิน บริหารจัดการโดยชาวบ้าน มีพระสงฆ์เป็นที่ปรึกษาอย่างต่อเนื่อง ไม่ปล่อยทิ้ง เปิดทำการเดือนละ ๑ ครั้ง ครั้งละ ๔-๕ ชั่วโมง โดยตั้งสัจจะว่าจะเอาเงินมาฝากรวมกันประจำทุกเดือน คิดเป็นหุ้น หุ้นละ ๑๐ บาท กำหนดการฝากไว้ ๑๐ บาท-๑๐๐ บาท ถ้าใครผิดสัจจะมีการปรับ กลุ่มรับสมาชิกเฉพาะคนในหมู่บ้านรับทุกคนไม่จำกัดจำนวน เมื่อฝากเงินในเดือนแรกแล้วทำการปล่อยกู้ทันทีโดยไม่มีดอกเบี้ยแต่มีค่าบำรุง มีใบสัญญาเงินกู้ให้สมาชิกคนอื่นมาค้ำ ๒ คน คนในครอบครัวมาเซ็นรับทราบด้วย ไม่ต้องมีหลักทรัพย์ คิดค่าบำรุงโดยทั่วไป ร้อยละ ๒ ต่อเดือน คิดตามเงินต้นที่ลดลงให้ส่งคืนทุกเดือน ระยะเวลาส่งคืน ๑๐-๒๐ เดือน การพิจารณาเงินกู้ดูจากเหตุผลความจำเป็นและประวัติ ถ้าตกลงไม่ได้ให้หารเฉลี่ยเท่า ๆ กัน

เมื่อขึ้นปีที่ ๒ ผลกำไรจากค่าบำรุงนำมาแบ่งครึ่งจ่ายปันผลคืนตามจำนวนหุ้นแต่ละคน อีกครึ่งหนึ่งตั้งกองทุนสวัสดิการสำหรับคนป่วยที่ต้องนอนโรงพยาบาลคืนละ.....บาท ไม่เกิน.....คืน/ปี ใครตายกลุ่มจ่ายเป็นค่าทำศพให้คิดจากเงินสวัสดิการนอนโรงพยาบาล x จำนวนคืนต่อปี เช่น นอนโรงพยาบาลคืนละ ๒๐ บาท ไม่เกิน ๑๕ คืน/ปี คนที่ตายได้ศพละ ๓๐๐ บาท เงินกองทุนสวัสดิการกองนี้นำไปปล่อยกู้หมุนเวียนทำกำไรอีก โดยค่าบำรุงสิ้นปีไม่แบ่งให้ใครแต่สมทบให้กองทุนโตมากขึ้นเพื่อจัดสวัสดิการได้มากขึ้น

aw netive 04 192 13/10/03, 4:43 PM

กลุ่มนี้จะรับสมาชิกเป็นรุ่น ปีละ ๑ รุ่น ไม่เกิน ๔ รุ่น ไม่เปิดรับทุกเวลา เมื่อเปิดครบ ๔ รุ่นแล้วปิดรับสมาชิกไป ๔-๕ ปี สมาชิกแต่ละรุ่นจะได้รับสวัสดิการไม่เท่ากัน รุ่นที่ ๑ ได้เท่าไหร่ รุ่นที่ ๒ ได้ครึ่งของรุ่นที่ ๑ รุ่นที่ ๓ ได้ครึ่งของรุ่นที่ ๒ และรุ่นที่ ๔ ได้ครึ่งของรุ่นที่ ๓ ใครจะออก ออกได้ทันที แต่ถ้าคิดจะเข้าใหม่รอไปอีก ๓ ปี ถ้าเป็นคนประวัติไม่ดี ๓ ปีก็ไม่รับ

ระบบบัญชี-การเงิน เป็นแบบสากลชาวบ้าน คิดค้นและประยุกต์เอง มีระบบการบันทึก และแสดงผล ตลอดจนระบบการตรวจสอบด้วยตนเอง โดยหลักมี ๕ เล่ม คือ (๑) สมุดประจำตัวฝาก-กู้ (๒) สมุดเงินออม (๓) สมุดเงินกู้ (๔) สมุดรับจ่ายประจำเดือน และ (๕) สมุดสรุปประจำปี

กรรมการคัดเลือกจากคนที่เสียสละ เป็นคนดี ไม่มีปัญหาทางการเงิน ไม่มั่วสุม อบายมุข เข้ามาทำงานปีแรกทำงานฟรี ปีต่อไปได้ค่าตอบแทน มีการเลือกตั้งใหม่ทุกปี และมีการประชาพิจารณ์ระเบียบข้อบังคับใหม่ทุกปี ในวันทำบุญกลุ่มประจำปี และร่วมกันกล่าวคำปฏิญาณตนเพื่อปลูกฝังอุดมการณ์

กรณีคนกู้ไปแล้วไม่มาส่ง ให้คนค้ำออกแทน คนค้ำไม่อยู่ให้ผู้ขอกู้ในวันนั้นหารเฉลี่ยออกให้ เมื่อผู้กู้เงินไม่มาส่งคืน ๓ เดือน มีมาตรการคือเขียนป้ายชื่อติดในหมู่บ้าน ให้ทุกคนไปทวง นิมนต์พระไม่ให้ไปสวด และแจ้งดำเนินคดี

ปัญหาของกลุ่มเรื่องคนกู้ไม่ส่งคืน สามารถแก้ไขได้โดยใช้กระบวนการทางสังคม กลุ่มที่เงินหายมาก ๆ ก็ยังสามารถประคับประคองให้กลับมามีความมั่นคงได้ มีกลุ่มที่เลิกดำเนินการเนื่องจากไม่มีคนทำงาน ปัญหาของกระบวนการสัจจะสะสมทรัพย์ฯ จึงอยู่ที่ความไม่พร้อมของชุมชน การจัดการที่หละหลวมไม่ปฏิบัติตามกฎระเบียบของกรรมการ และเกิดการครอบงำความคิดจากประธานหรือกรรมการบางคนที่เห็นแก่ประโยชน์ตัวเองและพวกพ้อง แต่จำนวนกลุ่มที่มีปัญหามีไม่กี่กลุ่ม

การปฏิบัติการจริงในพื้นที่

พระสุบิน ปณีโต เป็นผู้นำในการจัดตั้งกลุ่ม นับจากปี ๒๕๓๓ เป็นต้นมา ในปี ๒๕๔๕ มีจำนวน ๑๕๖ กลุ่ม ด้วยความคิดที่ว่า (๑) บทบาทของพระสงฆ์ไม่ควรเทศน์บนธรรมาสน์อย่างเดียว แต่ต้องประยุกต์ธรรมะเชิงรุกเข้าหาชุมชน (๒) ความรู้สึกสังเวชและสงสารชาวบ้านหรือโยมที่ใส่บาตรเลี้ยงดูพระว่าเป็นหนี้สิน เป็นทาสจากนายทุนทั้งหลาย

aw netive 04 193 13/10/03, 4:43 PM

ในการขยายงานครั้งแรกได้ขอความร่วมมือกับทางราชการแต่ไม่ได้รับความร่วมมือ จึงดำเนินการเอง โดยปี ๒๕๓๖ พระสุบินมาจำพรรษาที่วัดไผ่ล้อม อำเภอเมือง เพื่อเป็นฐานในการขยายงาน โดยมีพระครูสังฆรักษ์ทรงวุฒิเป็นผู้สนับสนุน ซึ่งทำให้พระสุบินมีฐานบุคลากรในการทำงาน ประกอบกับวัดไผ่ล้อมมีอุดมการณ์การสร้างคนที่สืบเนื่องกันมาร้อยกว่าปี นับจากท่านเจ้าคุณพระวิมลเมธาจารย์ พระบุราเขตต์ และพระราชเขมากร ส่งต่อมาถึงพระครูสังฆรักษ์ทรงวุฒิในปัจจุบัน

เนื่องจากเป็นพระและมาจัดตั้งกลุ่มการเงินจึงถูกเพ่งเล็ง แต่ก็อาศัยวัตรปฏิบัติของท่านเอง และฐานอุดมการณ์วัดไผ่ล้อม ตลอดจนการประยุกต์เอาพระบรมราโชวาทของพระเจ้าอยู่หัวเรื่องคุณธรรม ๔ ประการ การประยุกต์เอาพระราชดำรัสเรื่องการจัดตั้งศูนย์สาธิตบริหารการเงินที่ชาวบ้านบริหารจัดการเอง มาเป็นเครื่องมือในการทำงาน ประกอบกับผลประโยชน์ที่เกิดกับชาวบ้านจริง ข้อสงสัยต่าง ๆ จึงถูกตอบโดยความจริงโดยปริยาย

ที่ทำการกลุ่มส่วนใหญ่ใช้ที่ศาลาวัด เพื่อให้คนเข้าวัดใช้ศาลาที่สร้างให้เป็นประโยชน์ และวัดเป็นนิติบุคคล และเป็นเขตอภัยทาน จึงพอที่จะปกป้องผู้ที่จ้องทำลายได้

วิธีการเชิญชวนชาวบ้าน พระสุบินใช้วิธีการเชิงรุก ไม่มีการเตรียมชาวบ้าน อาศัยช่วงเข้าพรรษาและวันพระขอโอกาสจากเจ้าอาวาสเพื่อบรรยายธรรม แล้วชี้ให้เห็นทุกข์ จากนั้นเสนอทางออกให้กับชาวบ้านทันที ดังนั้นจึงไม่ใช่ว่าเป็นเพราะมีคนศรัทธาพระสุบินจึงสามารถขยายกลุ่มได้ อย่างไรก็ตาม ส่วนหนึ่งอาจเห็นว่าเป็นพระจึงเชื่อถือ แต่เหตุผลส่วนใหญ่คือการได้เห็นในทุกข์ และการทดลองเพื่อออกจากทุกข์ที่พระสุบินเสนอ จากนั้นเมื่อเกิดผลขึ้นจริง ความศรัทธาจึงเกิดขึ้นตามมา (ประเด็นอยู่ที่ว่าศรัทธานี้เป็นศรัทธาที่มีปัญญากำกับอยู่ด้วยหรือไม่)

การใช้ธรรมะนำเงิน โดยชี้ให้เห็นว่า *“การทำบุญ”* นั้นสามารถทำได้โดยการนำเงินมาฝากรวมกัน แล้วให้คนกู้ ก็เป็นการทำบุญได้ เพราะการที่คนตกทุกข์เผชิญกับปัญหา เขาต้องการที่พึ่ง ซึ่งเมื่อเราสามารถให้เขาพึ่งได้ เรียกว่า *“ได้บุญ”* ดังนั้นเมื่อคนมากู้เงินที่เราฝากกันไว้ ไปช่วยเรื่องเจ็บป่วย เรื่องการศึกษา เรื่องหนี้สิน หรือ

aw netive 04 194 13/10/03, 4:43 PM

ไปลงทุน ก็เป็นการสงเคราะห์เขา จึงเป็นการทำบุญ นอกจากนี้ผลกำไรจากการกู้ยืมซึ่งเป็นค่าบำรุงนั้น เมื่อสิ้นปีแบ่งออกเป็น ๒ ส่วนเท่ากัน ส่วนหนึ่งปันผลคืน อีกส่วนหนึ่งจัดเป็นกองทุนสวัสดิการ สำหรับคนเจ็บ คนตาย การช่วยเหลือกันแบบนี้ก็เป็นการทำบุญ ดังนั้น *"บุญ"* จึงกลายเป็นตัวเชื่อม เป็นการตีความการทำบุญให้ชัดเจนขึ้น สอดแทรกไปกับกิจกรรมทางการเงินของชาวบ้าน

ข้อค้นพบหนึ่ง คือ กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ฯ ไม่เร่งเร้าให้เกิดความโลภในแบบที่ว่า *"เมื่อมีการสะสมเงินเยอะ ๆ แล้ว จะได้มีเงินให้กู้จำนวนมาก ๆ"* ซึ่งเป็นวิธีการที่หน่วยงานของรัฐมักใช้ในการเชิญชวนจัดตั้ง วิธีการคือเริ่มจากตั้งเงื่อนไขให้ชาวบ้านรวมเงินกันให้ได้เงินจำนวนหนึ่งก่อน แล้วจึงสามารถขอกู้เงินจากธนาคาร เป็นต้น แต่การสร้างประโยชน์ร่วมนั้น กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ฯ ไม่ได้ใช้การสร้างประโยชน์ร่วมโดยการเอามูลค่าของเงินเป็นตัวตั้ง ไม่ได้เร่งเร้าให้คนรู้สึกว่าอยากได้ อยากมี แต่เป็นความรู้สึกว่า *"ช่วยเหลือกัน"* และ *"ช่วยผ่อนคลายความทุกข์ยาก" "ถ้าไม่ได้กลุ่มของพระอาจารย์พวกเราก็ไม่รู้จะอยู่กันได้อย่างไร เราก็อยากให้กลุ่มมีความมั่นคงต่อไป"* จึงแสดงให้เห็นว่า กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ฯ ไม่ใช่แหล่งทุนเพื่อแก้ปัญหาทางการเงินเท่านั้น แต่เป็นพื้นที่ทางสังคมที่ให้ความหมายและคุณค่าต่อจิตใจคนในชุมชนอีกด้วย

การตั้งกลุ่มจะคิดบนพื้นฐานที่ว่า เริ่มต้นจากเงินตัวเอง เริ่มจากจำนวนน้อย และกำหนดจำนวนการรับเข้ากลุ่มไว้ ๑ ปี เปิดรับครั้งเดียว และรับเพียง ๔ ปี แล้วปิดไว้ก่อน ปล่อยให้อีก ๒-๓ ปี แล้วเปิดใหม่ นอกจากนี้ยังไม่รับคนนอกชุมชน ดังนั้นกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ฯ จึงใช้วิธีการ *"นำร่อง"* เน้นที่คนสนใจจริง ๆ ก่อนแล้วทำให้ชาวบ้านคนอื่น ๆ เห็น สร้างวัฒนธรรมของกลุ่มขึ้นมา จากนั้นเมื่อเปิดรับรุ่นต่อมาสมาชิกก็ต้องเดินตามแนวทางที่รุ่นแรกได้ปฏิบัติไว้ *"เมื่อเริ่มจากตัวเอง ระดมทุนจากตัวเอง ถ้าจะมีการโกงก็คือโกงเงินตัวเอง การเริ่มแต่น้อยเป็นธรรมชาติของสิ่งมีชีวิต และการเติบโตต้องมีทิศทางเป้าหมายที่ชัดเจน ซึ่งจะเกิดขึ้นได้นั้น ต้องไม่เริ่มจากใหญ่ เพราะของใหญ่จะกำหนดทิศทางได้ยาก ควบคุมยาก จะสร้างปัญหามากกว่า ตัวอย่างเช่น คนที่แบกของหนักจะคุมทิศทางไม่ค่อยอยู่ บางคนเดินเป๋ไปเป๋มา แต่ถ้าแบกของน้อยอาศัยเดินหลายครั้งทิศทางก็ชัดเจน อีกทั้งยังแข็งแรงอีกด้วยเป็นการออกกำลังไปในตัว*

aw netive 04 195 13/10/03, 4:43 PM

แม้แต่เด็กยังต้องเริ่มจากอนุบาล ต้นไม้จะให้แข็งแรงก็ต้องปลูกแต่เล็ก หากใช้แม็คโครขุดทั้งต้นไปปลูก เจอพายุก็หักโค่นง่าย"

พระสุบินท่านจะเตือนอยู่เสมอว่า ต้องไม่คิดใหญ่ทำใหญ่ เพราะจะไปไม่รอด จัดการไม่ได้ หรือจะจัดการได้ก็มีเป้าหมายผิดพลาด เพราะใช้เงินเป็นตัวตั้ง ซึ่งถ้าหันทิศทางไปอย่างนั้นแล้ว ก็ไม่สามารถใช้กลุ่มเพื่อแก้ปัญหาสังคมที่อ่อนแอได้ ไม่สามารถฟื้นฟูจิตใจของคนได้ *"ถ้าปัญหาที่แท้จริงของชุมชนคือปัญหาวิธีคิด ปัญหาของความคิด ปัญหาของการรวมตัวกัน ปัญหาของความไม่สามัคคีกันแล้ว ต้องเริ่มแต่น้อยเท่านั้นถึงจะรอด และอย่างไปเร่งเร้าให้โตเร็ว หรือทำให้มันใหญ่ เพราะการรวมตัวเร็วเกินไป ใหญ่เกินไป แทนที่จะรอดก็มีโอกาสพากันไปตายได้ เพราะไม่พร้อมทั้งกาละและเทศะ และวิธีคิดของคนจะไปสู่เกิดอาการ "หักใน" ได้ง่าย ๆ"*

จากโครงสร้างและแนวคิดดังกล่าว ทำให้ง่ายต่อการปลูกจิตสำนึก เพราะคนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของ เชื่อมโยงกับเงินของตนเองที่ค่อย ๆ เก็บออมทีละน้อย (จากเงินพันเป็นเงินล้าน) เป็นการสร้างความภาคภูมิใจ สร้างความรักขึ้น อีกทั้งยังมีกองทุนสวัสดิการเป็นที่ยึดเหนี่ยว ซึ่งสอดคล้องกับหลักจิตวิทยาสังคม และสอดคล้องกับพุทธสุภาษิตที่ว่า *"ความรักอื่นใดเสมอด้วยตนไม่มี"* ชาวบ้านซึ่งไม่มีอำนาจรัฐและไม่มีอำนาจเงิน จึงต้องสร้างอำนาจจากการรวมตัวขึ้นมา เพื่อทำกิจกรรมร่วมกัน ให้ไปในทิศทางเดียวกัน โดยให้ชาวบ้านเกิดความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน มีความคิดเห็นตามหลักความเป็นจริงที่ตรงกันก่อนถึงจะสามารถไปต่อรองกับอำนาจรัฐที่มากับระบบราชการและอำนาจเงินที่มากับบริษัท ห้างร้านต่าง ๆ ได้

การประยุกต์หลักธรรมมาอธิบายกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ฯ

หลักธรรมที่รวบรวมมาไว้นี้ปรากฏในการบรรยายของพระสุบิน และอยู่ในเนื้อหาของกระบวนการกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ฯ

๑. หลักธรรมะเรื่อง อัตตาหิ อัตตาโนนาโถ

๒. หลักสัปปุริสธรรม

๓. หลักหัวใจเศรษฐี (อุ อา กะ สะ)

aw netive 04 196 13/10/03, 4:43 PM

๔. หลักธรรม สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ

๕. หลักหัวใจโพธิสัตว์ สุทธิ ปัญญา เมตตา ขันติ

๖. หลักเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ การจัดการทรัพย์เป็น ๔ ส่วน ได้แก่ ใช้จ่ายจำเป็น/ลงทุนหากำไร/บำเพ็ญกุศล/เก็บไว้ใช้ยามแก่ชรา และจำเป็น

๗. หมวดว่าด้วยการสงเคราะห์ญาติ

การวิเคราะห์สังคม

การวิเคราะห์สังคมของพระสุบินเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคมชนบทที่ถูกครอบงำทางวัฒนธรรม การสูญเสียอำนาจการในการตัดสินใจ และความเหลื่อมล้ำในสังคม ซึ่งแนวการวิเคราะห์ดังกล่าว ท่านจะนำมาใช้ในการชี้แนะแนวทางการพัฒนาของเครือข่ายกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ฯ และใช้เป็นการชี้ชวนให้สมาชิกกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ฯ ได้เห็นแง่มุมที่ต่างจากความเข้าใจโดยทั่วไป ได้แก่

๑. อุปมาเหมือนเขียดที่ดิ้นร้องในปากงู โดยเขียดก็คือ *“ชุมชน”* ซึ่งกำลังตกอยู่ในการครอบงำและถูกดึงเอาส่วนเกินจากการผลิตออกไป ชุมชนทำการผลิตโดยอาศัยปัจจัยการผลิตพื้นฐาน สร้างเป็นมูลค่าขึ้นมา แล้วก็ถูกกดราคาให้ต่ำ ต้นทุนในการผลิตสูง วิธีการที่ผลิตซึ่งต้องใช้สารเคมีก็มีส่วนกระทบต่อสุขภาพ อีกทั้งแหล่งเงินทุนเพื่อใช้ในการลงทุนก็มีดอกเบี้ยสูง รวมไปถึงปัจจุบันที่ติดหนี้สินสะสมมาแล้ว บางคนอาจกำลังสูญเสียที่ดินทำกิน ดังนั้นในภาวะเช่นนี้ก็เหมือนกับเขียดที่อยู่ในปากงูนั่นเอง โดยงูก็คือ *“พ่อค้านายทุน”* อย่างไรเสียเขียดก็ต้องดิ้น หากถามว่า *“ดิ้นแล้วมีสิทธิตายไหม ไม่ดิ้นมีสิทธิตายไหม แล้วถ้าดิ้นโอกาสรอดมีไหม”* ดังนั้นในเวลานี้ชุมชนต้องสำนึกถึงความยากจนไปในทิศทางเดียวกัน เมื่อคนส่วนใหญ่เห็นพ้องแล้ว จะสามารถร่วมกันแก้ปัญหาได้ ถ้ามีคำถามต่อไปว่า *“หากกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ฯ สามารถดิ้นหลุดจากปากงูได้ แล้วงูจะไม่หิวหรืออย่างไร”* คำตอบคือ *“เขียดไม่ไปสนใจว่างูจะเป็นอย่างไร เช่นกันกับชุมชน ชุมชนรู้เพียงเท่านั้นเองว่าเราอยู่รอดได้”* ฐานความคิดนี้นำไปสู่การรวมตัวต่อรองราคาสินค้ากับร้านค้าส่งในจังหวัด คือ แก๊สหุงต้ม และข้าวสาร การต่อรองราคาดังกล่าวใช้ฐานสมาชิกกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ฯ เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับภาคธุรกิจ

aw netive 04 197 13/10/03, 4:43 PM

๒. อุปมาเหมือนน้ำไหลออกจากตุ่มมากกว่าไหลเข้า ชุมชนก็เหมือนตุ่ม ส่วนน้ำคือ เงิน ในเวลานี้เงินไหลออกจากชุมชนในรูปของดอกเบี้ยจำนวนมาก แต่รายได้ที่เกิดขึ้นภายในชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่ได้จากการผลิตทางการเกษตรต้องไหลออกไป ฉะนั้นทำอย่างไรที่จะไม่ให้เงินที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านไหลออกมากกว่าไหลเข้า ซึ่งแนวทางกลุ่มสัจจะฯ ได้วางหลักไว้คือ การให้สมาชิกกู้เงินกลุ่มในอัตราค่าบำรุง ร้อยละ ๕ ต่อปี เพื่อไปใช้คืน ธ.ก.ส. หรือสหกรณ์การเกษตร ซึ่งต้องเสียในอัตรา ร้อยละ ๙ ต่อปี หรือบางรายต้องเสียในอัตรา ร้อยละ ๑๒ หรือ ๑๕ ต่อปี จึงเป็นการปลดหนี้ภายนอกซึ่งทำให้เงินไหลออกให้ไปเป็นหนี้ของกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ฯ ซึ่งเป็นกลุ่มในชุมชน ทำให้เงินหมุนเวียนภายในชุมชน นอกจากนั้นรายได้จากค่าบำรุงที่เกิดขึ้นยังมีส่วนช่วยเหลือกันและกันอีก โดยกลุ่มจะต้องคัดเลือกว่าสมาชิกที่เป็นคนมีความซื่อสัตย์ มีสัจจะและความจริงใจต่อกลุ่มเป็นอันดับแรก ๆ ที่จะ *“ปลดหนี้ภายนอก เป็นหนี้ภายใน”*

๓. อุปมาเหมือนฝูงวัวกับเสือ ท่านได้ยกตัวอย่างโดยเปรียบเทียบว่า วัวฝูงหนึ่งมี ๑๐๐ ตัว ซึ่งเป็นวัวหนุ่ม วัวแก่ วัวเด็ก วัวพิการ ฝูงวัวนี้ออกหากินตามทุ่งหญ้า ซึ่งมีเสืออาศัยอยู่ตัวหนึ่ง ทุกวันเสือก็ออกมาล่าวัวกิน เมื่อฝูงวัวเห็นเสือต่างก็พากันวิ่งหนีเอาตัวรอดไปคนละทิศละทาง ซึ่งตัวที่อ่อนแอกว่าก็ถูกเสือจับกิน เป็นอย่างนี้ไปทุกวัน จนวัวเหลือ ๑๐ ตัว วันหนึ่งวัวก็ปรึกษากัน จนได้ข้อคิดว่า ตัวของวัวก็โตพอ ๆ กับเสือ เสือมีเขี้ยวมีเล็บ วัวก็มีเขามีกำลังไม่ได้แพ้กัน แต่เหตุใดจึงไม่สู้เสือ หากสู้มีโอกาสรอดตาย แม้ต้องตายแต่ถ้าไม่สู้และหนีต่อไป ก็ต้องตายและไม่มีโอกาสรอด ดังนั้นวัวจึงหันหน้าสู้เสือและช่วยกันไล่ขวิดจนเสือตาย พระสุบินเปรียบว่า *“วัว”* คือ ชาวบ้าน เป็นพวกที่อ่อนแอถูกยึดสวนยึดนากระทั่งหมดตัว ส่วน *“เสือ”* คือ พวกนายทุนต่าง ๆ ที่กดขี่ชาวบ้าน หากชาวบ้านไม่รวมตัวกันสู้ ในที่สุดก็พากันตายหมด เป็นทาสเขาหมด ไม่เป็นไทแก่ตนเอง

๔. ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นคนรวยและคนจน พระสุบินอุปมาเหมือนนิ้วมือ ซึ่งจะเกิดคุณค่าและประโยชน์เมื่อมาอยู่รวมกัน แต่คนทั่วไปมักคิดว่า *“นิ้วทั้ง ๕ นั้นต่างก็มีประโยชน์แตกต่างกัน”* ซึ่งเป็นความคิดที่ถูกเพียงครึ่งเดียวเพราะ *“ประโยชน์แบบเดี่ยวนั้นไม่สามารถต่อสู้กับปัจจัยภายนอกที่มีกำลังที่มากกว่าได้”* แต่ในหมู่บ้านนั้น คนจน-คนรวย และคนที่เป็นญาติพี่น้องกันไม่ได้พึ่งพากัน *“คนรวยในหมู่บ้าน*

aw netive 04 198 13/10/03, 4:43 PM

มีเงินไปฝากธนาคาร ส่วนคนจนในหมู่บ้านต้องการใช้เงินก็ไปกู้ธนาคาร ญาติพี่น้องกันแทนที่จะช่วยเหลือกัน คนหนึ่งเอาเงินไปฝากธนาคาร อีกคนไปกู้ เราเสียส่วนต่างดอกเบี้ยให้กับธนาคารไป ร้อยละ ๕-๗ ต่อปี โดยที่เมื่อครอบครัวเรา ญาติ พี่น้องเราเจ็บป่วยหรือตาย บ้านน้ำท่วม ไฟไหม้ ก็ไม่เห็นมีคนของธนาคารมาช่วย ก็มีแต่คนในหมู่บ้านที่ช่วยเหลือกันอยู่ แสดงว่าที่จริงแล้วคนใกล้ตัวในชุมชนเป็นคนช่วยเราเมื่อเราลำบาก แต่เมื่อเขาลำบากต้องการเงิน เรากลับไม่ได้ช่วยเขา นั่นคือที่เราทำงานหาเงินทุกวันนี้ เป็นการทำงานเพื่อให้คนนอกชุมชนเอาไป คนใกล้กันไม่ช่วย ไปช่วยคนไกล ไปสมัครใจอยู่กับเขา" การพึ่งพากันนั้นควรจะมีแกนกลางให้เกิดการผูกมัด การที่จะประหยัดอดออมอยู่คนเดียวก็ไม่ได้ประโยชน์ร่วม การมีการออมร่วมกัน จัดสวัสดิการร่วมกัน ดูแลรักษากลุ่มร่วมกัน จะเป็นการจัดการที่ถูกต้อง

นอกจากนั้นท่านยังชี้ให้เห็นความเสียเปรียบของชุมชนจาก *"ส่วนต่างกำไรจากการฝาก-การกู้ที่ธนาคารได้ไปแล้ว เขาก็เอาเงินส่วนนี้ไปปล่อยกู้ หรือไปลงทุนด้านอื่น ๆ อีก เป็นการสร้างกำไรต่อกำไร ทำให้ธนาคารมีเงินซื้อที่ดิน สร้างอาคารได้ทำงานในห้องแอร์ แต่ชาวบ้านต้องเสียที่ดิน ครอบครัวไม่ได้อยู่พร้อมหน้า ลูก ๆ ขาดความอบอุ่นเพราะพ่อแม่ต้องออกไปรับจ้าง"* การวิเคราะห์สังคมในแง่มุมนี้ได้ทำให้สาเหตุของความยากจนมีความชัดเจน และสามารถกำหนดรูปแบบการแก้ปัญหาได้ ซึ่งปัจจุบันกลุ่มพยายามเสนอทางออกโดยการ *"ปลดหนี้ภายนอก เป็นหนี้ภายใน"*

วิเคราะห์ : พลังท้องถิ่นในกระแสความเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม (กรณีกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์เพื่อพัฒนาคุณธรรมครบวงจรชีวิต)

๑. บทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์

บทบาทของพระสงฆ์ในสถานการณ์ใหม่ การประยุกต์พุทธธรรมในการพัฒนา หน้าที่หนึ่งของพระสงฆ์คือ การเป็นผู้พัฒนาจิตสำนึกความเป็นมนุษย์ ซึ่งพระสุบิน ปณีโต ได้ประยุกต์เอาธรรมะมาจัดการกับการเงินในรูปแบบวิธีการฐานคิดและอุดมการณ์ขึ้นมาแบบหนึ่ง ที่จริงมีพระสงฆ์ที่จัดตั้งกลุ่มการเงินมาก่อนหน้านี้แล้ว เช่น พระอาจารย์ทอง จังหวัดสงขลา จัดตั้งธนาคารชีวิต พระครูศรีปริยัติโยดม วัดบ้านเสียว จังหวัดขอนแก่น

aw netive 04 199 13/10/03, 4:43 PM

จัดตั้งกลุ่มธนาคารหมู่บ้าน เป็นต้น แต่แนวทางแบบสัจจะสะสมทรัพย์ฯ ได้รับการยอมรับมากกว่า จึงได้มีการขยายแนวคิดนี้ออกไปสู่พระสงฆ์รูปอื่น ๆ เป็นจำนวนมาก ในขณะนี้มีพระสงฆ์ที่นำหลักการกลุ่มสัจจะฯ ไปประยุกต์ใช้ไม่ต่ำกว่า ๕๐ รูป ทั่วประเทศ

๒. เครือข่ายอุดมการณ์

การก่อตั้งกลุ่มจำนวนมาก และมีการเชื่อมโยงสัมพันธ์กันด้วย *"เครือข่ายอุดมการณ์"* แบบเดียวกัน จึงมีพลังในการพัฒนาต่อยอดกิจกรรมเป็นลักษณะ *"ขบวนการ"* ซึ่งไม่ได้เกิดขึ้นที่จังหวัดตราดแห่งเดียว แต่เกิดขึ้นในจังหวัดจันทบุรี โดยพระมนัส ขันติธัมโม และในกลุ่มพระสงฆ์อีกหลาย ๆ จังหวัด ดังจะเห็นพลังของขบวนการนี้จากการสร้างระบบบัญชีและการเงิน รวมถึงระบบตรวจสอบด้วยตนเอง การนำเอากลุ่มไปต่อรองซื้อแก๊ส การขยายแนวคิดเรื่องการใช้จุลินทรีย์ในการเกษตร เป็นต้น

๓. แกนวัฒนธรรม

กระบวนการสัจจะสะสมทรัพย์ฯ จะเป็นส่วนหนึ่งของแกนของ *"วัฒนธรรม"* ได้หรือไม่ เนื่องจากกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ฯ สัมพันธ์เชื่อมโยงมาจากหลักธรรมในพุทธศาสนา และมีการผลิตซ้ำเกิดขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง เป็นการตอกย้ำในคุณค่าพื้นฐานจิตสำนึกของคน เช่น ความดี การทำบุญ ฯลฯ หากเป็นแกนวัฒนธรรมก็น่าจะเป็นแกนวัฒนธรรมชุดใหม่ในยุคสมัยของการเปลี่ยนแปลงนี้ และหากมีการหนุนเสริมกระบวนการนี้อย่างลุ่มลึกและต่อเนื่อง น่าจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนฐานรากได้ในระยะยาว

๔. ฐานคิดอุดมการณ์

พลังของท้องถิ่นจะเกิดขึ้นได้ต้องตั้งอยู่บนฐานคิด อุดมการณ์ที่ถูกต้อง นั่นคือ ท้องถิ่นถูกลดทอนพลังลงไป เนื่องจากการถูกครอบงำทางวัฒนธรรม การถูกขูดรีด และการจำกัดการตัดสินใจ ซึ่งเป็นลักษณะเชิงโครงสร้าง หาใช่ความเกียจคร้าน ความโง่ การขาดทักษะที่ตลาดต้องการ การเป็นคนเอาแต่ได้ซึ่งเป็นลักษณะการประณามอย่างไรก็ตาม ทั้งหมดนี้ตั้งอยู่บนกระแสการบริโภคนิยมที่ให้คุณค่าวัตถุสิ่งของ เกียรติยศหน้าตา ดังนั้นปัญหาของพลังท้องถิ่น จึงเป็นปัญหา ๒ ชั้น คือ ปัญหาเชิงโครงสร้างและปัญหาระบบคุณค่าพื้นฐาน และจะยังมีปัญหาแทรกซ้อน คือ การแก้ปัญหา

aw netive 04 200 13/10/03, 4:43 PM

เศรษฐกิจของรัฐบาล ที่มีผลกระทบเชิงสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังกรณีการเอาวัฒนธรรมเป็นสินค้าเพื่อดึงดูดเม็ดเงินจากการท่องเที่ยว กรณีการอัดฉีดเม็ดเงินให้ชาวบ้านกู้ในรูปแบบต่าง ๆ เป็นต้น

ถ้าวิเคราะห์เช่นนี้ พลังท้องถิ่นกรณีกลุ่มสัจจะฯ น่าจะมีพลังพอจะต่อกรได้กับปัญหาเชิงโครงสร้างและระบบคุณค่าพื้นฐาน โดยมีเวลาและระยะห่างจากอำนาจรัฐที่ไม่พึงประสงค์เป็นปัจจัยสำคัญ หากแต่ว่าเมื่อมีโรคแทรกซ้อนที่มีผลกระทบเฉียบพลันและรุนแรง จึงไม่แน่ใจว่า พลังของท้องถิ่นจะสามารถทานทนอันเป็นพื้นฐานเพื่อรุกสร้างพลังและระบบคุณค่าพื้นฐานที่พึงประสงค์ได้หรือไม่

๕. ความจริงอีกด้านของกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ฯ

หลายท่านมักคิดว่ากลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ฯ มีความเข้มแข็ง ความเข้าใจนี้เป็นการรับรู้จากสื่อต่าง ๆ ไม่เพียงพอ เห็นเพียงด้านเดียว คือ ตัวพระสุบิน ปณีโต ผู้เป็นคนก่อตั้งกลุ่ม จึงคิดว่ากลุ่มมีความเข้มแข็งเหมือนเช่นตัวของท่าน ข้อเสนอนี้คือขอให้แยกแยะการมองเป็นสองส่วน คือ ตัวท่านพระสุบินและกลุ่มสัจจะฯ ที่พระสุบินตั้ง

คงไม่ต้องสงสัยว่า ท่านพระสุบิน มีความชัดเจนในแนวทาง อุดมการณ์ และได้บัญญัติหลักการต่าง ๆ ไว้ให้แล้ว ส่วนกลุ่มสัจจะฯ ของหมู่บ้านต่าง ๆ เป็นผู้นำเอาหลักการอุดมการณ์มาปฏิบัติ ซึ่งจะสามารถเข้าถึงได้มากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับชุมชน

ปัญหาของกระบวนการกลุ่มก็เหมือนกับกลุ่มชาวบ้านต่าง ๆ ปัจจัยความมั่นคงของกลุ่มอยู่ที่ (๑) กรรมการในชุมชนเป็นคนดี มีความเสียสละ อดทนมากน้อยเพียงใด และ (๒) การดำเนินงานของกรรมการจะสามารถยึดกฎระเบียบได้มากน้อยเพียงใด รวมไปถึง (๓) คนหัวดี มีความรู้ เหลืออยู่ในชุมชนมากน้อยเพียงใด หากองค์ประกอบทั้ง ๓ ส่วนมีพอจะทำให้กลุ่มมีการเคลื่อนไหว มีการพัฒนารูปแบบต่อยอดกิจกรรม แต่หากขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่ง กลุ่มก็มีโอกาสเลิกหรือล้มไปได้ โดยเฉพาะสิ่งที่ขาดไม่ได้ คือข้อที่หนึ่ง ส่วนข้อสองและสามยังพอขาดได้ แต่กลุ่มก็ไม่พัฒนาไปมากนัก

อย่างไรก็ตาม ดังเป็นที่ประจักษ์ว่า หลักการแนวคิดจุดยืนของพระสุบินสามารถยึดตรึงกลุ่มไว้ถึง ๑๕๖ กลุ่ม ย่อมไม่ใช่เรื่องที่เกิดขึ้นลอย ๆ หรือฟลุ๊ค กระนั้นก็ตามความต่อเนื่องของกลุ่มจะไปถึงไหน มีปัจจัยอะไรที่เกี่ยวข้องบ้าง เป็นเรื่องที่ต้องศึกษาและมีความเข้าใจที่ลึกซึ้งมากกว่านี้

aw netive 04 201 13/10/03, 4:43 PM

๖. กองทุนหมู่บ้าน ๑ ล้านบาท กับกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ฯ

ศูนย์ประสานงานกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ฯ ซึ่งประกอบไปด้วยคณะทำงานประสานงานของกลุ่มวางแนวทางไว้ว่า จะไม่เข้าไปสนับสนุนหรือต่อต้านกลุ่มเงินล้าน แต่ปล่อยให้เป็นไปตามกฎระเบียบและกลไกการทำงานที่รัฐบาลจัดตั้งขึ้นมา เนื่องจากมีจุดยืนแตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอของกลุ่มสัจจะฯ ที่ได้เสนอไว้ คือ ต้องการให้เงิน ๑ ล้านบาท ตั้งเป็นเงินกองทุนสวัสดิการมีการปล่อยกู้หมุนเวียน แล้วผลกำไรนำมาจัดสวัสดิการให้แก่สมาชิก ชุมชนใดมีกลุ่มการเงินที่มีกองทุนสวัสดิการอยู่แล้วก็สมทบเข้าไป

ประสบการณ์ของกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ฯ ใช้ได้ยากกับกลุ่มเงินล้าน เนื่องจากตั้งอยู่บนฐานคิดต่างกัน กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ฯ ใช้เงินเป็นเครื่องมือในการสร้างคุณธรรม แต่กลุ่มเงินล้านใช้เงินเป็นตัวกระตุ้นเศรษฐกิจ ซึ่งบนฐานคิดที่ต่างกันนี้จะมีจุดร่วมอยู่ตรงไหน ณ เวลานี้มีการจัดตั้งกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ฯ ขึ้นในหลายชุมชนตามจังหวัดต่าง ๆ ซึ่งก็เป็นพื้นที่ซ้ำกับกลุ่มเงินล้าน นอกจากนี้กลุ่มเงินล้านก็เดินทางมาศึกษาดูงานกลุ่มสัจจะฯ จึงเป็นเสมือนการเล่นเกม ใครจะสามารถชิงการยอมรับจากชาวบ้านได้มากกว่ากัน

ข้อเสนอ และปัญหาท้าทายพลังของท้องถิ่น

พลังของท้องถิ่นยังมีพลังอยู่จริงแค่ไหนและเท่าไหร่ สิ่งที่เราพบว่าเป็นทุนวัฒนธรรม ทุนสังคมนั้น เราค้นพบช้าเกินไปใช่หรือไม่ ลักษณะปัญหาสังคมมีอาการแก้ไขปัญหาด้วยสิ่งหนึ่ง แต่กลับเกิดปัญหาใหม่ที่ซับซ้อนมากกว่าเดิม ผู้เขียนเพียงอยากจะสร้างความตระหนักให้กับตนเอง ไม่ให้เพ้อฝันไปกับกระแสการพัฒนา โดยมีข้อเสนอปัจจัยบางอย่างที่อาจเอื้อให้พลังท้องถิ่นมีบทบาทมากขึ้น

๑. กลุ่มชุมชนในท้องถิ่น ควรมีฐานอุดมการณ์และรู้เท่าทันปัญหาเชิงโครงสร้าง และมีวิธีการในชีวิตประจำวันที่สร้างโครงสร้างของตนเอง เพื่อสัมพันธ์กับภายนอกอย่างเท่าทัน อีกทั้งยังสามารถสร้างกระแสนำได้ในบางโอกาส แต่ฐานอุดมการณ์นั้นเกิดขึ้นอย่างไร ดำรงอยู่อย่างไร ตัวอย่างของสัจจะสะสมทรัพย์ฯ มีความหนักแน่นพอหรือไม่ อย่างไร

aw netive 04 202 13/10/03, 4:43 PM

๒. ชุมชนควรมีระยะห่างจากอำนาจรัฐและอำนาจทุน ในที่นี้ หมายถึง ระยะห่างทางนโยบาย ซึ่งน่าเป็นห่วงที่เวลานี้ทุกคำถามไปหาคำตอบเอาที่หมู่บ้านกันเป็นส่วนใหญ่ จนถึงขนาดว่าจะให้ชาวบ้านรับเหมาทำแทนข้าราชการในบางเรื่อง น่าจะมีการทบทวนเรื่องนี้กันอย่างจริงจังโดยเฉพาะในกลุ่มนักวิชาการ เวลานี้เท่าที่เฝ้าดูอยู่ในพื้นที่ พบว่าเงินหมุนในชุมชนจะกลายเป็นฟองสบู่ที่ฐานราก แกนนำถูกใช้งานสวมหมวกหลายใบ ไม่มีโอกาสสร้างแกนนำใหม่ และแกนนำเดิมไม่มีเวลาอยู่ในชุมชนจึงขาดความต่อเนื่อง ลักษณะเช่นนี้จะนำไปสู่ภาวะอะไร และระยะห่างนั้นจะทำได้อย่างไร

๓. ความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนในสังคมเกี่ยวกับความเข้มแข็งของชุมชนว่าต้องมีลักษณะกลมเกลียวเป็นเนื้อเดียวกัน แม้ว่าจะมีการโต้แย้งว่าชุมชนมี ๒ ลักษณะ คือ ขัดแย้งกับเอื้ออาทร ซึ่งมีความเป็นพลวัต มีความสัมพันธ์กับกระแสภายนอก แต่ก็ยังไม่เป็นที่ยอมรับ อาจเป็นเพราะเหตุว่า ระเบียบวิธีเพื่อความเข้าใจชุมชนของเราไม่รอบด้านและลึกซึ้งเพียงพอ กรณีดังกล่าวลดทอนพลังของชุมชนลงไป ใช่หรือไม่ อีกทั้งยังไปกลบเกลื่อนปิดกั้นความจริง กลายเป็นการพัฒนาชุมชนแบบหลอก ๆ ข้อเสนอนี้จริงแท้แค่ไหนและเป็นประเด็นที่มีความสำคัญที่ต้องหยิบมาพิจารณาหรือไม่

ข้อเสนอและคำถามดังกล่าว เป็นการนำเสนอเพื่อให้เกิดการตั้งประเด็นพยายามหาคำตอบให้กับตนเองและสังคมโดยรวม เราจะสามารถยึดความถูกต้องตรงไหนได้บ้าง เพื่อที่ไม่ทำให้เราหลงทางในการพัฒนา ในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงยุคสมัยนี้

ธีระ วัชรปราณี
สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

aw netive 04 203 13/10/03, 4:43 PM

พลังท้องถิ่นในกระแสการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม ศึกษากรณีชุมชนเขื่อนปากมูล

ดร.นฤมล ทับจุมพล

บริบทของพื้นที่และความเป็นมา

สืบเนื่องจากการสร้างเขื่อนปากมูลในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศของแม่น้ำมูล การก่อสร้างเขื่อนปากมูลส่งผลกระทบต่อชุมชนลุ่มน้ำมูนในหลายด้าน กล่าวคือ มีผลกระทบต่อธรรมชาติและระบบนิเวศ อาทิ เกาะ แก่ง และท้องน้ำที่เป็นที่อยู่อาศัยของปลาและสัตว์น้ำอื่น ๆ นอกจากนี้การปิดกั้นลำน้ำมีผลต่อการอพยพของปลา ตลอดจนการทำลายป่าไม้ และพื้นที่ชุ่มน้ำริม ๒ ฝั่งแม่น้ำ รวมทั้งพื้นที่ที่เป็นป่าบุ่ง ป่าทาม ป่าโคก รวมกระทั่งพื้นที่ดอนกลางน้ำ บางส่วนได้ถูกน้ำท่วมขังรวมถึงปัญหาการระบาดของต้นไมยราพยักษ์ที่เข้าปกคลุมพื้นที่ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถเข้าใช้พื้นที่ได้

เมื่อมีการทดลองเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูล นับตั้งแต่เดือนมิถุนายน ๒๕๔๔ เป็นต้นมา ระบบนิเวศของแม่น้ำมูลได้เริ่มฟื้นตัวขึ้นตามธรรมชาติ โดยเฉพาะการฟื้นตัวของดิน น้ำ ป่า ปลา พืชผักสมุนไพร ซึ่งประกอบกันเป็นระบบนิเวศของแม่น้ำที่ชาวบ้านได้อาศัยพึ่งพิงเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตมาอย่างยาวนาน แต่ด้วยระยะเวลาของการปิดประตูระบายน้ำและการกักเก็บน้ำเป็นเวลายาวนานทำให้การฟื้นตัวของธรรมชาติเป็นไปช้ามาก ต้นไม้ที่เคยใช้ประโยชน์ก่อนการสร้างเขื่อนเมื่อเปิดประตูระบายน้ำบางชนิดเริ่มฟื้น แต่บางชนิดไม่สามารถฟื้นคืนได้

การฟื้นคืนของระบบนิเวศแม่น้ำมูลเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการฟื้นฟูชีวิตชุมชนที่ล่มสลายไป เริ่มต้นจากชุมชนชาวประมงสองฝั่งแม่น้ำมูลกลับมาสู่การมีชีวิตชีวาเมื่อ

aw netive 04 204 13/10/03, 4:43 PM

ได้มีโอกาสจับปลาที่อพยพมาจากแม่น้ำโขง และเมื่อชาวประมงสามารถจับปลาได้ก็ส่งผลให้เกิดความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงต่อเนื่องกันไปในวงกว้าง ชาวบ้านที่มีความสามารถในการจักสานเครื่องมือประมงพื้นบ้านก็ได้มีโอกาสในการแสดงฝีมือในการทำเครื่องมือประมงที่มีความสัมพันธ์กับช่วงเวลา การเดินทางของปลาและสภาพภูมิประเทศของแม่น้ำมูลตลอดจนความเปลี่ยนแปลงของฤดูกาล ขณะที่ชาวประมงก็จะจำแนกปลาตามชนิดและขนาดการใช้ประโยชน์ ทั้งกิน ทั้งขาย ทั้งแจกจ่าย ทั้งแลกเปลี่ยน ทั้งแปรรูปตามแต่จะหาได้มา

นอกจากการกลับคืนมาของปลาแล้ว พื้นดินซึ่งก่อนการสร้างเขื่อนมีสภาพเป็นนาสวนผักริมมูน ป่าทาม ป่าริมน้ำ ป่าดอนกลางน้ำก็เริ่มกลับคืนมาด้วย ชาวบ้านในหลายหมู่บ้านได้ถากถางไมยราพยักษ์พืชพันธุ์ใหม่ที่เกิดขึ้นมาตามริมฝั่งแม่น้ำมูลหลังการสร้างเขื่อนเพื่อนำพื้นที่ดังกล่าวไปใช้ในการทำสวนผักริมแม่น้ำมูล ซึ่งจะทำกันในช่วงต้นฤดูหนาวไปจนถึงปลายฤดูแล้ง วันเวลาที่ทอดยาวได้เปิดโอกาสให้พืชพันธุ์ดั้งเดิมของพืชผักสมุนไพรริมฝั่งแม่น้ำมูลได้กลับมาอีกครั้ง ซึ่งทำให้วิถีการหาอยู่หากินของผู้คนกลับคืนมาพร้อมกับพื้นที่ป่าธรรมชาติที่เป็นพื้นที่สาธารณะเป็นพื้นที่เลี้ยงวัวเลี้ยงควายของชาวบ้าน

ทุนทางวัฒนธรรม

ทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนปากมูนที่ได้แก่ สภาพระบบนิเวศ แม่น้ำ และแก่งต่าง ๆ ในลำน้ำมูลหรือที่เราอาจเรียกง่าย ๆ ได้ว่าเป็นความสัมพันธ์ระหว่าง *"คน น้ำ ป่า ปลา"* โดยวิถีชีวิตแห่งการพึ่งพาธรรมชาติของชาวชุมชนสองริมฝั่งแม่น้ำมูลนั้นสัมพันธ์กับสายน้ำ ที่ดินริมน้ำ ตลอดจนป่าริมน้ำ ทั้งป่าโคก ป่าดอน ป่าบุ่ง ป่าทาม น้ำเป็น พื้นที่เหล่านี้เป็นแหล่งอาหารธรรมชาติเป็นพื้นที่เลี้ยงสัตว์ที่เป็นของชุมชนที่ร่วมกันใช้และรักษามานานนับร้อยปี การสูญเสียสภาพตามธรรมชาติดังกล่าวจึงกระทบโดยตรงกับระบบทำมาหากินของชุมชนโดยเฉพาะการสูญเสียสิทธิในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรท้องถิ่นของชุมชน วิถีชีวิตของชุมชนริมมูนนั้นสัมพันธ์กับระบบการทำมาหากินของชาวบ้าน ๓ ระบบที่มีความเชื่อมโยงกัน คือ การทำประมง การทำการเกษตร

aw netive 04 205 13/10/03, 4:43 PM

ทั้งที่ทำนาและเพาะปลูกพืชผักริมฝั่งน้ำ และการเลี้ยงสัตว์ วิถีชีวิตดังกล่าวเป็นภาพสะท้อนของความมั่นคงทางอาหารของชุมชนที่อาศัยแม่น้ำเป็นแกนกลางของห่วงโซ่อาหารแล้วยังเป็นภาพสะท้อนของความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมของชุมชนริมน้ำที่สั่งสมกันมาหลายชั่วอายุคน ซึ่งนอกจากประเพณีของชาวอีสานทั่วไปแล้ว ชาวปากมูนยังมีวัฒนธรรมที่เป็นวิถีชีวิตเฉพาะของชาวบ้านริมมูน เช่น ประเพณีกินข้าวแก่ง การส่าวลวง วัฒนธรรมปลาแลกข้าว การแบ่งปัน การสืบทอดความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้งในเรื่องการหาอยู่หากิน ความรู้เรื่องธรรมชาติ และการรักษาธรรมชาติเพื่อให้สามารถอยู่ได้อย่างยั่งยืน

ศักยภาพหรือพลังที่อยู่และสืบสานกันมา

"มูน" ในภาษาอีสาน หมายถึง มรดก สิ่งที่สืบทอดจากรุ่นก่อนสู่รุ่นลูกหลาน ดังนั้น แม่น้ำมูล ซึ่งเป็นแม่น้ำขนาดใหญ่สายหนึ่งที่ไหลลงสู่แม่น้ำโขงจึงนับได้ว่า เป็นสมบัติทางธรรมชาติอันมีค่ามหาศาลที่ธรรมชาติเป็นผู้สร้างขึ้นและได้สืบทอดมาตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายายรุ่นแล้วรุ่นเล่า คนลุ่มน้ำมูนบางคนเลี้ยงลูก ๑๔-๑๕ คน โดยไม่มีที่นาเลยสักแปลงเดียวก็มี เขาบอกว่า *"มีนาอยู่มูน"* บางคนส่งลูกเรียนจนได้ *"เป็นเจ้า เป็นนาย"* ในทุกวันนี้ก็ด้วยการหาปลาในแม่น้ำมูล จนมีคำพูดว่า *"ทุกอย่างเกิดแต่มูน"*

คุณค่าอันยิ่งใหญ่ของสายน้ำมูล ไม่เพียงได้หล่อเลี้ยงคนที่อาศัยอยู่สองริมฝั่งแม่น้ำเท่านั้น หากแต่ยังสามารถเกื้อประโยชน์ต่อผู้คนที่ห่างไกลออกไป ทั่วทั้งลุ่มน้ำจนได้ขึ้นชื่อว่า *"เป็นแม่น้ำของชาวอีสาน"*

ในอดีต ปลาจากแม่น้ำโขงจะขึ้นมายังแม่น้ำมูลเพื่อวางไข่ โดยเฉพาะในฤดูน้ำแดง แต่ในความจริงนั้นปลาจากแม่น้ำโขงเริ่มเข้ามาในแม่น้ำมูลตั้งแต่ *"เดือนสามเพ็ง"* และจะเดินทางไปยังแม่น้ำสายต่าง ๆ ที่เป็นสาขาของแม่น้ำมูล กระทั่งถึงฤดูกาล *"หัวลมอ่วย"* คือเริ่มเข้าหน้าหนาว ปลาจะเริ่มอพยพกลับไปยังแม่น้ำโขง แต่ไม่ใช่ทุกชนิด ยังมีบางชนิดที่อยู่ในแม่น้ำมูลต่อไป ชาวบ้านเรียกว่า *"ปลาค้างวัง"*

การก่อสร้างเขื่อนปากมูล ได้ปิดกั้นทางเดินของปลาจากแม่น้ำโขง ที่เคยเข้ามาวางไข่ตลอดฤดูกาล ปลาไม่สามารถเข้ามาในแม่น้ำมูลได้ คนหาปลาในแม่น้ำมูลลงในแม่น้ำ

aw netive 04 206 13/10/03, 4:43 PM

ไม่ได้ดังเดิมเนื่องจากระดับน้ำที่สูงขึ้นกว่าปกติมาก แม่น้ำมูลไม่ได้ทำหน้าที่เป็น *"แม่น้ำของคนอีสาน"* อีกต่อไปนับตั้งแต่เริ่มการและผลพวงจากการหายไปของปลา ทำให้คนหาปลาหายไปจากแม่น้ำมูลด้วยเช่นเดียวกัน

หลังการเปิดประตูระบายน้ำ ปลาหลากชนิดได้มีโอกาสเดินทางจากแม่น้ำโขงเข้ามายังปากมูนอีกครั้ง ซึ่งสัมพันธ์กับความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศของแม่น้ำมูลที่กำลังฟื้นฟูตามธรรมชาติ แก่งที่เคยอ้นได้หายไป ทำให้ชาวบ้านสามารถใช้เครื่องมือจับปลาในบริเวณ *"ลวง"*[๑] หรือพื้นที่หาปลาของชาวบ้านได้กลับคืนมาอีกครั้ง การกลับมาของที่ดินริมมูนซึ่งเป็นพื้นที่เกษตรส่วนรวมของแต่ละชุมชน การกลับมาของพืชอาหารและสมุนไพรบริเวณแก่ง ชายฝั่งมูน และตลิ่งรอบดอน รวมทั้งการที่ชาวบ้านสามารถเข้าถึงพืชเหล่านี้ซึ่งมีอุดมสมบูรณ์ตามดอนได้อีกครั้ง ศักยภาพของชุมชนที่เคยถูกทำลายได้กลับคืนมา เช่น การฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้เครื่องมือประมงพื้นบ้านในการจับปลา โดยเฉพาะชุมชนที่ตั้งริมสองฝั่งแม่น้ำมูลทั้งเหนือเขื่อนและใต้เขื่อนที่ได้เข้าถึงปลาในแม่น้ำมูลสามารถกลับมาใช้เครื่องมือพื้นบ้านในการจับปลาได้อีกครั้ง การช้อนกุ้งฝอย การทำเกษตรริมมูน การใช้ประโยชน์จากพืชอาหารธรรมชาติและสมุนไพร การได้ลงไปใช้แม่น้ำมูลสำหรับการอุปโภคบริโภคประจำวัน การใช้แก่งในพิธีเนาซึ่งไม่สามารถจัดได้ นับแต่มีการสร้างเขื่อนเนื่องจากแก่งถูกน้ำท่วม

นอกจากนั้นวิถีชีวิตของคนบ้านโคกกับคนริมมูนก็ได้กลับคืนมา เนื่องจากชุมชนบ้านโคกซึ่งไม่ได้หาปลาอีกเลยภายหลังการสร้างเขื่อนปากมูล แต่เมื่อมีการเปิดประตูระบายน้ำกลุ่มคนบ้านโคกก็กลับมาหาปลาที่มูนอีกครั้ง ทั้งบ้านระเว นาจาน ดงมะไฟ หนองแสง จิกใหญ่ ดงบาก เป็นต้น ชาวบ้านบางรายยังได้หันมาทำธุรกิจเล็ก ๆ ที่เกี่ยวเนื่องจากการจับปลา เช่น การตั้งเพิงพักขายกาแฟตามทับหาปลาในลวงปลาในบางช่วง เช่น บริเวณไหลมองที่วังสะแบง เป็นต้น

แก่งต่าง ๆ ที่เคยจมอยู่ใต้น้ำก็ได้โผล่ขึ้นมาอีกครั้งหลังการเปิดประตูระบายน้ำ ชุมชนได้อาศัยเป็นที่พักในการหาปลา และในหน้าร้อนหลาย ๆ แก่งก็กลับมาเป็นสถานที่ท่องเที่ยว อีกครั้ง เช่น แก่งตุงลุง แก่งสุวรรณวารี แก่งคันลึม ที่ชาวบ้านตามหมู่บ้านใกล้

---

[๑] *คำว่า ลวง เป็นคำที่ใช้กันแพร่หลายในหลายพื้นที่ของลุ่มน้ำโขงและอุษาคเนย์ เช่น เวียดนาม และเขมร*

aw netive 04 207 13/10/03, 4:43 PM

แก่งลงมาสร้างร้านค้าชั่วคราวเพื่อขายอาหารสำหรับนักท่องเที่ยวที่ไปเที่ยวชมแก่งที่จมอยู่ใต้น้ำมาเป็นเวลาถึง ๘ ปี

แนวทางการทำงานที่ผ่านมาของกลุ่ม

คตินิยม

คตินิยมที่สำคัญของชุมชนปากมูลที่สำคัญคือ การอยู่ร่วมกับธรรมชาติและวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับสายน้ำ รูปธรรมที่สำคัญที่สามารถสะท้อนได้ชัดเจนคือพิธีกรรมต่าง ๆ ของชุมชนริมมูน เช่น ประเพณีงานเนาซึ่งนับเป็นประเพณีหนึ่งของคนอีสานที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ

ในกรณีงานเนาของชุมชนปากมูน ชาวบ้านจะใช้ *"แก่ง"* เป็นสถานที่หลักในการจัดงานเนาของคนลุ่มน้ำมูน โดยชาวบ้านจะเลือกแก่งที่ใกล้บ้าน เช่น แก่งคันลึมจะเป็นที่จัดงานเนาของบ้านปากบุ่ง บ้านคันลึม บ้านท่าเสียว ผู้คนที่เข้าร่วมงานก็จะมาจากหลายหมู่บ้านตามแต่เจ้าภาพจะ *"เล่าบุญ"* (บอกข่าว) ไปทั้งคนบ้านน้ำ (บ้านริมแม่น้ำมูล) คนบ้านโคก (บ้านที่ห่างออกไปจากแม่น้ำมูล) อาหารในงานเนาก็จะเป็นปลาจากแม่น้ำมูล จนเมื่อถึงวันเนา คนทั้งหมู่บ้านจะสละเวลาที่จะไปทำอย่างอื่นเพื่อมาร่วมงานเนา เรียกได้ว่า *"แก่ง"* กับ *"งานเนา"* ของคนลุ่มน้ำมูนตอนปลายเป็นของคู่กัน

หลังการสร้างเขื่อน แก่งหินทุกแก่งในแม่น้ำมูลที่ชาวบ้านเคยทำพิธีงานเนาแก่งจมอยู่ใต้น้ำเนื่องจากการกักเก็บน้ำในระดับสูงขึ้นของเขื่อน การเนาของชาวบ้านแถบนี้จึงต้องเปลี่ยนไป งานเนาช่วงที่ผ่านมาเป็นการจัดเพื่อรักษาประเพณีเดิมที่จะเอาพระขึ้นไปเก็บในศาลาดังเดิม เมื่อลำน้ำมูลเปลี่ยนแปลงไป พิธีกรรมในการสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีนี้ก็ต้องปรับเปลี่ยนไปตามสภาพการณ์ การเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย

หลังการเปิดประตูระบายน้ำงานเนาดูจะคึกคักมากกว่าทุกปี แต่ละหมู่บ้านได้มีโอกาสลงจัดงานเนาในแก่งอีกครั้ง ซึ่งนับเป็นปรากฏการณ์ใหม่ของแม่น้ำมูลภายหลังที่ประเพณีนี้หายไปจากแม่น้ำมูลมาเกือบสิบปี โดยบ้านใดที่จะจัดงานเนาต้องมีการ *"เล่าบุญ"* คือ การบอกบุญ ส่งข่าวไปถึงญาติพี่น้องหรือหมู่บ้านอื่นให้มาร่วมงาน และ

aw netive 04 208 13/10/03, 4:44 PM

ก่อนวันงานชาวบ้านจะเริ่มรวบรวมเสบียงอาหารรวมทั้งเครื่องปรุงอาหาร หากใครมีปลาหรือมีอาหารอย่างอื่นจะนำมารวมกันไว้ก่อนจนกระทั่งเช้าของ *"วันเนา"* ชาวบ้านซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นผู้ชายจะช่วยกันลงหาปลาในแม่น้ำมูลด้วยเครื่องมือชนิดต่าง ๆ เช่น แห มอง ลาน เบ็ด ผู้หญิงและเด็ก ๆ จะช่วยกันงมหอย ช้อนกุ้ง ตามแก่ง บางส่วนเข้าป่าหาไข่มดแดง ผัก และของป่าอื่น ๆ อาหารที่หาได้ทั้งหมดในวันนั้นทุกคนจะนำมารวมกันเป็น *"ส่วนกลาง"* แม่ครัวผู้รับผิดชอบในการทำอาหารจะมีหน้าที่ปรุงอาหารสำหรับถวายพระและผู้เข้าร่วม บางหมู่บ้านจะ *"เล่า"* ไปหลายหมู่บ้านทำให้คนมาร่วมงานมากกว่าที่คาดไว้จะแก้ปัญหาด้วยการเย็บใบตองเป็นถ้วยชาม เพื่อใส่อาหารกินร่วมกัน

ในงานเนาปีนี้แม้ว่าจะมีคนจากหมู่บ้านอื่นมาร่วมงานน้อยกว่าเมื่อสิบปีที่แล้ว แต่บรรยากาศการเนาแก่งต่าง ๆ ก็คึกคัก สนุกสนาน ในเบื้องต้นมันได้สร้างความสัมพันธ์อันดีให้กับคนในหมู่บ้านเดียวกัน เพราะช่วงของการสร้างเขื่อนบางหมู่บ้านต้องอพยพครอบครัว ย้ายชุมชน แยกกันออกไป เมื่อมีงานเนาในปีนี้ ชาวบ้านได้มีโอกาสได้มาพบปะกัน หาปลาด้วยกัน กินข้าวแก่งร่วมกัน ได้ไถ่ถามสารทุกข์สุกดิบกัน เช่น บ้านคันลึมที่ขณะนี้หมู่บ้านย้ายออกจากหมู่บ้านเดิมเนื่องจากถูกน้ำท่วม เมื่อกำหนดงานเนาชาวบ้านในหมู่บ้านที่ย้ายออกไปตั้งหมู่บ้านใหม่และที่ไม่ได้ย้ายก็มาร่วมเนาที่แก่งคันลึม ก็ได้มีโอกาสพบปะกัน ได้แสดงมิตรไมตรีต่อกันด้วยการสรงน้ำ รวมทั้งร่วมกันอธิษฐานก่อเจดีย์ทรายร่วมกัน เป็นต้น การ *"ตบปะทาย"* หรือ *"ก่อเจดีย์ทราย"* นั้น มีความเชื่อกันว่า เมื่ออธิษฐานสิ่งใดขณะก่อเจดีย์ทรายจะได้ดังที่ใจปรารถนา เช่น ความอยู่เย็นเป็นสุข ไม่เจ็บไข้ได้ป่วย มีอายุยืน ประสบความสำเร็จในชีวิตการงานตามที่ได้อธิษฐานไว้ขณะก่อกองทราย

วิถีชีวิตของชุมชนและปรัชญาในการดำเนินชีวิต

วิถีชีวิตของชุมชนปากมูนแต่เดิมจะเน้นเรื่องเศรษฐกิจและความเป็นอยู่แบบพอเพียง โดยเน้นการหาอยู่หากิน เหลือจึงขาย การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน หรือแบ่งปันกัน เช่น วัฒนธรรม *"ปลาแลกข้าว"* หรือคติที่เคยได้ยินกันทั่วไปว่า *"ไปหาบปลามาหาบข้าว"* ดังเช่น กรณีการหาปลาในแม่น้ำมูลของคนบ้านโคก

aw netive 04 209 13/10/03, 4:44 PM

คนบ้านโคก (ได้แก่ คนบ้านไกลออกไปจากแม่น้ำมูล) ได้เดินทางมาหาปลายังแม่น้ำมูลตามแก่งต่าง ๆ โดยเฉพาะหน้าแล้งของทุกปี บริเวณที่ลงหาก็จะแตกต่างกันตามความ *"ถนัดน้ำ"* คนหาปลาจากบ้านกุดชมภู บ้านโนนเจริญ ทุ่งช้าง และบ้านอื่น ๆ ที่อยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำจะมาลงบริเวณบ้านแสนตอ หินลาด และลง *"ตึกแห (ทอดแห)"* ที่แก่งหมื่น แก่งคำพวง แก่งไก่เขี่ย แก่งกว้าง ส่วนบ้านนาจาน ระเว นาแก จะลงแถวแก่งตาดไฮ แก่งคันลึม แก่งคำพวง แล้วแต่ใครจะคุ้นเคยกับบริเวณใด คนหาปลาจากบ้านริมมูน เช่น บ้านแสนตอ บ้านหินลาด แก่งเจริญ ดอนสำราญ จะคุ้นเคยกับคนหาปลาที่มาจากบ้านกุดชมภู นาเจริญ ขณะที่คนบ้านหัวดอนทรายมูน คอนสาย คันไร่ ปากบุ่ง จะรู้จักมักคุ้นกับคนที่มาหาปลาที่แก่งตาดไฮ คันลึม คำพวง เป็นต้น จนบางคนได้เป็น *"เสี่ยวเหยเกยฮัก"* กันก็มี และถึงแม้ว่าจะไม่ได้เป็นเสี่ยวกัน แต่จะรู้จักและเป็นมิตรที่ดีต่อกันเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ คนมูนมีเรือ ถ้าคนบ้านโคกต้องการข้ามฝั่งจะพายเรือไปส่งข้ามฟากโดยไม่คิดค่าราคาแต่อย่างใด คนบ้านโคกที่เดินทางมาหาปลาถ้ามีโอกาสจะนำ *"ของฝากแนวต้อน"* มาให้เป็นน้ำใจตอบแทน บางครั้งจะร่วมวงกินข้าวด้วยกันเหมือนเป็นคนบ้านเดียวกัน แต่หลังการสร้างเขื่อนปากมูล คนหาปลาจากบ้านโคกก็หายไปจากลำน้ำมูล

หลังการเปิดประตูระบายน้ำก็ได้ทำให้คน *"บ้านโคก"* เหล่านั้นได้กลับสู่แม่น้ำมูลอีกครั้ง เช่น กรณีคนบ้านระเวที่มาหาปลาที่แก่งตาดไฮ คนบ้านระเวเรียกได้ว่าเป็นผู้ที่ชำนาญ แก่งนี้จะว่ามากกว่าคนแม่น้ำมูลที่นี่เลยก็ว่าได้ เพราะการ *"ตึกแห"* เมื่อตึกลงไปแล้วก็จะดำน้ำลงไปงมปลา เพราะฉะนั้นเขารู้ว่าหินก้อนใดอยู่ตรงไหน น้ำบริเวณใดลึก ตื้น ไหลค่อย ไหลแรงเท่าใด นอกจากงมด้วยมือคนหาปลา บ้านนี้จะมี *"ไม้แหย่ปลา"* ซึ่งเป็นลำไม้ไผ่ขนาดเท่าหัวนิ้วมือหรือใหญ่กว่าเล็กน้อย ยาวประมาณ ๑.๕-๒.๐ เมตร ใช้แหย่ไล่ปลาออกจากหลืบหิน ให้ออกมาติดแหทำให้ได้ปลามากขึ้น ซึ่งนับเป็นพัฒนาการของการหาปลาด้วยแห ซึ่งไม่มีหมู่บ้านใดใช้ การได้หากินที่นี่อยู่เป็นประจำและความชำนาญเรื่องน้ำในบริเวณนี้จึงทำให้คนบ้านระเวไม่มีใครเป็นอันตรายจากการหาปลาในแม่น้ำมูล อุปกรณ์หาปลาของบ้านระเว ไม่จำเป็นต้องใช้เรือในการตึกแห เนื่องจากคนหาปลาทั้งหมดใช้วิธีการลุยลงในน้ำ เพราะแก่งหินที่น้ำไม่ลึกมากพอหยั่งถึงได้

aw netive 04 210 13/10/03, 4:44 PM

แต่เมื่อใดที่ต้องการจะไปยังดอนตาดไฮในช่วงน้ำมากก็จะอาศัยเรือของชาวบ้านริมมูนที่อยู่ใกล้ ๆ โดยที่ไม่ต้องมีการจ้างวานใด ๆ และเจ้าของเรือจะให้ยืมหรือไปส่งอย่างเต็มใจ เมื่อผู้ใหญ่หาปลา เด็ก ๆ ก็จะเล่นน้ำรอตามประสา บางคนนำลูกเล็ก ๆ มาเลี้ยงที่ริมมูนด้วย ผู้หญิงจะเข้าป่าแหย่ไข่มดแดง หาดอกกระเจียว และผักป่าต่าง ๆ ผู้ชายมีหน้าที่หาปลา เมื่อได้ปลาแต่ละคนก็จะนำมารวมกัน คนได้มากก็จะออกปลาในการทำกับข้าวมื้อนั้นมากกว่าคนอื่น ๆ คนได้น้อยก็ให้ตามส่วน อาหารจากปลาจะเป็นก้อย ต้มส้มผักติ้วปิ้ง หมกขี้ปลา ซึ่งสิ่งที่เตรียมมาจากบ้านก็มีเพียงเครื่องปรุง พริก น้ำปลา ปลาร้า ไม่ต้องเตรียมของกินอย่างอื่น เพราะมาที่แม่น้ำมูลมั่นใจว่าถึงอย่างไรก็มีปลาให้กินอย่างแน่นอน

คนบ้านระเวบอกว่านี่คือบรรยากาศการหาปลาของชาวบ้านระเวที่แก่งนี้ แม้ว่าตรงท่าฝั่งริมน้ำจะไม่เหมือนก่อนการสร้างเขื่อนเพราะมีปัญหาตลิ่งพัง ไม่มีต้นกระโดนต้นไค่ แต่ก็ยังพอมีปลาให้ได้มีอยู่มีกิน บางครั้งจะรวมกันมากินข้าวป่าที่นี่ ๓๐-๔๐ คน และคนที่ลงหาปลาในแต่ละวัน ไม่ต่ำกว่า ๓๐ คนในแต่ละชุด และไม่น่าจะต่ำกว่าวันละ ๑๐๐ คนที่เดินทางมาที่นี่ และไม่มีใครที่ไม่ได้ปลากลับไปบ้านเลย หากใครได้น้อยคนที่ได้มากก็จะแบ่งปันให้กัน ขณะที่ดำมุดอยู่ในน้ำเมื่อโผล่หน้าขึ้นจากน้ำก็จะคุยแซวกันอยู่ตลอดเวลา บรรยากาศเป็นไปด้วยความคึกคัก แก่งตาดไฮไม่เงียบเหงาเหมือนที่เคยเป็นในปีที่ผ่านมา

บทเรียนของชุมชน ปัญหาและทางออก

เนื่องจากวิถีชีวิตของคนในชุมชนลุ่มแม่น้ำมูลเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ ทำให้ชาวบ้านมีการหาอยู่หากิน มีอาชีพที่หลากหลายในครอบครัวเดียว ดังนั้นครอบครัวชาวประมงลุ่มน้ำมูล นอกจากจะหาปลาแล้วยังทำหัตถกรรม แปรรูปผลผลิตในท้องถิ่น ทำนา ทำสวนผัก และเลี้ยงสัตว์ วิถีชีวิตการทำมาหากินดังกล่าวนี้ไม่อาจแยกออกจากกันได้ แม้ว่าแต่ละครอบครัวจะมีความเข้มข้นในการทำอาชีพที่ไม่เท่ากัน แต่ไม่มีครอบครัวใดที่มีเพียงอาชีพเดียว การสนับสนุนให้คนในชุมชนสามารถเข้าถึงทรัพยากรโดยสามารถประกอบอาชีพที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิม

aw netive 04 211 13/10/03, 4:44 PM

สามารถจัดการทรัพยากรได้ตามภูมิปัญญาของท้องถิ่นย่อมทำให้คุณภาพชีวิตของชาวบ้านดีขึ้น เกิดการฟื้นตัวของประเพณี วัฒนธรรม เกิดการถ่ายทอดภูมิปัญญาระหว่างกันและสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน นั่นคือการฟื้นฟูชีวิตและชุมชนที่แท้จริง

หลังการเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูล แม้ว่าทรัพยากรจะเริ่มฟื้นคืนมา แต่เนื่องจากศักยภาพที่มีอยู่เดิมถูกทำลายไปในระหว่างที่เขื่อนเก็บกักน้ำ ชาวบ้านยังไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรดั้งเดิมทั้งที่อาจมีภูมิปัญญาและศักยภาพ เช่น ชาวประมงส่วนใหญ่ไม่มีเครื่องมือประมงพื้นบ้าน เนื่องจากเครื่องมือเก่าที่เคยใช้ก่อนการสร้างเขื่อนผุพังไปตามกาลเวลา หากจะลงใหม่ก็ประสบปัญหาเศรษฐกิจที่บีบรัดไม่มีทุนรอน หากจะกู้หนี้ยืมสินก็ไม่มั่นใจว่าจะคุ้มหรือไม่ เนื่องจากไม่รู้ว่ารัฐบาลจะตัดสินใจอย่างไรต่อการปิดหรือเปิดประตูระบายน้ำ ซึ่งการปิดประตูระบายน้ำย่อมทำให้ชาวบ้านหมดโอกาสในการประกอบอาชีพทำการผลิตตามวิถีชีวิตดั้งเดิมที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษได้

แม้ว่าในช่วงระยะ ๑ ปีหลังการทดลองเปิดประตูระบายน้ำ หลาย ๆ ฝ่ายจะได้มีข้อสรุปร่วมกันว่าชุมชนปากมูนเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่สำคัญ ได้แก่

ประการแรก ความขัดแย้งภายในชุมชนสองฝั่งแม่น้ำมูลทุกชุมชนลดลงอย่างเห็นได้ชัดเมื่อเปรียบเทียบกับในช่วงที่มีการปิดเขื่อน เนื่องจากทุกฝ่ายที่เคยแตกแยกกันในประเด็นเรื่องเขื่อนได้กลับมาหาปลาในแม่น้ำมูลร่วมกัน การได้ร่วมพิธีเนาด้วยกัน

ประการที่สอง การเปิดประตูระบายน้ำทำให้เกิดความมั่นคงทางอาหาร เนื่องจากชาวบ้านมีปลาจากธรรมชาติ เด็ก ๆ มีอาหารไปโรงเรียน นอกจากนั้นชาวบ้านยังได้เข้าถึงพืชอาหารธรรมชาติและพืชสมุนไพร ผลผลิตจากเกษตรริมมูน ซึ่งลดการพึ่งพาอาหารจากรถเร่ที่ไม่มีคุณค่าและไม่มีคุณภาพ

ประการที่สาม ได้มีการฟื้นฟูภูมิปัญญาดั้งเดิม มีการถ่ายทอดความรู้เรื่องแม่น้ำและการหาปลาให้กับเด็ก ๆ ซึ่งกระบวนการถ่ายทอดความรู้นี้หายไปตั้งแต่มีการสร้างเขื่อน

ประการที่สี่ ในมิติทางวัฒนธรรม การเปิดประตูเขื่อนปากมูลทำให้เกิดการฟื้นตัวของความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนริมน้ำกับชุมชนบ้านโคกกลับมาอีกครั้งหลังจากที่ขาดหายไปหลังจากมีการสร้างเขื่อน การฟื้นตัวของวิถีวัฒนธรรมต่าง ๆ ของชุมชนริมมูน เช่น วัฒนธรรมปลาแลกข้าว เป็นต้น

aw netive 04 212 13/10/03, 4:44 PM

แต่ปัญหาของชุมชนปากมูนก็ยังคงดำรงอยู่ เพราะอำนาจการตัดสินใจในการบริหารเขื่อนและการจัดการแม่น้ำไม่ได้อยู่ในอำนาจการตัดสินใจของชุมชนท้องถิ่น แต่อยู่ที่นโยบายของรัฐบาล สิทธิของชุมชนในการกำหนดชะตากรรมตนเองไม่ได้มีอยู่ที่ชุมชนปากมูนแต่อยู่ที่อำนาจรัฐส่วนกลาง แม้ว่าชุมชนริมมูนจะสามารถพิสูจน์ให้เห็นถึงการฟื้นวิถีชีวิตชุมชนได้บ้างในช่วงการทดลองเปิดประตูระบายน้ำในช่วง ๑ ปีที่ผ่านมา แต่ปัญหาของชุมชนยังยืนอยู่บนความแตกต่างในการมองว่าอะไรคือทิศทางที่ควรจะเป็นของชุมชนริมน้ำมูน ความแตกต่างระหว่างทิศทางการพัฒนาที่เน้นภาคอุตสาหกรรมและความมั่นคงของระบบพลังงานไฟฟ้าสำรองเพื่อรองรับภาคเมืองและอุตสาหกรรมในเขตเมือง กับทิศทางการพัฒนาที่เน้นการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติและความมั่นคงของวิถีชีวิตชุมชนและเศรษฐกิจท้องถิ่น ตราบใดที่รัฐยังเชื่อว่ามนุษย์สามารถบังคับธรรมชาติกำหนดวิถีของสายน้ำและใช้ธรรมชาติเป็นต้นทุนในการพัฒนาประเทศได้ ปัญหาของชุมชนปากมูนก็ยังคงดำรงอยู่

ในส่วนของชุมชนแม้จะมีความพยายามนำเสนอข้อมูลข้อเท็จจริงต่อสาธารณะโดยการทำงานวิจัยของตนเองออกมา เช่น งานวิจัยไทบ้านที่ชาวบ้านจำนวน ๒๐๐ คน เป็นนักวิจัยเก็บข้อมูลพันธุ์ปลา พืชผักสมุนไพร ระบบนิเวศ และประเพณีวัฒนธรรมที่กลับคืนมาด้วยตนเอง โดยมีระเบียบวิธีวิจัยที่เรียกได้ว่าได้รับการยอมรับจากวงวิชาการ แต่การที่ผู้มีอำนาจตัดสินใจจะนำเอาข้อมูลของนักวิจัยชาวบ้านไปใช้ในการพิจารณาประกอบการตัดสินใจหาทางออกเพื่อแก้ปัญหาของชุมชนนั้นก็ยังเป็นสิ่งที่ไม่มีคำตอบโดยเฉพาะหากนโยบายของรัฐต่อการบริหารเขื่อนและการควบคุมจัดการกระแสน้ำยังคงยืนอยู่ที่เหตุผลทางการเมืองและเศรษฐกิจภาคเมืองมากกว่าเหตุผลทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจชุมชน

นฤมล ทับจุมพล
คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

aw netive 04 213 13/10/03, 4:44 PM

พลังชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรพื้นที่ลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง

นายเหลาไทย นิลนวล

๑. ความสำคัญของทรัพยากรต่อวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่ลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง

"พอกล่าวถึงลุ่มน้ำสงคราม ณ วันนี้ ในสายตาของนักวิชาการประมงในประเทศไทยเราเห็นว่า เหลือลุ่มน้ำเดียวที่มีความสำคัญทางการประมง ไม่ว่าเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพทั้งชนิดและปริมาณ เหลือลุ่มน้ำเดียวที่กล่าวได้ว่าอุดมสมบูรณ์ทั้งแม่น้ำโขงและระบบลุ่มน้ำโขง เราเป็นรองแค่ทะเลสาบของเขมรเท่านั้น" ดร.ชำนาญ พงษ์ศรี[๒]

แม่น้ำสงครามมีความยาวทั้งสิ้นประมาณ ๔๒๐ กิโลเมตร ที่เกิดจากการรวมตัวของลำน้ำสาขาหลายสายจากป่าดงพันนา-ป่าดงพระเจ้า อุทยานแห่งชาติภูผาเหล็ก อำเภอ ส่องดาว จังหวัดสกลนคร รวมถึงฝั่งตะวันตกของตาดภูวง บริเวณเทือกเขาลาดต่ำของภูพาน

แม่น้ำสงครามจะไหลขึ้นทิศเหนือผ่านอำเภอหนองหาร อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี และไหลเข้าไปในเขตอำเภอบ้านม่วง อำเภอคำตากล้า อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร และอีกฝั่งของแม่น้ำจะไหลผ่านอำเภอพรเจริญ อำเภอเซกา จังหวัดหนองคาย แล้วไหลลงเขตอำเภอศรีสงคราม ผ่านตำบลสามผง ท่าบ่อ สงคราม นาเดื่อ ไปออกแม่น้ำโขงที่บ้านตาล ตำบลไชยบุรี อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

แม่น้ำสงครามมีลำน้ำสาขาสายหลัก ๆ คือ ลำน้ำยม ลำน้ำอูน ลำน้ำเมา ลำน้ำซาง โดยมีภูทอก ภูวัว-ภูสิงห์ ภูลังกา และเทือกเขาภูพานด้านทิศเหนือเป็นแนวบังคับระบบนิเวศของแม่น้ำสงครามที่เชื่อมโยงกับแม่น้ำโขง เนื่องด้วยลักษณะภูมิประเทศของลุ่มน้ำที่เป็นพื้นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงกว้างใหญ่ในเขตลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง

[๒] *ดร.ชำนาญ พงษ์ศรี.* ***นักวิชาการจากกองประมงน้ำจืด กรมประมง กล่าวในการเสวนา เรื่อง การเปิดเผยข้อมูลโครงการน้ำสงคราม.*** *วันที่ ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๔๔ ณ ที่ว่าการอำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม*

aw netive 04 214 13/10/03, 4:44 PM

ประกอบด้วยพื้นที่บุ่งทาม ทุ่งหญ้า และหนองน้ำ ซึ่งเหมาะสมกับการเป็นแหล่งอาหารและที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำจืด ทำให้มีการอพยพเคลื่อนย้ายปลานานาชนิดจากแม่น้ำโขงเข้ามาในแม่น้ำสงครามในช่วงฤดูฝนเพื่อวางไข่ และอพยพกลับสู่แม่น้ำโขงในช่วงฤดูหนาว ในปัจจุบันแม่น้ำสงครามคือแม่น้ำสายสุดท้ายของภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยที่ยังไม่มีการก่อสร้างเขื่อน และการพัฒนาอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ ทำให้ลำน้ำสงครามยังคงความอุดมสมบูรณ์มากเมื่อเทียบกับลำน้ำสายอื่น ๆ ในภาค เช่น ลำน้ำมูล ลำน้ำชี

๒. ความหลากหลายทางชีวภาพของทรัพยากร : ฐานความมั่นคงทางอาหารของชุมชนท้องถิ่น

ชวลิต และคณะ (๒๕๔๑ : ๒) ได้ทำการสำรวจพบความหลากชนิดของปลาอย่างน้อย ๑๘๒ ชนิด ขณะที่ ชำนาญ พงษ์ศรี (๒๕๔๔) ให้ข้อมูลว่าความหลากหลายของชนิดพันธุ์ปลาเท่าที่สำรวจพบในลุ่มน้ำสงครามมีจำนวน ๑๙๘ ชนิด กล่าวได้ว่า พื้นที่ในบริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง เป็นพื้นที่ที่มีความหลากชนิดของพันธุ์ปลาสูงเมื่อเทียบกับจำนวนชนิดปลาที่พบในระบบแม่น้ำโขงของประเทศไทยทั้งหมด ซึ่งพบแล้วอย่างน้อย ๒๙๐ ชนิด (ชวลิต, จรัสธาดา และจารุจินต์ ๒๕๔๐ อ้างในชวลิต) หรือประมาณ ๑,๒๐๐ ชนิด ตลอดระบบแม่น้ำโขง (Rainboth, ๑๙๙๖ อ้างใน ชวลิต)

นอกจากความสำคัญในด้านความหลากชนิดของพันธุ์ปลาแล้ว ถิ่นที่อยู่อาศัยของปลามีความสำคัญยิ่งทั้งต่อชนิดพันธุ์และปริมาณปลา ถิ่นอาศัยของปลาในลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง แบ่งออกได้ ๓ เขตใหญ่ ๆ ได้แก่ บริเวณที่เป็นแม่น้ำและสาขา (Riverine) กุดหนอง (Oxbow lake) และที่ราบน้ำท่วมถึงหรือทาม (Floodplain) ถิ่นอาศัยที่พบความหลากชนิดของพันธุ์ปลามากที่สุด คือ บริเวณแม่น้ำและสาขา คือพบปลาเศรษฐกิจและอื่น ๆ อย่างน้อย ๑๕๘ ชนิด ในบริเวณกุดหนองพบอย่างน้อย ๗๖ ชนิด เช่นเดียวกันกับบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง ซึ่งจะมีน้ำในฤดูน้ำหลากเท่านั้น (ชวลิตอ้างแล้ว) แต่ในแง่ผลผลิตปลาที่ได้รับจากแหล่งน้ำธรรมชาติ บริเวณกุดหนองและที่ราบลุ่มน้ำท่วมจะให้ผลผลิตปลามากกว่า ๗ เท่าของผลผลิตปลาในแม่น้ำโขง (๒๕๔๕) ที่พบว่าหนองบึง (Natural Swamp/Marsh) และนาน้ำฝน (Wet rice rainfed) เป็นแหล่งการทำประมงที่สำคัญของชุมชนลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง ทั้งในแง่ที่ให้ผลจับรวมสูงและมีผู้เข้าไปใช้แหล่งน้ำเพื่อหา/จับปลา จำนวนมาก

aw netive 04 215 13/10/03, 4:44 PM

งานศึกษาของโครงการประเมินภาวะการประมงในแม่น้ำโขง (อ้างแล้ว) ยังพบว่า ชุมชนลุ่มน้ำสงครามตอนล่างมีความเกี่ยวพันกับกิจกรรมประมง ทั้งชาวประมงที่หาปลาที่เป็นอาชีพหลักและหาปลาเป็นอาชีพเสริมถึงร้อยละ ๙๐ (ของจำนวนครัวเรือนที่สุ่มตัวอย่าง ๓๕๓ ครัวเรือน) โดยการบริโภคปลาของชาวลุ่มน้ำสงครามเฉลี่ยประมาณ ๒๙.๕ กิโลกรัมต่อคนต่อปี คิดเป็นผลผลิตการประมงที่ครัวเรือนจับเพื่อการบริโภคในบริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนล่างโดยประมาณมีค่า ๒๐,๒๙๗ ตันต่อปี และจากการศึกษาของชวลิต และคณะ (อ้างแล้ว) ใน ๔ หมู่บ้าน คือ บ้านดงสาร บ้านหนองสามขา บ้านท่าแร่ จังหวัดสกลนคร และบ้านปากยาม จังหวัดนครพนม พบว่าค่าเฉลี่ยของปริมาณปลาที่จับได้ต่อครัวเรือนต่อวัน ปลาที่จับได้จะขายเป็นปลาสด ๕๙-๘๗% ของปริมาณปลาที่จับได้ ที่เหลือนำไปบริโภคและทำเป็นปลาร้า

งานศึกษาของภาคภูมิและคณะ (๒๕๔๐) ซึ่งศึกษาชุมชนประมงบ้านดงสาร หมู่บ้านนี้มีจำนวนครัวเรือน ๑๙๒ ครัวเรือน (ในปี ๒๕๔๐) พบว่าชุมชนนี้สามารถจับปลาในรอบปีได้ในปริมาณเฉลี่ย ๖๘๖.๕ กิโลกรัมต่อครอบครัว หรือคิดเป็นปริมาณรวมทั้งชุมชนได้ ๑๓๑.๘ ตันต่อปี โดยก่อนหน้านี้โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติได้ศึกษาไว้เมื่อปี ๒๕๓๘ ปริมาณปลาที่ชาวประมงบ้านดงสารจับได้รวม ๘๑ ตันต่อปี นอกจากนี้โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติได้ศึกษาเพิ่มเติมในปี ๒๕๔๐ ในหมู่บ้านท่าแร่ อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร พบว่าปริมาณปลาที่จับได้ในแต่ละชนิดเครื่องมือจำนวน ๒๖ ชนิด สามารถจับปลาได้ประมาณ ๘๔ ตันต่อปี (จากจำนวน ๗๔ ครัวเรือน) ขณะที่การศึกษาของโครงการประเมินภาวะการประมงในแม่น้ำโขง (อ้างแล้ว) พบว่าครัวเรือนที่จับปลาได้มากจะจับปลาได้ประมาณ ๒.๕ ตัน แต่โดยเฉลี่ยจะจับได้ ๒๐๐ กิโลกรัมต่อครัวเรือนต่อปี

กล่าวได้ว่าปลาเป็นอาหารและแหล่งโปรตีนหลักของชุมชนในลุ่มแม่น้ำแห่งนี้ องค์ประกอบของอาหารในแต่ละมื้อสำหรับบริโภคประจำวันจะเป็นปลาถึง ๙๐-๑๐๐% ในฤดูที่มีกิจกรรมประมงมาก และ ๔๐-๖๐% ในฤดูแล้งหรือช่วงที่มีกิจกรรมประมงน้อย (ชวลิต และคณะ อ้างแล้ว) การบริโภคโปรตีนของคนในลุ่มแม่น้ำนี้เป็นอาหารจากปลาถึง ๖๑ เปอร์เซ็นต์ โดยอัตราการบริโภคอาหารโปรตีนจะลดลงเมื่อหมู่บ้านอยู่ห่างไกลลำน้ำมากขึ้น (ศันสนีย์, ๒๕๔๑ : ๓-๔) ผลผลิตปลาจากลุ่มน้ำแห่งนี้จึงถือเป็นแหล่ง

aw netive 04 216 13/10/03, 4:44 PM

ความมั่นคงทางอาหารสำคัญสำหรับประชาชนทั้งลุ่มน้ำสงครามเองและประชาชนในภาคอีสาน

นอกจากปลาแล้วทรัพยากรที่สำคัญอย่างหนึ่งที่ต้องกล่าวถึงก็คือ **เกลือ** จากหลักฐานทางโบราณคดีเท่าที่ค้นพบบอกได้ประการหนึ่งว่า คนแต่ยุคโบราณในลุ่มน้ำนี้มีความสัมพันธ์กับ ***"เกลือ"*** อย่างแนบแน่น จึงไม่ใช่เรื่องแปลกหากเราพบว่าริมลำน้ำอูนฝั่งตะวันตกถึงฝั่งตะวันออกของลำน้ำยามซึ่งเป็นที่ลุ่มต่ำมีหนองน้ำสลับป่าบุ่งป่าทามกระจายกว้างแทบจะทุกจุด จะปรากฏร่องรอยของแหล่งทำเกลือโบราณ ที่ว่ากันว่าน่าจะเก่าแก่ที่สุดในแอ่งอารยธรรมนี้

โพนเกลือโบราณกระจายอยู่ในพื้นที่รอยต่อสองจังหวัด คือ ที่นาหว้า นครพนม กับอากาศอำนวยของสกลนคร ครอบคลุมพื้นที่กว่า ๕ ตารางกิโลเมตร โดยมีโพนเกลือกระจุกตัวอยู่ใกล้ ๆ กันหลายแห่งที่บ้านเม่นใหญ่ บ้านท่าเรือ และบ้านบะหว้า ที่เห็นชัดคือ โพนเกลือ วัดโพนสวรรค์ โพนเกลือ วัดโพนช้างขาวสันติธรรม โพนส้มโฮง โพนแต้ โพนกอก โพนตุ่น โพนจุลณี หรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่าโพนน้ำดับ อีกกลุ่มที่บ้านเสียว ห่างออกไปราว ๒ กิโลเมตร มีโพนเกลือวัดโพธิ์เครือที่ชาวบ้านเรียกว่าโพนตูมและโพนขัวแข้ ซึ่งนับเป็นโพนเกลือโบราณขนาดใหญ่และยาวกว่าโพนอื่น ๆ

โพนเกลือที่กล่าวถึงนี้ หากเราใช้เส้นทางจากอำเภออากาศอำนวยไปอำเภอนาหว้า ตามทางหลวงหมายเลข ๒๑๘๕ เลี้ยวเข้าบ้านเสียวไปสุดทางที่บ้านท่าเรือจะเห็นโพนเกลือแต่ไกล โดยลักษณะของโพนเกลือจะเป็นเนินขนาดใหญ่เกิดจากการทับถมของเศษภาชนะลายเชือกทาบแบบหยาบ ๆ จำนวนมหาศาล ที่เชื่อว่าคนในยุคโน้นนำมากองสุมทับกัน จะด้วยเหตุผลอะไรหากจะให้เดาแบบชัดเจนลงไปนั้นคงยาก

กระนั้นมีเรื่องบอกเล่าตามที่ชาวบ้านเชื่อว่ากลุ่มของโพนเกลือมีสายสัมพันธ์ต่อเนื่องกับตำนานพระวอพระตา อาจจะเป็นเมืองต้มเกลือเลี้ยงชุมชนครั้งกระโน้นโดยมีโพนช้างขาวที่ไม่พบร่องรอยการต้มเกลือเป็นที่อยู่ของเจ้าเมือง โพนอื่น ๆ เป็นที่อยู่ที่ทำกินของไพร่พลบริวาร ยังเล่าลือต่ออีกว่าทางทิศใต้ที่ภูกระแตไม่ไกลจากนี้มากนัก มีเชิงเทินคูค่ายที่วันนี้เพียงเห็นเป็นเนินดินกับปากห้วยกอกซึ่งอยู่ทางทิศเหนือก่อนนี้มีช่องทางลงเรือออกแม่น้ำสงครามได้ หากแต่เดี๋ยวนี้ตื้นเขินไปแล้ว

aw netive 04 217 13/10/03, 4:44 PM

ชาวบ้านเชื่อว่าที่นี่ไม่ใช่โพนเกลือที่เกิดขึ้นอย่างบังเอิญ หากเป็นโพนเกลือที่ถูกวางฝังไว้อย่างจงใจทั้ง ๙ จุด

และจากการค้นพบโครงกระดูกคนโบราณกับเศษภาชนะดินเผาเคลือบสีเขียวแตงกวาแบบลพบุรีที่คล้ายกลุ่มเตาบ้านกรวดในบุรีรัมย์ เชื่อว่าแหล่งทำเกลือนี้จะมีความสัมพันธ์กับกลุ่มคนในเมืองหนองหานอย่างน้อยในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ โดยเนินดินที่มีภาชนะทับถมน่าจะเกี่ยวข้องโดยตรงกับหนองหานใหญ่ ที่ยามแล้งดินและน้ำบริเวณนี้จะเค็มจัดเกิดการตกผลึกของตะกอนเกลือทั่วไปในปริมาณมาก อีกทั้งยังพบตาน้ำเกลือผุดให้เห็นหลายจุดการเป็นแหล่งเกลือขนาดใหญ่ ที่มีการต้มเกลือเป็นอุตสาหกรรมมาแต่อดีตจึงไม่ใช่เรื่องน่าประหลาดใจนัก

การทำเกลือในอีสานในสมัยก่อนมีอยู่ ๒ แบบ แบบหนึ่งเป็นการต้มเกลือขี้ทา อีกแบบหนึ่งเป็นการต้มเกลือจากบ่อเกลือโดยตรง ซึ่งการทำเกลือขี้ทานั้นจะใช้ดินเกลือผสมน้ำปล่อยทิ้งตกตะกอนก่อนนำไปต้มอีกรอบ การต้มแบบนี้จะทำซ้ำ ๆ บนจุดเดิมจึงเป็นชั้นดินซ้อนมีรอยเผาไหม้ปรากฏอยู่ ตรงนี้ต่างจากการทำเกลือโดยวิธีต้มน้ำเกลือจากบ่อโดยตรง

ในรายงานสำรวจแหล่งเกลืออีสานของมหาวิทยาลัยศิลปากร ได้สรุปเปรียบเทียบอายุแหล่งเกลือในแอ่งโคราชเขตอำเภอบัวใหญ่ ดูจากเศษดินเผาแบบลพบุรีและเชื่อมโยงเข้ากับการพัฒนาการของสังคมมนุษย์ในลุ่มน้ำสงครามตอนบนและบริเวณหนองหาน อาจกล่าวได้ว่า บ้านเม่นใหญ่ บ้านเสียว และบ้านท่าเรือน่าจะมีมาตั้งแต่ยุคเหล็กตอนปลายเมื่อ ๒,๐๐๐ ปีลงมาก็เป็นได้

แม้ทุกวันนี้โดยรอบโพนเกลือจะกลายเป็นอ่างเก็บน้ำ ไม่น้อยกว่า ๓ แห่ง เชื่อมต่อลำน้ำอูน ลำน้ำยาม พอถึงช่วงน้ำหลากก็แปรสภาพเป็นทะเลสาบน้ำจืดกว้างใหญ่ คงเหลือโพนเกลือเป็นเกาะ หากแต่น้ำลดจะปรากฏบ่อเกลือตื้น ๆ ที่ชาวบ้านยังใช้ประโยชน์ได้ เพียงแต่ว่าเป็นการต้มเกลือเพื่อใช้สอยในครัวเรือนในหมู่บ้านเท่านั้น

อย่างไรก็ดีหากเราเดินทางทวนแม่น้ำสงครามขึ้นไปทางเหนือขึ้นไปถึงบ้านท่าสะอาด เขตอำเภอเซกา จังหวัดหนองคาย แม้ส่าจะห่างไกลจากที่นี่ร่วมร้อยกิโลเมตร หากมีความคล้ายที่น่าสนใจยิ่ง

aw netive 04 218 13/10/03, 4:44 PM

ตรงจุดที่แม่น้ำสงครามโค้งคดคล้ายหัวหอกมีบ่อเกลือบนหาดทรายกลางแม่น้ำ ตามตำนานกระแสหนึ่งบอกเล่าว่า เจ้าพ่อคำแดงใช้ดินเกลือตรงนี้คลุกหัวแรดใหญ่กันเน่า หลังล่าได้ชื่อบ่อเกลือดังกล่าวจึงเรียกขานกันว่า บ่อหัวแฮด (แรดในสำเนียงอีสาน) ส่วนสถานที่ตากเนื้อแรดเรียกว่าบ้านหนองหิ้ง และที่ลูกปืนวิ่งไปกลายเป็นห้วยลูกปืน ปัจจุบันบริเวณนี้มีศาลเจ้าพ่อคำแดงตั้งอยู่

บ่อหัวแฮดและศาลคำแดงเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เสมือนศาลปู่ตาของหมู่บ้านต้มเกลือท่าสะอาด เดือน ๓ ขึ้น ๓ ค่ำ ทุกปีจะมีพิธีไหว้บ่อหรือ *"เลี้ยงบ่อ"* คนที่นั่นเล่าว่าบ้านนี้แต่ก่อนเรียกบ้านเลิงเปือย เป็นบ้านต้มเกลือมาแต่โบราณมีเรือกระแชงใหญ่ล่องเกลือไปขายถึงปากน้ำไชยบุรีโน่น

แหล่งเกลือจากบ่อหัวแฮดเลี้ยงชุมชนใหญ่ในแถบลุ่มน้ำสงครามตลอดจนสองฝั่งโขงถึงนครพนมและมุกดาหาร ยังไม่นับรวมโพนเกลือ ๙ แห่งที่เป็นแหล่งเกลือโบราณ ปัจจุบันบ้านท่าสะอาดยังคงเป็นแหล่งทำเกลือสินเธาว์ขนาดใหญ่ที่ใช้เกลือจากบ่อหัวแฮดเป็นวัตถุดิบสำคัญ หลายปีที่ผ่านมานั้นพบเตาเผาโบราณนับร้อยแห่ง เรียงรายไปตามลำน้ำสงครามตั้งแต่บ้านหาดแพง อำเภอศรีสงคราม ขึ้นไปจนถึงบ้านนาหวาย อำเภออากาศอำนวย โดยเตาเผาดังกล่าวเป็นเตาขุดหรือเตาอุโมงค์ และส่วนใหญ่มักตั้งอยู่ตามตลิ่งหันปากเตาสู่แม่น้ำ อีกทั้งลักษณะภาชนะที่ขุดพบจะเป็นไหขอบปากสูงหรือที่เรียกว่า *"ไหปากแตร"* อีกแบบคือ *"ไหน้ำหล่อ"* ขอบปากสองชั้นที่ว่ากันว่าเป็นไหเฉพาะใส่ปลาร้าที่ชาวบ้านลุ่มน้ำนี้เพิ่งเลิกใช้ไหรูปแบบดังกล่าวไม่กี่สิบปีนี่เอง นอกจากนี้ยังมีถ้วยชามทั้งแบบขอบปากโค้งออกและโค้งเข้า กระปุกอ้วนขนาดใหญ่ ลักษณะเด่นชัดคือ มีขนาดใหญ่ เนื้อแกร่งมาก ซึ่งมีทั้งแบบเคลือบสีน้ำตาล และไม่เคลือบเนื้อสีเทา

นักโบราณคดีชี้ว่ากลุ่มเตาลุ่มน้ำสงครามน่าจะอยู่ในรุ่นราวคราวเดียวกับกลุ่มเตาที่เวียงจันทน์ (กลุ่มเตาล้านนาและกลุ่มเตาศรีสัตตนาค) เป็นกลุ่มเตาระดับอุตสาหกรรมในช่วงที่บ้านเมืองลุ่มน้ำโขงเป็นปึกแผ่น ระหว่างรัชกาลพระเจ้าไชยเชษฐาถึงรัชกาลพระเจ้าสุริยวงศาธรรมมิกราช ประมาณ ๓๐๐-๕๐๐ ปีมาแล้ว

aw netive 04 219 13/10/03, 4:44 PM

และจากสภาพทั่วไปทางภูมิประเทศจากบ้านท่าบ่อขึ้นไปทางตะวันตกเฉียงเหนือคดเคี้ยวตามลำน้ำสงครามถึงอำเภอเซกา พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าบุ่งป่าทามที่เป็นทั้งแหล่งอาหารและเชื้อเพลิงสำหรับเตาเผา แม้ในช่วงน้ำหลากจะดูเป็นทะเลสาบกว้างไกลเกือบทั้งหมด หากเมื่อน้ำลดกิจกรรมอันเกี่ยวเนื่องทั้งหมดจะบังเกิดขึ้น

ทั้งหมดนี้บอกถึงความสัมพันธ์ที่เด่นชัดระหว่างคนทำเกลือกับคนหาปลาอันเป็นระบบนิเวศวัฒนธรรมที่เห็นได้เฉพาะในลุ่มน้ำนี้

นอกเหนือจากทรัพยากรเกลือและสัตว์น้ำชนิดต่าง ๆ แล้ว ชุมชนลุ่มน้ำสงครามตอนล่างยังต้องพึ่งพิงป่าทามเพื่อยังชีพในอัตราสูงเช่นเดียวกัน การใช้ประโยชน์จากพื้นที่บุ่งทามของชุมชนที่อาศัยอยู่ในเขตนี้มีถึงร้อยละ ๙๒ (กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน ๒๕๔๒ : ๓-๒๑๖) ทั้งนี้การเข้าไปใช้ประโยชน์ของชุมชนในพื้นที่บุ่งทามจะมากหรือน้อยนั้น ขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ทามของชุมชน

อย่างไรก็ตาม ป่าทามในลุ่มน้ำสงครามตอนล่างปัจจุบันอยู่ในสภาพที่เสื่อมโทรมลงมาก เนื่องจากมีการใช้ประโยชน์จากป่าทามอย่างเข้มข้นตลอดช่วงระยะ ๔ ทศวรรษที่ผ่านมา ตั้งแต่ยุคการเผาถ่านเพื่อการค้าและใช้เป็นฟืนบ่มใบยาสูบ ในประมาณทศวรรษที่ ๒๕๑๐-๒๕๒๐ มาถึงยุคการพัฒนาอุตสาหกรรมเกษตร ในช่วงทศวรรษ ๒๕๒๐ เป็นต้นมา อันเป็นยุคที่เริ่มเกิดสถานการณ์ความขัดแย้งระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับบริษัทเอกชนในการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าทามจนเกิดกระแสการเรียกร้อง *"สิทธิชุมชน"* ของชุมชนท้องถิ่นเพื่อจัดการทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่นในเวลาต่อมา

๓. จุดกำเนิดและพัฒนาการ *"สิทธิชุมชน"* เพื่อฟื้นฟูป่าทามและการอนุรักษ์วังปลาในลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง

"สิทธิชุมชน" ในเขตลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง มีจุดกำเนิดจากกรณีการเคลื่อนไหวคัดค้านการปลูกยูคาลิปตัสของบริษัทเอกชนในพื้นที่สาธารณประโยชน์ของชาวบ้านดงสาร อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร ในปี พ.ศ. ๒๕๓๓ สถานการณ์ความขัดแย้งดังกล่าว เป็นผลพวงจากนโยบายการส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรมของรัฐบาล ทำให้มีการขยายการลงทุนเกี่ยวกับเกษตรอุตสาหกรรมเข้าไปในเขตลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง และเกิดเหตุการณ์การกว้านซื้อที่ดินและการบุกรุกพื้นที่สาธารณประโยชน์

aw netive 04 220 13/10/03, 4:44 PM

ของชุมชนจึงเกิดขึ้นตามมา ดังเช่นในกรณีการบุกรุกพื้นที่ป่าทาม *"ทุ่งพันขัน"* หมู่บ้านดงสาร อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร ของบริษัทเอกชนแห่งหนึ่งเพื่อปลูกยูคาลิปตัส

การเคลื่อนไหวคัดค้านของชาวบ้านดงสาร ใช้ระยะเวลายาวนานถึง ๑๐ ปี พ.ศ. ๒๕๓๓-๒๕๔๓ ชุมชนจึงประสบผลสำเร็จได้พื้นที่สาธารณประโยชน์หรือป่าทามของชุมชนกลับคืนมา โดยชุมชนดงสารได้เข้าร่วมการเคลื่อนไหวกับเครือข่ายองค์กรชาวบ้านปัญหาป่าไม้-ที่ดินภาคอีสานในปี พ.ศ. ๒๕๓๘-๒๕๓๙

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๘ ชุมชนดงสารและหมู่บ้านอื่น ๆ ในเขตอำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร และอำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม จำนวน ๑๓ ชุมชนได้ร่วมกันก่อตั้งชมรม *"ชุมชนอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำสงคราม"* เพื่อเคลื่อนไหวเรียกร้องมิให้รัฐก่อสร้างโครงการพัฒนาลุ่มน้ำสงคราม (เขื่อน) ของกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน ที่วางแผนก่อสร้างประตู ระบายน้ำปิดกั้นบริเวณปากแม่น้ำสงคราม เพื่อกักเก็บน้ำไว้สำหรับการเกษตรและป้องกันน้ำท่วม เนื่องจากชุมชนเกรงว่าตนเองจะต้องสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติ คือ ปลาและป่าทามที่เป็นฐานยังชีพและที่ดินทำกินอย่างถาวร เช่นเดียวกับที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านในพื้นที่โครงการเขื่อนราษีไศลและเขื่อนปากมูลซึ่งเป็นปัญหายืดเยื้อจนกระทั่งทุกวันนี้

การก่อตัวของชมรมอนุรักษ์ลุ่มน้ำสงครามเป็นกระบวนการเคลื่อนไหวที่เชื่อมโยงกับเครือข่ายองค์กรชาวบ้านในพื้นที่อื่น ๆ ทั้งที่ประสบปัญหาความขัดแย้งป่าไม้-ที่ดินและเขื่อน กระบวนการดังกล่าวนี้เองที่ทำให้ชาวบ้านในลุ่มน้ำสงครามตอนล่างได้เรียนรู้ข้ามเครือข่ายปัญหา และก่อให้เกิดความตระหนักในบทบาท และสิทธิของชุมชนในการกำหนดแนวการจัดการทรัพยากรของตนเอง

ภายหลังจากที่ชุมชนดงสารประสบผลสำเร็จได้พื้นที่สาธารณประโยชน์กลับคืนมา ทำให้ชุมชนมีความตระหนัก เกี่ยวกับปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ขณะเดียวกันก็มีความมั่นใจมากขึ้นในสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ในปี พ.ศ. ๒๕๔๓ ชุมชนได้ริเริ่มโครงการอนุรักษ์วังปลาในพื้นที่หนองน้ำของชุมชน เพื่อให้เป็นแหล่งขยายเพาะพันธุ์ปลาธรรมชาติ

aw netive 04 221 13/10/03, 4:44 PM

กล่าวโดยสรุปก็คือ ความตื่นตัวของชุมชนในการฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากร-ธรรมชาติ (ปลาและป่าทาม) ของชุมชนลุ่มน้ำสงครามตอนล่างเกิดขึ้นจาก ๑) ประสบการณ์ของชุมชนจากกระบวนการเคลื่อนไหวเพื่อพิทักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของตน เช่น กรณีการปลูกยูคาลิปตัสของบริษัทเอกชนในพื้นที่สาธารณะของบ้านดงสาร และโครงการพัฒนาลุ่มน้ำสงคราม ๒) จารีตประเพณีดั้งเดิมของชุมชน ชุมชนเหล่านี้ได้จัดปรับความสัมพันธ์ของตนเองกับทรัพยากรธรรมชาติตามเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมือง ดังจะเห็นได้ว่า ชุมชนได้ผสมผสานกลไกของรัฐคือองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ซึ่งมีกฎหมายยอมรับสิทธิการจัดการทรัพยากรของชุมชนในระดับการดูแลรักษา แต่ในระดับการตัดสินใจและการจัดทำกฎระเบียบที่สอดคล้องกับสังคมวัฒนธรรมของชุมชนยังไม่เกิดขึ้น เพราะว่ากฎหมายและนโยบายในระดับโครงสร้างยังไม่มีการเปลี่ยนแปลง ถึงแม้จะมีรัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๕๔๐ ได้บัญญัติหลักการกว้าง ๆ ในการรับรองสิทธิของชุมชนดั้งเดิมกับการจัดการทรัพยากรก็ตาม และยังมีเหตุผลหลายประการทำให้ อบต. มีเงื่อนไขข้อจำกัดอยู่มาก เนื่องจาก อบต. ยังคุ้นเคยกับกลไกการปกครองแบบเดิมที่รวมศูนย์อำนาจอยู่ที่ระบบของข้าราชการที่ให้ความสำคัญกับการสั่งการจากข้าราชการระดับบน ทำให้การกระจายอำนาจ การจัดการทรัพยากรไปยังท้องถิ่นยังไม่เป็นจริงในทางปฏิบัติ

นอกจากนั้นผู้หญิงซึ่งมีบทบาทสำคัญในการเก็บหาอาหารธรรมชาติมาเลี้ยงครอบครัว เช่น จากเก็บหาอาหารจากป่าทามหรือหนองน้ำ และยังร่วมเคียงบ่าเคียงไหล่กับผู้ชายในการเคลื่อนไหวต่อสู้เข้ามามีบทบาทในการจัดการทรัพยากรเท่าที่ควร

ดังนั้นการสนับสนุนความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร-ธรรมชาติในพื้นที่ลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง จึงจำเป็นต้องคำนึงถึงกระบวนการเพื่อให้ผู้หญิงเข้ามามีส่วนร่วมกับผู้ชายในการจัดการทรัพยากรให้มากขึ้น

๔. บทบาทชมรมอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำสงคราม กับการเสริมสร้างความเข้มแข็งองค์กรชุมชน

บทบาทชมรมฯ ในการดำเนินงานในระยะแรก เพื่อศึกษาและคัดค้านการสร้างเขื่อนน้ำสงคราม และพิทักษ์สิทธิชุมชนในการทำมาหากิน และการจัดการทรัพยากรในลุ่มน้ำ โดยจัดโครงสร้างการบริหารมาจากการเลือกตั้งของสมาชิกชมรมฯ

aw netive 04 222 13/10/03, 4:44 PM

และให้คณะกรรมการมาเลือกตั้งและแบ่งบทบาทในการดำเนินงาน ซึ่งประกอบไปด้วย ประธาน รองประธาน ๒ คน ฝ่ายการเงิน และเลขานุการ นอกจากนี้ชมรมยังมีโครงสร้างที่ปรึกษาเพื่อประสานความร่วมมือในการดำเนินงานในลุ่มน้ำสงคราม โดยมีนักวิชาการท้องถิ่นจากสถาบันราชภัฏสกลนคร เครือข่ายครูในลุ่มน้ำสงคราม เครือข่ายนักธุรกิจเพื่อท้องถิ่นมาเป็นที่ปรึกษา บทบาทของการส่งเสริมความเข้มแข็งองค์กรชุมชน พอสรุปได้ดังนี้ ปี พ.ศ. ๒๕๓๘-๒๕๔๐ บทบาทของชมรมฯ ได้ทำงานร่วมกับเครือข่ายประชาสังคมจังหวัดสกลนคร องค์กรพัฒนาเอกชน และเครือข่ายสมัชชาคนจน เครือข่ายสมัชชาชาวนาชาวไร่ภาคอีสาน ได้มีบทบาทหลัก ๆ ได้แก่

- เปิดเวทีวิพากษ์โครงการพัฒนาลุ่มน้ำสงคราม เพื่อให้ชุมชนในท้องถิ่นได้รับรู้ข้อมูลเกี่ยวกับแผนพัฒนาลุ่มน้ำสงครามของรัฐบาล ที่จะมีผลกระทบวิถีชุมชน โดยการจัดทั้งในระดับชุมชน ระดับจังหวัด และระดับประเทศ
- ศึกษารวบรวมองค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรและวิถีอารยธรรมลุ่มน้ำสงคราม เพื่อเป็นข้อมูลในการคัดค้านเขื่อนและเสนอต่อสาธารณะ ในการพิจารณาความไม่คุ้มทุนในการสร้างเขื่อน
- วางแผนและพาเครือข่ายสมาชิกชมรมศึกษาดูงานบทเรียนการพัฒนาของรัฐในลุ่มน้ำต่าง ๆ โดยเฉพาะลุ่มน้ำมูล เพื่อนำประสบการณ์และบทเรียนมาปรับใช้ในกระบวนการต่อสู้ของชุมชนในลุ่มน้ำสงคราม
- ร่วมกับสมัชชาคนจนยื่นหนังสือและชุมนุมคัดค้าน ต่อรัฐบาล
- ประสานพันธมิตรในท้องถิ่นเพื่อเปิดแนวร่วมในการวิพากษ์ และแนวร่วมคัดค้านแผนพัฒนาลุ่มน้ำสงครามของรัฐโดยนำบทเรียนการสร้างประตูน้ำหนองหาร และเขื่อนอื่น ๆ ในเขตภาคอีสานตอนบน เช่น เขื่อนน้ำอูน เขื่อนน้ำพุง เขื่อนห้วยหลวง จังหวัดหนองคาย

ปี พ.ศ. ๒๕๔๑-๒๕๔๕ บทบาทของชมรมและองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานร่วมในพื้นที่ได้เร่งจัดทำแผนงาน และปฏิบัติงานสร้างรูปธรรมสิทธิชุมชนในการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนเพื่อแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชน ประสบการณ์ที่สั่งสมจนกลายเป็นวิถีวัฒนธรรมปลาแดกลุ่มน้ำสงคราม และแสดงให้เห็นว่าชุมชน

aw netive 04 223 13/10/03, 4:44 PM

สามารถกำหนดอนาคตของตนเองได้ โดยได้จัดทำพื้นที่นำร่องที่บ้านดงสาร อำเภออากาศอำนวย และอีกหลายชุมชน ดำเนินการฟื้นฟูป่าทาม และจัดทำเขตสงวนพันธุ์ปลา นอกจากนี้ชมรมฯ ยังได้ติดตามและเสนอแผนการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนในลุ่มน้ำสงคราม จนภายหลังคณะกรรมการผู้ชำนาญการพิจารณาผลกระทบสิ่งแวดล้อม และคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติได้มีมติไม่เห็นชอบกับรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม โครงการพัฒนาลุ่มน้ำสงคราม และไม่สมควรมีการดำเนินการก่อสร้างโครงการดังกล่าว เนื่องจากมีผลกระทบสูงไม่คุ้มค่าในทางเศรษฐศาสตร์ เมื่อวันที่ ๒๔ เมษายน ๒๕๔๔ และวันที่ ๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๕ ตามลำดับ และคณะรัฐมนตรีมีมติเมื่อ วันที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ เห็นชอบตามความเห็นของคณะกรรมการทั้งสองชุด จากมติดังกล่าวทำให้โครงการพัฒนาลุ่มน้ำสงคราม (เขื่อน) ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ แต่อย่างไรก็ตาม โครงการอาจจะถูกหยิบยกขึ้นมาพิจารณาใหม่ได้อีกในอนาคต และแสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็ง และพลังชุมชนท้องถิ่นในการพิทักษ์สิทธิชุมชนในการรักษาวิถีวัฒนธรรม

อย่างไรก็ตาม ทางชมรมฯ ได้มองเห็นว่าบทบาทของชมรมในอนาคตที่มีความจำเป็นต้องปรับปรุงทิศทางการทำงานให้เป็นองค์กรนำในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรและวิถีวัฒนธรรมลุ่มน้ำสงครามให้ยั่งยืน และขยายเครือข่ายสมาชิกให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น และจัดทำแผนพัฒนาลุ่มน้ำภาคประชาชน ยุทธศาสตร์ และยุทธวิธีในการทำงานทั้งในระดับชุมชน ระดับท้องถิ่น และระดับนโยบาย โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างแท้จริง จึงจะสามารถต่อต้านการเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสโลกาภิวัตน์ และชุมชนสามารถปรับตัวเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่เป็นตัวของตัวเอง และอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากร *“เกลือ ปลา นา ทาม”* ให้มีความสมดุลและยั่งยืน

๕. แนวทางการทำงานในอนาคต

จากประสบการณ์ บทเรียนการทำงานและศักยภาพของลุ่มน้ำสงคราม ชมรมและเครือข่ายได้วางแนวทางการทำงานในอนาคตดังนี้

๑. ฟื้นฟูระบบนิเวศลุ่มน้ำสงคราม *“เกลือ ปลา นา ทาม”*

aw netive 04 224 13/10/03, 4:44 PM

๒. พัฒนาอาชีพที่เหมาะสมกับพื้นที่ลุ่มน้ำ

- การเกษตรในที่ราบลุ่มน้ำ
- การประกอบอาชีพประมงน้ำจืดอย่างยั่งยืน
- การแปรรูปผลิตภัณฑ์

๓. การสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น และส่งเสริมบทบาทเด็กและเยาวชน เพื่อพัฒนาพลังชุมชน พลังท้องถิ่น

๔. จัดทำแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำสงครามอย่างยั่งยืน โดยชุมชน เพื่อเสนอให้ชุมชน องค์การบริหารส่วนท้องถิ่นปรับแผนงานปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม และเสนอทางนโยบาย เพื่อขอการสนับสนุนให้แผนงานของชุมชนบรรลุเป้าหมายได้

๕. เสริมสร้างความเข้มแข็งเครือข่าย

- เครือข่ายชมรมอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำสงคราม
- เครือข่ายประมงพื้นบ้านลุ่มน้ำสงคราม

๖. ศึกษาระเบียบ กฎหมาย เพื่อปรับปรุงแก้ไขในการรับรองสิทธิชุมชน สิทธิเสรีภาพในอันที่จะแสวงหาเป้าหมายวิถีชุมชนที่เป็นของชุมชน โดยชุมชน และเพื่อชุมชน

นายเหลาไทย นิลนวล
ชมรมอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำสงคราม
โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ

aw netive 04 225 13/10/03, 4:44 PM

ประสบการณ์การบริหารจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้าง

อำเภอหางดง อำเภอแม่ริม อำเภอเมือง
จังหวัดเชียงใหม่

นายชัยพันธุ์ ประภาสะวัต

ความเป็นมา

ลุ่มน้ำแม่ตาช้างเป็นสายน้ำขนาดเล็กสายหนึ่งที่มีต้นน้ำส่วนหนึ่งอยู่บนเทือกเขาสุเทพ-ปุย อีกส่วนหนึ่งอยู่ระหว่างอุทยานแห่งชาติสุเทพ-ปุย และเขตเตรียมประกาศอุทยานแห่งชาติออบขาน พื้นที่ต้นน้ำอยู่บนดอยสุเทพ-ปุย เขตอำเภอเมืองและอำเภอแม่ริม ส่วนกลางน้ำอยู่ในเขตตำบลบ้านปง อำเภอหางดง ส่วนท้ายน้ำหรือปลายน้ำ ประกอบด้วย ตำบลหนองควาย ตำบลน้ำแพร่ ตำบลหางดง ตำบลบ้านแหวน และตำบลสันผักหวาน มีพื้นที่ประมาณ ๑๕ ตารางกิโลเมตร มีประชากรประมาณ ๔๑,๙๔๒ คน ๑๔,๖๑๒ ครัวเรือน (ข้อมูลปี พ.ศ. ๒๕๔๐) แต่จำนวนประชากรที่ใช้น้ำแม่ตาช้างและมีส่วนได้ส่วนเสียในลุ่มน้ำนี้มีอยู่ประมาณ ๑ หมื่นกว่าคนเท่านั้น

ใน ๘ ตำบลที่กล่าวมานี้ สามารถแยกกลุ่มตามลักษณะพื้นที่ได้ ๓ กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ ๑ กลุ่มคนต้นน้ำ ประกอบด้วย ชนเผ่าม้งและคนพื้นราบบางส่วน รวมทั้งส่วนราชการที่อยู่บนดอยปุย เขตตำบลสุเทพ และตำบลโป่งแยง อำเภอแม่ริม

กลุ่มที่ ๒ กลุ่มกลางน้ำ มีคนพื้นราบส่วนใหญ่ ๗ หมู่บ้าน ในเขตตำบล บ้านปง และกลุ่มผู้ใช้น้ำรายใหม่คือ รีสอร์ท โรงแรม บ้านพักตากอากาศ บ้านจัดสรร สวนเกษตร และโรงเรียนนานาชาติ

กลุ่มที่ ๓ กลุ่มปลายน้ำ คือ ชาวบ้านพื้นราบ ตั้งแต่ตำบลหนองควาย ตำบลบ้านแหวน ตำบลน้ำแพร่ ตำบลหางดง และตำบลสันผักหวาน

aw netive 04 226 13/10/03, 4:44 PM

สภาพและสถานการณ์ลุ่มน้ำในอดีต

แต่เดิมลุ่มน้ำแม่ตาช้างถือเป็นแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์สายหนึ่ง และนับเป็นต้นน้ำสาขาของแม่น้ำปิง (ปัจจุบันน้ำไหลไปไม่ถึงแล้ว) ต้นน้ำสาขาของแม่ตาช้างมีแตกสายออกไปหลายเส้น อาทิ น้ำห้วยเสี้ยว น้ำแม่นาไทร น้ำแม่ปาน ฯลฯ เดิมในอดีตขุนน้ำเหล่านี้แทบไม่มีคนอยู่อาศัยเลย ยกเว้นน้ำแม่ปาน (บนดอยสุเทพ-ปุย) มีชาวเขาเผ่าม้งเข้ามาอยู่ไม่กี่ครอบครัวเมื่อกว่า ๖๐ ปีที่ผ่านมา จนกระทั่งมีการอพยพผู้คนเข้ามาเพิ่มและครอบครัวขยายระบบการเกษตรแบบยังชีพเดิมเริ่มเปลี่ยนแปลง การปลูกพืชเพื่อการค้าเริ่มขยายตัว จากต้นข้าวเปลี่ยนมาเป็นลิ้นจี่ที่ให้มูลค้าสูงกว่า แต่ก็ใช้น้ำมากขึ้น ผักกาด กะหล่ำปลี เป็นพืชเสริมอีกทางหนึ่ง การใช้น้ำและการใช้เคมีทางการเกษตรเริ่มทำให้เกิดปัญหากับคนท้ายน้ำ

คนพื้นราบที่อยู่กลางน้ำบริเวณบ้านปงในอดีตเป็นหมู่บ้านขนาดเล็กที่มีพื้นที่ทำกินจำนวนไม่มากนัก เป็นชุมชนขนาดเล็กอยู่เป็นกลุ่ม ๆ มีระบบความเป็นเครือญาติและความสามัคคีของชุมชนมีอยู่สูง ส่วนใหญ่มีอาชีพทางการเกษตร ปลูกข้าว พืชไร่ เพียงเพื่อ

aw netive 04 227 13/10/03, 4:44 PM

ยังชีพ มีการหาของป่า หน่อไม้ เห็ด ผัก นำไปแลกสินค้าที่จำเป็นในเมือง ระบบชลประทานใช้น้ำแม่ตาช้างเป็นหลัก แบ่งปันกันใช้ด้วยระบบเหมือง-ฝาย มีแก่ฝาย หรือแก่เหมืองคอยดูแลและเป็นผู้แบ่งปัน มีการดูแลรักษาและรับผิดชอบร่วมกัน

เมื่อมีถนนลาดยางอย่างดีผ่านเข้าไปในเขตนี้วิถีชีวิตของผู้คนเริ่มเปลี่ยนไป ความสวยงามของตำบลบ้านปงถูกเปิดเผย ที่ดินถูกแปรสภาพจากท้องนาไร่ถั่ว กลายเป็นรีสอร์ทที่สวยงาม อาทิ กฤษดาดอย โรงแรมสวนบัว อุทยานล้านนา สวนเกษตรบ้านจัดสรร ฯลฯ เจ้าของที่นาเดิมกลายเป็นกรรมกรก่อสร้าง ยามเฝ้ารีสอร์ท วิถีชีวิตดั้งเดิมถูกเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ผู้ใช้น้ำรายใหม่ซื้อที่นาสองฝั่งลำน้ำ ก็ยึดสายน้ำไปด้วย ทุกคนใช้น้ำอย่างเสรี วิธีไหนก็ได้ อย่างไรก็ได้ เท่าไหร่ก็ได้ เท่าที่มีเงินจะทำ ทั้งที่โรงแรมและรีสอร์ทเหล่านั้น หากอยู่ในเมืองจะต้องเสียค่าน้ำแต่ละเดือนนับแสนบาท ระบบเหมืองฝายล่มสลายกลายเป็นฝายคอนกรีตเข้าแทนที่ การใช้น้ำระบบท่อเอสล่อนถูกต่อกันระเกะระกะจากน้ำแม่ตาช้างตั้งแต่บนดอยเรื่อยมาจนถึงสุดเขตตำบลบ้านปง การแบ่งปันการใช้น้ำหมดสิ้นไป

คนท้ายน้ำก็เช่นเดียวกันแต่เดิมคนหนองควาย น้ำแพร่ บ้านแหวน หางดง สันผักหวาน คือผู้ใช้น้ำแม่ตาช้างหล่อเลี้ยงการเกษตรและยังชีพ การขยายตัวของเมืองซึ่งมีเขตติดต่อกับอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ในช่วงปี ๒๕๓๕ ที่ดินกลับมีค่าดั่งทองคำ ราคาที่ถูกปั่นจนสูง ที่ดินซึ่งเหมาะสมทางการเกษตรมากมายมหาศาลถูกเปลี่ยนมือเป็นสวนเกษตรของคนต่างถิ่นและหมู่บ้านจัดสรรของคนมีเงิน คลองชลประทานแม่แตงเข้าไปแทนที่การใช้น้ำของแม่ตาช้าง สายน้ำแม่ตาช้างที่เคยหล่อเลี้ยงคนปลายน้ำต้องเหือดแห้งลงด้วยเหตุหลายประการ ทั้งจากต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำเอง

การแย่งชิงน้ำและความรุนแรงเริ่มมาเยือน

เมื่อน้ำแม่ตาช้างมีผู้คนเข้าไปใช้มากขึ้นระบบเหมืองฝายเดิมถูกเปลี่ยนแปลงไป อ่างเก็บน้ำและฝายคอนกรีตเข้ามาแทนที่ การแบ่งปันที่เคยมีมาในอดีตหายไป การใช้น้ำเป็นไปตามยถากรรม มือใครยาวสาวได้สาวเอาเกิดขึ้นที่นี่ คนมีเงินมีอำนาจได้ใช้น้ำก่อนในปริมาณที่ไม่จำกัด ในฤดูแล้งปลายน้ำแห้งเหือด น้ำคลองชลประทานแม่แตง

aw netive 04 228 13/10/03, 4:44 PM

ก็ไม่พอให้ใช้ คนปลายน้ำเริ่มรวมตัวกันและค้นหาว่าสายน้ำแม่ตาช้างเดิมหายไปไหน มีการรวมตัวกันเพื่อไปทุกฝายของอ่างเก็บน้ำกฤษดาดอยรีสอร์ท เพราะเข้าใจว่าเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้คนปลายน้ำไม่มีน้ำใช้รวมทั้งคนบนดอย (ชาวม้ง) ก็ถูกกล่าวหาว่าเป็นต้นเหตุของน้ำแล้ง ที่จริงแล้วปัญหาภัยแล้งในบางปีเกิดขึ้นทั่วประทศ และมีการทะเลาะขัดแย้งกันอย่างรุนแรง เช่น ในปี ๒๕๔๑ เกิดขึ้นที่ อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ มีการขัดแย้งเรื่องน้ำระหว่างคนพื้นราบกับชาวเขาเผ่าม้งที่อยู่บนดอยอินทนนท์ จนถึงกับมีการปิดถนนและมีการทุบทำลายเหมือง-ฝาย ปี ๒๕๔๓ เกิดเหตุการณ์รุนแรงที่อำเภอเชียงกลาง จังหวัดน่าน มีการทำลายสวนลิ้นจี่กว่าพันไร่ของ ชาวเขา ต้นลิ้นจี่กว่าหมื่นต้นถูกตัดทิ้ง เกือบมีเหตุการณ์ปะทะกัน

ในปี ๒๕๔๑ ได้มีการยกกำลังพร้อมอาวุธขึ้นไปบนดอยปุย เพราะเหตุความขัดแย้งกันเรื่องน้ำ มีการจัดตั้งคณะกรรมการร่วม ๓ ฝ่าย โดยราชการเข้าไปไกล่เกลี่ยความขัดแย้ง แต่ไม่มีความต่อเนื่อง เปลี่ยนคน นโยบายก็เปลี่ยนไป ทุกอย่างจึงไม่ได้รับการแก้ไข

วิธีคิดใหม่ของการแบ่งปันการใช้น้ำ

ในเดือนพฤศจิกายน ๒๕๔๑ ศูนย์ชาติพันธุ์ร่วมกับมูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ (คกน.) และคณะกรรมการประสานงานประชาชนเพื่อท้องถิ่น (ค.ป.ถ.) ได้จัดให้มีการประชุมร่วมกันระหว่างชาวบ้านและคนบนดอย โดยได้ข้อสรุปว่าต้องมีการร่วมมือกันแก้ไขปัญหาด้วยแนวทางสันติวิธีและใช้หลักการแบ่งปันพึ่งพากันและกัน โดยมีรูปแบบของคณะกรรมการร่วม ได้มีการประมาณตัวแทนจากรีสอร์ททุกแห่งเข้าร่วมด้วย

ในเดือนธันวาคม ๒๕๔๑ ได้มีการประชุมใหญ่โดยตัวแทนของผู้เกี่ยวข้องมากกว่า ๑๕๐ คน รวมทั้งส่วนราชการ ส.จ. นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน คณะกรรมการประกอบด้วยตัวแทนจากชาวบ้านหมู่บ้านละ ๕ คน ตัวแทนรีสอร์ทแห่งละ ๑ คน เป็นกรรมการกลาง กรรมการดำเนินงานจำนวน ๑๘ คน จากตำบลละ ๒ คน (๘ ตำบล) และตัวแทนรีสอร์ท ๒ คน มีที่ปรึกษาจากส่วนราชการ อาทิ นายอำเภอ ป่าไม้ และ

aw netive 04 229 13/10/03, 4:44 PM

นักวิชาการ นักพัฒนาเอกชน ปัจจุบันคณะกรรมการได้มีการปรับปรุงใหม่โดยเพิ่มจำนวนกรรมการดำเนินงาน เพิ่มมากขึ้นรวมประมาณ ๔๐ คน มีการร่างแนวทางการแก้ไขปัญหาระยะสั้น ระยะยาว โดยใช้หลัก *"สิทธิชุมชน"* ในการจัดการทรัพยากรด้วยตนเอง เพื่อสอดคล้องกับรัฐธรรมนูญมาตรา ๔๖ โดยให้หน่วยงานของรัฐหรือแม้แต่องค์การพัฒนาเอกชนเข้าไปมีส่วนร่วม เป็นเพียงที่ปรึกษาและช่วยเหลือ โดยให้กระบวนการตัดสินใจและการนำภูมิปัญญาของชาวบ้านซึ่งถูกละเลยนำกลับมาใช้

ชาวบ้านได้ตระหนักร่วมกันว่าแท้ที่จริงแล้วเราทะเลาะกันในเรื่องที่เราไม่รู้ ไม่เคยรู้ว่ามีใครอยู่ในลุ่มน้ำแม่ตาช้างบ้าง และไม่รู้ว่าอยู่กันอย่างไร และใช้น้ำกันอย่างไร ดังนั้นจึงไม่รู้ว่าจะแบ่งปันกันอย่างไร ทุกฝ่ายเห็นพ้องกันว่าเราขาดองค์ความรู้และข้อมูลที่เพียงพอในการที่จะจัดสรรและแบ่งปันน้ำ ควรมีข้อมูลที่ชัดเจน ก็จะค้นพบความจริงในการแก้ไขปัญหา ดังนั้นจึงทำโครงการขอรับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) โดยชาวบ้านเองเป็นนักวิจัยและเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน

ปัจจุบันคณะกรรมการได้ร่างกติกาการใช้น้ำขึ้นมาแล้วเป็นการคิดเอง ร่างกันเอง จากคนต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ แม้จะมีความเห็นที่แตกต่างอยู่บ้างจากกลุ่มรีสอร์ท แต่ก็ยังอยู่ในระหว่างปรับปรุงแก้ไข และท้ายที่สุดก็จะจัดให้มีการทำประชาพิจารณ์ในท้องถิ่นเพื่อเป็นกติกาของชุมชนต่อไป กฎหมายที่มีอยู่ไม่สามารถบังคับใช้ได้เพราะเกิดจากคนเพียงกลุ่มเดียวที่คิดเอาเอง และขาดการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของประชาชน กฎหมายฉบับเดียวไม่อาจใช้ได้ทั้งประเทศ เพราะสภาพของท้องถิ่นที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะเรื่องการจัดการทรัพยากร

วันนี้งานวิจัยได้ช่วยให้คนลุ่มน้ำแม่ตาช้างได้รวมตัวกันและร่วมกันกำหนดอนาคตของตนเอง ตั้งกติกาใหม่ภายใต้หลักการแบ่งปัน มีการกำหนดผังเมืองใหม่ที่เขาต้องการเห็นคนดั้งเดิมกับรีสอร์ทจะอยู่ร่วมกันอย่างไร ม้งบนดอยจะดูแลน้ำและอนุรักษ์ป่าไม้ไว้ได้หรือไม่ อนาคตจะเป็นคำตอบ แต่ ณ วันนี้ความขัดแย้งบาดหมางในอดีตได้คลี่คลายลง ความเป็นพี่น้องและเพื่อนได้กลับเข้ามาแทนที่ ดิน น้ำ ป่า ไม่ควรที่รัฐจะจัดการแต่เพียงผู้เดียวเช่นในอดีต ความล้มเหลวในการจัดการเรื่องป่าไม้ ที่ดิน และน้ำควรจะ

aw netive 04 230 13/10/03, 4:44 PM

เป็นบทเรียน การกระจายอำนาจที่แท้จริงและการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจที่ยั่งยืนคือการคืนทรัพยากรให้กับประชาชน

นายชัยพันธุ์ ประภาสะวัต
ผู้อำนวยการสถาบันเพื่อสิทธิชุมชน
งานวิจัยชุดโครงการศึกษาฟื้นฟู
และจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้าง (สกว.)

aw netive 04 231 13/10/03, 4:44 PM

ภาคผนวก

ภาพกิจกรรมเวทีสาธารณะ

เรื่อง "พลังท้องถิ่นในกระแสความเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม"

ม.ร.ว.จักรรถ จิตรพงศ์ เลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
ประธานในพิธีจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย

aw netive 05 235 13/10/03, 4:45 PM

ศาสตราจารย์ ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง ม.ร.ว.จักรรถ จิตรพงศ์ ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ และศาสตราจารย์สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์

aw netive 05 236 13/10/03, 4:45 PM

นายเอนก นาคะบุตร ผู้อำนวยการสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ปาฐกถาพิเศษ

aw netive 05 237 13/10/03, 4:45 PM

ผู้เข้าร่วมกิจกรรมเวทีสาธารณะ

aw netive 05 238 13/10/03, 4:45 PM

นิทรรศการ และการแสดงทางวัฒนธรรมของกลุ่มมหาวิชชาลัยชุมชนปักษ์ใต้

aw netive 05 239 13/10/03, 4:45 PM

นิทรรศการของกลุ่มแม่มูนมั่นยืน

aw netive 05 240 13/10/03, 4:45 PM

รายนามวิทยากร

วันที่ ๕ กันยายน ๒๕๔๕

ศาสตราจารย์สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์	เมธีวิจัยอาวุโส
รองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม	เมธีวิจัยอาวุโส
นายเอนก นาคะบุตร	สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม
ดร.รัตนา บุญมัธยะ	มหาวิทยาลัยขอนแก่น
อาจารย์ชูพินิจ เกษมณี	มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
อาจารย์บุญธรรม เทอดเกียรติชาติ	ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียง จังหวัดนครศรีธรรมราช
นายประยงค์ รณรงค์	กลุ่มไม้เรียง จังหวัดนครศรีธรรมราช
ดร.อุษา กลิ่นหอม	สถาบันวิจัยวลัยรุกขเวช มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
นายวันดี ยิ้มกระจ่าง	เครือข่ายหมอพื้นบ้าน จังหวัดสกลนคร
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ยิ่งยง เทาประเสริฐ	สถาบันราชภัฏเชียงราย
นายบุญชู จันทรบุตร	กลุ่มหมอเมือง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่
อาจารย์สิริอาภา รัชตะหิรัญ	มหาวิทยาลัยศิลปากร
อาจารย์โฆษิต ดีสม	กลุ่มกันตรึม จังหวัดสุรินทร์
อาจารย์สำรวม ดีสม (น้ำผึ้ง เมืองสุรินทร์)	กลุ่มกันตรึม จังหวัดสุรินทร์

aw netive 05 241 13/10/03, 4:45 PM

วันที่ ๖ กันยายน ๒๕๔๕

ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ครูบาสุทธินันธ์ ปรัชญพฤทธิ์	นักวิชาการอิสระ
นายทรรศิน สุขโต	สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม
รองศาสตราจารย์สุริชัย หวันแก้ว	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
อาจารย์พรพิไล เลิศวิชา	นักวิชาการอิสระ
รองศาสตราจารย์ ดร.บุญยงค์ เกศเทศ	มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
นายพรม องอาจ	กลุ่มชาวบ้านพิทักษ์ดอนปู่ตา จังหวัดยโสธร
นายธีระ วัชรปราณี	กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ วัดไผ่ล้อม จังหวัดตราด
นายอาคม ภูติภัทร์	กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ วัดไผ่ล้อม จังหวัดตราด
ดร.นฤมล ทับจุมพล	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
นายทองเจริญ สีหาธรรม	กลุ่มเขื่อนปากมูล จังหวัดอุบลราชธานี
นายเหลาไทย นิลนวล	กลุ่มลุ่มน้ำสงคราม จังหวัดสกลนคร
นายเด่น นิพันธุ์	กลุ่มลุ่มน้ำสงคราม จังหวัดสกลนคร
นายชัยพันธุ์ ประภาสะวัต	สถาบันเพื่อสิทธิชุมชน
พ่อหลวงไตรภพ แซ่ย่าง	กลุ่มลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จังหวัดเชียงใหม่

aw netive 05 242 13/10/03, 4:46 PM

ผู้จัดทำ

ที่ปรึกษา

ศาสตราจารย์ (พิเศษ) ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง	ผู้ทรงคุณวุฒิทางวัฒนธรรม
ดร.เกียรติศักดิ์ อิชยานันท์	เลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
นายปรีชา กันธิยะ	รองเลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
ม.ล.เติมแสง สรรพโส	ผู้อำนวยการกองกองทุนส่งเสริมงานวัฒนธรรม
ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์	คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

จัดทำข้อมูล รวบรวม และเรียบเรียง

ดร.กาสัก เต๊ะขันหมาก	สถาบันราชภัฏลพบุรี
นางสาวอมรรัตน์ ลีเพ็ญ	นักวิชาการวัฒนธรรม ๗ กองกองทุนส่งเสริมงานวัฒนธรรม
นางสาวธิคำพร อดทน	นักวิชาการวัฒนธรรม ๔ กองกองทุนส่งเสริมงานวัฒนธรรม

พิสูจน์อักษรและประสานงาน

นางสาวอมรรัตน์ ลีเพ็ญ	นักวิชาการวัฒนธรรม ๗ กองกองทุนส่งเสริมงานวัฒนธรรม
นางสาวศุภดี ภู่เกษมวรางกูร	นักวิชาการวัฒนธรรม ๖ ว. กองกองทุนส่งเสริมงานวัฒนธรรม
นางสาวธิคำพร อดทน	นักวิชาการวัฒนธรรม ๔ กองกองทุนส่งเสริมงานวัฒนธรรม

พิมพ์ที่ ***โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.)***

๓๑๓/๑ ถนนเพชรเกษม แขวงท่าพระ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร ๑๐๖๐๐

โทร. ๐-๒๔๖๖-๖๐๕๒, ๐-๒๔๖๖-๖๐๕๓ นายณัฐ ปวิณวิวัฒน์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๔๖